

Shalaleh ZABARDASTALAMDARI

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZİ

1990 SONRASI İRAN'IN SURİYE
POLİTİKALARININ ANALİZİ

SHALALEH ZABARDASTALAMDARI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

AĞUSTOS 2021

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

AĞUSTOS 2021

1990 SONRASI İRAN’IN SURİYE POLİTİKALARININ ANALİZİ

Shalaleh ZABARDASTALAMDARI

DOKTORA TEZİ

ULUSLARARSI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AĞUSTOS 2021

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Shalaleh ZABARDASTALAMDARI

10.08.2021

1990 SONRASI İRAN'IN SURİYE POLİTİKALARININ ANALİZİ

Doktora Tezi

Shalaleh ZABARDASTALAMDARI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2021

ÖZET

Son birkaç yıldır Suriye krizi uluslararası sistemdeki en önemli konulardan biri haline gelmiş ve dünyadaki birçok ülkenin dikkatini çekmiştir. Suriye, bölgesel ve uluslararası güçlerin hedeflerine ve rollerine dayanan, bir rekabet alanı ve yeri olmuştur. Rusya, Amerika, İran, Suudi Arabistan, İsrail ve Türkiye etkili küresel ve bölgesel aktörler olarak bu alanda belirleyici bir rol oynamaya başlamış ve hala devam eden krizle oynamaktadırlar. Bu çalışma, Suriye'nin jeopolitiği ve İran eylemlerinin neden ve nasıl Suriye krizine yönelik olduğunu ve Suriye'ye yönelik İran'ın, Rusya, Amerika, Suudi Arabistan, Türkiye ve İsrail'e karşı yaklaşımları incelemektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin ulusal çıkarları göz önüne alındığında, bu konuyla ilgili bu çalışmada kapsamlı bir inceleme yapılmıştır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemdeki yapı ve güç mücadelesi kurulan yeni jeopolitik sistemle açıklanmıştır. Soğuk Savaş'ın hemen sonrasındaki dönemde 'Suriye Krizi' tartışılmıştır. Bu çalışmanın hipotezi, İran'ın Suriye'deki politikasının güvenlik ve ulusal çıkarlarına yönelik olduğunu ve İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ülkenin güvenlik ve ulusal çıkarları ile ilgili tehditleri politikalarla çapraz uyumlu hale getirme girişimi olduğunu göstermektedir. İran'ın ulusal çıkarları doğrultusunda Rusya, Türkiye, Amerika, Suudi Arabistan ve İsrail'in Suriye krizindeki etkileri tartışılmaktadır.

Bilim kodu	: 114107
Anahtar Kelimeler	: Soğuk Savaş Sonrası Dönem, Suriye Jeopolitiği, Suriye Krizi, Bölgesel ve küresel aktörler
Sayfa Adedi	: 237
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN

THE ANALYSIS OF IRAN POLICY IN SYRIA AFTER 1990

Ph. D. Thesis

Shalaleh ZABARDASTALAMDARI

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

August 2021

ABSTRACT

In the past few years, the Syrian crisis has become one of the most important issues in the international system and has attracted the attention of many countries in the world. Syria has become a competitive area and place, based on the goals and roles of regional and international powers. Russia, Iran, America, Saudi Arabia and Turkey as an effective international and regional actors have begun to play a decisive role in this area and still play in the ongoing crisis. This study focus on the Syria geopolitics, Iran's action in and towards the crisis in Syria and the effect of Russia, America, Saudi Arabia, Turkey and Israel on Iran's Syria politics after crisis have been investigated. Considering the national interests of the Islamic Republic of Iran, a comprehensive study has been made on this issue. This study discusses the main parameters of the power struggles in Syria and its structure after he post-Cold War in geopolitics context. The hypothesis suggests that the Iran's foreign policy in Syria is based on security and national interests and the Russia's policy in the Syrian crisis is an attempt to create a balance in the international system and confronting existing threats posed by the United States and Israil over the security and national interests of the country. In line with Iran's national interests, Russia, Turkey, USA, Saudi Arabia, and Israil's effect on Iran's syria politics have been discussed.

Science code	: 114107
Key Words	: Post Cold War Era, Syria Geopolitics and the Global and Regional Actors, Syria Crisis
Page Number	: 237
Supervisor	: Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN

TEŞEKKÜR

Doktora eğitimim süresince bana desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen eşim ile Babam ve Annem başta olmak üzere tüm aileme teşekkür ediyorum. Gerek bu çalışmanın hazırlanmasında, gerek doktora eğitimimin diğer aşamalarında bilgi ve tecrübesiyle katkılarda bulunan, desteğini sürekli yanımda hissettiğim tez danışmanım Prof.Dr. Cemalettin Taşkiran’a şükranlarımı borç bilirim. Ayrıca desteklerini esirgemeyen Sayın Mohammad Seyedi Asl’a sonsuz şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	x
HARİTALARIN LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

JEOPOLİTİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Jeopolitiğin Tanımı	9
1.2. Jeopolitiğin Tarihi	10
1.3. Jeopolitik Teoriler.....	15
1.3.1. Jeopolitik Kuramlarda Klasik Dönem.....	19
1.3.1.1. Alfred Mahan ve deniz hâkimiyeti teorisi	20
1.3.1.2. Friedrich Ratzel ve organisma devlet teorisi	23
1.3.1.3. Sir Halford Mackinder ve kara hâkimiyeti teorisi	25
1.3.1.4. Kjellen ve bir hayat şekli olarak devlet	28
1.3.1.5. Nicholas Spykman ve kenar kuşak teorisi.....	29
1.3.2. Yeni Jeopolitik Dönem	31
1.3.2.1. Saul Cohen kuşatma teorisi	33
1.3.2.2. Zbigniew Brzezinski ve büyük satranç tahtası	36
1.3.2.3. Francis Fukuyama ve tarihin sonu tezi	38
1.3.2.4. Samuel P. Huntington ve medeniyetler çatışması	40

İKİNCİ BÖLÜM

SURIYE JEOPOLİTİĞİ

2.1. Suriye Jeopolitiğinin Önemi	45
2.2. Suriye’de Jeopolitik Unsurlar	46
2.2.1. Coğrafi Konum.....	48
2.2.2. Büyüklüğü ve Sınırları	50
2.2.3. Doğal Coğrafya	51
2.2.4. Doğal Kaynakları	53
2.2.5. Ekonomik Durum.....	55
2.2.6. Dini ve Etnik Yapı	57
2.2.6.1. Alevi ve Nusayri topluluğu	60
2.2.7. Askeri Gücü	63
2.2.8. Siyasi Yapı	66
2.2.8.1. Osmanlı dönemi.....	67
2.2.8.2. Fransız mandası dönem	70
2.2.8.3. Soğuk savaş dönemi	71
2.2.8.4. Soğuk savaş sonrası dönem	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN’IN SURIYE POLİTİKARARI

3.1. İslam Devrimi Öncesi İran ve Suriye İlişkileri (1946-1979)	83
3.2. Suriye İran Ekseninin Ortaya Çıkışı	87
3.3. 1990 Sonrası İran ve Suriye Arasındaki Stratejik İttifak	90
3.4. Suriye -İran İttifak İşbirliği ve Yeni Jeopolitik Ekseninin Doğuşu	93
3.4.1. Muhammed Hatemi Dönemi (1997- 2005) İran-Suriye İlişkileri	95
3.4.2. Ahmedinejad Dönemi (2005-2013) İran Suriye İlişkileri	99
3.4.3. Ruhani Dönemi İran - Suriye İlişkileri.....	104

Sayfa

3.4.3.1. Ruhani dönemi nükleer diplomasi	109
3.5. İran İslam Cumhuriyeti'nin Arap Baharı Sonrası Suriye Söylemleri	112
3.5.1. İslami Uyanış	117
3.5.1.1. İslami uyanış sonucunda Suriye'nin İran Şii Hilal jeopolitiğine katkıları ..	119
3.5.2. Popüler Seferberlik.....	126
3.5.2.1. Suriye'de Şii silahlı gruplar	127
3.5.2.1.1. Ulusal savunma kuvvetleri	129
3.5.3. İran'ın Direniş Söylemi.....	131
3.5.3.1. İran'ın güvenlik politikalarında Suriye'nin katkısı	133

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜÇLERİN İRAN'IN SURİYE POLİTİKALARINDA ETKİLERİ**

4.1. Suriye'de Küresel Aktörler	139
4.1.1. Amerika Faktörü	142
4.1.1.1. İran'ın Suriye politikalarında Amerika'nın etkisi	148
4.1.2. Rusya Faktörü	155
4.1.2.1. İran'ın Suriye politikalarında Rusya'nın etkisi	160
4.2. Suriye'de Bölgesel Aktörler	165
4.2.1. Türkiye Faktörü.....	167
4.2.1.1. İran'ın Suriye politikalarında Türkiye'nin etkisi.....	173
4.2.2. Arabistan Faktörü.....	178
4.2.2.1. İran'ın Suriye politikalarında Arabistan'ın etkisi.....	184
4.2.3. İsrail Faktörü	189
4.2.3.1. İran'ın Suriye politikalarında İsrail'in etkisi	195
SONUÇ	201
KAYNAKLAR	207
ÖZGEÇMİŞ	237

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 2.1. Dini kompozisyon	58
Çizelge 2.2. İnsan gücü.....	65
Çizelge 2.3. Hava kuvvetleri	65
Çizelge 2.4. Kara kuvvetleri	65
Çizelge 2.5. Deniz kuvvetleri	65

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 2.1. Suriye'nin coğrafi konumu	50
Harita 2.2. Suriye dini ve etnik kompozisyon haritası	59
Harita 2.3. Suriye'de etki alanı (2017)	79
Harita 2.4. Suriye'de etki alanı (2020)	80
Harita 3.1. Şii Hilal projesi	122
Harita 3.2. Şii kutsal mekânlar haritası	129
Harita 4.1. İran destekli gruplar	149
Harita 4.2. Suriye-Türkiye sınırı	172

KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışma kapsamında kullanılan tüm kısaltmalar ve açıklamaları aşağıda yer almaktadır.

Kısaltmalar	Açıklama
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BM	Birleşmiş Milletler
CENTO	Merkezi Anlaşma Teşkilatı
CENTCOM	ABD Merkez Kuvvetler
FKH	Fırat Kalkanı Harekatı
GSYH	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
IAS	Arap Birliği
İİC	İran İslam Cumhuriyeti
İİT	İslam İşbirliği Teşkilatı
IMF	Uluslararası Para Fonu
İŞİD	Irak Şam İslam Devleti
JCPOA	Kapsamlı Ortak Eylem Planı
KH	Kata'ib Hizbullah
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
M.Ö	Milattan Önce
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OIC	İslam İşbirliği Teşkilatı
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries
ÖSO	Özgür Suriye Ordusu
PLA	Filistin Kurtuluş Ordusu
PLO	Filistin Kurtuluş Örgütü
PKK	Kürdistan İşçi Partisi

Kısaltmalar	Açıklama
PMC	Özel Askeri Şirketler
PYD	Demokratik Birlik Partisi
SDG	Suriye Demokratik Güçleri
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SEATO	Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetler
YPG	Halk Koruma Birlikleri

GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerde 1990 sonrası birçok alanda değişimin başladığı ve değişim hareketlerinin somutlaştığı yıllar olması açısından öne çıkmaktadır. 1990 sonrası ile birçok kullanılan kavramlar daha çok önemsenmiş veya değişime uğramıştır. Bu kavramlardan biri de jeopolitiktir. Jeopolitik devletlerin coğrafi özellikleriyle siyasetleri arasındaki ilişkilerini inceleyen bir bilim dalı olarak bilinmektedir. Bölgenin değişmeyen veya değişen unsurlarını dikkate alarak güç değerlendirmesi yapan ve özellikle coğrafi değişkenler bakımından uluslararası politikaları anlamayı, açıklamayı ve tahmin etmeyi hedefleyen bir dış politika analiz metodudur.

Ülkelerin dünya üzerinde bulunduğu konum, sınırları, kıta, ada, kenar, kıta içi devleti ve benzeri özelliklerine göre coğrafi karakteri ve bu unsurları etkileyen faktörler; ülkelerin nüfusu, sosyo-kültürel değerleri, doğal kaynaklar, emek, sermaye ve yönetimi gibi ekonomik değerleri, siyasi rejim, siyasi partiler, ittifaklar ve benzeri politik değerleri, askeri değerleri jeopolitik araştırmalarda yer almaktadır. Jeopolitik politikaya veri hazırlayan, kuramsal tabanı olan birer planlama çalışmadır. En başta siyasi coğrafya olmak üzere, coğrafyanın bütün türleri jeopolitik üzerinde söz sahibidir. ¹

Tarihte isimlerini bırakan liderler harekete geçmeden önce hedef ülkelerin ve aradaki coğrafi bölgelerin özelliklerini, hareket istikametlerini tespit ederek yola çıkmışlardır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Sömürgeciliğin hız kazandığı dönemde emperyalist güçler, dünya adasında daha fazla hâkimiyet için coğrafyaları, siyasi çıkarları doğrultusunda jeopolitik teoriler geliştirmişlerdir. Jeopolitik 20.yy başlarında kavram olarak bu dönemde anlam kazanmaya başlamış ve özellikle iki dünya savaşında geliştirilmiştir. Dünya hâkimiyeti peşinde koşan veya güçlü kalma uğraşı veren ülkeleri, ortaya attıkları teorilerle etkileyen büyük jeopolitik araştırmacıları çoğunlukla bu dönemde yaşamışlardır. Jeopolitiğin Düşünürleri: 19 Yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başlarında Friedrich Ratzel (1844-1904), Alfred Mahan (1840-1914), Rudolf Kjellen (1864-1922), Nicholas j. Spykman (1893-1943), Karl Hausfer (1869-1946), Halford Mackinder (1861-1947) gibi düşünürler jeopolitiğe doğrudan ya da dolaylı katkıları olmuştur. ²

¹ Brzezinski, Z. (2003). "Hegemonic quicsand". *National Interest*, 3(4), 1-12.

² İlhan, S. (1993). *Türkiye'nin ve Türk Dünyası Jeopolitiği*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma,25-47.

Jeopolitik düşünürler birbirinden esinlenerek yeni teoriler üretmişlerdir. Örneğin İngiliz jeopolitikçi John Mackinder'in Kara Hâkimiyeti Teorisi daha sonra Amerikalı Nicholas J. Spykman tarafından Kenar Kuşak Teorisi'ne uyarlanmış ve bu teori Amerika'nın güvenlik ve yayılma stratejisi olarak Soğuk Savaş döneminin uluslararası siyasetine doğrudan yön vermiştir. Soğuk Savaş sonrası değişen, dönüşen uluslararası konjonktür sebebiyle klasik jeopolitik teoriler etkinliğini kaybetmiş ve yerini eleştirel, sosyal inşacı ve post yapısal görüşlerin yönlendirdiği yeni jeopolitik kuramlara bırakmıştır.

Dünden bugüne Küresel hegemonya hedefini çağdaş jeopolitik kuramlar üzerinden gerçekleştirmeye çalışan emperyalist güçlerin karşısına; bölgesel güçlerin yeni jeopolitik teorileri çıkmıştır. 2011 yılından itibaren Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki otoriter rejimlere karşı gerçekleştirilen halk hareketleriyle birlikte, Arap dünyası siyasi, sosyolojik ve jeopolitik bir dönüşüm sürecine girmiştir. Demokrasi, ekonomik hak ve özgürlük talepleri dile getirilmeye çalışılmıştır.

Modern Orta Doğu tarihi bu süreci, Arap Baharı olarak adlandırılmaktadır. Sürecin yansımaları Tunus, Libya'da rejimleri değiştirirken, Mısır'da bu süreç askeri bir darbe ile sonuçlanmıştır. Ancak Mart 2011'de Suriye'de Esad rejimine karşı başlatılan ayaklanmalar karmaşık bir boyut kazanmıştır. Mart 2011'de Suriye'de reform gösterileri başlattığında, Esad rejimi göstericilere karşı sert tedbirler alarak protestoları bastırmaya çalışmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi Suriye konusunda bir karar almak üzere bir araya gelmiş ancak Rusya ve Çin'in vetosu sebebiyle Suriye'ye yönelik hiçbir karar alınamamıştır.³

Kısa sürede büyük bir kitlesel hareket oluşturmuş ve Ağustos 2011'den itibaren Özgür Suriye Ordusu'nun (ÖSO) rejimin şiddet politikasına şiddetle karşılık vermesi ile ülkede geri dönülemez bir süreç başlamıştır. Bu demokrasi harekâtı silahlı iç savaşa dönüşmesiyle ve dış destek arayışına girmeleri, bölgesel ve küresel güçlerin meseleye daha fazla karışmasına yol açmıştır. Mart 2012'de BM eski Genel Sekreteri Kofi Annan, BM ve Arap Birliği Özel Temsilcisi olarak Suriye yönetimi ile görüşüp "Annan'ın 6 Maddelik Planı"⁴ olarak

³ Adams, S. (2015). "Failure to Protect: Syria and the UN Security Council". Global Centre for the Responsibility to Protect, *Global Centre for the Responsibility to Protect Occasional Paper Series* No. 5, March 2015, 26

⁴ İnternet: "Kofi Annan's Six-Point Plan for Syria". (2012). *Aljazeera*, Web: <http://www.aljazeera.com/news/middle-east/2012/03/2012327153111767387.html> (Erişim Tarihi: 20/03/2020)

adlandırılan bir anlaşma hazırlamıştır. Bu Plan'da Suriyeli halkın meşru talep ve isteklerine yanıt verilmesi için bir siyasi sürecin başlatılması ve ateşkes sağlanması istenilmiştir. Suriye yönetimi, Kofi Annan tarafından hazırlanan bu planı kabul ettiğini açıklasa da, 1 Nisan 2012 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Suriye'nin Dostları Toplantısı'ndan sonra Türkiye ve ABD Kofi Annan'dan planın uygulanması için Suriye yönetimine yönelik bir son tarih tayin edilmesini talep etmişlerdir.⁵

Bu süreçte Suriye'de 1973'ten sonra ilk kez çok partili bir seçim gerçekleştirilmiştir. Ancak muhalifler uluslararası topluma açıklanan seçim sonuçlarını gerçekçi bulmadığını ifade etmiştir.⁶ Suriye'deki krizin çözümü adına uluslararası toplumun attığı ilk ciddi adım olan Annan Planı ile 14 Nisan 2012'de başlayan ateşkes aynı yılın Mayıs ayında sona ermiş ve çatışmalar daha da şiddetlenmiştir.

2012'de Krizin şiddetlenmesiyle uluslararası aktörlerin Esad destekçileri ve Esad karşıtları olarak konumlanması, olayları daha çok karmaşık bir hale getirmiştir. Otorite boşluğu, çeşitli terör örgütlerinin (örneğin IŞİD) başkaldırması ve mülteci krizi Küresel ve bölgesel güçlerin müdahil olmasıyla Suriye üzerinde bir vekalet savaşı yaşanmaya başlamıştır. Bu sahada taraflar, rakiplerini yok etmek için dışarıdan yardım alma zorunluluğu hissetmiş, ve savaş uzadıkça dış güçlerin askerî desteğine ihtiyaçları artmış, bu durum ise bölgede dış güçlerin etkisini daha belirleyici hale getirmiştir.

Dolayısıyla küresel mücadele alanlarından en önemlisi Suriye'dir. Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında Orta Doğu'da ABD karşısında güç dengesi oluşturmaya çalışan Rusya, bugün bu politikasını Suriye üzerinden gerçekleştirmektedir. Çeşitli dönemlerde Suriye'nin jeopolitik konumu önem kazanırken, iç savaşın çıkmaza girdiği dönemde bile jeopolitik konumun sağladığı avantajla ilişkilerini devam ettirmede ve sağlamlaştırmada etkili bir şekilde kullanmaktadır.

Suriye jeopolitik açıdan incelendiğinde bölgenin en önemli ülkelerinden biri olduğu ve ülkenin üzerinde yer aldığı coğrafya bir yandan Orta Doğu bölgesinin giriş kapısı olması diğer yandan, ayrıca Akdeniz'e olan uzun sahil şeridi ile oldukça önemli özelliklere sahiptir. Hem kara hem kıyı devleti olması, denizden ve karadan Orta Doğu bölgesine giriş kapısı

⁵ Akgün, B. (2012). "Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler". *SDE Analiz*, , 8-9.

⁶ Akgün, B. (2012). a.g.m, 9.

olması, nüfusun yapısı ve kompozisyonu, ekonomik, siyasal ve askeri yapısı ile oldukça önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Bu yüzden, Orta Doğu ile ilgili hesaplar yapan birçok küresel ve bölgesel gücün odak noktası olmuştur.

Bu çalışmada Suriye'nin jeopolitik konum özellikleri ve Suriye'nin jeopolitik konumu bağlamında Suriye-İran ilişkileri ve İran'ın 1990 sonrası Suriye politikaları incelenmektedir. Aynı zamanda dış aktörlerin Suriye'deki inisiyatifinden yola çıkarak küresel ve bölgesel güçlerin Suriye'deki politikaları İran'ın Suriye politikalarına etkileri tartışılmıştır. Bu çalışma, Türkiye, Amerika birleşik devletleri, Rusya, İsrail ve Suudi Arabistan'ın İran'ın Suriye politikalarındaki etkilerini araştırmaktadır. Ayrıca ismi geçen ülkelerin Suriye'de yaratılan boşluğu kapatıp kapatamayacağı incelenmektedir.

Tezin Konusu ve Amacı

Suriye'nin Orta Doğu'daki jeopolitik ve stratejik yapısı ve İran'la olan ilişkileri çok boyutlu karmaşık bir yapıdan oluşmaktadır. Bu yüzden daha kapsamlı bir araştırma sağlamak için Suriye-İran ilişkilerinin tarihi altyapısı ilk başta 1979 öncesi ve sonrası, ikinci aşamada ise 1990 sonrası tarihi süreci kapsamaktadır. İran'ın Suriye'ye yönelmesi sonucunda başlayan bu süreç günümüze kadar uzanmaktadır. Bu süreç içerisinde kurulan ilişkilerde farklılıklar göstermektedir. İki ülkenin stratejik ilişkileri İran İslam devriminden sonra çok boyutlu olmuştur. Bu durum için farklı nedenler İran İslam Devrimi'nden sonra sıralanabilir ancak bu nedenleri oluşturan öğeler, iki ülkenin birbirine karşı gerçek algısı araştırma konusu olmuştur. Orta Doğu'da İran gibi büyük bir gücünün kendi konumu için attığı adımlar bu araştırma kapsamında jeopolitik teorileri çerçevesinde ele alınacaktır.

Tez konusu 1990 sonrası İran'ın Suriye politikalarının analizi ve bu politikalarının Türkiye, Amerika birleşik devletleri, Rusya, İsrail ve Suudi Arabistan politikalarıyla gösterdiği farklılıklar ve Suriye politikalarında İran'ı nasıl algıladıklarını kapsamaktadır.

Bu çalışma dört alt başlık altında ele alınmaktadır. Tezin giriş kısmı gereken metodolojik alt başlıkları içermektedir.

Birinci bölümde, kuramsal çerçeve yani Jeopolitik teoriler ile ilgili tartışmalar incelenmektedir.

İkinci bölümde Suriye'nin Jeopolitik konumu ve genel siyasi, ekonomik yapısına yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm de ise konuyla ilgili İran'ın 1990 sonrası Suriye politikaları hakkında literatür tarama yapılmıştır.

Dördüncü bölümde Türkiye, Amerika birleşik devletleri, Rusya, İsrail ve Suudi Arabistan'ın İran İslam Cumhuriyeti'nin Suriye politikalarında etkileri incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı 1990 sonrası İran dış politikasında Suriye'yi analiz ederek, İran'ın içyapısından ziyade Suriye'ye karşı uyguladığı politikalar ve ismi geçen ülkelerin İran'ın Suriye politikalarına karşı etkili politikaları incelemektir. Ayrıca Orta Doğu'da bölgesel ve küresel güçlerin neden yeni milenyumda ittifak kurmadıklarını açıklamak ve kuramsal boşluğu doldurarak mümkün çözümleri önermek ve bilgi aktarmaktır. Böyle bir çalışma Suriye'nin gelecekteki istikrarı için beklentilerin değerlendirilmesine yardımcı olacaktır. Suriye'nin ABD, Rusya, Suudi Arabistan ve İran arasındaki bölgesel çatışma arasında kalması ve İran ile ilişkisi göz önüne alındığında Suriye'nin uzlaşmaz çıkmaza girmesi bu çalışmada tartışılacaktır.

Suriye'nin yeniden inşası için Rusya, ABD, İran, Türkiye, Suudi Arabistan ve İsrail'in yaptıkları ve yapacakları Suriye'nin gelecekteki istikrarı için değerlendirilecektir. Ayrıca, ABD'nin (terörle mücadele, İran karşıtı savaş) ve Rusya'nın (büyük güç statüsünün yeniden tesis edilmesi için Suriye'nin yanında bulunması) Suudi Arabistan ve İran arasındaki bölgesel çatışma göz önüne alınarak İran'ın neden Suriye'nin yanında yer aldığı incelenecektir. Böylece bölgesel ve küresel aktörlerinin, özellikle ABD, Rusya, İran, Türkiye, Suudi Arabistan ve İsrail'in bu boşluğu azaltma, sürdürme veya artırmadaki olası rolünün daha iyi anlaşılması Suriye'nin durum değerlendirilmesinde yardımcı olacaktır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Suriye Savaşı bu çalışmanın yazıldığı sırada devam ederken, bu çalışma çatışmanın sonucunu tahmin etmeyi amaçlamamakta ve olayların ayrıntılı bir kronolojisini vermemektedir. Ayrıca çalışmanın sınırlılıklarından dolayı tüm bölgesel aktörler tartışılmamıştır. 1990'dan 2020'in sonuna kadar dönemi kapsan çalışma literatür analizi

metoduna dayandırılmış, literatür taramasından elde edilen bilgiler tarihi ve güncel olaylarla ilişkilendirilerek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Hipotezler ve Yöntem

Araştırmada literatür taraması ve doküman analizi yöntemleri kullanılmaktadır. Elde edilen veriler tarihi ve güncel olaylarla ilişkilendirilerek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Suriye'nin jeopolitik konum özellikleri dikkate alınarak İran'ın geçmiş ve bugünkü iç ve dış politikasını, Suriye ile olan ilişkileri incelenecektir. Suriye - İran ilişkileri konusunda yüzlerce kitap özellikle İngilizce dilinde bulunmaktadır, ancak iki devletin dış politika kimliğini inceleyen veya jeopolitik teorileri çerçevesinde İran'ın Suriye'ye dönük politikalarını inceleyen, küresel ve bölgesel güçlerle karşılaştıran kapsamlı çalışma bulunmamaktadır. Orta Doğu'daki statükoya "İslami uyanış" addettiği Arap uyanışı sürecini destekleyen İran, Suriye'deki krizde farklı bir tutum geliştirmiş ve bu statükonun sürdürülmesine destek olmuştur. Suriye krizi, İran'a ideolojik, stratejik ve jeopolitik kazanç sağlamıştır. Böylece, Esad rejiminin geleceği, İran'ın bölgesel siyasetini derinden etkileyebilecek önemdedir. Suriye, İran'ın Orta Doğu politikasında merkezi bir konuma sahiptir. Bu merkezi konumun izahı için iki ülke arasındaki tarihi, ideolojik ve stratejik temeller incelenmelidir.

Adı geçen tez konusu "1990 sonrası İran'ın Suriye politikalarının analizi" Suriye'nin jeopolitik konumu çerçevesinde ele alınmaktadır. Jeopolitiğe giriş ve Suriye'nin jeopolitiğine yönelik açıklamalar birinci bölümde yer verilmektedir. Bu çalışma kapsamında İran dış politikasında Suriye'nin rolü yeni bir başlık altında incelenmiş, Suriye'nin jeopolitik ve stratejik önemi, iç savaşın tarafları ve aktörleri ele alınmıştır. Ayrıca Suriye'deki İran destekli harekâtlarının yapısı, hedefleri ile birlikte açıklanmıştır. Daha sonra Suriye'nin İran dış politikasındaki önemi ve İran'ın güvenlik politikalarındaki katkısına açıklık getirilmiştir. Nihayet İran'ın Suriye politikası doğrultusunda kullandığı hedef, yöntem, söylem ve araçlar ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve İran'ın Suriye'de yeni jeopolitik kuramlarını nasıl hayata geçireceği irdelenmiştir.

Bunun yanı sıra çalışmada İran'ın Suriye politikasının bölgesel güvenliğe olan etkileri ve olası gelişmeler değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü küresel ve bölgesel aktörlerin İran'ın Suriye politikalarındaki etkileri incelenmiş ve elde edilen bulgular

kapsamlı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu demektir ki İran, Türkiye, ABD, İsrail, Rusya ve Suudi Arabistan'ının Suriye'de arka planlarını birbirine karşı incelemektedir. Özellikle son yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleşen içsel değişiklikler ve İran İslam Cumhuriyeti'nin ABD ve Batı'yla uzlaşma yolunda attıkları adımlar, Rusya'nın İran'a yakınlığı ve birbirine karşı dışsal konjonktürde yakınlaşmaları tartışılmaktadır.

Dolayısıyla dış politika kimliklerinin tanımlanması, anarşik kültürlerinin belirlenmesi, stratejileri ve gelecek senaryoları belirlemekte önemli bir rol oynayabilmektedir. Dolayısıyla İran dış politikasında kullanılan varsayımlar, temel kavramlar, ilkeler, temel dayanaklar ve başlangıç noktalar da teorik çerçevede ve Suriye jeopolitiği bölümünde açıklığa kavuşturulmuştur. Bu çalışmada aşağıdaki sorular cevaplanmaktadır:

- Suriye'nin jeopolitik konumu ve Suriye'nin jeopolitik konumunun İran ile ilişkilerine etkileri nelerdir?
- İran - Suriye ilişkilerinin gelişim süreci nasıl olmuştur?
- İran-Suriye ilişkileri hangi temellere dayanmaktadır?
- 1990 -2020 zaman diliminde küresel ve bölgesel aktörlerin İran İslam Cumhuriyeti'nin Suriye politikalarındaki etkileri nelerdir?

Bu çalışmada içerik analizi, münazaralar, dış politika direktifleri, konuşmalar, ve literatür taramaya dayanmaktadır. Bu analiz iki amaçla yürütülecektir. İlk olarak İran dış politikasında Suriye'nin konumunu tespit etmek ve ikincisi diliminde İran İslam Cumhuriyeti'nin küresel ve bölgesel aktörlerle birlikte Suriye'ye yönelik bakış açılarını ve siyasetlerini incelemeyi hedeflemektedir. Bunu gerçekleştirmek için 1990 öncesi ve sonrası yılları kapsayan Türkçe, Farsça ve İngilizce kaynaklardan yararlanılacaktır. Bu araştırmada, İran-Suriye ilişkileri odak noktasıyken Türkiye, ABD, İsrail, Rusya ve Sudi Arabistan devletlerinin Suriye politikaları analiz birimi olarak ele alınacaktır.

Temel hipotez, Suriye krizinin ve yoğunlaşmasının, ülkenin ulusal güvenliğini etkilemesiyle birlikte, aynı zamanda bölgenin güvenlik ve güvenlik etkileşimleri için de şartlar sağlamıştır. Bölgesel güvenlik dengesi için ana odak noktası haline gelmiştir. Bu bağlamda, Suriye krizi ülkenin kırılma noktasına gelmesine toprak sınırlarını kontrol edemeyecek kadar çökmüş bir devlete dönüşmesine sebep olmuştur. Orta Doğu'nun önemli

lkelerinden biri olan Suriye'nin diğerk ülkeler ile olan ilişkilerinde en önemli rolü, bölgede sahip olduğu jeopolitik konum oynamıştır. Suriye'nin hem bir kara hem de kıyı devleti olması, batıda Akdeniz kıyıları, kuzeyde Türkiye zerinden Orta Doğu bölgesinin giriş kapısı olması, Doğu Akdeniz'e hâkim bir konumda bulunması, demografik özellikleri, farklı etnik gruplara ev sahipliği yapması, bölgeyi derinden etkileyen birçok akım ve hareketin kaynak noktası olması gibi birçok özelliği ile Suriye, jeopolitik önemini artırmıştır.

Çeşitli dönemlerde sahip olduğu jeopolitik konumun avantajlarını kullanarak küresel ve bölgesel güçleri kendi iç politikasına dâhil eden Suriye, iç savaşın çıkmaza girdiği dönemde yine jeopolitik konumun sağladığı avantajlara başvurmuştur. Jeopolitik konumun sağladığı avantajları Soğuk Savaş dönemi boyunca iyi bir şekilde değerlendiren Suriye, bu konumunu soğuk savaş sonrası daha etkili bir şekilde kullanmıştır.

İran'ın Suriye politikasına bakıldığında, herhangi bir kimlik siyasetinden ziyade, uzun yıllar sonunda bölgede elde ettiği kazanımları sürdürmek, güvenliğini sağlamak ve stratejik amaçlarını gerçekleştirmek gibi unsurlar şekillendirmiştir. İran, büyük jeopolitik potansiyeli olan Akdeniz'e doğrudan erişime ihtiyaı duymaktadır. Hizbullah ve şii cemaatinin istikrarlı konumu ona Lübnan'da güçlü pozisyonlar sağlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

JEOPOLİTİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Jeopolitiğin Tanımı

Devletlerarasındaki ilişkiler ve politikalar güçle belirlenmektedir. Bu hususta belirleyici öge, genellikle coğrafyadır.⁷ Bu bağlamda coğrafya, devletin iktidarını ve gücünü farklı şekillerde etkiler. Nicholas J. Spykman'ın dediği gibi “Coğrafya, uluslararası ilişkilerde en temel unsurdur, zira en kalıcı olan odur. Bakanlar gelir ve gider hatta diktatörler bile ölür, ama dağlar kalır.”⁸ Coğrafyanın, devletin gücü ve dış politika üzerindeki etkisi tartışılırken, jeopolitik üzerinde uzun tartışmalar yapılmış ve bunun üzerine kuramlar geliştirilmiştir. Ülkelerin coğrafi konumlarının uluslararası ilişkilerdeki önemine vurgulayan jeopolitik kavramı, çoğunlukla coğrafya ve siyaset arasındaki ilişkiyi tartışırken dünyadaki stratejik kaynakların yer aldığı coğrafi alanların kontrolü için sürdürülen rekabette siyasi, iktisadi, askeri vs. çalışmalarda yapılan tartışmalar üzerine yoğunlaşmaktadır.⁹

Coğrafyanın siyasi yorumları stratejik zihniyetini de yansıtmaktadır. Stratejik zihniyetin içinde kültürel, psikolojik, dini ve sosyal değerler, tarihi birikim ve coğrafi hayat alanı yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında, zihniyet ile strateji arasındaki ilişki, coğrafi verilere dayalı mekân algılamasının kesişim alanında ortaya çıkarmaktadır.¹⁰ Sonuç olarak Farklı toplumların farklı stratejik bakış açılarına sahip olmasını sağlamaktadır. Jeopolitik, politik güç ve politik hedef ilişkisini coğrafi gücü esas alarak inceler ve politikaları belirler.¹¹ Bu demektir ki jeopolitik politika üretmez; politika üretecek alanlara veri hazırlar.¹²

Jeopolitikte birlikte deniz gücü, kara gücü, kıta ülkesi, deniz ülkesi; hayat alanı, kalp gâh, kenar kuşak, merkez ve ya periferik bölgeler, kırılgan (hassas) ve çatışmalı, fay hatları gibi kavramlar ortaya çıkmıştır.¹³ Mekân ve zaman boyutları jeopolitiğin arka planını oluşturmaktadır. Tüm tanımlar incelendiğinde mutlaka tanımın içinde devlet, coğrafya ve

⁷ Göksan, E. (1980). *Çağdaş Stratejinin Yeni Boyutları*. Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 10.

⁸ Spykman, N. J. (1944). *The Geography of the Peace*. New York: Harcourt Brace and Company, 46-67

⁹ Gürses, E. (2013). “Mackinder ve Mackinderci Jeopolitik”, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 7.

¹⁰ Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları, 29.

¹¹ İlhan, S. (2003). *Jeopolitik Duyarlılık*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 14-15.

¹² İlhan, S. (2003). a.g.e, 318.

¹³ Tezkan, Y., Taşar, M. (2002). *Dünden Bugüne Jeopolitik*. İstanbul: Ülke Kitapları, 14.

politika kelimeleri geçmiştir. Kieffer'e göre; Jeopolitik, bir devletin sosyal, politik, ekonomik ve stratejik unsurlarının bu devletin dış politikasının tayin ve izlenmesine uygulanmasıdır¹⁴ ve Nicholas J. Spykman'a göre; Jeopolitik, bir ülkenin güvenlik politikasının coğrafi unsurlara ve olaylara göre planlanmasıdır.¹⁵ Alexandr Dugin ise Jeopolitiği, insanlığı mekan faktörü ile karşılıklı ilişkisi içerisinde inceleyen bir disiplin olarak tanımlamaktadır.¹⁶

Günümüzde küresel politikalar ve stratejiler, dünya hâkimiyetinin peşinde koşan güçler arasındaki ilişkilere göre şekillenmiştir. Artık politik ve stratejik kararlar, birer politik tercih olmaktan çıkmıştır. Politik karara ve stratejik karara bir düşünce disiplini olarak jeopolitik ile sağlanmaktadır. Ayrıca devletler politika ve gücün geliştirilmesi için uygulanacak hareket tarzlarını belirlerken, jeopolitiktan yararlanmaktadır.¹⁷ Bu demektir ki, Jeopolitik özel bir bilim alanına birdenbire dönüşmemiş, jeopolitiğin teorik ve metodolojik temelleri de birdenbire oluşmamıştır. Bunların olması için insanlık uzunca bir teorik ve pratik gelişmeler dönemini geride bırakmıştır.¹⁸

1.2. Jeopolitiğin Tarihi

Jeopolitik kavramı, köken olarak Yunanca toprak anlamına gelen geo ile politika anlamındaki politeia kelimelerinin birleşmesiyle oluşturulmuştur. Toplum ile coğrafya arasındaki ilişkiler Herodot (M.Ö. 485-425) ve Eflatun (M.Ö. 427-347) ilgilenmiş, ayrıca devlet ile o devletin üzerinde yaşadığı arazinin ilişkilerini incelemişlerdir. Aristo (M.Ö. 384-322) bile bir ülkenin büyüüp gelişmesi ve muhtemel dış saldırılardan korunması için tepeler ve dağlarla korunmuş olması ve bir limana yakın bulunması gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁹ Hatta Tarihi literatürde bilinen en eski jeopolitik teori Aristo'nun Coğrafi Determinizm Teorisi olarak bilinmektedir.

Herodot (MÖ 484-425) Mısır, Libya, Babil, Asurya, İran, Anadolu, Karadeniz boğazları, Güney Kafkasya, Azerbaycan, Akdeniz gibi jeopolitik bölgeleri araştırarak, dünya

¹⁴ Bilge, S. (1966). *Milletlerarası Politika*. Ankara: A. Ü. S. B. F. Yayınları, 102.

¹⁵ Cömert, S. (2001). *Jeopolitik ve Türkiye'nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 7.

¹⁶ Dugin, A. (2003). *Rus Jeopolitiği- Avrasyacı Yaklaşım, Vügar İmanov* (çev). İstanbul, Küre Yayınları, 12.

¹⁷ Ari, T. (2006). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatısma, Hegemonya, İşbirliği*. Bursa: Alfa Yayınları, 38.

¹⁸ Hasanov, A. (2010). *Jeopolitik, Teoriler, Metodoloji, Aktörler, Tarihi, Karakteristiği, Kavramları*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 15.

¹⁹ Öngör, S. (1963). "Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik" . *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 18 (01), 1-16.

okyanusları, denizler, nehirler ve bunların geçitleri, araştırdığı coğrafyaların devletleri ve halkları konusunda jeostratejik bilgiler derlemiştir. Konfüçyüs (MÖ 551-479) Konuşmalarında, komşu devletler üzerinde zafer kazanmak, devlet başkanı ve yöneticilerin iktidar dayanakları, devletin gücü ve bu gücün mekâna yansımaları ve hiyerarşik yönetim düzeni gibi çok sayıda soruna değinmiştir.²⁰

Çin'in tarihi gelişiminde Han Hanedanı'nın önemi (MÖ 206 - MS 220) ve bu Hanedanı'nın jeopolitik açıdan önemi, devletin gerçek bir jeostratejik programa sahip olması ve bunun uygulaması olmuştur.²¹ Çin'in toprak bütünlüğünün, nüfusun sürekli artışının sağlanması ve toplumsal yaşam normlarıyla hiyerarşik yönetimi gibi jeostratejik çizgi hem Han Hanedanı'nın yönetimdeki başarısını, hem de Çin'in 18. Yüzyıl'a kadar devam eden istikrarlı gelişimini sağlamıştır.²² Araştırmacılara göre, Çin'de ulusal birliğin şekillenme tarihi Zhou Hanedanı (MÖ 5. Yüzyıl'da) döneminden itibaren başlamıştır. Bu dönemde Çin halkının ortak düşüncesine egemen olan merkezîleşmiş Çin fikri ve buna yönelik jeopolitik doktrinler de aynı dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.²³

MÖ 3. Yüzyıl'da Qin Hanedanı döneminde dış dünyayla askerî, politik ve jeostratejik ilişkilerin planlı, gerçekçi ve pragmatik bir şekilde düzenlemek, diğer ülkeler ve halklarla ilişkilerin planlı bir stratejisini hazırlamıştır. Bu strateji dış müdahalelere karşı mücadele görevi genel devlet yönetiminin en önemli maddesi olarak kabul edilmiştir. Dış müdahalelere karşı koyma görevi aslında yalnızca Çin'de değil, Antik Yunanistan ve Roma devletlerinde de jeostratejik planın temelini oluşturmuştur. Aynı dönemde Çin Seddi'nin yapımı Çin Devleti'nin yabancı müdahalelere karşı aldığı öncelikli önlemlerden bir tanesidir.²⁴

Jeopolitik düşünce ve görüşler MÖ 3. Binyılda Hindistan coğrafyasında da ortaya çıkmıştır. Harappa uygarlığı temelinden genel Hint kültürü bu dönem şekillenmeye başlamıştır. Ancak MÖ 2. Binyılda Ari kabilelerinin bölgeye gelişi ve burada devlet yapısı oluşturmaya başlaması sonucunda Eski Hindistan'ın jeopolitik, kültürel ve askerî stratejisi ortaya çıkarmıştır.²⁵ İlk aşamada Antik Çağ'ın jeopolitik düşüncesi dini ve mitolojik

²⁰ Hasanov, A. (2010). a.g.e, 20-22.

²¹ Hasanov, A. (2010). a.g.e, 20-22.

²² Hasanov, A. (2010). a.g.e, 20-22.

²³ Hasanov, A. (2010). a.g.e, 18.

²⁴ Hasanov, A. (2010). a.g.e, 21.

²⁵ Hasanov, A. (2010). a.g.e, 23.

görüşlere dayalı olsa da, tarihin bir döneminde çeşitli faktörlerin etkisiyle gerçekçi teoriler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir bilim alanı olarak jeopolitiğin doğuşu da işte bu dönemde olmuştur.

7. Yüzyıl. başlarında Arap dünyasında jeopolitik ilişkiler Bizans, İran ve Habeşistan arasında ticaret yollarından elde edilen kâra sahip olmak uğruna yapılan mücadeleye dayanıyordu. Bu dönemde İslamiyet henüz doğmamıştır. 570-632 yılları arasında Hz. Muhammed'in İslamiyet'i yaymak için verdiği mücadele Arap dünyasının birleşmesi ve bölgenin jeopolitik yapısının şekillenmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur.²⁶

Hız. Muhammed, dönemin jeopolitik arenasının aktörlerine (Bizans imparatoru Heraklius'a, Sasani hükümdarı II. Hüsrev'e, Habeşistan kralına, Bizans'a Arap sülalesi Gassaniler'e, Mısır'ın yöneticisi Mukavkıs'a, Ortodoks inancına sahip Umman, Yemen ve Bahreyn hükümdarlarına, Monofizitlere, Mecusilere ve diğer kavimlere) elçilerini göndererek kendilerini İslam'a davet etmiştir. Bu dönemden itibaren İslamiyet tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır.²⁷ 632 yılında Hız. Muhammed'in vefatıyla, İslamiyet ve Arap kültürü yaygınlaşma sürecine girmiştir. İşte bu dönemden itibaren İslam jeopolitik teorisi ortaya çıkmış ve bu teori insanlık tarihinin daha sonraki dönemlerinin jeopolitik yapılanmaları ve gelişimi üzerinde büyük ölçüde etkin olmuştur.²⁸

Söz konusu dönemde İslamiyet gerçek anlamda bir dünya politikası olma yolunu izleyerek, "kutsal kitabı ve dini olmayan" halklara İslamiyet'i kabul ettirmek, "dini ve kitabı olanları" ise sömürge haline getirmek amaçlıyordu. Bu hilafet, dünyanın merkezine Arap milletini, İslam dinini ve İslam'ın doğduğu merkez olan Mekke'yi yerleştirmiştir.²⁹

Avrupa'da jeopolitik görüşlerin gelişmesini temin eden en önemli etkenlerden biri Hristiyanların 1096-1270 yılları arasında İslam'a ve Müslüman halklara karşı gerçekleştirdikleri Haçlı Seferleri'dir. Daha sonra Avrupa'da jeopolitik görüşlerin gelişimini tetikleyen en önemli olaylardan biri Doğu Roma Bizans İmparatorluğu'nun 15. Yüzyıl'da

²⁶ Hasanov, A. (2010). a.g.e, 24.

²⁷ Hasanov, A. (2010). a.g.e, 24.

²⁸ Hasanov, A. (2010). a.g.e, 25.

²⁹ Hasanov, A. (2010). a.g.e, 26.

çökmesi ve Avrupa’da merkezîleşmiş ulus devletlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla gerçekleşmiştir.

İbn-i Haldun’un (1332-1406) özellikle iki eserinin jeopolitik görüşlerle zengin olduğunu belirtmek gerekir: Kitabü’l-ibar ve divanu’l-mübteda ve’l-haber fi eyyami’l-Arap ve’l-Acem ve’l-Berber ve min asarahum zevi’l-sultani’l-ekber ya da kısaca Büyük Tarih (1367) ve Mukaddime adlı ansiklopedik eserlerinde Arapların, Farsların ve Berberilerin yerleştikleri bölgelerin coğrafyası, doğal ortamı, bu halkların yerleşim düzeni, aralarındaki millî, sosyal ve kültürel farklar, tarihleri, kültürleri ve karakterleri konusunda bilgi vermiştir.

30

17. yüzyıl sonlarına doğru modern coğrafyanın kapsadığı unsurlara değer verilmiştir. Monteskiyö (1689-1775)’nün “L’Esprit de Lois-Kanunların Ruhu” adlı eserinde herhangi bir coğrafi alanın iklimine önem vererek insanların karakterlerini oturdukları yerin iklimi ile ilişkilendirmiştir. Siyasi coğrafya bilim dalı babası ve modern coğrafya kurucusu olarak tanın Emanuel Kant (1724-1804), Modern Coğrafya üzerindeki görüşleriyle önem kazanmıştır.

Tarihsel açıdan bakıldığında Antik Çağ’ın filozof ve tarihçilerinden 16-19. yüzyılların stratejist devlet başkanlarına ve entelektüel düşünürlere kadar ülkenin ve bölgenin doğal, coğrafi, tarihî, kültürel, askerî ve jeopolitik meseleler ve ilişkiler yönetilmekte ve komşu ülkelerle ilişkiler kurulmaktaydı. Fakat bu etkinlikleri bir çatı altında birleştiren ve bilimsel temele dayandıran, adına jeopolitik denen bir bilim alanı mevcut değildi.³¹

Coğrafyanın siyasi olarak yorumlanması ve bilimsel bir disiplin olarak tanımlanması Sir Halford J. Mackinder tarafında 1887 tarihinde ileri sürülmüş ve Rudolf Kjellen tarafından 1899 yılında İsveç’in sınırları hakkında yazılan bir makalede konulmuş ve 1905 yılında Stormakerna (Büyük Güçler) kitabında kullanılmıştır.³² Bu demektir ki, jeopolitik, 19. yüzyılın sonundan itibaren uluslararası ilişkilerde kullanılan bir kavramdır. Ancak uluslararası ilişkiler disiplinde yerleşmesi ve yaygınlaşması 20. yüzyılın başında olmuştur.

³⁰ Hasanov, A (2010). a.g.e, 27.

³¹ Hasanov, A (2010). a.g.e, 16.

³² Tezkan, Y.ve Taşar, M. (2002). *Dünden Bugüne Jeopolitik*. İstanbul: Ülke Kitapları, 14.

Jeopolitik yalnızca 20. Yüzyıl. başlarından itibaren Avrupa’da bilimin gelişmesi ve yeni politik gerçekliklerin idrak edilmesi ihtiyacını karşılamak üzere daha fazla gelişerek zamanla akademik bir alana dönüşmüştür. Yirminci yüzyılın başlarında emperyalist düşünürler, jeopolitiği, doğal coğrafya ile toprak arasındaki politika ilişkisini tartışan ve Batı sömürge biliminin bir parçası olarak tanımlamıştır. Daha sonra Nazi dış politikasının meşhur hedefi ile ilişkilendirilmiştir. Jeopolitik Kavramı, II. Dünya Savaşı’na kadar ulusal ve uluslararası politikada oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Jeopolitik kavramının yaygın kullanımı, onu dış politika olayının açıklanmasında temel öge haline getirmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı’nda Adolf Hitler’in jeopolitik temelli planlarının başarısızlığı, jeopolitiğin popülaritesini azaltmıştır.³³

19. Yüzyıl. ortalarında A. Comte’un ortaya attığı Pozitivizm Teorisi’ni, C. Darwin’in Evrim Teorisi’ni ve birtakım diğer teorileri de jeopolitiğin ilk kaynakları, teorik ve metodolojik dayanakları arasında belirlenmiştir.³⁴ Alman Antropolog ve Coğrafyacı Friedrich Ratzel ise devleti yaşayan bir organizma olarak kabul ederek; her yaşayan organizma gibi devletin de beslenmeye ihtiyacı olduğunu söyleyerek, beslenmesinin ancak yeni sahaların ilhakıyla söz konusu olabileceğini iddia etmiştir.³⁵ Ratzel’in geliştirdiği jeopolitik kuram, I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş esnasında Almanya politikalarını doğrudan etkilemiştir. Eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, jeopolitik terimini 1970’lerde yeniden gündeme getirmiştir.

Kissinger bu terimi büyük güçlerin güç dengesi politikalarını Dünya Siyasi haritasında göstermekle eşanlamlı terim olarak kullanmıştır. İlerleyen yıllarda ise jeopolitik, Soğuk Savaş politikalarına uygun olarak kullanılan bir kavram olmuştur. Soğuk Savaş sonrası yıllarda, SSCB ve Amerika Birleşik Devletleri’nin dünyayı kontrol etme ve dünyanın stratejik kaynakları üzerindeki çatışmaları tanımlamak için kullanılmıştır.³⁶ Jeopolitiğin söz konusu bu gelişimini dönemlere ayırarak incelemek, bu süreci daha anlaşılır kılacaktır.

Görüldüğü üzere, ülkelerin dünyanın bugünkü jeopolitik haritası üzerindeki yerinin belirlenmesi için insanlık yaklaşık 5 asırlık bir zamana ihtiyaç duymuştur. Yeryüzünde jeopolitik yapılanma her dönemde devletlerin, devlet birliklerinin, çeşitli yerel, bölgesel ya

³³ Hasanov, A. (2010). a.g.e, 13.

³⁴ Hasanov, A.(2010). a.g.e, 17.

³⁵ Davutoğlu, A. (2001). A.g.e,103.

³⁶ Tezkan, Y.ve Taşar, M. (2002). a.g.e, 14.

da uluslararası kurumların ve diğer jeopolitik aktörlerin küresel boyuttaki etkisiyle değişmiştir.³⁷

1.3. Jeopolitik Teoriler

Jeopolitik son iki yüzyılda çok değişken bir kavram olmuş ve birçok söylemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Jeopolitik büyük bir tablo sunmakta ve yerel ve bölgesel gelişmeleri sistematik ve bir bütün olarak küresel sistemle ilişkilendirmektedir. Bundan hareketle denebilir ki, bir devletin ekonomik refahı, millî kuvveti ve güvenliği, büyük ölçüde coğrafi konumuna ve durumuna bağlıdır.³⁸ Dolayısıyla coğrafi unsurlar, her devletin dış politikasına yön vermekte ve etkili bir rol oynamasına neden olmaktadır.³⁹ Buna dayanarak coğrafi unsurlar göz önüne alınmadan, uluslararası politika hareketlerinin nedenlerini ortaya çıkarmak mümkün değildir. Jeopolitik unsurlardan yola çıkarak, jeopolitik kavramı bir milletin veya bölgenin mevcut coğrafyası üzerinde değişen ve değişmeyen uluslararası siyaset unsurlarını dikkate alarak güç değerlendirmesi yapan, dünya güç merkezlerini değerlendiren, hedefleri ve hedeflere ulaşma şartlarını araştıran bir bilim dalıdır.⁴⁰

19. Yüzyıl. sonlarına doğru sömürge güçlerin yayılma politikalarıyla birlikte çeşitli jeopolitik teoriler gelişmiştir. Sanayi devriminin gerçekleşmesi ve Avrupa ülkelerinin pazarlarını Asya ve Afrika kıtasındaki deniz aşırı bölgelere kaydırması ekonomik ve siyasi yayılmacı politikalara büyük ölçüde hizmet sunmuştur. Böylece ekonomik yayılma, aynı zamanda siyasal yayılmayı da beraberinde getirmiş⁴¹ ve sömürgeciliğiyle hâkimiyet kavgası, küresel stratejik hedeflere doğru yönelmiştir.

19. Yüzyıl. ikinci yarısında karar mekanizmalarındaki belirleyici unsurların önemi vurgulanarak küresel jeopolitik teoriler dünya hâkimiyet mücadelesinde taraflara son derece önemli ipuçları sağlarken hedeflere ulaşmak için yayılmacı siyasetin zeminini oluşturmuştur.⁴² Hâkimiyeti belirleyecek “devletlere bu yarış içinde görece üstünlük sağlayacak bölgeler nereleridir? Bu bölgelerde hâkimiyet nasıl kurulabilir ve korunabilir?”

³⁷ Hasanov, A. (2010). a.g.e, 19.

³⁸ Roy, C. (1962). Macridis, *Foreign Policy in World Politics*. Cambridge: yayınları Prentice Hall, 5-6.

³⁹ Morgenthau, Hans. J. (1963). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf, 110.

⁴⁰ Sandıklı, A. (2011). “Jeopolitik ve Türkiye-Riskler ve Fırsatlar”. *BİLGESAM* Ocak Rapor, Sayı: 27, 2.

⁴¹ Sander, O. (2001). *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918’e*. Ankara: İmge Kitabevi, 226.

⁴² Sander, O. (2001). a.g.e, 102-103.

Soruları kara, deniz ve hava jeopolitiğinin devlet politikalarını doğrudan etkileyen bir unsur olarak tanımlanmıştır.⁴³

I. Dünya Savaşına kadar küresel güç olan İngiltere, bu gücü korumak için Avrupa iç savaşlarından kaçınarak denizlerde üstünlük sağlamak ve Orta Doğu ve Uzakdoğu’da etkin olmak istemiştir.⁴⁴ Siyasi olayları mekânla ilişkilendirerek devletlerin siyaseti, ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlarını değişken ve değişken olmayan faktörler üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışan Jeopolitik teoriler, emperyalist devletlerin küresel üstünlüklerini gerçekleştirebilmeleri için yol göstermiştir.⁴⁵

Genel olarak, jeopolitik edebiyatını iki döneme ayırmak mümkündür. İlk döneme sömürge jeopolitiği denir. Alman Antropolog ve Coğrafyacı Friedrich Ratzel devleti yaşayan bir organizma olarak kabul ederek; her yaşayan organizma gibi devletin de beslenmeye ihtiyacı olduğunu söylemiş, beslenmesinin ancak yeni sahaların ilhakıyla söz konusu olabileceğini iddia etmiştir.⁴⁶ Yirminci yüzyılın başlarında, jeopolitik genişleme ve güçlendirici yöntem ve metot olarak dikkat çekerken devletlerin ulusal çıkarları ve tarihi emelleri doğrultusunda yenedünya hâkimiyeti teorileri geliştirmeye başlamaları; “klasik jeopolitik teoriler” olarak adlandırılarak kuramlara imza atmıştır⁴⁷.

20. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen ve dünya tarihinin en yıkıcı ve en ölümcül savaşları olan I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve II. Dünya Savaşı (1939-1945); bir yandan uluslararası sistemde bir “geçiş dönemi”nin yaşanmasına yol açarken diğer yandan da Avrupa dışı bir güç olan Amerika Birleşik Devletleri’nin uluslararası sistemde etken konuma gelmesine neden olmuştur⁴⁸. Bu dönemde, Alfred Mahan Deniz Gücü, Frederic Ratzel’in yaşam Alanı, Macinder’ın Heartland teorisi ve Nicholas Spykman’nin Rimland teorisi yer almaktadır. Mahan’a göre Evrensel bir gücün birleşmesinin ana koşulları, denizlerin kontrolüdür. Başka bir deyişle, denizleri denetlemek, küresel güç kazanmanın ilk adımıdır. İsmi geçen teorisyenler büyüme ve genişleme endişeleri varken bunun sonucunda coğrafi

⁴³ Sander, O. (2001). a.g.e, 104

⁴⁴ Demiray, M.ve İşcan, İ. H., (2008). “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, 1-30.

⁴⁵ Davutoğlu, A.(2001). a.g.e ,103.

⁴⁶ Davutoğlu, A.(2001). a.g.e ,103.

⁴⁷ Tamer, C. (2018). “İran’ın Kara Hâkimiyeti Teorisi Bağlamında Yemen politikası, Hedef, Yöntem. Söylem ve Araçlar”. *ANKASAM*, 15(5),1-101.

⁴⁸ Sönmezoğlu, F. (2002). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Der Yayınevi, 35.

unsurların dış politikayı desteklemesi ve daha realist hedeflere yönelmesi bakımından, ortaya görüşlerini atmışlardır.

İkinci dönem de ise Brzezinski Büyük Satranç tahtası teorisiyle ve George Kennan çevreleme politika üzerinden dünyayı birinci, ikinci, üçüncü ülkeler olarak ayırarak Jeopolitik düşünürlerin dikkatini toplamıştır. Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu uluslararası sistemin ortaya çıkışı, ABD'nin Batı kutbunun liderliğini üstlenmesi ve SSCB'nin Doğu kutbunun önderliğini yapması; siyasi, askeri, iktisadi, stratejik ve jeopolitik tavır ve uygulamaların ve iki kutuplu sistemin temel parametrelerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu amaçla, Doğu ve Batı blokları birbirine karşı her alanda dengeleme ve çevreleme politikaları uygulamışlardır.⁴⁹

Soğuk Savaşın bitiminden sonra ve modern dünya düzeni olarak bilinen dönemde Gorbaçov'un yeni siyasal düşünce teorisi, Fukuyama'nın tarihinin sonu, George Bush'un yeni dünya düzeni (Baba), Pentagon ve NATO liderlerinin yeni girişimleri, isyancı hükümetlerin ve uluslararası teröristlerin ayağa kalkması, Samuel Huntington'un medeniyetler çatışması tezi jeopolitik düşünce merkezinde tartışılmıştır.⁵⁰ Bu döneme ilişkin görüşler, mevcut durumu tanımlayarak ve eğilimleri önceden tahmin ederek geçiş döneminin nasıl başarıyla geçileceğini ve Soğuk Savaşın sonunda geleneksel güç üretim merkezlerinin nasıl korunacağını tartışmışlardır. Bu durum toplumun diğer tüm fenomenleri gibi, kültürlerin yeryüzündeki etkileşimini, evrimleştiğini, birleştiğini karmaşık bir süreç olarak tanımlamaktadır.⁵¹

Bu bağlamda, küresel jeokültür sisteminin yapısı, dünyanın farklı yerlerinde farklı şekillerde ortaya çıkan üçlü muhalefet, rekabet ve iş birliği modelleriyle harmanlaşmıştır. Tek fark kültürler çatışmasının giderek daha rekabetçi ve iş birliği gibi yöntemlerle başvurmasıdır.⁵² Medeniyetler çatışmasında bile Huntington doğrudan kültürü siyaset arenasında incelemekte ve Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerin baskın paradigmasını sunmaktadır. Ona göre, dünyanın geleceği için uluslararası çatışmaların ana kaynağı kültürel

⁴⁹ Sönmezoğlu, F.(2002). a.g.e, 36

⁵⁰ Sönmezoğlu, F. (2002). a.g.e, 36

⁵¹ Hafeznia, M. R. (2017). *Principles and Concepts of Geopolitics*. Mashhad: Papoli Publications, 41

⁵² Hafeznia, M. R. (2010). *Power and National Interests*. Tehran: Entekhab Publishing, 6.

bir kökene sahiptir. Bu aşamada dikkat çeken Francis Fukuyama ve Samuel Huntington bu faktörler kadar yeni jeopolitik projenin şekillenmesinde rol almalarıdır.

Kısacası, güç dengesinin iki kutup arasında dağıldığı, askeri ve siyasi söylemlerin ve uygulamaların hâkim olduğu, güç politikaları ve çatışmanın yaşandığı bu gevşek iki kutuplu sistem, 1990 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991'de SSCB'nin parçalanması ile sona ermiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve dünyanın ideolojik bölünmüşlüğü ortadan kalkması, jeopolitik siyasetçilere çalışma alanlarını geri kazanma fırsatını sundu. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, siyasi coğrafya alanı için büyük nimet olmuştur.

21. Yüzyılda kültürler çatışmaların yanı sıra, dönem boyunca çevre ve kalkınma düşüncesi, Stratejik Çevre Girişimi, Robert Kaplan'ın Yaklaşan Anarşi⁵³ ve Mikheil'in çevre güvenliği, jeopolitizm⁵⁴, jeo-ekonomi⁵⁵ ve eleştirel jeopolitik⁵⁶ tartışmalar bile gündeme gelmiştir. Hatta kültürel ve ideolojik faktörlerin göz önüne alınması, çekültür olarak yorumlanan diğer coğrafi bir alanı gündeme getirmiştir.

Yeni dünya düzenin arandığı dönemde jeopolitikte öne çıkan faktörler Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra bilgi teknolojilerinin ve ağlarının yaygınlaşması, yeni ortaya çıkan devletler, bölgeselcilik, ve medya, insani öncelikler ve savaş olmuştur.⁵⁷ Devletlerin ve ideolojilerin şekillendirdiği bir jeopolitiğin sona ermesini içeren bir söyleme zemin hazırlamıştır.⁵⁸ Bu ve benzeri söylemler, 1980'den itibaren yavaş yeni bir jeopolitik akıma kaynak olmuştur. Eleştirel jeopolitik olarak adlandırılan bu yeni akım, geleneksel jeopolitiğin kabul ettiği normların dışında bir jeopolitik söyleme sahiptir.

Hem klasik hem de modern dönemde ki jeopolitik kuramlarda realist akımının etkili olması ve emperyal/hegemonik bir yapı içermesi, devlet ve güç faktörünü ön plana çıkarması coğrafyanın önemini azaltarak eleştirel jeopolitiğin önemini arttırmıştır. Post-Modernizm'in yükselişiyle, pek çok alan ve yönden Realizm eleştirilirken jeopolitikte bu eleştirilerden nasibini almıştır.⁵⁹ Amerika'nın Vietnam'da başarısızlığı, Bretton Woods sisteminin

⁵³ Coming anarchy

⁵⁴ Huntington, S.P. (1996). "The Clash of Civilizations?". *Foreign Affairs*, 76

⁵⁵ Luttwak, E. (1993). *The Endangered American Dream*. New York: Simon and Schuster, 21

⁵⁶ Agnew, J. (1998). *Geopolitics: Re-visioning World Politics*. London: Routledge, 58

⁵⁷ Dodds, K. (2000). *Geopolitics in a Changing World*. New York: Pearson Education, 10.

⁵⁸ Dodds, K. (2000). a.g.e, 15.

⁵⁹ Çalış, Ş. H. Özlük E. (2007). *Jeo-Politik: Mekanın Siyasallaştırılması ve Suiüstimali*, *Uluslararası Politikayı Anlamak; Ulus Devletten Küreselleşmeye*. (Derleyen Z. DAĞI), İstanbul: Alfa Yayınları, 189.

sarsılması, petrol krizi ve daha sonrası Amerikan hegemonyasının etkinliğini yitirmesi ve en önemlisi Küreselleşme ile dünya global bir köy halini alırken elbette coğrafyaya ilişkin yaklaşımlar da kökten değişmek zorunda kalmıştır.⁶⁰

1.3.1. Jeopolitik Kuramlarda Klasik Dönem

Coğrafyanın “gücü temsil eden bir olgu olması ve güç ilişkilerinin seyrini açıklaması, jeopolitik biliminin temel noktasını oluşturmuştur”.⁶¹ Siyasal sistemler, yönetimler, doğal kaynaklar veya insan nüfusu değişirken, ülkelerin konumlarından kaynaklanan farklılıklar yani kıtaların, denizlerin ve adaların yerleri gibi değişmeyen unsurlar dış politikada istikrarlı bir süreç izlemiştir.

19. Yüzyıl. öncesi Avrupa coğrafyası ve ülkeleri göz önüne alındığında, güç politikasında rekabetçi bir niteliği olan Avrupa gerek gizli anlaşmalar gerekse diplomasideki değişkenlikler sonucunda, hem karada hem denizde dengesini oldukça sık değiştirmiş ve coğrafi faktörler daha önemli hale gelmiştir.⁶² Bu nedenle uluslararası sistem ve jeopolitik kuramlar Avrupa merkezli olarak biçimlenmiştir.

Klasik jeopolitik, 19. Yüzyılın sonunda dünya düzeninde ortaya çıkan coğrafi koşulların kökeninde yatmaktadır. Büyük güçlerin, talep ettikleri topraklar üzerinde pay sahibi olmaları, stratejik pozisyon ve askeri güç arasında yeni bir döneme girilmesine neden olmuştur.⁶³ Klasik jeopolitik kuramlar içinde Almanya’da ortaya çıkan Organik Devlet düşünce tarzı, ve Anglo Amerikan bakış açısı (Jeostratejik düşünce) iki farklı görüşü ortaya çıkarmıştır. Bu demektir ki, Klasik jeopolitik kuramlar, coğrafi anlamda dünya hakimiyeti fikri açısından bütüncül bir yapı sergilememiştir.

Soğuk Savaş öncesi jeopolitik kuramlar, “Klasik Jeopolitik Kuramlar” olarak da isimlendirilmiştir. Jeopolitik konusunda çalışan Mahan (1840-1914), Ratzel (1844-1904), Mackinder (1861-1947) ve Kjellen (1864-1922) gibi kuramcılar çoğunlukla Avrasya’nın dünyanın merkezi olduğu yönündeki çalışmalara yönelmişlerdir. Coğrafyayı temel alarak ülkelerin hegemonya güç olma düşüncesi, bu alandaki kuramlara yön vermiştir. Bunlar; Kara

⁶⁰ Çalış, Ş. H., Özlük E. (2007). a.g.e, 191.

⁶¹ Özsovaş, S. (2016). “Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylem”. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 8 (2), 2.

⁶² Tarakçı, N. (2003). *Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji*. İstanbul: Çantay Kitabevi. 54

⁶³ Tuathail, G. Ó. (1996). *Critical Geopolitics*. London: Routledge. 47

Hâkimiyet Kuramı, Kenar Kuşak Kuramı, Deniz Hâkimiyet Kuramı ve Hava Hâkimiyet Kuramı gibi dört temel kuram çerçevesinde değerlendirilmiştir.⁶⁴ Daha önce tartışıldığı gibi bu dönemin kuramları büyük güçlerinin etkisiyle anlam kazanmıştır.⁶⁵

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte jeopolitik kuramlar çok daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Özellikle dünya hâkimiyeti mücadelesi şeklinde gerçekleşen Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, jeopolitik kuramların çok fazla etkisinde kalmıştır. Ancak jeopolitik, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından siyaset dışında bırakılmıştır.⁶⁶ Bu açıdan uzun yıllar boyunca bilimsel araştırmalar içerisinde yer bulamamış ve basitçe Nazilerle birleşme olarak algılandığı için bir bilim dalı olarak gelişme imkânı gösterememiştir.⁶⁷

Ancak yetmişli yılların başından Küresel ölçekte denge güç politikaları ile eş anlamlı olarak kullanılan jeopolitik terimi Henry Kissinger tarafından yeniden canlandırılmıştır.⁶⁸ Jeopolitik çalışmalar, Yirminci Yüzyılın son çeyreğinde SSCB'nin dağılması, Yugoslavya'nın parçalanması, dünyada yerel çatışmaların artması, küreselleşme ve ortaya çıkan sivil toplum örgütleri, dini kurumlar, finans güçleri ve terör örgütleri gibi yeni aktörlerin katılımıyla yeniden gündeme gelerek yükselişe geçmiştir.⁶⁹

1.3.1.1. Alfred Mahan ve deniz hâkimiyeti teorisi

Alfred Thayer Mahan (1840- 1914), ABD'nin 20. yüzyıl deniz stratejisinin kurucusu, İngiltere, Almanya ve Japonya deniz güçlerinin gelişiminin de büyük ölçüde etkileyicisidir. Coğrafi bir kavram ve bölge olmayan Orta Doğu'nun siyasi açıdan kapsadığı ülkeler ilk olarak 1902 yılında Mahan tarafından Arabistan Yarımadası ile Hindistan arasındaki sahayı ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.⁷⁰ Bu ayırımda Birleşik Krallık dünya haritasının ortasında yer alırken Japonya, Malezya, Çin, Tayland gibi ülkeler "Uzak Doğu" grubuna; Türkiye ile birlikte Balkan ülkeleri, eski Doğu Bloku ülkelerinin bir kısmı ile Arabistan Yarımadası'nın tamamı ve İran "Orta Doğu" grubun da yer almıştır.⁷¹

⁶⁴ Özsağ, S. (2016). a.g.m, 3.

⁶⁵ Dodds, K.(2000). a.g.e, 18

⁶⁶ Hafeznia, M.(2017). a.g.e, 7.

⁶⁷ Tarakçı, N.(2003). a.g.e, 8.

⁶⁸ Özsağ, S. (2016). a.g.m, 3.

⁶⁹ Hafeznia, M. (2017). a.g.e, 18.

⁷⁰ Özsağ, S. (2016). a.g.m, 4

⁷¹ Hafeznia, M. (2017). a.g.e, 12.

İngiltere'nin dünyaya hükmettiği bir dönemde, jeopolitik düşünceler üreten Mahan'ın stratejileri, Theodore Roosevelt'i (1901-1909) büyük oranda etkilemiştir. Alfred Thayer Mahan'ın en önemli eseri “Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi 1660- 1783”⁷² 1890 yılında ve diğer kitabı⁷³ “Deniz Gücünün Fransız Devrimi ve İmparatorluk Üzerine Etkisi 1793- 1812” 1892 yılında yayınlanmıştır. Bu kitap denizcilik tarihini inceleyerek su yollarının kontrolünün büyük güç statüsü için hayati olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca deniz gücünün unsurlarını coğrafi konum, fiziki yapı, toprakların genişliği, nüfus sayısı, milli karakter, hükümetin karakteri ve politikası yer almaktadır.⁷⁴

Mahan denizlerin daha iyi hareket ve ulaşım kabiliyeti, dünya rezervlerinin daha büyük bir bölümünü kapsamaları, ekonomik bir biçimde politik etkinlikleri yayabilmesi nedeniyle denizler ve boğazlar gibi kritik noktaları kontrol altında tutan devletler dünya ticaretine hâkim olabilir tezini savunmaktadır.⁷⁵ Mahan'a göre Süveyş Kanalı, Cebelitarık, Seylan, Singapur, Babülmendep Boğazı, Türk Boğazları, Seylan Kanalı, Tayvan Kanalı, Kore Kanalı, Hürmüz Boğazı, Florida Boğazı ve Yukaton Boğazı gibi kritik noktaları kontrol altında tutan güç veya güçler dünya ticaretine hâkim olabilir.⁷⁶

Mahan, kitaplarında deniz gücünün unsurlarını (1) coğrafi konum (2) fiziki yapı (3) toprakların genişliği (4) nüfus sayısı (5) milli hükümetin karakteri ve politikası (6) olarak sıralamıştır. O'na göre bir ülkenin coğrafi konumu her ne kadar deniz gücü için avantajlı olsa da üzerinde yaşayan insanlar denizci bir karaktere/ ruha sahip olması en etken faktördür.⁷⁷ Mahan, deniz gücünün askeri anlamının yanı sıra ekonomik ve politik anlamda da üzerinde durulması gereken bir mesela olduğunu belirtmiştir. Bu demektir ki, ticaretin en önemli unsuru olan denizler, ekonominin güçlü olması halinde, politik ve diplomatik gücü de beraberinde getirmektedir.⁷⁸

1904 yılında Birinci Roosevelt'e stratejik ilkeleri sunan Mahan Panama Kanalı'nın açılması, Karayıpların kontrolü, Hawai Adası'nın işgali gibi öneriler sundu. Ayrıca Savaşın

⁷² The Influence of Sea Power upon History 1660- 1783

⁷³ The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire 1793- 1812

⁷⁴ Grove, E. (1990). *The Future of Sea Power*, Annapolis. MD: Naval Institute Press, 12.

⁷⁵ Grove, E. (1990). a.g.e, 13

⁷⁶ Demiray, M., İşcan, İ. H., (2008). “ Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 9

⁷⁷ Mahan, A. T. (1049). *The Influence of Sea Power upon History 1660 -1783*. Boston: Little Brown and Company.

⁷⁸ Philip, A. C. (1986). *Alfred Thayer Mahan: The Naval Historian*, in Peter Paret, editor, *Makers of Modern Strategy*. From Machiavelli to the Nuclear Age, Princeton, NJ: Princeton University Press, 456.

Amerika'dan uzak tutulması için Avrupa ve Avrasya'da açık okyanusları kontrol altında tutması gerektiğini vurgulamıştır. Bu dönem Mahan'ın amacının; deniz ve denize hâkim olmanın milletlerin varoluşunda önemli etkiye sahip olduğunu ve milletler arasındaki çatışmalarda bu önemi gösterme çabası olduğu söylenebilir.⁷⁹ Mahan, deniz gücünün taraflara askeri anlamda sağladığı hareket serbestliği nedeniyle, büyük devletlerarasındaki bir savaşın kaderinin denizlerde tayin edilebileceğini savunmuş, bu nedenle ülkesi ABD'nin açık deniz donanması oluşturmaya önem vermesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁰

1974 yılında Senato Kararı ile başlatılan Milli Okyanus Politikası Çalışması sonucunda ABD'nin uzun vadeli okyanus politikasını ilgilendiren ana unsurlar arasında ABD'nin dünya barışının korunması ve uluslararası istikrarın sağlanması yönünde okyanus boşluklarının stratejik potansiyelinden istifade etmesi, dünya pazarlarındaki uzun vadeli refahını sağlayacak, kendi rekabetçi tutumunu yeniden canlandırmak, kritik ticari dengeleri değiştirmek, doları istikrara kavuşturmak, ekonomiyi canlandırmak için okyanusların toplam ekonomik potansiyelini araştırmasına dayamıştır.⁸¹ Buna bağlı olarak ABD politikası, denizdeki bütün enerji kaynaklarına yönelmeyi içermelidir.

Sonuç olarak, Mahan'ın “Denizlere hâkim olan bir devlet tüm dünyaya hakim olur” Deniz Hakimiyeti Teorisi Amerikan dış politikasını en çok etkileyen teorilerden biridir. Günümüzde bu ilkeler hala ABD'de geçerliliğini korumaktadır ve Deniz Hakimiyeti Teorisi Amerikan dış politikasını en çok etkileyen teorilerden biridir. ABD, günümüzde de, dünyanın pek çok bölgesinde üs bulundurmakta ve sahip olduğu “yüzer üs” nükleer uçak gemisi ve nükleer denizaltı ile denizlerde önemli bir hâkimiyet kurmuş ve bu üstünlüğünü I. ve II. Körfez Savaşları ile Afganistan Harekatı'nda başarılı bir şekilde kullanmıştır. Şöyle ki ABD'nin dünya üzerinde süper güç olması Amerikan devletinin denizler üzerindeki gücünün başka bir güç tarafından dengelenememiş olmasına bağlanabilir.⁸²

⁷⁹ Bowlin, A. R. (1980). *The Negative Influence of Mahan on the Protection of Shipping in Wartime: The Convoy*. Controversy in the Twentieth Century (Ann Arbor, MN: University Microfilms International, unpubl. Ph.D. dissertation, University of Maine, 1980), 236.

⁸⁰ Philip A. C, (1986). a.g.e, 457.

⁸¹ Tarakçı, N.(2003). a.g.e, 155.

⁸² Tarakçı, N.(2003). a.g.e, 155.

1.3.1.2. Friedrich Ratzel ve organizma devlet teorisi

Friedrich Ratzel'in araştırmaları, insanın hayat ilişkileriyle çevrenin yaptığı etkiyi merkeze koyarak toplum bilimleri ile coğrafya arasında bağlantıyı incelemektedir. Ratzel (1844-1904) yerle insan toplulukları ilişkilerine değişik bir açıdan bakarak beşeri coğrafyanın kurucusu olmuştur. Charles Darwin'den etkilenen Ratzel antropocoğrafya ve siyasi coğrafyanın kurucusudur. Ayrıca, Alfred Thayer Mahan'dan etkilenen Ratzel insan topluluklarının doğal bir çerçevede (Rahmen) geliştiğini, bir pozisyonu işgal ettiğini (Stella) ve kendilerini beslemek için belli bir alana ihtiyaç duyduklarını (Raum) vurgulamaktadır.⁸³ Devlet, doğal olarak hayatta kalma mücadelesi vermektedir.⁸⁴ Ratzel'in çalışmaları fiziki alana bağlı olarak coğrafi determinizmin temellerine dayanmaktadır.

Coğrafi ortamla devlet sistemi arasındaki ilişkiyi ve beşeri olayların yayılma alanlarını 1897'de yayınladığı "Politische Geographie-Siyasi Coğrafya" adlı eserinde ifade etmiştir.⁸⁵ Ratzel Siyasi Coğrafya (1897) ve Hayat Alanı(1901)'n da "lebensraum" kavramını ilk kez kullanan olmuştur. Ratzel'in bazı diğer eserleri Ulusal Politik Ekonomi Sistemi (1842), Organik dünyanın varlığı ve oluşumu (1869), Meksika Coğrafyası (1878), Amerika Birleşik Devletleri (1878 - 1880), Beşeri Coğrafya - İnsanların coğrafi dağılımı (1882 - 1891), Siyasi coğrafya ve devletlerin coğrafyası, ulaşım ve savaş (1897), Yerel Tarihe Giriş (1898), Orta Almanya coğrafyasına katkılar (1899) ve etnoloji (1901) olarak bilinmektedir.

Ratzel 1882 yılında yayınlanan "Anthropogeographie" Beşeri Coğrafya - İnsanların coğrafi dağılımı adlı eserinde, fiziki çevrenin insanın bütün faaliyetlerine egemen olduğunu belirtmiştir. Darwin'in biyolojik evrim teorisini devlete uyarlayan Ratzel Organik devlet teorisinde, devletlerin de canlılar gibi doğmak, gelişmek, yaşlanmak ve ölmek aşamalarından geçtiklerini söylemiştir.⁸⁶ Ratzel "Siyasi coğrafya ve devletlerin coğrafyası" adlı kitabında, devleti canlı bir organizma olarak kabul ettiğini ve gelişmesi için yeni alanlar kazanmak istediğini, bunun için gerektiğinde kuvvete başvurulabileceğini belirtmiştir.

⁸³ Ratzel, F. (1897). "Siyasal Alanlarda Çalışmalar II: Büyük Alanların Fikri, Siyasi ve Ekonomik Etkileri". Amerikan Sosyoloji Dergisi. 3(4), 449-463

⁸⁴ Taylor, P.(2000). *Geopolitics, Political Geography and Social Science*. Dodds, Klaus;Atkinson, David (ed.), Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought, London: Routledge, 375-380.

⁸⁵ Sönmezoğlu, F. (2002). a.g.e, 57.

⁸⁶ Taylor, P.(2000). a.g.e, 375-380.

Hayat sahası düşüncesi, 19. Yüzyıl emperyalist devletlerin küresel düzeydeki sömürgeci yayılma politikalarının bilimsel meşruiyetini oluşturdu. Ratzel, 1903’de, “Siyasi Coğrafya veya Devletler, Ulaştırma ve Savaş Coğrafyası” adlı kitabında Mekân fikrinin tarihte kaybolmadığını parçalanmış olsa dahi, günün birinde siyasi bir fikir olarak tekrar hayat bulabileceğini savunmaktadır.⁸⁷

Ratzel’e göre organizmaların büyümesi, gelişmesi ve varlıklarını sürdürmesi için yeterli hayat alanına sahip olmaları gerekmektedir.⁸⁸ Çünkü alan, hayatın ilk şartıdır. Halklar ve milletler tabii hayat alanlarına evrimsel uyum sağlayan “organik bütünlükler” olarak tanımlanmaktadır “...her canlı komşusunun zararına olsa da kendi bölgesini genişletmeye çalışır bundan da alan mücadelesi doğar. ... Bir halk kendinden sonra gelen nesillerle aynı toprakta oturup kalmaz; çünkü sürekli büyür ve bu yüzden yayılmak zorundadır. Yayılırken de şiddet kullanabilir.”⁸⁹ Bu demektir ki devletler büyüyüp gelişirken yaşamlarını sürdürebilmek için biyolojik olarak yeni alanlar elde etmek isterler.

Alanı en önemli unsur olarak gören Ratzel devlet denen organizmanın beslendiği ve gücünü aldığı alan ne kadar büyük olursa, devletin de uluslararası politikada etki ve egemenliğinin o derecede artacağını söylemektedir.⁹⁰ Her organizma gibi beslenmeye ihtiyacı olan devlet hayat sahasını genişletmesi gerekmektedir. Her devletin gelişebilmesi için hayat sahasını elde etmek istemiştir. Ratzel’e göre devletlerin yeni bölgeleri kendi topraklarına katama isteği Darwin’in seleksiyon teorisine dayatarak “zayıf devletlerin güçlü devletler tarafından yok edileceği” düşüncesine dayanmaktadır. 1930’larda Ratzel’in fikirleri Nazi Almanyası’nın ilerlemesine ve tabii genişlemesine ilham kaynağı olmuştur.

Bir milletin saha miktarı ve ülkenin konumu, bir mevkie sahip olması için gereklidir. Bu demektir ki siyasi sınırları bir devletin gücünü yansıtmaktadır. Sınırlar devletlerin sadece güvenliklerini değil aynı zamanda gelişme ve saha kazanma yönlerini de belirler.⁹¹ Ratzel’in devletlerin toprakları ile olan ilişkilerini ele aldığını bugünkü bakış açısı ile söylemek mümkündür.

⁸⁷Taylor, P.(2000). a.g.e, 375-380.

⁸⁸ Ratzel, F. (1897). “Siyasal Alanlarda Çalışmalar II: Büyük Alanların Fikri, Siyasi ve Ekonomik Etkileri”. *Amerikan Sosyoloji Dergisi*. 3(4), 449-463

⁸⁹ Tezkan, Y. ve Taşar, M. (2002). a.g.e, 52.

⁹⁰ Ratzel, F. (1897). a.g.m., 3, 4.

⁹¹ Taylor, P.(2000). a.g.e, 375-380.

1.3.1.3. Sir Halford Mackinder ve kara hâkimiyeti teorisi

Kara Hakimiyet kuramı, 1920’lerde Sir Halford Mackinder (1861-1947) ve 1930’larda Karl Haushofer tarafından tam anlamıyla ve mecazi olarak uluslararası politikaya dahil edilmiştir. Bu dönemin düşünürleri, daha çok sömürgecilik mekanizmalarını incelemektedirler. İngiliz Jeopolitik Ekolü’nün temsilcisi Sir Halford John Mackinder 1904 tarihli “Tarihin Coğrafi Mihveri”⁹² başlıklı makalesinde ve 1919 yılında yayımladığı “Demokratik İdealler ve Gerçeklik”⁹³ adlı kitabında Kara Hâkimiyeti Teorisi’nde ortaya koymuştur. 1943’te Mackinder kara ve deniz güçlerinin birleşesinin daha güçlü rol oynayabileceğini savunarak teorisinde Avrasya’da, belirli bir ülkenin dünya siyasetinde üstünlüğünü “kalpgâh(pivot) / Heartland” olarak tanımlamıştır.

Bu görüş Asya, Avrupa ve Afrika’nın bütünü, Dünya Adası olarak adlandırılmıştır. Bundan hareketle batıda Volga, doğuda Sibiryâ, güneyde Himalayalar ve kuzeyde Buz Denizi arasındaki bölge, Heartland (kalpgâh) veya merkezî bölge olarak ifade edilmiştir.⁹⁴ Ancak daha sonra Doğu Avrupa’nın tamamı merkezî bölgenin içine dahil edilerek temel fikrini “Doğu Avrupa’yı yöneten, Heartland’a komuta eder, Heartland’i yöneten dünya adasını yönetir; Dünya adasını yöneten, Dünyaya komuta eder gibi düşünceye” kurmuştur.⁹⁵ Orta Doğu jeopolitiği incelendiğinde Heartland’a hükmeden, öncelikle iç-Kenar Hilâl’e hükmedebilecektir. Sonra da Dış-Kenar Hilâl’e, yani bütün dünyaya hâkim olabilecektir. Dünyanın geri kalan kısımları ise sahip oldukları özelliklere göre birtakım yeni jeopolitik bölgelere ayrılacaktır.⁹⁶

Figüratif olarak, teori uluslararası politikayı coğrafi kaynaklara bağlı olan deterministlik bir görüşle sunmaktadır. Mackinder, teorisini flora ve fauna, popülasyon yoğunluğu, kaynaklar ve topografik unsurlar gibi kalıcı coğrafi gerçeklere dayanarak

⁹² Geographical Pivot of History

⁹³ Democratic Ideals and Reality

⁹⁴ Mackinder, H. J. (1904). “The Geographical Pivot of History”. *Geographical Journal*, 170 (4), 298–321.

⁹⁵ İnternet: Alcenat, W. Scott, M. (2008). Revisiting the Pivot: “The Influence of Heartland Theory in Great Power Politics”. Web: http://www.creighton.edu/fileadmin/user/CCAS/departments/PoliticalScience/MVJ/docs/The_Pivot_-_Alcenat_and_Scott.pdf. (Erişim tarihi: 19/07/2020).

⁹⁶ Alcenat, W. Scott, M. (2008). a.g.e, 19.

geliştirmiştir.⁹⁷ Coğrafyanın nedensel rolü üzerine kurulu tarihi genelleme ise Heartland teorisinin karasal ve deniz güçleri arasındaki güç mücadelesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Haushofer'e göre kara gücüne sahip bir devlet, dünya adasının heartlandı Orta Asya sahasını elinde bulundurarak devlete ve tüm dünyaya hâkim olma şansını elde edecektir.⁹⁸ Mackinder'e göre ise heartland, Afrika'ya uzanan ve Orta Doğu'dan geçen mihverleri kontrol etmektedir. Hatta bu teoride, denizlere ve deniz kıyısındaki alanlara (Rimland) egemen olan devletler ile kıtaların merkezlerini (Heartland) kontrol eden devletler arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasından sonra, Orta Asya ülkeleri bağımsızlık ilan ederken bu yeni cumhuriyetler, Mackinder'in tezinin pivot bölgesinin modern çekirdeğini oluşturdular. Rusya, tarihsel olarak, Heartland'ın bölgesel hegemonu olarak tanımlandı. ABD tarafından itiraz edilen bu durum 1992 Pentagon belgesinde açıkça aşağıdaki cümlelerle belirtilmiştir: "İlk hedefimiz, eski Sovyetler Birliği topraklarında tehdit oluşmasını ve bir rakibin yeniden birleşmesini önlemek. Bu önemli bir husustur... ve bu rakibin kaynaklarından yararlanarak küresel güç üretmesini ve bir bölgeye hükmetmesini önlemeye gayret göstermemizi istiyoruz... Stratejimiz şimdi gelecekteki potansiyel herhangi bir küresel rakibin ortaya çıkmasını önlenmek" olarak belirtildi.⁹⁹

Mackinder'in Heartland teorisi hala bu yarışmanın uygun bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Sonuçta, herkes öldüğünde Büyük Oyun biter. Heartland teorisi, dünya kavramını, mevcut güçlerin, devletlerin ve halkların artık bağımsız ve birbirlerinden ayrı olarak yaşayamayacakları kapalı bir sistem olarak görmektedir.¹⁰⁰ Onu sürekli etkileşimde bulunan ve böylece kendi sınırlarının ötesindeki olayları etkileyen güçler olarak tanımlamaktadır. Büyük ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak, devlet gücü yalnızca okyanuslar üzerinden değil belki herhangi bir kara kütleinde ekonomik ve askeri olarak yayılabilir. Mackinder, teknolojinin devlet iktidarında ve jeopolitiğindeki kritik

⁹⁷ Billon, P. L.. (2006). *The Geopolitics of Resource Wars: Resource Dependence, Governance and Violence*. in The Geopolitics Reader, 2 ed. Ed. By Gearoid O Tuathail. New York: Routledge, 204.

⁹⁸ Gönübol, M. (1993). *Uluslararası Politika*. siyasal kitapevi, Ankara, 106.

⁹⁹ Billon, P. L. (2006). *The Geopolitics of Resource Wars: Resource Dependence, Governance and Violence*. in The Geopolitics Reader, 2 ed. Ed. By Gearoid O Tuathail. New York: Routledge, 208.

¹⁰⁰ Billon, P. L. (2006). a.g.e, 208-211

rolüne vurgu yaparak, iletişimin yanı sıra modern savaşın çağdaş dönemde ortaya çıkacağını ön görmektedir.¹⁰¹

21. yüzyılda, Doğu Avrupa'daki uluslararası jeopolitik tartışmaları Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü ile Rusya - kıtasal güç arasındaki etki mücadelesine odaklanmaktadır. Deniz ve karasal güçler arasındaki ya da Anglo-Amerikan ittifakı ve Rus egemen Heartland arasındaki bu mücadelelerin tekrarı, Mackinder'in tezinin doğruluğunu vurgulamaktadır.¹⁰² Bu nedenle, Heartland'dan gelen tarihi genişleme, Çarlık Rus emperyalizmine, Sovyetler Birliği'ne ve ayrıca çağdaş Rus dış politikasını yansıtmaktadır. Orta Asya'daki Sovyet sonrası düzen, bölgedeki paydaşların, yani ABD, Çin, Türkiye ve İran'ın çeşitlendirilmesine izin vermesine rağmen, Rus etkisinin hafife alınamayacağı gerçeğini göstermektedir.¹⁰³ Rusya devletinin, Heartland'ın büyük bir kısmı kontrol altına alması, Avrasya'da İskandinavya, Orta Asya, Doğu Avrupa ülkeleri, Türkiye, İran ve hatta Hindistan'a güç verebileceğini göstermektedir. ABD'nin Orta Asya'ya ilgi duyması Rusya'nın, Çin'in, Türkiye'nin, İran'ın ve Hindistan'ın nüfuzunu sınırlandırmak anlamına gelmektedir ve bu da bölgesel hegemonyaya yükselmeyi hedefleyen ABD için önemlidir.¹⁰⁴

ABD ile Rusya arasında Heartland üzerindeki etki rekabeti Yeni Büyük Oyun 'un sayısız yönlerinden yalnızca biridir. Yeni Büyük Oyun 'un bir diğer alt grubun da, Suriye toplulukları üzerinde liderlik için İran Türkiye rekabeti olabilir. 21. yüzyılın başlarında Heartland'ın Avrasya'daki konumu ve Avrupa, Asya ve Orta Doğu'nun kesişme noktası olma nedeniyle, bölgenin jeopolitik önemini artırdı. Heartland "Büyük güç şovenizmi" ABD, Rusya ve diğerler bölgesel güçlerin ulusal güvenlik hedeflerine rehberlik ettiği sürece, Heartland küresel düzenin merkezinde kalacaktır.¹⁰⁵ Bu durumdan yola çıkarak Suriye'nin jeopolitik konumu ve onun Orta Doğu'dan geçen mihverlerde bulunması önemi artmaktadır.

¹⁰¹ Gönlübol, M. (1993).a.g.e, 107.

¹⁰² Fettweis J. C. (2003). "Revisiting Mackinder and Angell: The Obsolescence of Great Power Politics". Comparative Strategy, 22(2), 109-129.

¹⁰³ Fettweis J. C. (2003) a.g.m, 109-129

¹⁰⁴ İnternet: Craig, O. (2013). "Russia's Role and Interests in Central Asia". saferworld, Web: www.saferworld.org.uk/.../russias-role-and-interests-in-central-asia.pdf. (Erişim tarihi 19/07/2020)

¹⁰⁵ Craig, O. (2013). a.g.m., 3-7

1.3.1.4. Kjellen ve bir hayat şekli olarak devlet

Dış politikayı coğrafi yorumlara dayandıran ve jeopolitik kavramını ilk kez kullanan kişi İsveçli bir siyaset bilimci Rudolf Kjellen olmuştur¹⁰⁶. 1899 yılında İsveç'in sınırlarını belirtmek için kavramı kullanan Kjellen Jeopolitiğin isim babası olmuştur. Kjellén'in siyasi eserleri, *Büyük Güçler*¹⁰⁷ (1911–13), *Çağdaş Büyük Güçler*¹⁰⁸ (1914), *Politik Denemeler*¹⁰⁹ (1914-15), *Dünya Savaşının Siyasi Sorunu*¹¹⁰ (1915) ve *Yaşayan Bir Organizma Olarak Devlet*¹¹¹ (1916) olarak bilinmektedir.

Görüşleri büyük ölçüde Ratzel'in Siyasi Coğrafya'sındaki devlet düşüncesine dayayan Kjellen 1916 yılında yazdığı "Bir Hayat Şekli Olarak Devlet" adlı eserinde devleti beş aktif unsurunu "Sosyopolitik, Ekonopolitik, Kratopolitik, Demopolitik ve Jeopolitik" olarak adlandırmıştır ve böylece jeopolitik terimi ilk kez kullanılmıştır.¹¹² Onun organik devlet görüşü, devleti kendi dinamiği ve mantığı, gücü ve iradesi, toprak ve insanların organik birliği, beden ve ruhu olan bir organizma, uluslararası alanda bir kişilik olarak bağımsız bir çalışma nesnesi olarak görme girişimiydi.¹¹³

Bu düşünceyi metaforlar kullanarak açıklar: tıpkı insan gibi, devlet de yok olmadan bir uzvunu kaybedebilir, ancak devletin onsuz yaşayamayacağı başkaları da vardır. Devlet organlarının bile zayıf noktaları ve kalpleri vardır. Bu hayati parçalar, başkentler ve iletişim damarlarıdır.¹¹⁴ Kjellén, bir ülkenin kayıp topraklarının mülk kaybıyla değil veya doku kaybı değil, aynı zamanda belirli bir güç kaybıdır. Sağlığın mevcut olduğu yerlerde, birisinin yoğun iç gelişim hissettiği yerde kaybedileni yeniden kazanmak için içgüdüsel bir ihtiyaç doğabilir.¹¹⁵

"Hayat Şekli Olarak Devlet" adlı eserde gerçek jeopolitik basit jeopolitik ve özel jeopolitik kavramlarını ortaya atarak, onları tanımlamıştır. Jeopolitiğin temelinin tam

¹⁰⁶ Kjellén, R (1915) *Världskrigets politiska problem* [The Political Problems of the World War] (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1915).

¹⁰⁷ Stormakterna I-IV

¹⁰⁸ Samtidens stormakter

¹⁰⁹ Politiska essayer makalesi I-III

¹¹⁰ Världskrigets politiska problem

¹¹¹ Statens som livsform

¹¹² Cohen, S. B. (1991) "Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era". *Annals of the Association of American Geographers*, 81(4), 55-61

¹¹³ Colin S. G. (1991). "Geography and Grand Strategy", *Comparative Strategy*, vol. 10, no. 4, 311

¹¹⁴ Kjellén, R. (1915).a.g.e, 50.

¹¹⁵ Kjellén. R. (1915).a.g.e, 22.

anlamıyla yeryüzünde olduğunu ve gerçekçi temellere dayandığını o savunmuştur¹¹⁶. Gerçek jeopolitik tabii nesnedir, bu demektir ki, gerçek jeopolitik belirli sınırlarla kesin şekilde çevrelenmiştir. Özel jeopolitik olarak nitelediği ise sahip olunan mekânın kalitesidir. Burada yola çıkarak bir devletin coğrafi şeklini inceler. Bölgeler, geçitler jeopolitikte büyük öneme sahiptirler. Kjellen için sadece coğrafi konum yanı sıra coğrafi organizma veya devletin niteliği önemlidir. Devletin toprağı onun vücududur.¹¹⁷

Kjellen, devletlerin “doğal olarak” daha büyük bir güçle büyüyen dinamik varlıklar olduğu fikrini yaydı. Büyümenin motoru ise “kültür” olduğunu savundu. Kültür ne kadar güçlü ve gelişmişse, alanını genişletmek veya daha fazla bölgeyi kontrol etmek için o kadar haklıydı. Kültür ne kadar güçlü ve gelişmişse, alanını genişletmek veya daha fazla bölgeyi kontrol etmek için o kadar hakka sahiptir. Ona göre, gelişmiş kültürlerin diğerlerinin topraklarına yayılması doğaldı.¹¹⁸

Kjellen’in teorisinin bir diğer temel unsuru, otarşı kavramıdır. Otarşı basitçe devletin yeterliliğini, daha geniş anlamda ise güç anlamına gelmektedir. Kjellén, liberalizm eleştirisinde, devletin topraklarından ve halkından ayrılamaz olduğunu söylemektedir.¹¹⁹ Kjellén’in analizleri bu yüzyılın ilk yarısında Kıta siyaset bilimi üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmakla kalmadı, aynı zamanda Soğuk Savaş döneminin siyasetinde ve günümüzün uluslararası siyasetinin siyasal tartışmalarında da yankılandı.

1.3.1.5. Nicholas Spykman ve kenar kuşak teorisi

Mackinder ve Spykman Avrasya’yı üç stratejik parçaya bölmektedir: (1) Heartland; (2) İç hilal (Mackinder) veya Rimland (Spykman); ve (3) Dış Hilal (Mackinder) veya Marjinal Denizler (Spykman). Spykman, 1942 yılında yayınladığı “Dünya Politikasında Amerika’nın Stratejisi”¹²⁰ ve ölümünden sonra 1944 yılında yayımlanan “Barışın Coğrafyası”¹²¹ adlı çalışmasında, Mackinder’in kullandığı coğrafyayı esas alarak dünya

¹¹⁶ Kjellén. R(1914). a.g.e, 22.

¹¹⁷ Kjellén. R. (1915).a.g.e, 24.

¹¹⁸ Colin S. G. (1991). a.g.m, 37.

¹¹⁹ Kjellén. R. (1915).a.g.e, 24.

¹²⁰ America’s Strategy in World Politics

¹²¹ Geography of the Peace

hâkimiyeti için Heartland yerine Rimland'ın jeopolitik önemini vurgulayan Kenar Kuşak Teorisi'ni ortaya atmıştır. Yani kuşağa hâkim olan aktör dünyaya hükmedecektir.¹²²

Spykman'ın esas fikri, dünya hâkimiyetinin merkezini çeviren Kenar Kuşak ülkelerine dayanıyor olmasıdır. Kendisinin Kenar Kuşak ülkeleri olarak ifade ettiği ülkeler, İskandinavya'dan başlayan İspanya, İtalya, Yunanistan, Türkiye, Orta Doğu, Hindistan, Malezya, Hindistan ve Kore olmak üzere uzanan bir yarımada kemeridir.¹²³ Bu ülkeler, merkez bölge ile Dış Hilâl arasında tampon bir bölge oluşturmaktadırlar.

Spykman'ın Heartland ve çevresi arasındaki bağlantıyı yorumlaması Mackinder'in yorumundan biraz farklıdır; Mackinder bu bölgeye iç ve dış hilal olarak tanımlıyor, ancak spykman bu bölgeyi Rimland ve sularla çevrili bölge olarak tanımlıyor. Rimland, spykman'a göre, Avrasya'yı ayrıcalıklı yapan ve aynı zamanda deniz yoluyla eski ve yenedünyalarla ilişki kurmasını sağlamaktadır. Spykman'ın görüşü ise Kenar Kuşak ülkelerine hâkim olan devletler, Avrasya'ya da hâkim olabileceği yönündedir.¹²⁴ Dolayısıyla Avrasya'ya hâkim olan devlet veya devletler, dünyayı da kontrol edebileceklerdir. Sonuç olarak deniz gücünü küresel stratejinin anahtarı olarak görmektedir. Spykman Rimland'i önemli bulma nedeni, bu bölge deniz ve kara güçlerini daha iyi bir araya getirirken, öte yandan bu bölgede insan kaynaklarının ve iletişim kolaylığının var olmasıdır.¹²⁵

Spykman'ın jeopolitiği ABD'nin Soğuk Savaş dönemi çevreleme stratejisinin temelini oluşturmuştur.¹²⁶ Soğuk Savaş sonrası dönemde jeopolitik kavramı; coğrafi konum, sınırlar, fiziki yapı ve stratejik kaynaklar (petrol, doğal gaz, su, maden, tarımsal verimlilik) gibi coğrafi özellik tanımlamalarının yanı sıra sosyal, ekonomik, siyasi, askeri, kültürel ve teknolojik değerler ön plana çıkmıştır.¹²⁷

II. Dünya Savaşı'ndan sonra bütün savaşlar, genelde kenar kuşak hattın üzerinde gerçekleşmiştir. Kore, Vietnam, Afganistan, Kıbrıs, İran-Irak savaşları, bunlara örnektir. Bu

¹²² Spykman, J. N. (1938). "Geography and Foreign Policy, I". *The American Political Science Review*, 32 (1), 28-50.

¹²³ Spykman, J. N. (1938). "Geography and Foreign Policy, II". *The American Political Science Review*, 32 (2), 213-236.

¹²⁴ Spykman, J. N. (1938). a.g.m., 213-236.

¹²⁵ Spykman, J. N. (1938). a.g.m., 213-236.

¹²⁶ Brands, H. (2018). "American grand strategy in the post-Cold War era". (Ed.) *Russell W. Glenn, New Directions in Strategic Thinking 2.0*, Canberra: ANU Press. 18-32

¹²⁷ Brands, H. (2018). a.g.m., 18-32

kapsamda ABD, Heartland'ı çevrelemek ve kontrol etmek için Rimland kuşağı üzerinde Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'yle Norveç'ten Türkiye'ye, Merkezi Anlaşma Teşkilatı (CENTO)'yla Türkiye'den Pakistan'a ve Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (SEATO) vasıtasıyla Pakistan'dan kuzeyde Filipinler ile güneyde Yeni Zelanda'ya uzanan ve stratejik olarak birbirine eklemlenen bir stratejik kuşatma hattı oluşturmuştur.¹²⁸

Ancak Soğuk Savaş sonrası süreçte uluslararası sistemin yapısındaki değişimler klasik jeopolitik teorileri geçersiz kılmış ve yeni dünya hâkimiyeti, artık sert güç yoluyla değil, daha çok psikolojik harp yöntemleri, kültürel emperyalizm, zihin kontrolü, algı yönetimi, dezenformasyon, medya ve diğer yumuşak güç argümanlarıyla ekonomik, siyasi ve kültürel etkileşim sahaları oluşturmak suretiyle gerçekleştirilmeye başlanmıştır.¹²⁹

1.3.2. Yeni Jeopolitik Dönem

Klasik jeopolitik kuramlar ve realizm arasındaki önemli benzerliklere rağmen 1970'lerle birlikte jeopolitikte yeni ekollerin de gelişmeye başladığını belirtmek gerekir. Örneğin çevre, post-kolonyalizm, doğal kaynakların paylaşımı, yoksulluk ve devrimci hareketler gibi konular coğrafyanın merkezine yerleşerek alternatif bir jeopolitik perspektif sunulmuştur.¹³⁰ Aynı dönemde Immanuel Wallerstein ve Peter J. Taylor gibi yazarlar ise gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki farklılıkları öne çıkararak Doğu-Batı yerine Kuzey-Güney ayrımına dayanan farklı bir jeopolitik anlayışın temsilcileri olmuşlardır. Özellikle “dünya sistemi” kuramında öne çıkan merkez, çevre ve yarı çevre gibi yeni jeopolitik kavramları Marksist yaklaşım dâhilinde ele alınmıştır.¹³¹

Klasik jeopolitik yaklaşıma alternatif oluşturan yaklaşımlar, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle eş zamanlı olarak özellikle Batı'da dikkat çekmeye başlayan yeni jeopolitik dönemin ve eleştirel jeopolitik kuramın da öncülleri olmuştur. 1990'larda Jacques Derrida ile Michel Foucault gibi post-yapısalcı söylem analizi yöntemlerini esas alan eleştirel jeopolitik, klasik jeopolitik kuramların coğrafyayı sabit ve değişmez kanunlarla yönetilen bağımsız bir değişken olarak gören determinist bakış açısına karşı çıkmasıyla dikkat

¹²⁸ Davutoğlu, A. (2001). a.g.e, 103.

¹²⁹ Brands, H.(2018). a.g.m,18-32

¹³⁰ Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System*. New York: Academic Press,.47.

¹³¹ Wallerstein, I. (1974). a.g.e, 47.

çekmiştir.¹³² Eleştirel jeopolitik coğrafyanın kendisini bir söylem olarak incelemektedir ve mevcut coğrafi varsayımların aslında kültürel olarak inşa edilip siyasal olarak sürdürüldüğünü savunmuştur.¹³³

Eleştirel jeopolitiğin gelişimine büyük katkıda bulunan Gearóid Ó Tuathail, John Agnew ve Simon Dalby devletlerarası ilişkilerin askeri/stratejik boyutlarına odaklanarak coğrafyayı kontrol edilebilir bir nesneye indirgemesini eleştirmiş ve küreselleşen dünyada kültürel, ekonomik ve sosyal değişimleri yansıtan yeni bir jeopolitik yaklaşımı savunmuşlardır.¹³⁴ Bu anlamda eleştirel jeopolitik “sınır” ve “tehdit” gibi siyasal kavramların nasıl Mekân sallaştırıldığını ve “biz” ve “öteki” arasındaki ayrımı jeopolitik olarak tasvir etmektedir. Bu demektir ki eleştirel jeopolitik hem dünyanın gerçek jeopolitik haritasını, hem de bu haritanın algılanmasında etkili olan jeopolitik faktörleri açıklamayı hedeflemektedir.¹³⁵

Tuathail’e göre jeopolitik kavramının geçerli bir tanımı yapılamamaktadır. Jeopolitik teriminin kullanım ve anlamları kapitalizm, çevrecilik, ırk, kentsel bölge siyaseti veya sinema gibi çok çeşitli ve farklı alanlarda da niteleyici bir kavram halini almıştır.¹³⁶ Jeopolitik birçok şeye yönelik niteleyici bir kavram olsa da yaygın olarak devlet ve devletlerarası ilişkilerde mekânın belirli bir görselleştirilmiş şekline ilişkindir. Kısaca; jeopolitik, devletlerin küresel sistem içerisindeki kendi konumlarını güç merkezleri ya da çatışma bölgeleri karşısında tanımlamaları üzerine biçimlenmiştir. Bu bağlamda küreselleşme süreciyle beraber değerlendirilen ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel değişiklikler ile artan karşılıklı bağımlılık, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeydeki tüm süreci kapsamaktadır.¹³⁷

Yirminci Yüzyıla hâkim geleneksel düşünce biçimi, jeopolitiğin, büyük güçler tarafından karar vericilere yardımcı olmak amacıyla dünya gücünün koşullarını analiz eden güç/bilgi formunun tümünü kapsadığını belirtmektedir. Jeopolitik, devletlerin rakiplerine

¹³² Colin S. G. (1996). “The Continued Primacy of Geography: A Debate on Geopolitics”. *Orbis*, 40(2), 247–59.

¹³³ Tuathail, G. (1996). *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. London: Routledge, 8.

¹³⁴ Tuathail, G. ve S. D (1998). *Rethinking Geopolitics*. London: Routledge. Geopolitics: Re-visioning World Politics. London: Routledge.

¹³⁵ Dodds, K. A.D. (2000). *Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought*. London: Routledge, 333.

¹³⁶ Tuathail, G. (1996) .a.g.e .8-9.

¹³⁷ Özsağ, S (2016). “Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylem”. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dergisi*, 8 (2).144-155

karşı sürdürdüğü tasarlanmış belirli stratejileri ifade ederken, Yirminci Yüzyıl boyunca devletlerin farklı emperyalist projelerinin içinde saklı olduğu, dünya politikasının kapsamlı görüşlerini ortaya çıkarmıştır. Bu demektir ki bir ülkenin konumu, güç merkezlerine ya da çatışma alanlarına yakınlığı güvenlik politikalarını etkileyen bir faktördür. Bu açıdan deniz-kara karşıtlığının önemi daha iyi ortaya çıkmaktadır. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerle değişen güç yapısına paralel olarak ortaya çıkan çağdaş jeopolitik kuramlar ise devlet güç ilişkilerini ön plana çıkarmışlardır.¹³⁸

Pek çok çalışma ve yayınlanan makalelerde eleştirel yaklaşım öne çıksa da bu durum klasik jeopolitik yaklaşımın Soğuk Savaş sonrasında etkisinin azaldığı anlamına gelmemektedir. Tam tersine Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük tartışmalar yaratan Saul Cohen'nin "Güvenlik Kuşakları Teorisi", Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu", Samuel J. Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" ve Robert Kaplan'ın "Yaklaşan Anarşi" gibi çalışmalarında klasik jeopolitik kuramların izlerine rastlamak mümkündür. Ayrıca 1990'larda Zbigniew Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası da klasik jeopolitik yaklaşımdan ve özellikle de Mackinder'in Heartland kuramından etkilenmiştir.

1.3.2.1. Saul Cohen kuşatma teorisi¹³⁹

Cohen 2003 yılında küresel sistemi çeşitli siyasi değişimlere uyarlayarak Küresel yapının mekânsal hiyerarşisinde en yüksek seviyenin jeostratejik alan olduğunu belirledi. Cohen'e göre geleneksel siyasi coğrafya anlayışı, coğrafi yapılar ve perspektifler ile uluslararası politika arasındaki etkileşimin analiz edilmesine dayanmaktadır.¹⁴⁰ Cohen siyasi coğrafyayı ülkelerin nüfusu, nüfus artış hızları ve bu artışın kalkınma ile ilişkisi, tarım, sanayi, ticaret ve ulaşım faaliyetleri devletler arası siyasi paktlar, gibi konularla değerlendirmektedir.

O'na göre devletlerin güvenlik algılamalarını ve anlayışlarını coğrafya dışında neyin ya da nelerin etkilediği önemlidir. Bu nedenle jeopolitik "sosyal olarak inşa" edilmektedir ve inşa sürecinde politik, askeri, ekonomik ve sosyo-kültürel unsurlar önemli rol oynamaktadır. Yani bir devletin jeopolitik anlayışı bir dönem askeri unsurlarla, başka bir

¹³⁸ Tuathail, G. (1996). a.ge,12.

¹³⁹ shaterbelt

¹⁴⁰ Cohen, S. B. (2003). "Geopolitical realities and United States foreign policy". *Political Geography*, 22(1), 3.

dönem ekonomik çıkar ve sosyo-kültür tarafından şekillenmektedir. Bu duruma “jeopolitik unsurların nöbet değişimi” adı da verilmektedir.¹⁴¹

Jeopolitikte Denge Kuşakları’nın kavramsal temeli, analitik yaklaşımla devletlerin ve imparatorlukların dünya haritasında jeopolitik mücadeleleri, stratejik, askeri ve politik ilişkilerini inceleyen teoriye dayanmaktadır. Shatterbelt teorisinde iç çatışmalar ve aynı zamanda büyük güçlerin stratejik yaklaşımları oldukça önemlidir. Shatter terimi kırılgan, hassas olarak tanımlamak, uzun süredir devam eden çatışmaların yıkıcı etkisi ve bölgelerde yaşanan kaosu anlatmak için kullanılmaktadır.¹⁴² Bu nedenle, Shatterbelt terimi genel olarak eyaletler içinde veya bölge ülkeleri arasındaki yerel çatışmaların yanı sıra bölge dışındaki muhalif güçlerin de dahil olduğu bir coğrafi bölgeyi tanımlar.¹⁴³

Hassas bölgeler olarak tanımlanan jeostratejik bölgeler, özellikle büyük güçlerin dahil olduğu, savaş/çatışmaların yaşandığı bölgelerdir. Shatterbelt aynı zamanda sıcak kriz noktası olarak bilinmektedir. Ayrıca dünya siyasetinde ve uluslararası ilişkilerde ulaşılması zor bölgelerdir. Shatterbelt olarak kabul edilen bölgeler küresel dengesizleştiricilerdir. Bu demektir ki günümüzde güvenlik ortamında sabit olarak değerlendirilen unsurlar bile değişime uğradığı görülmektedir. Örneğin sınırlar (Orta Doğu, Kafkas’lar, Doğu Akdeniz gibi) siyasal gelişmeler sonucunda değişebilmektedir. Bu durum jeopolitiğin öneminin artmasına neden olmuştur. Başka bir örnek verilmesi gerekirse terörizmdir. Terörizm belli bir mekândan ve daha önemlisi belli bir devletten bağımsız bir olgu olarak karşımıza çıkabilmektedir. Geleneksel iki boyutlu jeopolitik anlayışı terörizme önlem oluşturamamaktadır.

Diğer değişen unsur ise jeopolitiğin değişen Mekân anlamıdır. Jeopolitik “mekânın politik kararlar üzerindeki etkisi” şeklinde tanımlandığında, jeopolitik ve jeostrateji arasındaki ayrım belirsizleşmeye başlamaktadır.¹⁴⁴ Yeni güvenlik ortamında söz konusu sorunların ise dinamik ve tek bir mekâna bağlı olmamaları nedeniyle jeopolitik, mekâna ilişkin politik kararlarda sürekli bir hareketlilik yaşamaya başlamıştır.

¹⁴¹ Cohen, S. B.(2003). a.g.m, 3.

¹⁴² Gosar, A. (2000). “The Shatter Belt and the European Core - A Geopolitical Discussion on the Untypical Case of Slovenia”. *GeoJournal - Spatially Integrated Social Sciences and Humanities*. 52, 2 (2), 107–117.

¹⁴³ Hansen; D. Paul R.; Paul F. (1994). “Testing empirical propositions about shatterbelts, 1945–76”. *Political Geography*. 58, 7 (2)

¹⁴⁴ Okman, C.(2010) Bölgesel Tehdit Analizi Dersi, SAREN Ders Notları, 2009-2010.

Yeni dönemde Cohen, Shatterbelt teorisinde tüm yeryüzünü jeopolitik ve jeostratejik tip olarak dört bölgeye ayırmıştır. Cohen birinci gruba ABD önderliğinde ticarete ve açık ekonomik ilişkilere yönelimli okyanus ülkelerini ve SSCB önderliğinde Avrasya'nın karasal devletlerinin bulunduğu bölgeyi dâhil eder. Cohen, okyanus ülkelerini de dört jeopolitik bölgeye ayırır: İngiltere, ABD ve Karayip ülkeleri; Avrupa ve Mağrip ülkeleri; Güney Amerika ve Güney Afrika; Güney Doğu Asya adaları ve Okyanusya.¹⁴⁵

Cohen, Avrasya'yı da iki jeopolitik bölgeye ayırır: Heartland, yani SSCB ve Doğu Avrupa; Doğu Asya. Tüm bölgelerin jeopolitik, sosyoekonomik ve kültürel özelliklerini açıklayan Cohen, bu bölgelere giren ülkelerin bir lider ülke etrafında birleşmelerinin nedenlerini açıklamaya çalışır.¹⁴⁶ Bölgesel lider olmaya aday beş jeostratejik birinci bölgesel lider ülkeler ABD, AB, SSCB, Çin ve Japonya'dır. İkinci dereceden bölgesel liderler ise Hindistan, Brezilya ve Nijerya'dır. Daha sonra Cohen, üçüncü, dördüncü ve beşinci dereceden bölgesel liderlerden ve bunların kendi komşuları üzerindeki etki gücünden bahseder.¹⁴⁷

Bu bağlamda Orta Doğu, Soğuk Savaş döneminde bir “denge bölgesi-kuşağı” iken, günümüzde sahip olduğu denizlerle bir alt jeopolitik bölgesi karakterini kazanmaktadır. Orta Doğu'nun inşa edici unsurlarının ulus devletler değil, mikro ölçekli sosyo-kültürel, ekonomik ve de siyasal birimler oluşturmaktadır. Bu durum jeopolitik açıdan “geçiş/ giriş kapısı bölgesi” olarak tanımlanmaktadır. Bu bölgeleri politik-kültürel olarak ayırt edilebilmek mümkündür. Bu tür devletler ve bölgeler “etnik milliyetçilik” sürecinin neden olduğu merkezkaç direnişleri kontrol altına alarak, onları sistem ile bütünleştirebilme yeteneğine sahiptirler. “[...] Yeni yarı-egemen devletlerin yaşama kabiliyetleri ve refahları bölgesel ve küresel diğer unsurlarla bir an önce bütünleşmelerine bağlıdır. Bu devletlerden bazıları bölgeler arası a da bölge içinde köprü ya da geçit (gateway) olarak hizmet edebilirler, diğerleri ise güvenlik kuşakları (shatter belts) ya da basınç bölgeleri (compression zones) oluşturulmasına yardımcı olabilir.”¹⁴⁸

¹⁴⁵ Cohen, S. B.(2003). a.g.m, 8.

¹⁴⁶ Cohen, S. B. (1991) “Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era”. *Annals of the Association of American Geographers*, 81(4), 55-61.

¹⁴⁷ Cohen, S. B. (2003). a.g.m, 80-551.

¹⁴⁸ Cohen, S. B.(2003). a.g.m, 13.

Bu bağlamda Cohen'in kavramsallaştırması doğrultusunda Orta Doğu, Soğuk Savaş döneminde bir "denge bölgesi-kuşağı" (shatter belt) iken, günümüzde ait olduğu deniz dünyası (maritime world) jeo-stratejik bölgesinin, bir alt jeopolitik bölgesi karakterini kazanmaktadır. Orta Doğu'nun inşa edici unsurlarının ise önceki dönemlerin aksine ulus devletler değil, sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal birimler oluşturmaktadır.¹⁴⁹ Her ne kadar jeopolitiğin bazı sabit ve nesnel unsurlarından söz edilebilirse de jeopolitik tanım, belirli zamanlarda farklı şekiller almaktadır. Bu durum güvenlik olgusunun çeşitli referanslar yoluyla anlam kazanmasından kaynaklanmaktadır.

1.3.2.2. Zbigniew Brzezinski ve büyük satranç tahtası

1998 yılında Zbigniew Brzezinski, yazdığı "The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives" (Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerekleri)¹⁵⁰ adındaki kitabı 1991 yılı sonrası ABD'nin güç konumunu korumak ve sürdürmek için bir takım öneriler sunmaktadır. Kitap Avrasya kıtasını ve üzerindeki ABD çıkarlarını anlamak için yazılmıştır. Brzezinski, büyük satranç tahtasının sahibi ve "şah"ı olarak gördüğü Amerika için kaleler, filler, piyonlar üzerinde oyunlar kurmuştur. Ancak Soğuk Savaş düzeninin yıkılması ABD hegemonyasını da büyük ölçüde bitirmiştir. Brzezinski gibi Soğuk Savaş stratejistleri ve uluslararası ilişkiler uzmanları Soğuk Savaş'ın küresel katmanlarında oynanan satrancın bitişini, oyunun kuralları ve tarafların geleneksel refleksleri de değiştiğini vurgulamışlardır.¹⁵¹

Brzezinski realist bir bakış açısıyla uluslararası sistemi değerlendirirken, enerji kaynaklarına sahip Avrasya devletlerini ve bu devletler üzerindeki ABD politikalarını jeopolitik ve jeostratejik bakımından incelemektedir.¹⁵² Ayrıca, ABD açısından risk teşkil eden faktörleri analiz ederek senaryolar sunmaktadır. Brzezinski ABD'nin 1898'de İspanyayla ilk denizaşırı fetih savaşından sonraki başarı sebebini, özgür düşüncenin hâkim olması ve bireylerin hırsla gelişmek istemelerinde görmektedir.¹⁵³ Bu ortamın sayesinde ülke

¹⁴⁹ Cohen, S. B.(2003). a.g.m, 13.

¹⁵⁰ Brzezinski, Z., (1998). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerekleri*. İstanbul: Sabah Kitapları Dizisi, 67-70.

¹⁵¹ Brzezinski, Z. (1998). a.g.e, 18.

¹⁵² Johari J.C. (2006) *Contemporary Political Theory: New Dimensions, Basic Concepts and Major Trends*. New Delhi: Sterling Publishers, 717.

¹⁵³ Friedrich, C. J. (1969). "The Evolving Theory and Practice of Totalitarian Regimes". in Carl J. Friedrich, Michael, Benjamin R. Barber (eds.) *Totalitarianism in Perspective: Three Views, New York: Praeger Publishers*, 146-154

hızla endüstrilemiştir. Ona göre, ABD'nin siyasi, askeri, ekonomik başarılarının yanında kültür emperyalizmi onu daha popülist bir düzeye ve küresel hegemonya haline getirmiştir.

Küresel etkinlik mücadelesinin sürdürüldüğü satranç tahtası Avrasya kıtası olarak tanıtılmaktadır. Avrasya'daki devletlerin jeopolitik konumlarının önemini vurgulayarak bölgede, ileride artacak olan enerji tüketimini tartışmaktadır, ona göre Avrasya hem Avrupa hem de üç önemli komşu Türkiye, Rusya, İran ve ayrıca Çin için de çok büyük önem arz etmektedir.¹⁵⁴

Yazara göre Türkiye ve İran eksenli iki ülkedeki iç gerilimler ve Çin'in Uzakdoğu'da uluslararası arenaya güçlü bir şekilde çıkması Orta Asya devletlerinin uluslararası topluluğa asimile edilmesini zorlaştırırken, bölgedeki ABD hakimiyeti güvenliğini ve ABD bölgesel çıkarlarını tehlikeye atmaktadır ve bu durum Orta Doğu kökenlidir. Bu yüzden Bölgenin siyasi istikrarı açısından Türkiye ve İran'ın durumu önemlidir.¹⁵⁵

Gücün doğrudan kullanılmasını daha az tercih eden Brzezinski jeostratejik gücü olan katalizör devletleri yani Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan'ın ABD'ye bağımlı hale getirilmesi gerektiği tezini savunmaktadır. Brzezinski, haritada jeostratejik oyuncuları ve jeopolitik eksen rolünü oynayabilecek devletleri sıralamaktadır. Jeostratejik oyuncular, Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan'dır. Jeopolitik eksen rolü oynayacak ülkeler ise Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran'dır. Türkiye ve İran'ın her ikisi de bir ölçüde, daha sınırlı kapasiteleri dâhilinde aynı zamanda jeostratejik olarak da etkindirler.¹⁵⁶

Brzezinski ABD'nin Rusya-Çin ya da Rusya-İran yaklaşmasını göz önünde bulundurarak politikalarına yön vermesi gerektiğini savunmaktadır. Yaptığı analizlere dayanarak ABD'nin küresel güç olduğu uluslararası sistemi sürdürmesi gerektiğini ve başka güçleri engellemesi gerektiği tezini savunmaktadır. Bu yüzden satranç tahtası dediği bölgede, satranç oyununda olduğu gibi olası karşı hamleleri önceden sezip, güvenlik sistemi oluşturarak politikalarını bu çerçevede şekillendirmesi gerektiğini savunmuştur.

¹⁵⁴ Johari, J.C. (2006). a.g.e, 717-719.

¹⁵⁵ Johari, J.C. (2006). a.g.e, 717-719.

¹⁵⁶ Johari, J.C. (2006). a.g.e, 717-719.

1.3.2.3. Francis Fukuyama ve tarihin sonu tezi

Francis Fukuyama'nın 1989 yılında "Tarihin Sonu" adlı makalesinde, SSCB'nin yıkılmasından sonra liberalizm, kapitalizm karşısında zaferini ilan etmiş; bu dönüm noktasını da "tarihin sonu" olarak ilan edilmiştir. Bu demektir ki artık dünyada siyasal model olarak liberalizmin ve ekonomi modeli olarak da kapitalizmin hüküm süreceğini ifade etmiştir.¹⁵⁷ Fukuyama'ya göre tarih bir amaca doğru ilerlemektedir. Farklı dinsel, kültürel, geleneksel yapılardaki her devlet, eninde sonunda aynı düzlemde buluşacaktır. Fukuyama bu ortak noktayı ifade etmek için "tarihin sonu" kavramını kullanmaktadır. Sonuç olarak, beşeri, siyasi ve iktisadi kurumlar, gelişip değişerek ulaşabilecekleri en ideal forma, yani liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisiyle birleşmektedirler.¹⁵⁸ Fukuyama, tezinde İslam dünyasını, Batı değerlerini tehdit eden yeni karşı kutup olarak göstermiştir.

Francis Fukuyama'nın liberalizmin egemenliğini dünyanın sonu saymasının, iki temel dayanağı vardır. Bunlar modern doğa biliminin gelişmesi, devletlerin askeri ve ekonomik konumlanışında, bir ilerlemeyi beraberinde getirmesidir. Uluslararası ilişkilerde belli kültürel farklılıklarından arınan devletler, aynı aşamalardan geçen diğer devletlerle benzer bir yapılanmaya erişmektedirler. Modern bilim, ekonomik büyüme ve uluslararası alanda itibar sağlama gayesi, ekonomik liberalizmi tüm devletler için zorunlu kılmaktadır.¹⁵⁹ Bu demektir ki bilimsel, teknolojik ve ekonomik gelişim beraberinde homojenlik, ekonomik liberalizmi getirmektedir.

Fukuyama'ya göre, ekonomik liberalizmin temel ilkeleri, özel mülkiyet ve piyasa eksenindeki özgür ekonomik faaliyet ve ilişkilerden oluşmaktadır.¹⁶⁰ Siyasi liberalizm, girişim ve ticaret özgürlüğü şeklinde özetlenebilen ekonomik liberalizmin, tamamlayıcısıdır.

Francis Fukuyama, dünya tarihinin siyasal ve ekonomik alanda gelebileceği son noktayı zorunlu bir son yani liberalizm olarak tanımlamaktadır. O'na göre İslam, siyasal bir yönü bulunsa bile ve dünya nüfusunun büyük bir kısmını içine alsada yeni bir düzen

¹⁵⁷ Fukuyama, F. (1999/a). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. çev.: Z. Dicleli, İstanbul: Gün Yayınları.

¹⁵⁸ Fukuyama, F. (2002/b). *Hedefler: Modern Dünya*. çev. B. Akgün, Y. Aktay, Aydın, M., Özensel, M., (eds), Francis Fukuyama v.d, Tarihin Sonu mu ? Ankara: Vadi Yayınları, 251-259.

¹⁵⁹ Fukuyama, F., (2002/c). *Yayınlanışının 10. yılında Tarihin Sonunun Neresindeyiz?*. çev.: C. Aydın, Aydın, M., Özensel, M., (eds), Francis Fukuyama v.d, Tarihin Sonu mu ? (172-175). Ankara: Vadi Yayınları. Fukuyama, F. (2002/b). a.g.e, 45-67.

¹⁶⁰ Fukuyama, F. (1999). a.g.e, 34.

getirecek güçte zaten değildir. Fukuyama'ya göre Sağ otoriter rejimler ya faşizm ya da askeri diktatörlük biçiminde karşımıza çıkar. Askeri diktatörlüklerin uzun vadeli ve ortak bir felsefi, siyasi, ekonomik dayanağı olmadığı gibi, faşizm de felsefi ya da siyasi bakımdan bir bütünlük taşımadığı için, kesin sınırlarını belirlemek kolay değildir. Ulusal çıkarların ve devletin ön planda bulunması, ekonomik sorunların çözümünde bağımsız bir teori geliştirilmemesi, dış dünyaya karşı saldırgan bir milliyetçiliği beslemesi, ırkçı bir politika gütmesi olduğunu söyleyebiliriz.¹⁶¹

Sadece zora ve baskıya dayanarak yönetilen bir ülkede, meşruiyetin sağlanması, itaat eden kişilerden hiç değilse bir kısmının yönetime ve iktidarının haklılığına inanmasına bağlıdır. Meşruiyetin bir soruna dönüşmesi, yönetime yakın olanların desteğini çekmesiyle gündeme gelmektedir.¹⁶² Böyle bir diktatörlük, sağlam bir zemin üzerine kurulmadığından, toplumsal düzenin sonucunda meşruiyetini yitirir ya da geniş kapsamlı kalkınma planları yapılmadığı ve vaat edilen düzen oturtulamadığı için iktidardakiler kendi rızalarıyla çekilirler. Fukuyama istatistiksel bir değerlendirmeye, terörizmle mücadele, eski düzenin sağlanması, ekonomik karışıklıktan kurtulması gibi sınırlı amaçları bulunan askeri diktatörlüklerin, çoğunlukla kendi rızalarıyla en iyi rejimin demokrasi olduğunu ve yerlerini yeni yöneticilere bıraktıklarını vurgulamıştır.¹⁶³

O'na göre, İslam sadece şu anda kabul gördüğü ülkelerde gücünü devam ettirebilir ya da en fazla eski yandaşlarını yeniden kazanabilir. Tarihin sonunda İslam'ın mutlak egemenliğini, Fukuyama mümkün görmemektedir.¹⁶⁴ İslam dünyasını diğer dünya kültürlerinden ayıran şey, demokrasinin temel ilkelerinden olan dinsel hoşgörüyü reddeden tek sistem oluşudur.¹⁶⁵ Bir devletin belli bir dini benimseyerek, vatandaşlarına karşı ısrarcı bir tutum göstermesi, sanıldığığın aksine, dinin kişiler üstündeki etkisini azaltmakta ve hatta soğumalarına neden olmaktadır.¹⁶⁶

Fukuyama göre demokratik devletin yurttaşlar arasında dil, din, ırk veya başka farklılıkları gözetmeden, eşit hak ve özgürlüklerden yararlanmasını sağlamaktadır. Fukuyama, temel hak ve özgürlükler kategorisini, mülkiyet, düşünme, açıklama, istediği

¹⁶¹ Tanilli, S. (1993). *Devlet ve Demokrasi*. İstanbul:Cem Yayınevi, 37-41.

¹⁶² Fukuyama, F. (1999). a.g.e, 32.

¹⁶³ Fukuyama, F. (1999). a.g.e, 34-38.

¹⁶⁴ Fukuyama, F. (1999). a.g.e, 60

¹⁶⁵ Fukuyama, F. (2002/b). a.g.e, 248-250.

¹⁶⁶ Fukuyama, F. (2000/b). a.g.e, 304.

dine mensup olup bu dinin gereklerini yerine getirme, siyasi iktidara katılma haklarıyla çizmiştir. İslam'ın liberalizm karşısında alternatif sayılmamasını, Batı ve İslam dünyası arasındaki güçlerin eşit olmayışıyla açıklamıştır.

1.3.2.4. Samuel P. Huntington ve medeniyetler çatışması

Günümüzde dünyayı hükmetmek isteyenler devletler Alfred Thayer Mahan ve onun Deniz Hâkimiyeti teorisi, Nicholas John Spykman ve onun Kenar Kuşak teorisi, Zbigniew Brzezinski ve onun Büyük Satranç Tahtası teorisi, Samuel Huntington ve onun Medeniyetler Çatışması teorisi, Francis Fukuyama ve onun Tarihin Sonu teorisinden ilham almışlardır.

Lewis 1990 yılında yayınladığı “Müslüman Öfkesinin Kökenleri” adlı makalede olası bir medeniyetler çatışmasının ‘Müslümanlar ve Batı arasında yaşanacağını savunmuştur¹⁶⁷ ve Arnold Toynbee bu kavramı “Medeniyetler Çarpışması” şeklinde kullanmıştır.¹⁶⁸ Samuel P. Huntington tarafından hazırlanan Medeniyetler Çatışması Tezi 1993 yılında Foreign Affairs dergisinde yayınlandı.

Huntington'un Temel tezi, yenedünyada çatışmaların sebebi ideolojik ya da ekonomik değil, kültürel olacağı yolundaydı. Huntington Soğuk Savaş sonrası dönemin dünya siyasetini anlamaya yönelik paradigmasını şu şekilde sunuyordu: “Benim varsayımım şu ki Soğuk Savaş sonrası dünyada çatışmaların temel sebebi ne ideolojik ne de ekonomik kaynaklı olacak. Dünya toplumları arasındaki büyük bölünmelerin ve çatışmanın başlıca sebebi kültürel kökenli olacaktır. Ulus devletler, uluslararası siyasette temel aktörler olarak kalmaya devam edecekler, fakat küresel siyasetin başlıca çatışmaları farklı medeniyetlere ait milletler ve gruplar arasında meydana gelecek. Küresel siyasete medeniyetler çatışması hükmedecek”¹⁶⁹.

SSCB sonrası dünyanın yeni konumu çeşitli düşünürlerce tabi tutulmaktadır. Örneğin Huntington Soğuk Savaş esnasında dünyanın, Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünyalara

¹⁶⁷ İnternet: Lewis, B. (1990). “The Roots of Muslim Rage”. *Atlantic Monthly*, Web: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslim-rage/304643/> (Erişim Tarihi: 21/07/2020)

¹⁶⁸ Toynbee, A. (1948). “Medeniyetlerin Çarpışması”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 3(1–2), 247-254.

¹⁶⁹ Huntington, S. P.(2012). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. çev. Mehmet Turhan, Cem Soydemir, İstanbul: Okyanus Yayınları, 10.

bölündüğünü ve artık siyasi, iktisadi veya ekonomik gelişmelere göre değil, bunun yerine kültür ve medeniyetle ilgili kavramlarla gruplandırmak gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁷⁰ Bu çerçevede özellikle İslam'ı içine alan din savaşları, eski Sovyetler Birliği, Eski Yugoslavya ve Afrika'nın başarısız ülkelerinde cereyan eden etnik savaşlar sıralanabilir.

Huntington Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel politikanın Medeniyete dayalı ve medeniyetler arası güç dengesinin de Batı karşısında Asya ve İslam medeniyetlerinin lehine değiştiğini iddia etmektedir. Kültür ve kimliğe bağlı niteliklerden oluşan medeniyetlerin en önemli tanımlayıcısı din unsurudur¹⁷¹. Huntington günümüzde aynı unsurlar üzerinden farklılaştırılabilecek sekiz medeniyetin var olduğunu belirtmektedir.¹⁷² Ancak en belirleyici medeniyetler olarak Batı ve İslam medeniyeti üzerine odaklanmıştır. Bu noktada İslam medeniyetini, alt medeniyet¹⁷³ şeklinde tanımlayarak Arap, Fars ve Türk gelenekleri ve kültürlerini içeren bir blok olarak tek bir medeniyet halinde tanımlamıştır.

Çalışmayı ilgilendiren önemli bir başka konu, Huntington'ın tanımladığı fay hatları kavramıdır. Huntington, medeniyetler arasındaki fay hatlarının küresel siyasette çatışma alanları haline geldiğini belirtmiştir.¹⁷⁴ Ortak kültürel özellikler bir yandan işbirliğini sağlarken öte yandan çatışmaları ve ayrışmaları desteklemektedir. Huntington'a göre insanların ve toplumların "biz" ve "onlar" arasında ayırım yapma eğiliminde ülkeler kendilerinininkine benzer kültüre sahip ülkelerin tarafına katılma ve ortak bir kültürü paylaşmadığı ülkelere karşı denge kurma eğilimi göstermektedirler.¹⁷⁵

Özetle Huntington, endüstriyel ekonomi, uluslararası ekonomiden küresel ekonomiye geçmek gibi konuların yanı sıra çatışmaların birbirlerinden din, dil, tarih, kültür ve özellikle din bakımından farklılaşan medeniyetler arasında gerçekleşeceğini savunmaktadır. Bu yüzden Müslüman, Hristiyan gibi ayırımlarda önem kazanmaktadır. Bu tez genelinde Batı medeniyeti ve İslam medeniyeti arasındaki farklılıklar üzerinde durmuştur. Bu demektir ki

¹⁷⁰ Huntington, S. P. (2012). a.g.e, 23-50.

¹⁷¹ Huntington, S. P. (2012). a.g.e, 23-50.

¹⁷² Huntington, S. P. (2012). a.g.e, 54-55.

¹⁷³ subcivilization

¹⁷⁴ Huntington, S. P. (2012). a.g.e, 173.

¹⁷⁵ Huntington, S. P. (2012). a.g.e, 178-182

Aynı dine, dile, tarihe ve kültüre sahip Müslüman ülkeler Batı medeniyetine karşı ittifak içinde birlikte hareket edeceklerdir.¹⁷⁶

Farklı jeopolitik kuramları tartışa sebebi, Suriye jeopolitiğinin kilit bir coğrafyaya sahip olduğunu ifade etmektir. Ne var ki tek bir teorinin Suriye'nin bütün jeopolitik olaylarını açıklamada yeterli olup olmadığı tartışılmalıdır. Aslında tartışılması gereken bir husus da, kuralların veya yasaların bu teorilerle sistemli bir düzene kavuşup kavuşmadığıdır. Gerçek şu ki Suriye'nin jeopolitiği, çıplak güce veya müstakil coğrafyaya dayandırılmaması gerektiğidir. Çünkü karası, havası, denizi, kültürü ve konumuyla Suriye coğrafyası bir bütündür. Dolayısıyla Suriye'nin coğrafyasının bir bölümünü, yani yalnızca denizini, havasını veya karasını kullanmak, arz politikasının asıl etkenini gözden kaçırmak demektir.¹⁷⁷

Aslında hâkimiyet teorilerinin Suriye'deki, bölgesel coğrafyanın dünya ölçeğindeki gücüyle doğru orantılıdır. Örneğin Rusya'nın gücü merkez bölgede, AB, ABD 'nin kenar kuşak üzerinde bulunuşu, günümüzde jeopolitik teorilerin dikkate alınmasını hem gerekli, hem de geçerli kılmaktadır. Fakat bu durumun, her zaman için aynı şekilde devam edip etmeyeceği belli değildir. Esasında Suriye'de, coğrafi konum ile jeopolitik konum farklı anlamlar ifade etmektedir. Çünkü Suriye'nin coğrafi konumu, fizikî coğrafyaya göre ülkenin bulunduğu yeri ve bulunduğu durumu açıklar. Jeopolitik konum ise ülkenin değeri ile birlikte, dünyadaki ve bölgedeki güç merkezlerine, arzın politik yapısına ve siyasi algılamalara göre Suriye'nin bulunduğu yeri ve durumu ifade eder.¹⁷⁸

Görüldüğü gibi Suriye'nin hem jeopolitik konumu, hem de coğrafi konumunu geniş ve kapsamlı şekilde tartışılmalıdır. Dolayısıyla Suriye'nin coğrafi konumu, güç unsurlarıyla birlikte değerlendirildiği zaman jeopolitik konumu bir değer taşıyacaktır. Örneğin Suriye'nin Güneybatı, Asya ve Orta Doğu sınırları içerisine girmesi coğrafi konum açısından başlı başına değer kazanmasına neden olmaktadır.¹⁷⁹ Suriye'nin jeopolitik konumu dendiği zaman ise ülkenin coğrafi konumunda sayılan bütün özelliklere ek olarak, ABD, AB ve Orta Doğu gibi güç merkezlerinin birleşme noktasında bulunuşu, İsrail'in Akdeniz'e çıkış

¹⁷⁶ Huntington, S. P. (2012).a.g.e 225-226.

¹⁷⁷ Korkmaz, Y. (2015). *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması*. İstanbul: Matbuat Yayın Grubu, 25.

¹⁷⁸ Sen, A. (2008). "Violence, Identity and Poverty", *Journal of Peace Research*, 45(1), 5–15.

¹⁷⁹ Bonikowski, B. (2010). "Cross-National Interaction and Cultural Similarity: A Relational Analysis". *International Journal of Comparative Sociology*, 51(5),315–48.

noktasında bulunuşu, İslâm dünyası ile temasa geçilecek mevkide oluşu vb. güncel beşerî ve siyasi değerleri açıklamaktadır.

Bu demektir ki, Suriye'nin jeopolitiği, sosyal, ekonomik, politik, askerî ve kültür çevresine ait değerler ile değerlendirilmelidir. Aslında sahip olduğu beşerî değerle, konumun oluşturduğu güç, Suriye'nin jeopolitiğinin temel durumunu belirlemektedir. Ayrıca sahip olduğu coğrafi unsurlarla önemli rol oynamaktadır. Özellikle ülkenin ada, kenar, kıta içi veya kıta devleti mi olduğu çok önemlidir. Bu yüzden devletlerin coğrafi özellikleri dikkate alınmadan coğrafi değerlendirmeler yapılmamalıdır.¹⁸⁰ Bu açıdan Suriye'nin, coğrafi özellikleri yani ülkenin yeri, onun ekonomik, dış ve savunma politikalarını yakından etkilemektedir.

Bir başka önemli konu ise jeopolitik unsurlar ile güvenlik ve savunma politikaları arasında ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde derin bir ilişki olmasıdır. Ayrıca, ülkelerin, uluslararası hamle ve siyasi hareketlerinde “enerjiye sahip olma, enerji lojistiğinin güvenliğini sağlama ve dünya enerji kaynakları üzerinde denetim kurma” dürtüsü olduğu söylenebilir.¹⁸¹ Bu kapsamda Asya'nın Akdeniz'e açılan kapısı durumundaki Suriye, sahip olduğu önemli jeostratejik konumu itibarıyla küresel ve bölgesel güçlerin Orta Doğu'ya yönelik enerji politikalarında hayati bir rol üstlenmektedir.¹⁸²

2011 yılında patlak veren Arap Bahar'ında Suriye Güney Pers, Basra, Katar ve kuzeyde Kerkük ile Musul petrol ve doğal gaz kaynaklarının Akdeniz'e enerji nakil hatları ile kolay ve aynı zamanda kısa bir yoldan ulaştırılması bakımından önemlidir. Bu açıdan Suriye, giderek küresel güç mücadelesinin ve çıkar çatışmalarının merkezi haline gelmiştir.¹⁸³ Suriye sadece Kuzey Irak ve Körfez'deki petrol ve doğalgazın Batı'ya ulaştırılmasının yanı sıra sahip olduğu Deyr ez Zor, Rakka ve Haseke gibi geniş petrol sahalarıyla başlı başına bir enerji ihracatçısı konumundadır. Bu açıdan bakıldığında, İslami

¹⁸⁰ Fox, J. (2007). “The Rise of Religion and the Fall of the Civilization Paradigm as Explanations for Intra-State Conflict”. *Cambridge Review of International Affairs*, 20(3), 361–82.

¹⁸¹ Sevim. C. (2012). “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”. *Journal of Yaşar University*, 26 (7), 43-81.

¹⁸² Sevim. C.(2012). a.g.m, 4.

¹⁸³ Haynes, J. (2019). “Introduction: The ‘Clash of Civilizations’ and Relations between the West and the Muslim World”. *The Review of Faith & International Affairs* 17, no. 1: 1–10.

hareketler, ideolojiler, petrol kaynaklarına erişim, hassas bölgelerdeki siyasi güç ve coğrafi geçişler başta Suriye jeopolitiğinin önemini arttırmaktadır.

Suriye gibi bir ülkenin, kuvvet merkezlerine yakın veya çatışma bölgelerinin içinde bulunması, onu uluslararası politikanın dışında tutulmasına izin vermemektedir. Özellikle Suriye'nin, Orta Doğu'da çatışma merkezlerinde önemli bir konumda bulunması, onun uluslararası politikanın dışında bulunmasını engellemektedir. Özellikle Suriye'yle ilgili yapılacak jeopolitik incelemelerde, mevcut coğrafyanın dikkate alınmasını ve uzak amaçların belirlenmesini beraberinde getirmektedir. Ancak jeopolitik sistemde Suriye'nin konumu ve durumu değerlendirilirken, küresel ve bölgesel güç merkezlerinin yer değiştirebileceğini de hesaba katmak gerekmektedir. Dolayısıyla jeopolitik teorilerin yanı sıra, Suriye'nin Coğrafi konumunun oynadığı rolün ehemmiyeti de ikinci bölümde olduğu gibi tartışılmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

SURİYE JEOPOLİTİĞİ

2.1. Suriye Jeopolitiğinin Önemi

Jeopolitiğin en önemli özelliği, içeriğinin derinliği ve kapsamının genişliğidir. Dünyaya bir bütün olarak bakabilme imkânı verebildiği gibi, bölgenin ve ulusun bu olgudan etkilenme durumunu da belirtmektedir. Toprak ve politika kelimelerinin birleşiminden oluşan jeopolitik kelimesi, geniş anlamda hükümet politikasının, dar anlamda ise dış politikanın tayininde, coğrafi olayları esas unsur olarak inceleyen sistematik bir ilim şeklinde tanımlanmaktadır. Bu anlatıma göre jeopolitik insan toplumlarının bulundukları bölge ve kaynaklar ile siyasî kurumlar arasındaki karşılıklı ilişkileri incelemektir. Jeopolitik değerlendirmeler yaparken, ister istemez kuramlardan veya jeopolitik unsurlarından söz etmek gerekmektedir.

Orta Doğu jeopolitiği incelendiğinde, anarşi ve güvenlik ikilemleri rekabetin ve gücün dengelenmesine neden olduğu görünmektedir. Hatta Orta Doğu’da jeopolitik konumu itibarıyla önemli bölge, bugün Suriye devletinin üzerinde bulunduğu alan görülmektedir. Arap Bahar’ıyla yaratılan anarşi, yanlış işleyen siyasi rejimlere karşı uzun vadeli şikâyetlerin patlamasına sebep olmuş ve bu durum, “demokratik geçişlerin” önünü açamamış¹⁸⁴, bunun yerine, aşırı popüler hareketler statükoyu restore etmek ya da belirli jeostratejik hedefler uygulamak için gerici tepkiler vermiştir.

Günümüzde Orta Doğu’da küresel mücadele alanlarından en önemlisi Suriye’dir. Aslında Suriye’ye dair yapılacak jeopolitik incelemeler, daha önce gerçekleştirilmiş ve yürütülmüş olan politikalar ile değerlendirilmiştir.¹⁸⁵ Çeşitli dönemlerde sahip olduğu jeopolitik konumun avantajlarını kullanarak küresel güçleri iç politikasına dâhil eden Suriye, iç savaşın çıktığı dönemde yine jeopolitik avantajlarını etkili bir şekilde kullanmaktadır.

¹⁸⁴ İnternet: Khamenei, A. (2011). “Leader’s Remarks at International Conference on Islamic Awakening + Video and Audio”. *The Supreme Leader’s OfficialWebsite*. Web: <http://english.khamenei.ir/news/1523/Leader-s-Remarks-at-International-Conferenceon-Islamic-Awakening>. (Erişim Tarihi: 25/ 08/2019)

¹⁸⁵ İnternet: Mohseni, P. and Ahmadian, H. (2018). “What Iran really wants in Syria”. *Foreign Policy*, Web: <https://foreignpolicy.com/2018/05/10/what-iranreally-wants-in-syria/> (Erişim tarihi 12/11/2020)

Ülkenin üzerinde yer aldığı coğrafya, Orta Doğu bölgesinin giriş kapısı olması ve Akdeniz'e olan uzun sahil şeridinin olması, Orta Doğu'yu derinden etkileyen birçok hareketin kaynağı olması, sahip olduğu nüfusun yapısı ve kompozisyonu, ekonomik, siyasal ve askeri yapısı ile jeopolitik konumunun önemi ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁶ Bu demektir ki, Suriye'de bu katliam ve yıkımın ötesinde, Suriye iç savaşı jeopolitik açıdan son derece önem kazanmıştır. Suriye'nin mevcut durumunun arkasındaki nedenleri belirlemek için Suriye iç politikaları, ardından bölgesel jeopolitik incelenerek bir analiz yapılmalı ve Suriye'nin jeopolitik ve coğrafi önemi tartışılmalıdır.¹⁸⁷

Buna dayanarak bu çalışma, Suriye'deki bölgesel ve küresel jeostratejik rekabetin karmaşık dinamiklerini, jeopolitik unsurlarla tanımlamayı ve potansiyel bir düzenin başlangıç unsurlarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Özellikle Suriye için yapılacak değerlendirmelerin daha iyi anlaşılabilmesi için coğrafi boyut ve jeopolitik unsurlar ele alınarak çeşitli yorumlara yer verilmiştir.

Bu açıdan ele alınacak olursa Suriye'yle ilgili olarak yapılacak jeopolitik incelemeler, üç ana başlık altında değerlendirilebilir: Birincisi: Suriye'nin bölgedeki coğrafi konumunu; İkincisi: Suriye'nin bölgedeki güç merkezlerine göre durumu; Üçüncüsü: Suriye'nin dünyadaki güç merkezlerine göre durumudur. Dolayısıyla ikinci bölümde Suriye'yle ilgili tüm jeopolitik unsurlar tartışılırken, diğer bölümlerde bölgesel ve küresel güçlerin strateji, hedef ve taktiksel hareket tarzları incelenecektir.

2.2. Suriye'de Jeopolitik Unsurlar

Coğrafi unsurların, siyasî kararlarda önemli bir yeri tuttuğu ve bu yönü ile jeopolitik, politikaya coğrafi unsurların katılmasını sağlamıştır.¹⁸⁸ Bu demektir ki jeopolitik, coğrafyayı da hesaba katan, ekonomik, sosyal, askerî ve kültürel esasları da dikkate alan bir bütünlük içinde bakma fırsatı vermiştir.

Jeopolitiğin bir diğer özelliği de Suriye'yle ilgili sorunların, süratli bir şekilde evrensel yankılar uyandırmasıdır. Suriye meselesinde olduğu gibi evrensel olaylar, ilgili devletlerin

¹⁸⁶ Berti, B., and Paris, J. (2014). "Beyond sectarianism: Geopolitics, fragmentation, and the Syrian civil war". *Strategic Assessment*, 16(4), 21-34

¹⁸⁷ Berti, B., and Paris, J. (2014). a.g.m., 21-34

¹⁸⁸ İlhan, S. (1993). *Türkiye'nin ve Türk Dünyası Jeopolitiği*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma yayınları.

ulusal sorunlarını yansıtmaktadır. Bu açıdan bakıldığında zaman, bir devlet için hareket tarzının seçiminde yardımcı olan en iyi şey, jeopolitik verilerdir.¹⁸⁹ Bundan hareketle Suriye’de coğrafyaya dayalı olarak düşünülmesi, ekonomik, sosyal ve askerî verilerle birlikte bir bütünlük içerisinde ele alınması, ağırlıklı olarak jeopolitiği gündeme getirmiştir.¹⁹⁰

Aslında bu yönüyle jeopolitiğin tarifini yapanlar, şu üç kelimeyi mutlaka kullanmaktadırlar: “Devlet, coğrafya ve politika”.¹⁹¹ Bu unsurlardan herhangi birinin olmaması halinde, jeopolitik değerlendirmelerinin eksik kalacağı kuşkusuzdur. Buna göre Suriye’nin jeopolitik unsurları, değişen ve değişmeyen unsurlar olarak iki ayrı grupta toplamak mümkündür.¹⁹²

1. Suriye’nin Değişmeyen Unsurları: Bunlar sırasıyla Suriye’nin veya bölgenin sınırları, arazi yapısı, dünya üzerindeki yeri ve coğrafi karakteri şeklinde değerlendirilebilir.
2. Suriye’nin Değişen Unsurları: Bunlar sırasıyla sosyo-kültürel değerler, ekonomik değerler, politik değerler, askerî değerler ve zaman olarak ifade edilebilir.

Görüldüğü gibi Suriye’nin jeopolitiği, coğrafyaya dayanan değişmeyen unsurlar ile beşeri konulara dayanan değişen unsurlar yani ekonomik, sosyal, zaman, askerî ve politik değerleri şeklinde ayrılabilir. Bu yüzden jeopolitik bir ülkenin yeri, onun ekonomik, dış ve savunma politikalarını yakından etkilediği gibi o devletin izleyeceği dış politikayı da belirler. Örneğin Suriye gibi bir ülke, kuvvet merkezlerine yakın veya çatışma bölgelerinin içinde bulunması, onu uluslararası politikanın dışında tutulmasına izin vermemektedir.¹⁹³ Dolayısıyla siyasi coğrafyanın araştırma alanına giren sabit karakteristikler, jeopolitik boyutta yaşanan bir yenilenmenin dinamik unsurları olmaktadır.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Blanchard, C. M., Humud, C. E. and Nikitin, M. B. D. (2015). “Armed conflict in Syria: Overview and U.S. response”. *Current Politics and Economics of the Middle East*, 7(5), 313-346.

¹⁹⁰ Blanchard, C. M., Humud, C. E., and Nikitin, M. B. D. (2015). a.g.m, 313-346

¹⁹¹ İlhan, S. (1993). a.g.e, 9.

¹⁹² İlhan, S. (1993). a.g.e, 9.

¹⁹³ Blanchard, C. M., Humud, C. E., and Nikitin, M. B. D. (2015). a.g.m, 313-346

¹⁹⁴ Braudel, F. (1993). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Ankara: İmge Yayınları.

2.2.1. Coğrafi Konum

Tarihi boyuttan bakıldığında Suriye'den geçen güzergâh, Kadeş Savaşı'ndan (MÖ 1274) Haçlı Seferlerine, I. Dünya Savaşında Kanal Cephesi Harekâtından Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı harekâta kadar süreçte pek çok kez kullanılmıştır. Suriye, toprakları üzerinden çeşitli medeniyet ve kültürlerin geçtiği bilinmektedir.¹⁹⁵ Ayrıca pek çok istila ve savaşın meydana geldiği kritik bir konuma sahiptir. Müslümanların Suriye'ye hakim olmasına kadar bölge Amoritler, Fenikeliler, İbraniler, Hititler, Persler, Makedonyalı İskender, Roma ve Bizans imparatorlukları tarafından idare edilmiştir.¹⁹⁶

İslam dininin bütün Orta Doğu'ya yayılmasının ardından Hazret-i Ömer bölgeye gelip, Muaviye'nin kardeşi Yezid'i Şam valisi olarak tayin etti. Bu dönem Şam şehrinin adı Suriye olarak bilinirdi. Muaviye'nin Yezid'den sonra Şam valisi olmasıyla Suriye gün geçtikçe daha gelişti. Emevi Halifeliğinden sonra, Abbasilerin(662-749) hâkimiyete geçmesiyle Suriye, çok gelişip, pek çok ilim, kültür, medeniyet ile buluştu. Bu demektir ki, 7. Yüzyılın ilk yarısında Suriye İslam Halifeliği ve daha sonra Emevi ve Abbasi Halifeleri ile Arap imparatorluğunun sınırlarını genişletti.

Onuncu yüzyılın sonunda, Şii Fatımiler ve on birinci yüzyılda Selçuklular bölgeyi hâkimiyetlerine aldılar. Haçlı Seferleri (1096-1270) esnasında çok zarar gören Suriye bölgesi, Selçuklu Atabeyliği, Eyyubiler ve Memluklerden sonra 1517 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçti. On altıncı yüzyılın başından 20. Yüzyılın başına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Suriye, en huzurlu dönemini yaşadı. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonrasına kadar Osmanlı idaresinde kalan Suriye ili, sosyal, kültürel ve tarım alanlarında büyük gelişmeler yaşadı.¹⁹⁷

Birinci Dünya Savaşı sonucunda müttefik ordularının yenilmesi neticesinde, Osmanlı Devletiyle imzalanan Mondros Antlaşmasıyla bölge 1920'de Fransa'nın mandasına girdi. Dahası, Milletler Cemiyeti, 1922'de Suriye ve Lübnan Vekâletini Fransızlara verip bölgeye meşru hükümdarlık¹⁹⁸ getirildi. 1930'da Fransa Suriye'yi bağımsız bir cumhuriyet olarak

¹⁹⁵ İnternet: "Encyclopedia Britannica". (2017). *Syria Ottoman period*, Web: <https://www.britannica.com/place/Syria/Ottoman-period> (Erişim tarihi: 25/06/2020)

¹⁹⁶ Hinnebusch, R. A. (2008). "Modern Syrian Politics". *History Compass* 6(1), 263-285.

¹⁹⁷ Hinnebusch, R. (2008). a.g.m, 263-285.

¹⁹⁸ constitutional suzerainty

tanıdı ve 1936'da Suriye halkının özerkliği için “Halk Cephesi”¹⁹⁹ hareketiyle Fransa-Suriye²⁰⁰ arasından antlaşma imzalandı. Fransa, Suriye mandasına ait Hatay ve İskenderun’u antlaşmayla 1939’da Türkiye’ye vermek zorunda kaldı.²⁰¹

İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) yıllarında, 1941’de, Fransa Suriye’ye kısmi istiklal verdi. 1945’te Birleşmiş Milletlere Cumhuriyet idaresiyle katıldı. Ancak Suriye, 17 Nisan 1946’da, son Fransız askerinin ülkeden ayrıldığı ve sömürge görevinin sona erdiği zaman bağımsızlığını ilan etti.²⁰²

Suriye’nin de dâhil olduğu, Lübnan ve İsrail’i kapsayan Doğu Akdeniz bölgesini tanımlayan İtalyan’ca “Levant” Yunancadaki karşılığı olan “Anatolia” ve bu iki coğrafyayı da kapsayan Latince ’deki “Orient” yani “güneşin doğması veya güneşin doğduğu yer” anlamına gelir.²⁰³

Günümüzde Suriye Arap Cumhuriyeti, bulunduğu coğrafi konumdan dolayı stratejik bir mevkidedir. Suriye Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim bölgesi üzerinde böylece hem Akdeniz hem de Orta Doğu ülkesi olarak küresel tanımlamalarda yer almaktadır. Suriye coğrafyası Asya’yı, Türkiye ve Akdeniz yoluyla Avrupa’ya, Doğu Akdeniz yoluyla da Afrika’ya bağlar. Tarihte İpek Yolu’na hâkim ve Baharat Yolu’nu kontrol eden; günümüzde ise Süveyş Kanalı’nı uzaktan kontrol eden, Basra Körfezi’ne alternatif güzergah konumuyla, Akdeniz’de güç mücadelesine dâhil olan devletler için vazgeçilemez bir değer ifade etmektedir.

Stratejik ulaştırma hatları üzerinde yer alan konumuyla Suriye, Lübnan, Irak, Ürdün, İran ve Körfez ülkelerinin Akdeniz’e ulaşımını sağlayan “çıkış alanı” yani hinterland²⁰⁴ konumundadırlar. Suriye Anadolu’dan ticaret ve istila yollarını Arap Yarımadası’na, Mısır üzerinden de Afrika’ya taşır. Ayrıca Güneydoğu Akdeniz yoluyla Afrika ve Arap

¹⁹⁹ Popular Front

²⁰⁰ Franco- Syrian treaty

²⁰¹ Hinnebusch, R. (2008). a.g.m, 263-285.

²⁰² Heydemann, S. (1999). *Authoritarianism in Syria : institutions and social conflict*. 1946-1970, Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 1-29.

²⁰³ Lewis, B. (2005). *Orta Doğu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 29.

²⁰⁴ Hinterland bir ülkenin deniz yolu vasıtasıyla yaptığı ticareti belirler. Hinterland’ın denize olan genişliği kadar, karadaki kısmı da önemlidir. Yani limana yanaşan bir geminin bıraktığı yük, kara yolu vasıtasıyla ne kadar kolay ve geniş yerlere transfer edilebiliyorsa, o liman için geniş hinterlanda sahip denilir.

Yarımadası'na bağlanan deniz ulaştırma hatlarını kontrol eder. Bu yönüyle, Suriye'nin İran için bir art alan (hinterland) olduğu söylenebilir.²⁰⁵

Harita 2.1. Suriye'nin coğrafi konumu²⁰⁶

2.2.2. Büyüklüğü ve Sınırları

Genel konumu itibarıyla Güneybatı, Asya ve Orta Doğu sınırları içerisine girmektedir. Suriye Cumhuriyeti'nin yüz ölçümü 185.180 km²'dir ve bunun dışında İsrail işgali altında 1.295 km²'lik bir toprağı bulunmaktadır.²⁰⁷ Bu topraklar Suriye'nin güneybatısındaki Golan tepeleridir. Akdeniz'in doğusunda bulunan Suriye'nin kıyı uzunluğu 193 kilometredir²⁰⁸ ve 1.130 km²'lik karasularına sahiptir. Başkenti Şam'dır. Al Hasakah (Hasiçi), Dera, Deyrizor, Halep, Hama, Humus, İdlip, Kuneytire, Lazkiye, Rakka, Rif Şam, Süveyde, Şam, Tartus ülkeyi oluşturan 14 ildir. Suriye'nin kuzeyinde Türkiye, Doğu ve güneydoğusunda Irak, güneyinde Ürdün, Güneybatısında İsrail, batısında Lübnan ve Akdeniz yer almaktadır (Harita 2.1).

²⁰⁵ İnternet: "Encyclopedia Britannica". (2007). *Syria: A Historical and Architectural Guide*, Web: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/205250/Fertile-Crescent>. (Erişim tarihi: 25/06/2020)

²⁰⁶ İnternet: Varlık, A. (2014). "Suriye Jeopolitiği", *SAM Baskent yayinlari*, web: <http://sam.baskent.edu.tr/panel/suriye-gelismeler-t%C3%BCrkiye>. (Erişim tarihi 18/12/2020)

²⁰⁷ İnternet: "Encyclopedia Britannica". (2005). *Syria: The Land: Drainage: Surface Water*. Web: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/578856/Syria> (Erişim tarihi: 25/06/2020)

²⁰⁸ İnternet: "Fact Sheet: Iran Freedom and Counter-Proliferation Act of 2012". (2012). *US Department of State*, Web: <http://www.state.gov/documents/organization/208111.pdf> 1612853 (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

Irak ile 605 km, İsrail ile 76 km, Ürdün ile 375 km, Lübnan ile 375 km ve Türkiye ile 822 km'lik bir kara sınırını paylaşmaktadır. Suriye'nin batı sınırı Akdeniz'in doğu kıyılarına denk gelmektedir. Bu yönü ile Suriye'nin batı sınırının doğal bir sınır olması ayrıca önemlidir. Suriye'nin batısında, Türkiye ve Lübnan sınırları arasında yaklaşık olarak 180 km'lik bir Akdeniz kıyı şeridi bulunmaktadır.²⁰⁹ Ülkenin en önemli su kaynağı olan Fırat Nehri bu bölgeden geçerek Irak'a girmektedir.²¹⁰

2.2.3. Doğal Coğrafya

Suriye topraklarının büyük bir kısmı çöllerle kaplıdır ve ülkenin büyük bir kısmı kurak ve yarı kurak iklimin etkisi altındadır. Bu durum ülkede nüfusun, ekonomik faaliyet alanlarının dağılımında büyük tezatlıklar oluşturmuştur. Suriye'nin stratejik konumu güneyde petrol zengini Arap Yarımadası arasındaki bağlantıyı sağlaması ve doğudan batıya Irak-Mısır arasındaki geçişi sağlayan ana yol olmasıdır.²¹¹ Türkiye'ye karşı kuzey-güney istikametinde Asi Nehri Suriye savunmasını güçleştirmektedir. Diğer taraftan, Irak'a karşı doğu-batı istikametinde orta ölçekli derinlikte savunma imkânı Fırat Nehri'nin açtığı ana ilerleme istikameti nedeniyle kısıtlıdır. Stratejik yaklaşma istikameti üzerindeki konumu ile birlikte değerlendirildiğinde savunma imkânlarından yoksun sınırları nedeniyle Suriye'nin istilalara karşı hassas; "iç hat" konumunda olduğu görülmektedir.²¹²

Stratejik olarak Suriye, bölgesel ve küresel güç çıkarlarının kavşağında yer almaktadır. Bu bölge Bernard Lewis²¹³ tarafından medeniyetlerin "geçit yolu" olarak tanımlanmaktadır. Suriye coğrafyasının birinci ana bölümü Akdeniz'e paralel uzanan ortalama 30-35 km genişlikte ve ortalama 1.212 m. yükseklikteki Ensariye (Nusariye) Sıradağlarıdır. Bu dağ silsilesi, kuzeyde Türkiye'ye, güneyde Lübnan'a varmaktadır. Böylece, Yabrud (Şam'ın kuzeyi), Golan Tepeleri, Abu Badih, Lazkiye, Belen Geçidi (Suriye Kapıları olarak da bilinir), Burj el-Kasab (Lazkiye hinterlandı), Jabal Turken ve Jabal el-Akrad (Kürt dağlık bölge) stratejik bölgele olarak ülkedeki önemli alanlardır. Bu dağlık alanlar Suriye, Türkiye,

²⁰⁹ Erciyes, E. (2004). *Orta Doğu Denklemi Türkiye-Suriye İlişkileri*. İstanbul: IQ Yayınları, 91-98.

²¹⁰ Bulut, M. T. (2008). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Suriye İlişkileri ve Su Sorunu*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 28-39.

²¹¹ Varlık, A. B. (2014). a.g.m, 6.

²¹² Varlık, A. B. (2014). a.g.m, 6.

²¹³ Lewis, B. (1995). *The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years*. New York: Simon & Schuster, 67-83.

Lübnan ve Ürdün arasındaki istila ve ticaret koridorlarıdır.²¹⁴ Başlıca liman kenti Lazkiye ile Jablah, Banias ve Tartus şehirleri geniş kıyı şerit üzerinde bulunmaktadır. Ekonomik-stratejik tesislerin bulunduğu kıyı şeridi, içerdiği plajlar nedeniyle çıkarmalara karşı hassastır.

Bekaa Vadisi'nden doğan ve Ensariye Sıradağları'nın doğusundan, Anti-Lübnan Dağları'nın batısından geçerek güney-kuzey istikametinde, ülkeyi 386 km boyunca kat eden Asi Nehri (Orontes)'nin, Türkiye topraklarındaki 88 km'lik güzergâhı Akdeniz'de son bulur. Asi Nehri'nin açtığı vadinin doğusunda ise kuzeyden güneye doğru; Gaziantep Platosundan güneye doğru uzanan Türkmen (Kurt) Dağı, Semen Dağları ve Zaviye Dağları, Summariye Platosu ve Humus bölgesinden itibaren ise 2.700 m yüksekliğindeki Anti Lübnan Dağları, denize ulaşımı engellemektedir.²¹⁵ Lübnan sınırını belirleyen Anti-Lübnan dağlarının güneyinde Şeyh Dağı (Hermon Dağı), bu dağın güneyinde ise Golan Tepeleri bulunur.

Bekaa Vadisinin açtığı ve Asi Nehri boyunca devam eden stratejik yaklaşma istikameti boyunca savunma, yeterli sayıda arızalı arazinin bulunmayışı nedeniyle güçtür. Kuzey-güney mihveri ülkenin şekli, sınırlarının özellikleri ile birlikte değerlendirildiğinde savunma imkânlarını güçleştirir. ²¹⁶Güney'de Şam'dan başlayıp, kuzeye doğru, Humus, Hama, Idlib ve Halep'ten geçen güzergah farklı kimliklerin ortak güzergahı olmasının yanı sıra, yaşanan iç savaşta çatışmaların iki ana mihverinden birini (diğer Fırat mihveri) ve en önemlisini oluşturmuştur. Gelecekte, bu ana güzergâhın bölüşülerek taraflarca kontrol edilmesi ciddi sorunlar yaratacaktır.

Suriye Platosu, Fırat Nehri'nin doğusunda yer alan dağlık ve çöl kesim olmak üzere iki farklı karaktere sahiptir. Türkiye'den doğup Basra Körfezi'nde denize dökülen 1.800 km uzunluğundaki Fırat Nehri Suriye Platosu 'nu ikiye böler. Fırat Nehri Fırat'ın doğusundaki Kuzey Cezire bölgesine hayat vererek Bereketli Hilâl'in bir bölümünü oluşturmaktadır. ²¹⁷Kuzey'de Türkiye sınırından, Alanyurt'tan başlayan ve Fırat Nehri'ni takiben, Tabka, Rakka, Busayra, Mayadin ve Ebu Kemal'i takip eden Fırat mihveri Suriye'nin ulaştırma

²¹⁴ İnternet: "Encyclopedia Britannica". (2007). *Syria: A Historical and Architectural Guide*, Web: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/205250/Fertile-Crescent>. (Erişim tarihi: 25/06/2020)

²¹⁵ Dougherty, T. (2004). *From Sea to Desert, Syria*. San Diego: Thomson Gale, 10.

²¹⁶ Varlık, A. (2014). a.g.m, 7.

²¹⁷ İnternet: "Encyclopedia Britannica". (2007). *Syria: A Historical and Architectural Guide*, Web: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/205250/Fertile-Crescent>. (Erişim tarihi: 25/06/2020)

hattını oluşturmaktadır.²¹⁸ Bu güzergâh Cezire bölgesini güneyden kuşatan ve Halep bölgesine el atan özelliği nedeniyle önem taşımaktadır. Bu demektir ki, Rakka bölgesinin kontrolünü ele geçiren taraf, Fırat'ın su baraj (Esat barajı) bölgesini de kontrol edecek olması nedeniyle üstünlük elde edecektir.²¹⁹

Suriye'nin Irak ile olan sınırının kuzeyde 6,5 km'lik kesimini oluşturan Dicle Nehri bulunur. Suriye-Irak sınırında tek doğal engel, yarı çöl arazidir. Ülkenin güney batısında Ürdün sınırı bölgesinde, 1.900 m yükseklikteki volkanik Dürzi Dağı²²⁰ bulunur. Dürzi Dağı'nın batısında yer alan Süveyda ve Dara şehirleri 2011 ayaklanmasının başlangıcında kitlesel gösterilere şahit olmuştur. Türkiye'den doğan ve Asi Nehri'ne karışan Afrin Çayı; Ürdün sınırında yer alan Yarmuk Nehri; Lübnan'dan doğan ve Suriye'de Hiyane Gölüne dökülen Barada Nehri ve Ürdün sınırını teşkil eden ve Akdeniz'e dökülen Kabir Nehri'dir. Fırat Nehri, ülkedeki sulamanın %80'ini karşılamaktadır.²²¹ Yukarıda ismi geçen Irmaklar ve dağlar dışında, Suriye'nin diğer akarsuları ve Dağları da bulunmaktadır, ancak çalışmanın konusundan uzaklaştığından dolayı tartışılmamıştır.

2.2.4. Doğal Kaynakları

Suriye, 2011 yılına kadar dışa bağımlı bir ekonomik profil çizerken ham petrol, diğer mineral ürünleri ve enerji kaynakları ile ön plana çıkmaktadır. Petrol, doğal gaz, hidro-enerji, fosfat, krom, manganez, demir, kaya tuzu, mermer ve alçı taşı ülkenin başlıca doğal kaynaklarıdır.²²² Bu bağlamda, savaş sonrası ülkenin sahip olduğu petrol ve gaz sahalarının büyük çoğunluğu ve önemli hidroelektrik üretim santralleri IŞİD, YPG gibi devlet-dışı aktörlerin kontrolü altına girmiştir. YPG'nin ülkenin enerji kaynaklarının dörtte üçüne hâkim olması, İran'a ve rejime ABD tarafından uygulanan yaptırımlar ülkede ciddi enerji sıkıntısı yaratmaktadır. ABD Suriye sahasında SDG/YPG ile kurduğu angajman üzerinden ülkenin doğal kaynaklarının önemli bir kısmını kontrol etmektedir.

²¹⁸ İnternet: "Country Profile: Syria". (2005 Apr). *Federal Research Division, Library of Congress*, web: <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Syria.pdf> (Erişim tarihi: 21/04/ 2020)

²¹⁹ Dougherty, T.(2004), a.g.m., 10.

²²⁰ Arap Dağı

²²¹ İnternet: "Country Profile: Syria". (2005 Apr). *Federal Research Division, Library of Congress*, web: <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Syria.pdf> (Erişim tarihi: 21/04/ 2020)

²²² İnternet: "Syria Report". (2019, Feb) , EIA (Energy Information Administration), *U.S. Department of Energy*, web: <http://www.eia.doe.gov/countries/cab.cfm?fips=SY> (Erişim Tarihi 25/5/2020)

Ülke gerek petrolün kalitesi gerekse çıkarılmasının pahallı olması nedeniyle Orta Doğu'nun diğer petrol zengini ülkeleri ile boy ölçüşecek durumda değildir. Palmira/Tedmur bölgesinde başta Şair, el-Hayl, Arak, Cahar, el-Muhr ve Ebu Rabah Deyr-i Zor'un doğusundaki Rmelan, el-Cebisa, el-Hasaka, el-Omar, el-Tanak ve Kuniko olmak üzere Doğu ve Kuzeydoğu bölgelerindeki petrol ve doğal gaz alanlarının kontrol sağlanmaktadır. Savaş öncesi petrol üretimi yaklaşık 385 bin varil civarındayken, bu miktar, 2019 itibarıyla günlük 20 bin varil olarak hesap edilmiştir. Buna dayanarak Suriye kanıtlanmış petrol rezervleri listesinde 31. sırada yer almaktadır.²²³ Suriye'nin doğal gaz rezervleri Petrol ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı'ndan 2017 yılı ortasında yayınlanan verilere göre, Suriye'deki doğal gaz üretimi savaş öncesinde günlük yaklaşık 21 milyar metreküpken 2017 yılında ise bu oran günlük yalnızca 8,7 metreküp civarında hesaplanmış²²⁴ ve 43. sırada yer almaktadır.

Fosfat, 2011 yılına kadar ihracat listesinde dünyada beşinci sırada yer alan Suriye'de önemli bir yere sahipti ve güvenilir rezervinin 2 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir. Bu kaynak rejim müttefikleri yani Rusya ve İran destek maliyetlerine ihraç edilmektedir. 2015 yılı Mayıs ayından bu yana rejim ile İran Devrim Muhafızları tarafından, IŞİD'ı bölgeden temizledikten sonra Palmira şehrinin ve Hunayfis ile el-Şarkiyye'de fosfat yataklarının kontrolünü sağlamış ancak Mayıs 2017'deki Rus müdahalesinin ardından çevre bölgeler de rejim ve müttefiklerinin kontrolüne girmiştir.

Uluslararası Para Fonu (IMF) verilerine göre, savaş öncesinde Suriye, zeytin ve zeytinyağı üretiminde Arap ülkeleri arasında birinci, uluslararası düzeyde de üçüncü sıradadır²²⁵. Suriye'deki zeytin ağaçlarının İdlib bölgesinde sayısının 100 milyon ve ortalama üretimin 1,2 milyon ton olduğu tahmin ediliyor. Zeytin yetiştiriciliği, kuzeybatıdaki İdlib ve Afrin bölgelerinden, bir kısmı Türkiye destekli pazara sunulmaktadır. Bununla beraber Suriye, demir, kömür gibi stratejik enerji kaynakları bakımından asgari seviyededir.

²²³İnternet: Worldometers, (2021). *Syria Oil* <https://www.worldometers.info/oil/syria-oil/> (Erişim tarihi 18/04/2021)

²²⁴İnternet: Worldometers, (2021). *Syria natural gas* <https://www.worldometers.info/gas/syria-natural-gas/> (Erişim tarihi 18/04/2021)

²²⁵İnternet: sarkul avsat, (2019). *suriye kaynaklari* <https://turkish.aawsat.com/home/article/1534386/suriye%E2%80%99nin-kaynaklar%C4%B1n%C4%B1-kimler-payla%C5%9F%C4%B1yor> (Erişim tarihi 18/04/2021)

2.2.5. Ekonomik Durum

Ülkenin devrim öncesi nüfusu 21 milyon ve gayrisafi yurt içi hasılasının (GSYH) 60 milyar dolar²²⁶ civarında olduğu bilinmektedir. Belirtilen GSYH'nın yaklaşık yüzde 23'ünün tarım, 30'unun sanayi ve geriye kalan yüzde 47'lik kısmının ise hizmet sektörü oluşturmaktaydı.²²⁷ Bu dönemde günlük yaklaşık 109 bin varil ham petrol ihracatı yapılmıyordu, 4 milyar dolar Suriye hükümetine gelir sağlamaktaydı.²²⁸ Ham petrol ihraç edilen ülkelere baktığımızda, yüzde 90'lık kısmının Avrupa ülkelerinden oluştuğunu görmekteyiz.²²⁹

İthal edilen ürünler arasında makinaların ve mineral ürünlerinin geldiğini görüyoruz.²³⁰ Çin, Türkiye ve Güney Kore, İtalya, Almanya ve Rusya en önemli ithalat partnerleri olarak öne çıkmaktadır.²³¹ Çin, Güney Kore ve Almanya, Suriye'nin makine ve ulaşım aracı ithal ettiği ülkelerdir. Sanayisinin yüzde 30'larda seyrettiği ülkede, dışa bağımlı, üretimi ve üretimin katma değeri düşük seviyelerde seyretmesi normal görünmektedir.

Suriye'deki savaş, şimdiye kadar 21. yüzyılın en şiddetli ve yıkıcı uluslararası iç savaşı olarak bilinmektedir. Tahminlere göre 370.000-570.000 kayıp, 5,6 milyon mülteci ve 6.6 milyon ülke içinde yerinden olmuş kişi ile birlikte 250 milyar ABD dolarını aşan yeniden yapılandırma faturası, Birleşmiş Milletler tarafından iddia edilmektedir. BM kayıtlarına göre Mısır, Irak, Ürdün ve Lübnan'da 2 milyon kayıtlı Suriyeli, Türkiye'de 3,5 milyon ve Kuzey Afrika'da 33.000'den fazla kayıtlı Suriyeli mülteci bulunmaktadır.²³² Bu durum Suriye topraklarında yaşayan nüfusun azaldığını göstermektedir. Esad rejimi, insanların Suriye'ye

²²⁶ İnternet: "Nominal gross domestic product (GDP) in Syria from 2008 to 2015 (in billion U.S. dollars)". **Statista Inc**, web: www.statista.com/statistics/742532/gdp-in-syria (Erişim tarihi 12/08/2019).

²²⁷ İnternet: "The Statistical Yearbook of 2013: World Food and Agriculture". (2013). **Food and Agriculture Organization of the United States**, Web: <https://reliefweb.int/report/world/fao-statistical-yearbook-2013-world-food-and-agriculture> (Erişim Tarihi 23/04/2020).

²²⁸ İnternet: "Today in Energy". (2011). **Information Agency**, Web: www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=3110 (Erişim tarihi: 12/11/2018).

²²⁹ İnternet: "What does Syria export?" (2010). **The Observatory of Economic Complexity**, Web: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/syr/all/show/2010/ (Erişim tarihi 18/12/2020)

²³⁰ İnternet: "What does Syria import?" (2010). **The Observatory of Economic Complexity**, Web: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/import/syr/all/show/2010/ (Erişim tarihi 18/12/2020)

²³¹ İnternet: "Where does Syria import from?" (2010). **The Observatory of Economic Complexity**, web: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/import/syr/show/all/2010/ (Erişim tarihi 18/12/2020)

²³² İnternet: "Operational data portal refugee situation". (2020). **UNHCR**, Web: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> (Erişim tarihi 26/02/2020)

döndüğü izlenimini vermeye çalışırken, bu çatışmanın yarattığı travma, yıpranmış toplumsal doku ve “sosyal sermaye” açısından “iyileşmesi” yıllar alacaktır.

Suriye’deki ayaklanmanın başlamasından sonra, ülke bölünmeye başladı. Esad rejimi topraklarını ve kaynaklarını farklı devlet-dışı aktörlere (İŞİD, YPG, Muhalifler) kaybettikten sonra bu devlet dışı aktörler (örneğin İŞİD) 2015 yılında, zengin enerji kaynaklarının kontrolünü ele geçirmiştir.²³³ Devrim öncesi 2010 yılında, 27.67 milyon ton petrol eşdeğeri olarak gerçekleşen toplam enerji üretimi, 2015 yılı sonrası 4.68 Mtoe üretilmiştir.²³⁴ Toplam elektrik üretimi 44 milyar kilowatt saat (kWh) iken, 2015 yılında 17 milyar kWh’e düşmüştür.²³⁵ Toplam petrol üretimi verilerine baktığımız zamanda 2010 yılında günlük yaklaşık 416 bin varil iken, 2015 yılında günlük yaklaşık 35 bin varile düşmüştür²³⁶, sonuç olarak petrol ithal eder bir hale gelmiştir.²³⁷ Buna ilaveten, günlük 8.8 milyar m³ olan doğalgaz üretiminin ise 4.3 milyar m³’e düşmüştür.²³⁸

Daha öncede belirtildiği gibi, enerji kaynaklarının ve üretim kapasitesinin büyük çoğunluğu, 2015 yılında İŞİD’in eline geçmiştir. İŞİD’in etkin olduğu 2015 yılında ortalama 53,60 dolardan işlem gören brent petrolün fiyatını baz alırsak, en az 300 bin varillik ihracat kapasitesi ile yaklaşık 6 milyar dolar (53,60×300.000×365) gelir elde ettiğini söyleyebiliriz. Dahası, yaklaşık 4,5 milyar m³’lük doğalgaz üretimi, İŞİD’in eline geçtiğinde fiyatı olan

²³³ İnternet: “2013 – 2018 Yılları Arasında Suriye’nin Kuzeyinde Yaşanan Değişim”. (14 Kas 2018). *Suriyegündemi*, Web: www.suriyegundemi.com/2018/11/14/2013-2018-yillari-arasinda-suriyenin-kuzeyinde-yasanan-degisim/ (erişim tarihi 20/11/2019)

²³⁴ İnternet: “Syrian Arab Republic: Indicators for 2010”. (2010). *International Energy Agency*. Web: www.iea.org/classicstats/statisticssearch/report/?country=SYRIA&product=indicators&year=2010 (Erişim Tarihi: 15/11/2018), İnternet: “Syrian Arab Republic: Indicators for 2015”. (2015). *International Energy Agency*, web: www.iea.org/classicstats/statisticssearch/report/?country=SYRIA&product=indicators&year=2015 (Erişim Tarihi: 15/11/2018)

²³⁵ İnternet: “Total Electricity Net Generation 2010”. (2010). *International Energy Statistics, Energy Information Agency*, Web: https://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=2-12&cy=2010&pid=2&aid=12&tl_id=12-A&tl_type=a (Erişim tarihi: 15/11/2018)

²³⁶ İnternet: “Total Petroleum and Other Liquids Production 2010”. (2010). *International Energy Statistics, Energy Information Agency*, Web: www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=53-1&cy=2010&pid=53&aid=1&tl_id=1- (Erişim tarihi: 15/11/2018)

²³⁷ İnternet: “Total Petroleum Consumption 2015”. (2015). *International Energy Statistics, Energy Information Agency*, Web: www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=2-7&cy=2015&tl_id=5-A&aid=2&pid=5 (Erişim tarihi: 15/11/2018)

²³⁸ İnternet: “Dry Natural Gas Production 2010”. (2010). *International Energy Statistics, Energy information Agency*, Web: www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=26-1&cy=2010&pid=3&tl_type=a&ug=8 / (Erişim tarihi: 19/11/2018), “İnternet: “Dry Natural Gas Production 2015”. (2015). *International Energy Statistics, Energy information Agency*, Web: www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=26-1&cy=2015&pid=26&tl_type=a&ug=8 / (Erişim tarihi: 19/11/2018)

2.62 dolar olan doğalgaz 421 milyon dolarlık ($2,62 \times 160593066$) gelir sağlamıştır.²³⁹ Bunlara ek olarak, ülkenin sahip olduğu en önemli su kaynağı olan Fırat Nehri'ni ve 1,5 milyon kilovatlık, hidroelektrik enerji üretimi yapan üç adet barajı da (Baath Barajı, Tabka Barajı ve Teşrin Barajı) IŞİD kontrolü altındaydı.²⁴⁰

2016 yılından günümüze kadar, bu alanların büyük çoğunluğunu, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından desteklen YPG güçleri tarafından ele geçirilmiştir. Buna ek olarak, IŞİD'in sahip olduğu su ve enerji kaynakları ile üretim ve ihraç potansiyelinin neredeyse birçoğu YPG güçlerinin kontrol altına girmiştir. Ayrıca, YPG güçleri Konoko doğalgaz tesisi, Rakka ve Haseke bölgelerindeki petrol sahaları, Deyr Ez Zor'da El-Ömer olmak üzere 10'un üzerinde petrol ve gas sahasına ele geçirmişken, Esad rejimi Deyr Ez Zor'un batısında kalan bazı petrol sahalarını, Humus'taki Şaar petrol ve gaz sahalarını ve Cahar doğalgaz sahasını kontrolü altında bulundurmaktadır.²⁴¹

Elektrik üretimi hususunda ise, ülkenin sahip olduğu 1,5 milyon kilovatlık hidroelektrik üretim kapasitesinin YPG'nin kontrolüne girdiğini görüyoruz. Yaklaşık 490 milyon dolar olan gaz ihracatı potansiyelinin büyük çoğunluğunun, YPG'nin kontrolü altına girmiştir. Ancak, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 29 Mart 2017 tarihinde tamamlanan "Fırat Kalkanı Operasyonu"²⁴² ve 20 Ocak 2018'de başlatılan "Zeytin Dalı Harekâtı"²⁴³ ile Fırat Nehri'nin batısından Akdeniz'e açılacak ticaret yolunun önü kesilmiş ve bu gelir potansiyellerinin önü büyük ölçüde kesilmiştir.

2.2.6. Dini ve Etnik Yapı

Modern Suriye, İsrail, Ürdün, Lübnan, Türkiye ve Irak'ı çevreleyen doğu Akdeniz'de yer almaktadır. Suriye'nin modern sınırları Lübnan'dan batıya, Ürdün ve İsrail'den güneye

²³⁹ İnternet: "Henry Hub Natural Gas Spot Price – Historical Annual Data". (2018). *Natural Gas Prices – Historical Chart*, Web: www.macrotrends.net/2478/natural-gas-prices-historical-chart (Erişim tarihi 20/11/2018)

²⁴⁰ İnternet: "Hydropower in Syria". (2016). *World Energy Council*, Web: www.worldenergy.org/data/resources (Erişim tarihi 20/11/2018)

²⁴¹ İnternet: "Suriye'deki Petrol/Gaz Kuyuları ve Rafineriler". (Kasım, 2018). *Suriyegündemi*, www.suriyegundemi.com/2018/11/23/suriyedeki-petrol-gaz-kuyulari-ve-rafineriler/ (Erişim tarihi 26/11/2018)

²⁴² İnternet: "Başbakan Yıldırım: Fırat Kalkanı Harekâtı bitmiştir". (2017, March). *BBC Türkçe*, Web: www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39439339 (Erişim tarihi: 30/ 08/ 2020)

²⁴³ İnternet: "Zeytin Dalı Harekâtı nedir? Cumhurbaşkanlığı yanıtladı". (28 Ocak 2018). *CNN TÜRK*, Web: www.cnnurk.com/turkiye/zeytin-dali-harekati-nedir-cumhurbaskanligi-yanitladi?page=1 (Erişim tarihi 18/12/2020)

uzanmaktadır. Şu anki sınırları, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından Milletler Cemiyeti Fransız Mandası tarafından belirlenmiştir. Mevcut sınırlar bölgesel ve etnik fay hatları ile örtüşmeye devam ettiği sürece birliğini korumak zor olmaya devam edecektir.²⁴⁴

Suriye'nin ana coğrafi sorunu, çeşitli etnik gruplarını tek bir yerel güç altında birleştiriyor olmasıdır. Suriye nüfusunda etnik gruplar ele aldığımızda nüfusun %90'ını Arap'lar , %9'unu Kürt'ler, %1'ini ise Asuri'ler, Çerkez'ler, Ermeni'ler, Türkmen'ler ve Rum'lar oluşturmaktadır. Ermenilerin önemli kısmı Halep, İdlib-Lazkiye hattındaki kırsal bölgelerde, Türkmen'ler Hama ve Humus kırsalında yaşamaktadır. Kürt'ler ise Halep bölgesinin kuzeybatısı (Afrin) ve kuzeydoğusu (Kobani) ile Haseke (Cizire) bölgesinin kuzeyine yerleşmektedir. Araplar ise elbette ülkenin hemen hemen her yerinde yaşamaktadır.²⁴⁵ Suriye'nin egemen Alevî azınlığı Jabal' al Nusayriye dağlarının batısında yer almaktadır.

Suriye 22,1 milyon nüfusuyla çok ırklı, çok kültürlü ve çok dinli laik bir ülkedir. Ülke sosyal olarak heterojen ve çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmaktadır.

Çizelge 2.1. Dini kompozisyon²⁴⁶

Sünni Müslümanlar	%75
Şii Müslümanlar Aleviler : % 11 12 İmamlılar: % 2 İsmaililer %1	%14
Dürziler	% 3
Yahudiler	% 0.2
Hristiyanlar	% 7.8

Arapların yaklaşık % 70'i Sünni mezhebine, diğerleri ise, Alevî (Nusayrî), İsmail'i ve Şii mezheplerine mensupturlar. Hristiyan Arapları Ortodoks Grek Kilisesi'ne, ya da Katolik

²⁴⁴ Fearon, J. and Laitin, D. (2016). "Ethnicity, insurgency, and civil war". *American Political Science Review*, No:97, 75-90.

²⁴⁵ Fearon, J. and Laitin, D. (2016). a.g.m, 75-90.

Suriye Şii ve Sünni Müslümanlar arasında vekâleten mezhep savaşında bir savaş alanı haline gelmiştir. Bu şartlar altında, yabancı aktörler, bölgedeki etkilerini artırmak ve daha geniş bir mücadelenin parçası olarak farklı gruplara finansal ve lojistik destek sunmuştur. Sömürgecilik çağında (1945) bile, Orta Doğu'daki Suriye dâhil birçok ülke azınlıkların kendilerini kimlikleriyle özdeşleştirmelerini engellemiştir. Fransız mandası Suriye'de mevcut düzeni değiştirerek ve azınlıkları (Aleviler) güçlendirerek Sünni elitlerini zayıflatmıştır. Alevi'ler Fransızlardan, ayrı bir devlet talepleri reddedilse de, bölgedeki avantajları artmıştır.²⁴⁸ Ancak zaman ve savaş bunu hep değiştirmiştir. Şu anda Nüfusun yüzde 13'üne sahip Aleviler, yıllardır ülkenin yönetimini elinde bulunduruyor. 1970'de iktidarı ele geçiren ve koltuğunu oğlu Beşar Esad'a devreden Hafız Esad günümüzde ülkeyi yönetmektedir.

Savaş sonrası dönemde ise Suriye nüfusunun 5,5 milyonu yurtdışına sığınmak zorunda kalmış, 6 milyonu da ülke içinde yer değiştirmiştir. Yani yukarıda belirtilen etnik gruplar savaşla beraber hem rejim hem DEAŞ hem de PYD'nin bilinçli yaptığı değişikliklerle maruz kalmışlardır. Örneğin rejim Fırat'ın batısında, büyük kısmı Sünni Arap ve Türkmenlerden oluşan, önemli bir muhalif kitleyi kuzeye ve yurtdışına sürerek siyasi açıdan homojen bir nüfus oluşturmaya çalışmıştır. DEAŞ bile Fırat'ın doğusunda Sünni Arap'lar, Türkmen'ler, Süryani, Keldani ve Ermenilerden oluşan Hristiyan nüfusu yerlerinden etmiştir.

İŞİD'in ardından ABD destekli PYD-YPG, Sünni Arap ve Türkmenlere karşı aynı uygulamaları sürdürerek Afrin, Cezire, Rakka, Tabka, Menbiç ve Deyrizor gibi Sünni Arapların yoğunlukta olduğu topraklarının yüzde 30'dan fazlasını kontrol etmiştir. Ayrıca, Mevcut iç savaş esnasında da binlerce Türkmen Rusya ve İran destekli rejim ile ABD destekli YPG-PYD'yle etnik temizlikleri faaliyetlerine maruz kalmıştır.

2.2.6.1. Alevi ve Nusayri topluluğu²⁴⁹

Nusayrilik (3 /9.) yüzyılda Basra'da doğmuş, İsnâaşeriyye'nin onuncu imamı Ali el-Hadi en-Naki ile on birinci imam Hasan el-Askeri zamanında Kufe ve Samerra'da yaşamış

²⁴⁸ Muriel, A. (2013). "Syria's Civil-War: Geopolitical Implications and Scenarios". in The Civil War in Syria, Berlin: IEMed. *Mediterranean Yearbook* 2013, No: 260

²⁴⁹ Alevi and Alawis (Nusayris)

olan Muhammed b. Nusayr tarafından kurulmuştur.²⁵⁰ Nusayrilik, Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî (270/833) tarafından kurulan bir Şîî fırkasıdır. Bu mezheb de kendi içinde dört kola ayrılmıştır: 1. Haydariye; 2. Şimaliye veya Şemsiye; 3. Kilaziye veya Kameriye; 4. Gaybiyye. Aleviler Hz. Ali'nin takipçileri olarak tanımlanmaktadırlar. Ayrıca dünyada Nusayri veya Ansar adıyla da tanınırlar.²⁵¹

Aleviler ile diğer Müslüman mezhepler arasındaki fark, Hz. Ali'nin ilahlığına inanmalarındır. Alevilerin tarihini takip ederek, Şii İslam'dan ayrıldıkları tespit edilmiştir. Alevi doktrinleri, başta Sabiilik inanç yapısına sahiptir. Ayrıntıları çok iyi bilinmeyen bu inançlar Cünbülani tarafından tasavvufî karakter katılarak zenginleştirilmiş, Hasibi ise inanç, ibadet ve uygulamaları tespit etmiş ve yazılı hale getirmiştir. Kutsal kitaplarında (Kitabü'l-Mecmu) kendilerini Müslüman olarak tanımlamıştır.²⁵²

Fırkanın ana kitabı Hasibi tarafından kaleme alındığı bilinen ve on altı “sûre”den meydana gelen Kitabü'l-Mecmu dur. Bu kitapta Hz. Ali'nin ilah kabul edilmesi beşerin ilâh yerine konulmasından çok, bir ilâhın beşere hulul etmesi anlamına gelir. Kitabü'l-Mecmu, baştan sona kadar Allah'ın kendisinde hulul ettiği bir şahsiyet olarak Ali'nin ilâhlığını dile getiren ifadelerle doludur.²⁵³ Çoğu küçük risâleler içeren bu kitabın yanında dini duyguları ifade eden şiirlerle bazen divanlara da rastlanır. Bu kitaplar 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar ilim dünyasınca meçhul kalmış, Fransız şarkiyatçıların üzerinde çalışmalarıyla yayılmaya başlamıştır.²⁵⁴

Yapılan araştırmalarda fırkanın melek, vahiy, peygamberlik, tenâsüh ve âhiret gibi alanlardaki inanç ve kabulleri tespit edilebilmiştir. Nusayrilik'te Namaz Ali'ye açılan kalbin niyazı anlamında anlaşıldığından özel bir mekâna, camiye ihtiyaç duyulmadığı gibi herhangi bir tarafa yönelme ya da özel bir duruş da söz konusu değildir.²⁵⁵ Nusayrilik'te dini hiyerarşi büyük şeyhlik, şeyhlik, nakiblik ve neciblikten oluşur. Soyu, ilmi, yaşayışı ve diğer

²⁵⁰ İnternet: “İslam ansiklopedisi” (2020). *Nusayrilik*, Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nusayrilik> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

²⁵¹ Winckler, O. (1999). *Demographic Developments and Population Policies in Ba'thist Syria*. Brighton & Portland: Sussex Academic Press.

²⁵² Torrey, G. H.(1969) “The Ba'th: Ideology and Practice”, *Middle East Journal*, 23(4), 445-470.

²⁵³ Al-Tawil M.G.(1981). *T'arikh al-'Alawiyyun*, 4th ed. Beirut: Dar al-Andalus.

²⁵⁴ Al-Tawil M.G.(1981). a.g.e, 18-29.

²⁵⁵ Al-Tawil M.G.(1981). a.g.e, 18-29.

üstünlükleriyle büyük şeyh geniş bir otoriteye sahip olup Hz. Ali'nin yeryüzündeki gölgesi diye kabul edilir. Şeyhlik babadan oğula intikal eder.

Tarihi ve kültürel ve teolojik boyutlarıyla birlikte düşünüldüğünde, Hz. Ali, 12 İmam ve Ehl-i Beyt kültü gibi Şiiğin bütün kollarında söz konusu olan kültürlerden başka herhangi bir ortak nokta aralarında bulmak neredeyse imkânsızdır. Nusayrilikte Hz. Ali'yi merkeze alan İslami mitoloji hâkimdir.²⁵⁶ Tarih boyunca aile, soy, aşiret ve daha büyük aşiretler şeklinde ve kapalı bir hayat yaşayan Nusayri'ler, Suriye ve Türkiye'de millî devlete adapte olmakta zorluk çekmemiştir. Günümüzde diğer Alevi kesimlerinden ayrılması için Nusayri Aleviliği, Arap Aleviliği, Çukurova Aleviliği, Akdeniz Aleviliği) şeklinde söylenmektedir.²⁵⁷

Günümüzde Alevilerin gücü 1. Dünya Savaşı sonunda Sykes-Picot Anlaşmasının imzalanmasıyla modern Orta Doğu'nun haritasının yeniden çizilmesiyle hız kazanmıştır. İngiltere ve Fransa, imparatorluklarının etkisini koruyabilmek için azınlıkları çoğunluklara karşı güçlendirip bu da Şehir merkezlerinden uzak, köylerde ve dağlık bölgelerde yaşayan Alevilerin şehirlerle inmesine sebep olmuştur.²⁵⁸ 1946'da Suriye'nin bağımsızlığını elde etmesiyle, Alevi Devleti Suriye'de kurularak mensuplarının da uygun görmesiyle Alevi adıyla anılmaya başlamıştır. Başlarda bağımsız devlet statülerini kaybetmeler de, Suriye'de iktidara ve güce giden kapılar, Alevilere için bir açılmaya başlamıştır. Aleviler orduya akın ederek 1956 yılına geldiğinde ise, ordunun yaklaşık yüzde 65'i oluşturmuşlardır.²⁵⁹

Hafız Esad'ın, Baas Partisi'ni kurması ve 1970'de darbeyle iktidarı ele geçirmesi Alevilerin siyasete geçişinin önünü açmıştır. Hatta, Hristiyanlar ve Dürzilere, onları Sünni egemenliğinden koruyacağı vaadi veren Hafız Esad İstihbarat ve güvenlik gibi üst düzey kritik görevler genelde Alevilere vermiştir. Bu strateji, Alevi iktidarını tutmaya yetmiştir. Ayrıca, Hafız Esad Aleviliğin Şii'nin gerçek bir kolu olduğu yolunda Şii âlimlerden fetva alması Sünnilerin egemen olduğu bir toplumda, kendini ve mezhebini meşrulaştırma çabası

²⁵⁶ Al-Tawil M.G.(1981). a.g.e, 18-29.

²⁵⁷ Talhamy, Y. (2010). "The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria". *Middle Eastern Studies*, 46(2), 175-194.

²⁵⁸ Schmidt, S. (2009). "The Developmental Role of the State in the Middle East: Lessons from Syria". in *The State and the Political Economy of Reform in Syria*, Hinnebusch R. (ed.) *University of St Andrews Centre for Syrian Studies*, 34(2), 257-270.

²⁵⁹ Schmidt, S.(2009). a.g.m, 18-48.

olarak yorumlanmıştır. Günümüzde, Suriye’de nüfusunun %11’ini oluşturan ve Nusayriler olarak adlandırılan bir milyon Alevi Arap yaşamaktadır.²⁶⁰

2.2.7. Askeri Gücü

Suriye’nin ilk modern ordusu 1920 yılında Fransız manda yönetimi altında kuruldu. 1925’de kurulan Levanten Özel Güçler adlı birim 1930’larda Humus Askeri Akademisi’nden gelen Suriyeli askerlerle güç kazandı ve 1938’de asker sayısı 10 bin kişiye ulaştı. 1946’da Fransızların Suriye’yi terk etmesinden sonra Levanten Özel Güçler, Suriye Düzenli Ordu olarak isim değiştirdi. 1946 yılında kurulmuş olan Suriye silahlı kuvvetler bağımsızlığını kazanmasından sonra 1949, 1954, 1961, 1962, 1963, 1966 ve 1970 yıllarında darbe yaparak defalarca ülkenin yönetimine el koydu.²⁶¹

Suriye’de 2011’de başlayan silahlı çatışmaların evrilmesiyle, rejim ordusundan ayrılan subaylar Riyad el-Esad liderliğinde Özgür Suriye Ordusunu kurdu. ÖSO ismi Suriye iç savaşının başında rejime karşı savaşılan bütün muhalif gruplar için kullanılmaktaydı. Savaşın başlarında muhalefeti temsil eden Özgür Suriye Ordusu, Türkiye’nin de bulunduğu birçok ülke tarafından Suriye’nin meşru muhalefeti olarak tanınmaktaydı.²⁶² Bu durum homojen ve kontrol edilebilir bir yapı oluşturamadığından bağımsız pek çok grubun ortaya çıkmasına sebep oldu. Homojen olmama sebebi ise içinde seküler ideolojilere bağlı gruplar olduğu gibi şeriat kurallarına dayalı grupların da olmasıydı.

2012 – 2015 yılları arasında ülkede etkin olan ÖSO amacını Suriye halkına zulmeden Esad rejimini yıkmak ve Suriye halkını korumaktı. Sözü geçen ideolojiye dayanarak ve muhalefetin meşru askeri kanadı olarak tüm cephelerde savaştı. Bu dönemde muhalif güçlerle irtibatın ve istihbaratı sağlamak ve silah dağıtımını koordine etmek amacıyla Suriye Ulusal Konseyi Askeri Bürosu ABD, Libya, Katar, Suudi Arabistan ve Türkiye’den lojistik, silah ve istihbarat desteği almaya başladı.²⁶³

²⁶⁰ Friedman, Y. (2010). *The Nuṣayrī – ‘Alawīs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Netherlands: Brill, .34-79.

²⁶¹ Torrey, G. H.(1969) a.g.m, 445-470.

²⁶² İnternet: Blanchard, C. M. (2010). “Saudi Arabia: Background and U.S. Relations”. *CRS Report for Congress*, web: <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RL33533.pdf> (Erişim tarihi: 30/ 08/ 2020)

²⁶³ İnternet: “Arms Airlift to Syria Rebels Expands, With Aid From C.I.A”. (2013, March). *New York Times*, Web: <https://www.nytimes.com/2013/03/25/world/middleeast/arms-airlift-to-syrian-rebels-expands-with-cia->

ÖSO savaşın başından beri Suriye'nin birçok bölgesinde çok sayıda önemli operasyon yaptı. Savaşın başlarında ÖSO etkinken ilerleyen zamanlarda başta Nusra Cephesi olmak üzere İslamcı muhalifler etkili olup IŞİD'e karşı savaştılar.²⁶⁴ Ancak 2016'da Rusya ve İran'ın Esad rejimine verdiği destekten sonra ÖSO gücünü kaybetmeye başladı. Ağustos 2016'da Türkiye'nin başlattığı Fırat Kalkanı Harekâtı ile güç toplayan ÖSO, 30 Aralık 2017'de Milli Ordu adıyla birleşti. Mayıs 2018 İdlib kökenli 11 grubun katılmasıyla adını "Ulusal Özgürleştirme Cephesi" olarak değiştirdi. Ordu, 4 Ekim 2019 Milli Ordu Ulusal Özgürleştirme Cephesi, 4 Ekim'de Suriye Milli Ordusu (SMO) adı altında toplanarak, Suriye Hükümeti Savunma Bakanlığına bağlandı.²⁶⁵

Günümüzde Alevi, Dürzi, Kürt ve Çerkezlerden oluşan Suriye ordusu asker sayısı konusundaki bilgiler bir hayli çelişkilidir. Kuzey, Doğu, Güney, Güneybatı, Sahil ve Merkez olmak üzere tam yedi askeri bölgeye bölünmüştür. Suriye ordusunun yaklaşık yüzde 80'i insan gücüne dayanmaktadır. Ülkenin sınırlarını ve topraklarını savunmak gibi temel görevi dışında, İsrail işgali altındaki Golan tepelerini de yeniden ele geçirmeyi hedeflemektedir.

Suriye Silahlı Kuvvetleri, Suriye'yi karadan, havadan ve denizden gelebilecek her türlü saldırıya karşı korumakla görevlidir. Suriye Kara Kuvvetleri, Suriye Hava Kuvvetleri, Suriye Deniz Kuvvetleri, Suriye Hava Savunma Kuvvetleri ve ayrıca paramiliter Ulusal Savunma Kuvvetleri'nden oluşmaktadır.²⁶⁶ Savunma Bütçesi 1.800.000.000 Dolar olarak bilinen Suriye ordusu Rus ve İran müttefiki tarafından desteklenmektedir. 2020 yılında yıllık GFP incelemesine dayanarak 138 ülke arasında 55. sırada yer almaktadır. Global fire power (küresel güç) sitesi verilerine dayanarak, 2020 yılında Suriye ordusu kapasitesi aşağıdaki gibidir:

---

aid.html#:~:text=With%20help%20from%20the%20C.I.A.,interviews%20with%20officials%20in%20several (Erişim Tarihi 14/07/2020)

²⁶⁴ İnternet: "New Syrian jihadist body formed to fight ISIS". (2014, May 28). *Al Monitor*. Web: <https://www.al-monitor.com/originals/2014/05/europe-jihadist-isis-syria-qaeda-terror-france-germany.html> (Erişim Tarihi: 21/02/ 2019)

²⁶⁵ İnternet: "Suriye Milli Ordusu kimlerden oluşuyor?" (2019). *Vatan Gazetesi*, web: <http://www.gazetevatan.com/suriye-milli-ordusu--1279241-gundem/> (Erişim Tarihi 25/05/2020)

²⁶⁶ İnternet: "Suriye Silahlı Kuvvetleri". (2020). *Wikipedia* Web: https://tr.wikipedia.org/wiki/Suriye_Silahl%C4%B1_Kuvvetleri (Erişim Tarihi 25/05/2020)

Çizelge 2.2. İnsan gücü²⁶⁷

Toplam Nüfus: 19,454,263	Mevcut İnsan Gücü 12.450.728 (% 64.0)	Hizmete Uygun 10.707.626 (% 55.0)
Toplam Askeri Personel 142.000 (tahmini) (% 0.7)	Aktif Personel 142.000 (% 0.7)	Yedek Personel 0 (% 0.0)
Yıllık Askeri yaşına Uygun Kişi Sayısı 535,381 (2.8%)		

Çizelge 2.3. Hava kuvvetleri

Toplam Güç: 456	Savaş Uçağı 199	Özel Saldırım Uçağı: 20
Özel Görev Uçağı: 0	Helikopter: 165	Saldırı Helikopteri: 27
Nakliye Uçağı: 5	Eğitim Uçağı 67	

Çizelge 2.4. Kara kuvvetleri

Kundağı Motorlu Topçu: 575	Zırhlı Araçlar: 5370	Tank: 4135
Çekili Topçu: 2550	Roketatar: 750	

Çizelge 2.5. Deniz kuvvetleri

Toplam Varlık 56	Uçak gemisi 0	Destroyer: 0
Firkateyn 2	Korvet: 0	Denizaltı 0
Askeri Devriye 33	Mayın Harbi: 7	

²⁶⁷ İnternet: “Syria Military Strength”. (2020). **Globalfirepower** Web: https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=syria (Erişim Tarihi 25/5/2020)

1985 yılındaki askeri güç 396 bin aslı, 300 bin de yedekten oluşurken, 2020 yılında 142 bin aslı ve sıfır yedek askeri güç ülke güvenliğini sağlamaktadır. Suriye dikkate değer sayıda T-54/T-55, T-72, T-80 muharebe tankı, ve çok sayıda eski model zırhlı araç, uçaksavar silahı ve topa ve hava savunma siteminde SA-5 uzun menzilli SAM füzelerine, donanmış SS-C-1BS ve SSC-3 karadan karaya füzelere sahiptir. 1990'ların sonunda dikkate değer biçimde mekanize piyade güçlerinin düzeyini yükseltse de, günümüzde bunların çoğu düşük kaliteli ekipman olarak sayılmaktadır. Zayıf insan gücü yönetimi ve eksik tatbikat, destek ve lojistik levazımatı ülkenin güvenliğini büyük ölçüde etkilemektedir.²⁶⁸

Esad rejiminin ordunun yakıt arzını sağlayamadığından ötürü savaş gücünü giderek kaybetmektedir. İran'dan giden tankerler kısa süreli bir rahatlama sağlasa da arz güvenliğinin sağlanması oldukça zor görünmektedir. Rusya bu bağlamda İran petrollerinin Suriye'ye gönderilmesine aracılık etse de²⁶⁹, YPG'nin enerji kaynakları üzerinde kurduğu hakimiyet, Esad rejimine ciddi zorluklar yaşatmıştır.

Suriye rejimi mevcut askeri denklemde Rusya ve İran'ın desteğiyle muhaliflere karşı üstünlük elde etmiş olsa da, doğal kaynakların kontrolünü sağlayamamasından sürdürülebilir bir eko politik düzen kurabilmesi mümkün görünmemektedir.²⁷⁰ Esad Rejimi ve müttefikleri ABD'yi karşısına alamadığından Fırat'ın doğusuna yönelik kapsamlı bir askeri hareket düzenleyerek doğal kaynakların kontrolünü sağlayamamaktadır. Suriye'nin toprak bütünlüğünün koruyamaması Şam yönetiminin kendi ayaklarının üstünde kalabilmesini zorlaştırmaktadır.²⁷¹

2.2.8. Siyasi Yapı

1946 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye'nin ilk başkanı Şükrü el-Kuvvetli olmuştur. Bağımsızlığını yeni kazanan ülkenin ilk problemi ise, Mayıs 1948 yılında kurulan İsrail'e karşı yürütülen 1. Arap-İsrail Savaşı olmuştur. İsrail karşısında aldığı yenilgi Suriye'de büyük bir iç siyasi probleme dönüşmüştür.²⁷² Mart 1949 General Hüsni Zaim

²⁶⁸ İnternet: "Suriye Milli Ordusu kimlerden oluşuyor?" (2019). *Vatan Gazetesi*, web: <http://www.gazetevatan.com/suriye-milli-ordusu--1279241-gundem/> (Erişim Tarihi 25/05/2020)

²⁶⁹ İnternet: McDowall, A. (May, 2019). "Iran Sent Oil Shipment to Syria, Easing Fuel Crisis: Source". *Reuters*. Web: <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-oil-idUSKCN1SG1FK> (Erişim Tarihi 31/02/2020).

²⁷⁰ Güler, M. Ç. Acun, C. (2019). "Suriye'de Doğal Kaynaklar savaşı". *SETA*, Analiz EYLÜL 2019 . sayı 293, 9.

²⁷¹ Güler, M. Ç. Acun, C. (2019). a.g.m, 9.

²⁷² Heydemann, S. (2013). "Syria and the Future of Authoritarianism". *Journal of Democracy* 24(4),59-73.

tarafından Batı blokunun stratejik çıkarlarını önceleyen darbe ülkede siyaseti belirleyen en önemli aktör olmuştur. 1954 yılındaki diğer darbe ülkenin yönü bir kez daha Sovyetler Birliği'ne döndürmüştür. 1961 darbesi ise Suriye Mısır siyasi hesaplaşmaların şiddetlendiği bir çekişme dönemini başlatmıştır.²⁷³

1963 yılında yapılan darbeye Arap Sosyalist Baas Partisiyle yönetimi ele geçirmiştir. Bu darbe ise azınlıkları bir daha gitmemek üzere iktidara taşıyarak askeri ve sivil birimlerinde gücü azınlık gruplara özellikle de Alevi-Nusayrilerin kontrolüne geçirmiştir. 1965, 1966 ve 1968 yeni bir hesaplaşma yaşayan azınlık elitler ara darbeler gerçekleştirirken, siyaset sahnesi Baas'çı General Salah Cedid ile pragmatist General Hafız Esad'a kalmıştır.²⁷⁴ 1970 yılında parti içi darbeye iktidarı ele geçiren Hafız Esad, 1971 yılında Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu darbeye ülkede en köklü siyasi dönüşüm başlamıştır. 1970'li ve 1980'li yılları arasında birkaç darbe girişimi olsa da iktidarı değiştirecek sonuçlar getirmemiştir. Hafız Esad görevi 10 Haziran 2000 tarihindeki vefatından sonra oğlu Beşar Esad devir almıştır.²⁷⁵

Suriye'de demokratikleşme, insan hakları ve ifade özgürlüğünü savunan Beşar Esad “Şam Baharı” adlandırdığı dönemi, 2001 Şubat ayında sonlandırmıştır. Siyasi reformlardan uzaklaşan Esad rejimi demokrasi ve reform talep eden çok sayıda muhaliflerin karşısında 2005 Ekim ayında “Şam Deklarasyonu”nu imzalamış; ancak, bu dönem uzun sürmezken muhaliflerin bir kısmı hapse girmiş, ya da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.²⁷⁶ 2011 yılı başında Tunus ve Mısır'da başlayan ve “Arap Baharı” olarak adlandırılan hareketler Suriye'yi derinden etkilemiştir. Suriye'de Deraa'da başlattığı gösteriler 16 Mart 2011 tarihinden itibaren ülke geneline yayılmıştır.²⁷⁷

2.2.8.1. Osmanlı dönemi

Suriye coğrafyası Asya, Avrupa ve Mısır kökenli eski imparatorlukların doğu-batı, kuzey-güney ekseninde, geçiş yolu üzerinde bulunan stratejik bir bölgeyi işaret etmektedir. Bu isim, 20. yüzyılın başına kadar bugünkü Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve İsrail'i içine

²⁷³ Heydemann, S. (2013). a.g.m, 59-73.

²⁷⁴ Heydemann, S.(2013). a.g.m, 59-73.

²⁷⁵ Phillips, C. (2015). “Sectarianism and conflict in Syria”. *Third World Quarterly* 36(2), 357-376.

²⁷⁶ İnternet: “Suriye'nin Siyasi Görünümü”. (2020). *Türkiye cumhuriyeti dışişleri bakanlığı*. Web: <http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim tarihi 26/05/2020)

²⁷⁷ Phillips, C.(2015). a.g.m, 357-376.

alan geniş bölgeyi tanımlıyordu. Coğrafi mahiyet taşıyan bölge, “Büyük Suriye” ideolojisini ifade etmekteydi.²⁷⁸ MÖ 2350’lerde Ebla İmparatorluğunun Suriye’yi işgal etmesiyle, bu bölge büyük bölgesel güçlerin hem ham madde ve ticaret alanı hem de hesaplaşma sahasına dönüştü ve tarih boyunca çok çeşitli medeniyetlerin harmanlandığı bir coğrafya hâline geldi.

Mısır, Hitit, Asur ve Kenan, MÖ 4. yüzyılda Büyük İskender ve MS 20 yılında Roma İmparatorluğu’yla büyük kültürel değişimler yaşadı.²⁷⁹ Buna ek olarak 634 yılında İslam’ın bölgeye gelmesi ile bile farklı bir medeniyetin dini/sosyal anlayışı, ayrıca siyasal görüşüyle etkilendi. Emeviler döneminde Yunan ve Roma kültürü ile sahip olduğu Arap geleneğini mükemmel bir şekilde birleştirerek Suriye dönemin en güçlü kültürel ve siyasal merkezi oldu.²⁸⁰ Osmanlı öncesi Selçuklu etkisi, ve devam eden göçlerin etkisiyle bölgedeki demografik yapıyı büyük ölçüde değiştirdi.²⁸¹ Zengi Devletinin bölgede kurulması ve Haçlılara karşı bölgede yerleşmiş bulunan Türkmenler’in desteği ile büyük bir İslam ordusu kurmak Sünni geleneğini, sosyal ve kültürel bütünleşmenin temelleri sağlamlaştırdı.²⁸²

Selahaddin Eyyubi’nin bölgeyi kuşatması ardından Haziran 1183 tarihinde Suriye’de Zengiler dönemi kapanarak Eyyubiler dönemi başladı.²⁸³ Ardından 1243 yılında Köseadağ Savaşı’nda yaşanan Moğol etkisi, bölgenin siyasal ve demografik yapısını değiştirdi.²⁸⁴ Yaşanan tüm bu olaylar Orta Doğu’da tarihin akışını değiştirdi. Yavuz Sultan Selim’in 1516 yılındaki Mısır Seferi ile birlikte Osmanlı idaresine giren bölge, 20. yüzyılın başına kadar Osmanlı yönetiminde kaldı.²⁸⁵

Suriye toprakları, Osmanlı dönemi boyunca (1516-1918) sağladığı vergi gelirleri, Halep’in uluslararası ticaret sistemi, Şam’ın seferlerde geçiş yolları üzerinde bulunması gibi ekonomik faktörler ve Kudüs’ün de dâhil olduğu bu bölge ona manevi ve maddi boyut kattı.²⁸⁶ Osmanlı’nın bölgeye hükmettiği 400 yıl boyunca barış ve istikrarlı yaşayan Suriye, 19.

²⁷⁸ Collelo, T. (1988.). *Syria a Country Study*. Washington D.C.: United States Government Secretary of the Army publication.

²⁷⁹ Mitran, Y. (1994). *Tarih-i Suriyye, Dini ve Dünyevi*. Beyrut: Darü Nezir Abud Yayınevi, 166-205.

²⁸⁰ Collelo, T. (1988). a.g.e, 9.

²⁸¹ Havemann, A.(1989). “The Vizier and the Rais in Saljuq Syria: The Struggle for Urban SelfRepresentation”. *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, 21(2), 233-242.

²⁸² Yıldız, H. D. (1986). *Büyük İslam Tarihi*. Cilt 14, İstanbul: Çağ Yayınları, 240

²⁸³ Tabbaa, Y. (1993). “Pre-Modern Islamic Palaces”. The Smithsonian Institution and Department of the History of Art”. *University of Michigan*, 23(2), 27-53

²⁸⁴ Roux, J. P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 338.

²⁸⁵ Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi*. (İstanbul’un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar). Cilt II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 279.

²⁸⁶ Yusuf, H. (1991). *Suriye ve Ahdi Osmani*. 4. Basım, Beyrut: Darun Nehar Li-neşr, 15.

yüzyılda Müslümanlar ve Müslüman olmayan arasındaki gerilimle farklılaşmalara sahne oldu.²⁸⁷

1830-1860 yılları arasında, özellikle Avrupalıların bölgeye getirdikleri ekonomik ve politik gelişmeler, Müslüman olmayanlara ekonomik eğilimler sağlamaya başladı. 1839'da Osmanlı sultanının din farkı gözetmeksizin yasal eşitlik tanımak ve ardından açıklanan 1856 Tanzimat Fermanı ile tüm kesimler arasında hukuki olarak tam bir eşitlik sağlandı. 1860'tan itibaren dinî topluluklar arasında yaşanan çatışmalar (Müslüman-Dürzi ve Müslüman-Hristiyan) Arap milliyetçi hareketinin büyük rağbet gömesine ve milliyetçi duyguların yükselmesinde etkili oldu. Arap milliyetçiliği Arapların Osmanlı'dan üstün olduğu düşüncesini yaymaya başladı.²⁸⁸

İngilizlerin planında Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak veya bir Arap imparatorluğu kurma gibi düşünceler yatmaktaydı. Hüseyin Bin Ali'ye bir Arap imparatorluğu kurmasına yardımcı olacakları konusunda söz veren İngiliz'ler, diğer yanda Hüseyin'e vaat ettikleri Suriye topraklarını Fransa'ya bahşedildi. Ancak Alman-İngiliz rekabetinin yol açtığı I. Dünya Savaşı ve Suriye'nin büyük bir bölümünün 1916 tarihinde Sykes-Picot Anlaşması'yla Fransızlara bırakılması Filistin bölgesinde bir Yahudi millî devletin kurulması için hazırlıklara çoktan başlamıştı.²⁸⁹ 1920 yılında toplanan San Remo Konferansı'nda İngiltere ve Fransa, Arap dünyasını Sykes-Picot Anlaşması'na göre bölme sürecini hayata geçirdi.

Lübnan Fransa'nın kontrolüne verilirken Irak ve Filistin İngiltere'ye kaldı. Fransızların Şerif 'in oğlu Kral Faysal'ı Şam'dan kovması üzerine İngiltere Filistin'i ikiye bölerek Ürdün isimli bir devlet oluşturdu ve başına Şerif 'in oğullarından Abdullah'ı getirdi.²⁹⁰ İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına göre çizilen Orta Doğu sınırları, büyük güçlerin çıkarlarına göre şekillendi. Mart 1920'de Faysal Suriye kralı olur olmaz Arap Akademisi

²⁸⁷ Hourani, A.(1997). *Arap Halkları Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 274.

²⁸⁸ Kurşun, Z.(1992). *Yol Ayırımında Türk-Arap İlişkileri*. İstanbul: İrfan Yayınları, 84-87, 88-143

²⁸⁹ William I. Sh.(1970). "The Origin of the French Mandate in Syria and Lebanon: The Railroad Question, 1901-1914". *International Journal of Middle East Studies*. I(2), 133-153

²⁹⁰ Malcolm, E. Y.(1991). *The Near East Since the First World War*. London: Longman, 86-88.

kurulması emrini verdi. Uzun sürmeyen Faysal'ın krallığı Fransızların Suriye'yi işgali ile 1945 yılına kadar sürecek olan manda yönetimi dönemi başlamış oldu.²⁹¹

2.2.8.2. Fransız mandası dönem

Fransızlar, ülkede güçlerini artırmanın tek yolunun, dinî azınlıkları güçlendirmek olduğu kanaatindeydi. Bu yüzden dönemin başından itibaren bölgenin Katolik ve Protestan dinî azınlıklarından Dürzi, Maruni ve Nusayri gibi azınlıklar Suriye Ulusal Grubun yönlendirmesiyle Fransızlara karşı bölünmüşlüğü sona erdirmek ve “ulusal bilinci” oluşturmak amacıyla dinî, fikrî ve sınıfsal ayrılıkları bir kenara bırakarak ortak hareket etmeye çalıştılar.²⁹² Fransızlar Suriye'yi daha kolay kontrol etmek için Halep, İskenderun, Şam ve Alevi bölgesi mahalli idarelerinden oluşan Suriye Devletler Birliği'ni kurdular.²⁹³

Fazla uzun sürmeyen bu durum 1922'de Halep ve Şam devletlerinin kurulması, ardından 1930 da Alevi bölgesi, ve 1936'da Dürzi bölgesinin kurulması direniş bilincini kamçılıyarak Fransızlara karşı yaygın bir muhalefet oluşumuna zemin hazırladı.²⁹⁴ 1930 yılına gelindiğinde Fransa, anayasaya Suriyelilerin kendi hükûmetlerini yönetme yolunda bazı maddeler ekledi. 1936 yılında imzalanan bir anlaşma ile Haşim Atassi'nin başkanlığında ulusal bir hükûmet kuruldu ve ardından 1937 yılında, Fransızlar, Cebel-i Dürüz ve Lazkiye bölgelerinin yeniden Suriye'ye bağlanması ve hükûmetin yerel yetkilerinin artırılması gibi koşulları kabul ettiler.²⁹⁵

Bu koşullar altında, Suriye Arap milliyetçiliği düşüncesini benimsemesine rağmen, ulusal birliğin odağı olabilecek bir lider hala çıkaramamıştı. Sebebi ise Ulusal Grup liderlerinin ulusal amaçlardan çok, bölgesel çıkarları önemsemesiydi.²⁹⁶ II. Dünya Savaşı bağımsızlık süreci hızlandırdı. Lübnan'ın bir devlet olarak tanımlanması, Alevilerin Lazkiye'yi bağımsız bir idari bölge ilan edilmesi ve 1939 yılında Hatay bölgesinin Türkiye'ye geçmesi modern Suriye'nin sınırları çizdi. Bu dönem çoğunluğunu “azınlık”

²⁹¹ Spagnolo, J. P. (1969). “French Influence in Syria Prior to World War I: The Functional Weakness of Imperialism”. *Middle East Journal*, Middle East Institute, 23(1), 45-62.

²⁹² Khoury, P. (1987). *Syria and The French Mandate* (The Politics of Arab Nationalism) 1920- 1945. London: I.B. Tauris and Co. Ltd, 29.

²⁹³ Rabinovich, I. (1979). “The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45”. *Journal of Contemporary History*, Vol. 14(4), 696-698.

²⁹⁴ Miller, J. L.(1977). “The Syrian Revolt of 1925”. *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, 8(4), 545-563.

²⁹⁵ Malcolm, E. Y.(1991). a.g.m, 29-67.

²⁹⁶ Khoury, P. (1987). a.g.e, 285.

askerî elitler oluşan kişiler yavaş yavaş Baas Partisi çevresinde toplanmaya başladılar. 1943 yılı Temmuz ayında Fransız karşıtı milliyetçi cephede Şükrü el-Kuvvetli devlet başkanı seçildi.

1944 yılında Sovyetler Birliği ve ABD'nin Suriye ve Lübnan hükûmetlerini ön koşulsuz olarak tanımaları Fransa üzerinde büyük bir baskı oluşturdu. Suriye hükûmeti Bir yıl sonra Ocak 1945'te ulusal ordu kurduğunu bildirerek Fransızlara savaş ilan etti.²⁹⁷ Ardından 1945'te Şam, Halep, Humus ve Hama'da yaşanan büyük çatışmalar ve İngiltere Başbakanı Churchill'in bölgeye askerî birlik göndereceği yolundaki tehditleri Fransa'yı Suriye'den çıkmaya ikna etti ve 1946'da Birleşmiş Milletler çözümünü kabul ederek askerlerini Suriye topraklarından geri çeken Fransa 25 yıllık manda yönetimine son verdi.

298

Fransız'ların geri çekilmesi ve Suriye'nin bağımsızlığı seçkin Sünnilerin bir zaferi olarak görülüyordu. Bağımsızlık sonrası ülkenin sosyal ve siyasi yaşamı 50 kadar ailenin kontrolü altındaydı. 1948 yılına kadar Şamlı politikacılar (Ulusal Parti) ile Halep'li tüccarlar (Halkçı Parti) tarafından yönetilen bölge 1943 yılında Mişel Eflak ve Salahaddin Bitar tarafından kuruldu. Bu dönem çoğunlukla azınlıkları barındıran Baas Partisi veya Sosyalist Rönesans Partisi, güç sahibi değildi. Aflak, tek bir Arap sosyalist ulusunun oluşumunu savunarak Batı emperyalizmine ve sömürgeciliğe karşı görüşleri desteklemeye başladı.²⁹⁹

2.2.8.3. Soğuk savaş dönemi

Yeni bağımsızlığını kazanan ülkede bazı gruplar Sovyet Bloğuna yakınlaşmak isterken diğer kesim Arap dünyası kurumayı savunuyordu.³⁰⁰ Suriye, bağımsız bir politik varlık olabilse de ortak anlayışa sahip homojen bir topluluk ve millet değildi. Manda döneminden sonra Sivil ve askeri yönetim yerini daha çok heterodoks dini azınlıklara bırakmıştı. Mayıs 1948'de kurulan İsrail'e karşı girişilen 1. Arap-İsrail Savaşı'na katılan Suriye ordusu büyük bir yenilgi yaşadı.³⁰¹ Yaşanan yenilgi sonrasında, Mart 1949'da İngiliz ve Fransızlar tarafından desteklenen Hüsnü Zaim'in gerçekleştirdiği darbe sonunda tüm partiler

²⁹⁷ Collelo, T. (1988). a.g.e, 25.

²⁹⁸ Collelo, T. (1988). a.g.e, 26.

²⁹⁹ Collelo, T. (1988). a.g.e, 4.

³⁰⁰ Batatu, H. (1981). "Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for It's Dominance". *Middle East Journal*, 35(30), 331-344.

³⁰¹ Collelo, T. (1988). a.g.e, 28.

feshederek kendisi başkan ilan etti. Zaim, kısa süren yönetimi sırasında Trans-Arabian Petrol Boru Hattı Şirketi'ne onay verdi ve NATO ile sıcak ilişkiler kurmaya hazır olduğunu açıklasa da aynı yıl Hinnavi'nin darbesiyle iktidardan uzaklaştırıldı.

19 Aralık 1949'da Albay Edip Çiçekli tarafından gerçekleştirilen yeni bir darbeyle ülkenin yönetimi el değiştirdi. 28 Kasım 1951 tarihinde General Fevzi Silu'nun başbakan olarak atayan Albay Çiçekli, Arap Özgürlük Hareketi partisi (Arab Liberation Movement) dışındaki tüm partileri feshetti. Buna rağmen, ülkedeki büyük siyasi partiler Moskova'nın teşvikiyle Çiçekli rejimini devirme kararını benimsediler ve 25 Şubat 1954'te gerçekleştirilen darbeyle Albay Çiçekli'yi saha dışı bıraktılar.³⁰² Bunun getirisi ise 1955 yılından itibaren sol eğilimli faktörler giderek güç kazanmasıydı.

Batı karşıtı söyleme sahip Baas Partisi ve Komünist Partisi birleşerek ülkenin kontrolünü ele geçirdiler. Soğuk Savaş dönemi Irak ve Mısır rekabeti arasında kalan Suriye, Mısır'la ortak hareket etti. 1955 yılında Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere arasında imzalanan Bağdat Paktı, Suriye yöneticileri tarafından hoşnutsuzlukla karşılandı. 1956'da ise rakip akımların orduya nüfuz etmesi Suriye ordusunda Nasırcı, Baas'çı ve Komünist kanatların kurulmasına zemin hazırladı.³⁰³

Mısır'la Birlik Baasçılar'ın en büyük hayali, Arap birliğinin kurulmasıydı. Buna dayanarak Nasır 1 Şubat 1958 tarihinde ilan edilen Birleşik Arap Cumhuriyeti cumhurbaşkanı olarak tüm sorunları çözeceğini açıkladı.³⁰⁴ Birlik Ana Yasa'sının yapılandırmasından hemen sonra, 600 kişilik parlamentoda 400'ü Mısırlı, 200'ü Suriyeli kürsülere oturdu. Nasır, birliğin başkanı olurken Ekrem Hourani, dört başkan yardımcısından biri olarak atandı. Nasır başkan olur olmaz Baas Partisi de dâhil bütün partileri kapattı. Ulusal Kuruluş Birliği Suriye Şubesi, kapatılan partilerin yerini aldı.³⁰⁵

1959'da Mısırlı başkan yardımcısı Abdülhakim Amir, Suriye'nin başına atanırken Suriye ordusuna Mısırlılar geçirildi.³⁰⁶ Bu ayrımcılık büyük bir hoşnutsuzluk la Birliğin sonunu getirdi ve iç krizin başlamasına neden oldu. 1961'de parlamentonun oluşumuyla

³⁰² Ruth N. A. (1956). Mid-East: *World Center Yesterday, Today and Tomorrow*. New York: Harper and Brothers Publishers., 168.

³⁰³ Batatu, H. (1981). a.g.m, 331-344.

³⁰⁴ Mansfield, P. (1967). *Mısır, İhtilal ve Nasır*. (Çev. Ergün Tuncalı), İstanbul: Kitapçılık Yayınevi, 50-56.

³⁰⁵ Collelo, T. (1988). a.g.e, 31.

³⁰⁶ Collelo, T. (1988). a.g.e, 31.

muhafazakâr eğilimli Nazım el-Kudsi'yi devlet başkanı olarak atadı. 1962 yılı Mayıs ayında Baas kongresinde, parti eski ve yeni kadrosuyla yapılanmaya karar verdi.³⁰⁷

Neo-Baas adı altında iki kanada ayrılan parti birinci akımına Mişel Eflak, Salahaddin el-Bitar ve Sünni sınıfa mensup General Emin el-Hafız öncülük ediyordu. Emin el-Hafız, alt sınıf Sünni Müslümanlar, Alevi, Dürzi ve İsmailîlilerin sempatisini kazanan bu lider Suriye ulusalcılığına önem veriyordu. Ancak çok geçmeden, ülkede yeni bir askerî darbe üzerinden çok geçmeden 5 askerî darbe daha gerçekleştirildi.³⁰⁸

Baas politikalarındaki farklı düşünceler ve iktidara kimin hükmedeceği gibi konular çekişmeye sebep olurken 1965 yazında Suriye ordusunda Alevi ve Dürzilerin güç kazanması, Hava Kuvvetleri Komutanı General Hafız Esad'ın anahtar rol oynaması Emin el-Hafız yenilgisine ve Baas'ın askerî kanadının iktidarı ele geçirmesine yol açtı. Alevi subaylardan Hafız Esad, Salah Cedid muzaffer olarak çıkanlar arasındaydı. 1966'daki darbeyle Hafız Esad, Cedid'den sonra ülkenin ikinci adamı olarak hem genelkurmay başkanı hem de hava kuvvetleri komutanı oldu. Cedid, daha sivil yöntemi benimserken Esad, ordudaki yerini güçlendiriyordu.³⁰⁹

1967 yılı Haziran ayı başlarında İsrail'le yapılan savaşta Golan Tepelerinin kaybedilmesi, Suriye iç politikasında sağcı grupların eline koz verirken, Esad'ın otoritesini arttıran bir dönüm noktası oldu. Esad kendi etnik grubuna bağlı kişileri etkin mevkilere getirirken bir yandan da Cedid'e yönelik eleştirilerini artırmaya başladı. Bunun yanı sıra Esad dış politikada biraz daha pragmatist ve ılımlı bir tutum sergilenmesi gerektiğini savunuyordu.³¹⁰ Ordunun tamamında gücü eline alan Hafız Esad Cedid'e meydan okuyarak Enver Sedat, Libya ve Sudan ile birlikte bir Arap Federal Birliği kurma kararı aldı. 1970'te Baas kongresi, Esad'a Cedid hükûmetinin iç ve dış politikasını desteklemesini istedi. Ancak Esad harekete geçerek, Cedid hükûmeti ve Baas'ın yöneticilerini tutuklatıp yönetime el koydu.³¹¹

³⁰⁷ Batatu, H. (1981). a.g.m, 331-344.

³⁰⁸ Alasdair D.(1981) "The Regional Equalization of Health Care and Education in Syria since the Ba'thi Revolution". *International Journal of Middle East Studies*, 13(1), 93-111.

³⁰⁹ Batatu, H. (1981). a.g.m, 331-344.

³¹⁰ Calvocoressi, P. (1991). *World Politics Since 1945*. London: Longman, 322.

³¹¹ Seale, P. (1990). "Asad of Syria: The Struggle for the Middle East". *University of California*, 19 (3)351-353

Suriye tarihine damgasını vuran Hafız Esad muhaliflerin eline tehlikeli kozlar vermek için bilinçli politikalar uygulamaktaydı. Hafız Esad, 6 Kasım 1930 yılında Lazkiye kenti sınırları içinde bulunan Kardaha köyünde doğdu. 1963'te alevi askerlerinin Baas ilkelerini yaptıkları radikal iç değişikliklere hızlı bir şekilde siyasi güce ulaştı. Nihai darbe Esad'ın kendisi tarafından gerçekleştirildi ve Alevi azınlığı Kasım 1970'te iktidarı ele geçirdi. Böylece, Hafız El-Esad'ın önderlik ettiği askeri darbe, Baas partisini Suriye'de iktidara getirdi ve sonuçta gerçek siyasi iktidar ordunun ellerine geçti. Dahası, Esad kasıtlı olarak azınlık ordu mensuplarını Lazkiye'nin yerel bölgesinden Baas Partisi'nin üst düzey rütbelerine aldı ve planlanan yöntemle Sünni ordu subayları orduda bastırıldı.³¹²

Asıl gerçek şu ki, Aleviler iktidara geldiğinde, hükümet ve sivil-askeri yönetimin her bölümündeki kilit pozisyonları sistematik olarak kontrol ettiler. Baas'taki etnik köken ve azınlığın güçlenmesi veya egemenliği için "indirgemeci"³¹³ yöntemle başvurdular. Böylece, 1973 yılında Hafız Esad'ın rejimi Suriye anayasasını değiştirdi³¹⁴ ve kendisine "devlet ve toplumun lideri" olarak kendine eşsiz bir statü verdi. Hafız Esad, çoğunluğu Alevilerden oluşan bir askeri komite kurdu.³¹⁵ Parti Başkanlığı görevini ve hükümeti ele alarak, Aleviliği ülkede güçlü bir kimlik olarak öne çıkardı.³¹⁶ Toplumu koruma amaçlı güçlü bir askeri grup oluşturan Hafız Esad, Baas Partisi'ni yeniden yapılandırdı ve üyeliği birkaç yüz binden milyonlara ulaştı. Ülkedeki neredeyse bütün siyasi, sosyal ve kültürel etkinlikleri kontrol altına al Parti giderek artan sayıyla popüler oldu.³¹⁷ Partinin büyük ve karmaşık hiyerarşisi Alman Nazi piramidi gibi, gençler, kadınlar, işçiler ve diğer gruplar için parti kontrollü kitleler den oluşmaktaydı.

1966 darbesinden 1970 yılına kadar aktif ve etkili bir rol oynayan Esad, sabırlı, tedbirli, soğukkanlı ve kurnazca yürüttüğü savaşını birkaç yıl içinde Suriye yönetimini ele geçirerek tamamladı. Partinin sivil yönetimi ile hükümet bürolarının kontrolünü ele geçiren kendi taraftarlarından oluşan geçici bölgesel birimler oluşturdu. Şubat 1971'de Halk Konseyi'nin 173 üyesini atadı ve Halk Konseyi de Esad'ı başkanlık için tek aday olarak

³¹² David, W. L. (2013). *Syria: The Fall of the House of Assad*. Yale: Yale University Press, 34-48.

³¹³ Reductionist

³¹⁴ Sadowski, Y. M. (1987). "Patronage and the Ba'th: Corruption and Control in Contemporary Syria". *Arab Studies Quarterly*, 3(9), 138-167

³¹⁵ David, W. L. (2013). a.g. e, 63.

³¹⁶ Pipes, D. (1990). *Greater Syria, the History of an Ambition*. New York: Oxford University Press, 166-180.

³¹⁷ İnternet: Rosen, N. (2011). "Assad's Alawites: The Guardians of the Throne". *Aljazeera*, Web: <https://www.aljazeera.com/features/2011/10/10/assads-alawites-the-guardians-of-the-throne> (Erişim tarihi: 13/07/ 2019).

gösterdi. Meşruiyet elde etmeye çalışan Esad halk oylaması yaptırarak 12 Mart 1971 tarihinde yapılan referandumla oyların %99'unu kazandı.³¹⁸

Filistin, Suriye'de "dış sorun" olduğu kadar "iç politikayla" da yakından ilgili bu sorundu. Bu hassasiyetinin temelinde, Filistin'in "Büyük Suriye'nin gasp edilmiş bir parçası olarak görülmesiydi. Esad ailesinin 1970'te iktidara gelmesi Filistin konusunda bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Esad, Filistin konusunda pragmatik politikaları tercih ederek Filistinlilerin hakları konusunda siyasi çözüm öngören 242 sayılı BM kararını kabul ettiğini açıkladı.³¹⁹ Esad liderliğindeki Şam hükûmeti, İsrail karşısındaki Saika, Filistin Kurtuluş Ordusu (Palestine Liberation Army/PLA) ve Filistin Kurtuluş Örgütü (Palestine Liberation Organisation/PLO) gibi örgütleri kendi politikalarına uygun kontrol etmek istedi.

Süveyş Kanalı boyunca süren yıpratma savaşında Mısır ile Suriye ordularının Sovyetler Birliği tarafından silahlandırılmasıyla kapsamlı bir saldırı ile kaybettikleri toprakları geri almak için bir askerî yığınak oluşturdu. Mısır, 6 Ekim 1973'te Süveyş Kanalı'nın doğu yakasındaki İsrail güçlerine karşı savaşırken, Suriye ordusu da aynı anda Golan'da saldırıya başladı.³²⁰ Suudi Arabistan, Irak ve Ürdün müttefiklerini desteklemek için binlerce asker ve askerî teçhizat gönderdiler. İlk saldırıda, Mısır kanalda ve Suriye de Golan bölgesinde başarılı olurken İsrail güçleri Süveyş Kanalı'nı geçerek Mısır güçlerinin Kahire ile bağlantısını kesti, Golan cephesinde ise yaptıkları püskürtme harekâtı ile Suriye ordusu geri çekildi. Savaşın başlamasından kısa süre sonra ABD'nin gönderdiği son model teçhizat ve Mısır-Suriye arasında açığa çıkan siyaset farklılıklar Enver Sedat'ın, Suriyelilere danışmadan İsrail ile ateşkes imzalaması savaş sonlandırdı.³²¹

Savaşta yenilmesine rağmen barış görüşmelerinde mekik diplomasisi sonucunda, "toprak karşılığı barış" Hafız Esad Golan'ın bir kısmını geri aldı. 31 Mayıs 1974 Suriye-İsrail Barış Anlaşmasında Suriye'nin 1967 Savaşı'nda kaybettiği stratejik Kuneytra bölgesi geri veriliyor ve İsrail askerlerini geri çekiyordu. 1975'in Ağustos ayında Ürdün'le Ortak

³¹⁸Maoz, M. (1999). *Syria: Creating a National Community*. (Ed. Leonard Binder, Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East), Florida: University Press of Filorida.74.

³¹⁹ Hopwood, D. (1989). *Syria 1945-1986 Politics and Society*. London: Unwin Hyman, 57.

³²⁰ Sadowski, Y. M. (1987).a.g.m, 137-139.

³²¹ Maoz, M.(1999). a.g.m, 166.

Yüksek Komutanlık Anlaşması imzalayan Suriye, İsrail karşısında ortak siyasi ve askerî olarak hareket etmek istedi.³²²

Filistinliler'e ve sol güçlere karşı Maruni Hristiyanlara arka çıkan Şam yönetimi, Lübnan'da o tarihten 1980'lerin sonuna kadar çarpık diplomatik yapının temelini atmış oldu.³²³ Lübnan siyasi yapısında değişiklikler yapan Suriye, güvenlik ve su kaynakları konusunda amacına ulaşmak istiyordu. Lübnan Suriye'nin savunması açısından en önemli tampon bölgeydi. Bunu destekleyen ABD yönetimi Suriye'nin Lübnan'da Arafat aleyhine sadece siyasi nüfuz kazanmasını ve Sovyetler Birliği'nin Lübnan'daki etkinliğini Azaltmak istiyordu.

Suriye'nin Lübnan'daki askerî varlığı, hiçbir zaman İsrail'e engel olamadı. Hatta 1982 yılında Güney Lübnan'ın işgal edilmesine bile göz yuman Şam yönetimi Suriye'nin Lübnan'daki görevinin "barışı koruma" olduğunu gösterdi. 1987 yılında Lübnan ateşkesi ile birlikte iç savaşın sonra ermesi,³²⁴ Lübnan da 30.000 Suriye askerinin konumunu işlevsiz hâle getirdi. 1990'lı yıllar boyunca direnen Şam yönetimi, 2000'li yıllardan itibaren Lübnan'daki askerlerini kademeli olarak geri çekmeye başladı.

2.2.8.4. Soğuk savaş sonrası dönem

Çeşitli insan hakları ihlali ve anayasal hakların reddedilmesine rağmen, Hafez Esad 30 yıl hüküm sürdükten sonra 2000'de vefat etti. Beşar Esad, babasının 30 yıllık iktidarı ardından 10 Temmuz'da yapılan halk oylaması devlet başkanı olarak seçildi.³²⁵ İlk günden itibaren özgürlükçü ve demokratik bir imaj çizen Beşar Esad kontrollü bir reform programı oluşturmayı planlıyordu. Yıllardır tek parti yönetimi altında yaşamış olan Suriyeliler ona güvenerek herhangi bir muhalif girişiminde bulunmadılar.³²⁶ 2000 yılının sonunda, Esmâ El-Akras Sünni bir kızla evlenen Beşar, "ulusal birlik ve beraberlik sembolünü" sergilemeye çalıştı.

³²² Sadowski, Y. M. (1987).a.g.m, 137-139.

³²³ Pipes, D. (1990).a.g.e, 119.

³²⁴ Maoz, M.(1999). a.g.m, 167-169.

³²⁵ İnternet: "Syria votes yes to Bashar al-Assad". (2001, Temmuz). Arabicnews, Web: arabicnews.com/ansub/Daily/Day/000711/2000071110.html. (Erişim tarihi 20/11/2019)

³²⁶ Haddad, B.(2005). "Syria's Curious Dilemma". **Middle East Report**, No. 236, 4-13.

İktidara gelmesinin ardından Avrupa ve Rusya diyaloguna ağırlık veren Beşar Esad, serbest ticaret için müzakereleri başlattı. Dış politikada Eylül 2001 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyeliğine seçilmesi, Suriye için diplomatik atak ve açılım imkânı sayılıyordu. 2002 yılının son günlerinde Beşar Esad'ın İngiltere resmî ziyareti, Irak'a karşı girişilecek muhtemel savaşın ertelenmesi yönünde diplomatik manevralardan biriydi. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen 2003 yılı Mart ayında Irak'ta Savaşı oldu. ABD'nin Irak'a yönelik işgal operasyonu, Suriye yönetimini kaygılandırarak Orta Doğu'da dengelerin İsrail lehine bozacağı ve Suriye üzerindeki baskıları arttıracacağı yönündeydi.³²⁷

ABD Başkanı George Bush, Suriye'ye “bizimle iş birliği yap” uyarısında bulunurken, diyerek tehditlerini sıralamıştı. ABD ile Suriye arasındaki gerilim AB ülkelerini harekete geçirirken, ABD ve uluslararası toplumun Suriye'ye baskı yerine Irak'ın yeniden inşası ve Orta Doğu barış çabalarına odaklanması gerektiğini söylüyordu. Powell, bir yıldan sonra gerçekleştirdiği Şam gezisinde, Esad'la Irak Savaşı'yla bölgede meydana gelen değişimler konusunda görüş alışverişinde bulunduğu belirtilse Suriye'nin İsrail'e yönelik saldırılar düzenleyen örgütlere desteği kesmesini ve Orta Doğu barışına katkıda bulunmasını istemişti.³²⁸

Bu durum ABD'nin gerekli gördüğü anda Suriye'de de askeri eylem yapacağını gösteriyordu. Bu gelişmeler ardından Suriye yönetimi, Mısır'a ABD-Suriye ilişkilerinin iyileştirilmesinde daha aktif rol oynamasını istedi. Ancak Irak işgali sonrasında bir türlü yoluna girmeyen ilişkiler, Mısır'ın çabalarının yetersiz olduğunu gösterdi.³²⁹ Nitekim İsrail savaş uçaklarının 4 Ekim 2003'te Suriye hava sahasını ihlal ederek Şam'a yakın bir bölgeyi bombalaması sıcak savaş tehdidini gösteriyordu. 30 yıl sonra İsrail ilk defa Suriye topraklarına doğrudan askerî müdahalede bulunuyordu. Arap-İsrail çekişmesi tüm kartların yeniden karıldığı bir dönemdi. Şam yönetiminden yapılan “Golan'daki Yahudi yerleşimlerini bombalarız” tehdidi Suriye çevresindeki çember daralıyor mu, sorusunu gündeme getirdi.

³²⁷ David W. L. (2013). a.g. e, 34-48.

³²⁸ İnternet: “Campaign in the Congress for ‘Syrian accountability’ law; Powell: time for Damascus to rethink its policies”. (2003, Apr). **Arabicnews**, Web: <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/030419/2003041912.html>. (Erişim tarihi: 11/08/ 2020).

³²⁹ İnternet: “Syria seeks help with U.S. ties”. (2003, Temmuz). **New York Times**, Web: <https://www.aljazeera.com/news/2009/2/1/syria-seeks-better-ties-with-us> (Erişim tarihi 20/11/2019)

11 Mayıs 2004 tarihinde Amerikan yönetiminin ambargo kararı, Suriye'nin terörü desteklemesi ve kitle imha silahı edinmeye çalışması nedeniyle alındı. Ancak asıl sorunun Filistinli gruplara verilen destek ve Irak konusunda iş birliğine yanaşmaması olduğu açıktı.³³⁰ ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi hedef ülkelerinden biri olan Suriye'nin tek başına karşı koyamayacağı bu süreci. 2005 yılında Refik Hariri suikastının arkasında da Suriye'nin olduğu algısı ve Suriye'de kitle imha silahlarına sahip olma mevzusu, o dönem çözümsüzlüğe yol açtı. Suriye rejiminin kitle imha silahları geliştirme çabalarının arka planında ise İsrail'in konvansiyonel silahlarının Suriye'den gelişmiş olması ve ona karşı yetmezliği yer alıyordu.

27 Mayıs 2007 tarihinde düzenlenen referandumda ikinci kez devlet başkanı seçilen Beşar Esad siyasi ve ekonomik sistem taleplere tekrar cevap veremez hale geldi. 2008 yılında ABD'de Barack Obama'nın başkan seçilmesiyle bölgede barışı tesis etme söylemi tekrardan gündeme geldi. Ancak bunun için öncelikli şart tekrardan İsrail ile barış sürecinin sürdürülebilmesiydi. 2010 yılından itibaren başlayan Arap Baharı süreci Sünni İslami kesimi yeniden harekete geçirdi.³³¹ Müslüman Kardeşler Hareketi'nin aktif katılımını da beraberinde getiren süreç Suriye'deki ayaklanmaların başlama noktası oldu. Tüm Orta Doğu'ya sıçrayan sivil öfke patlaması, 2011 yılı Mart ayından itibaren Suriye'ye de etkiledi. Güvenlik güçlerinin sert müdahalesi, giderek bir iç savaşa yol açtı.³³²

Ülkedeki Müslüman Kardeşler hareketi, kuzeydeki Kürt etnik grupları, Marksist gruplar, Nasirist gruplar ve hanedan içi rakipler harekete geçtiler. Fransa, Ürdün, ABD, Türkiye ve Körfez ülkelerinde ciddi bir dış örgütlenme yürüten muhalefet grupları, “hızlı ve tatmin edici bir reform” beklentisin göstergesiydi. Suriye'deki ayaklanma, İran'ın Esad yönetimine desteği sebebiyle Şii -Sünni cephelelerini iyice belirginleştirdi. Ayaklanmaların en önemli nedenlerinden biri, bütün ülkeyi etkileyen kuraklık ve Lübnan'daki iş olanaklarını yitirmesi sonucu Suriye'de büyük bir işsizlik sorununun ortaya çıkmasıydı.³³³

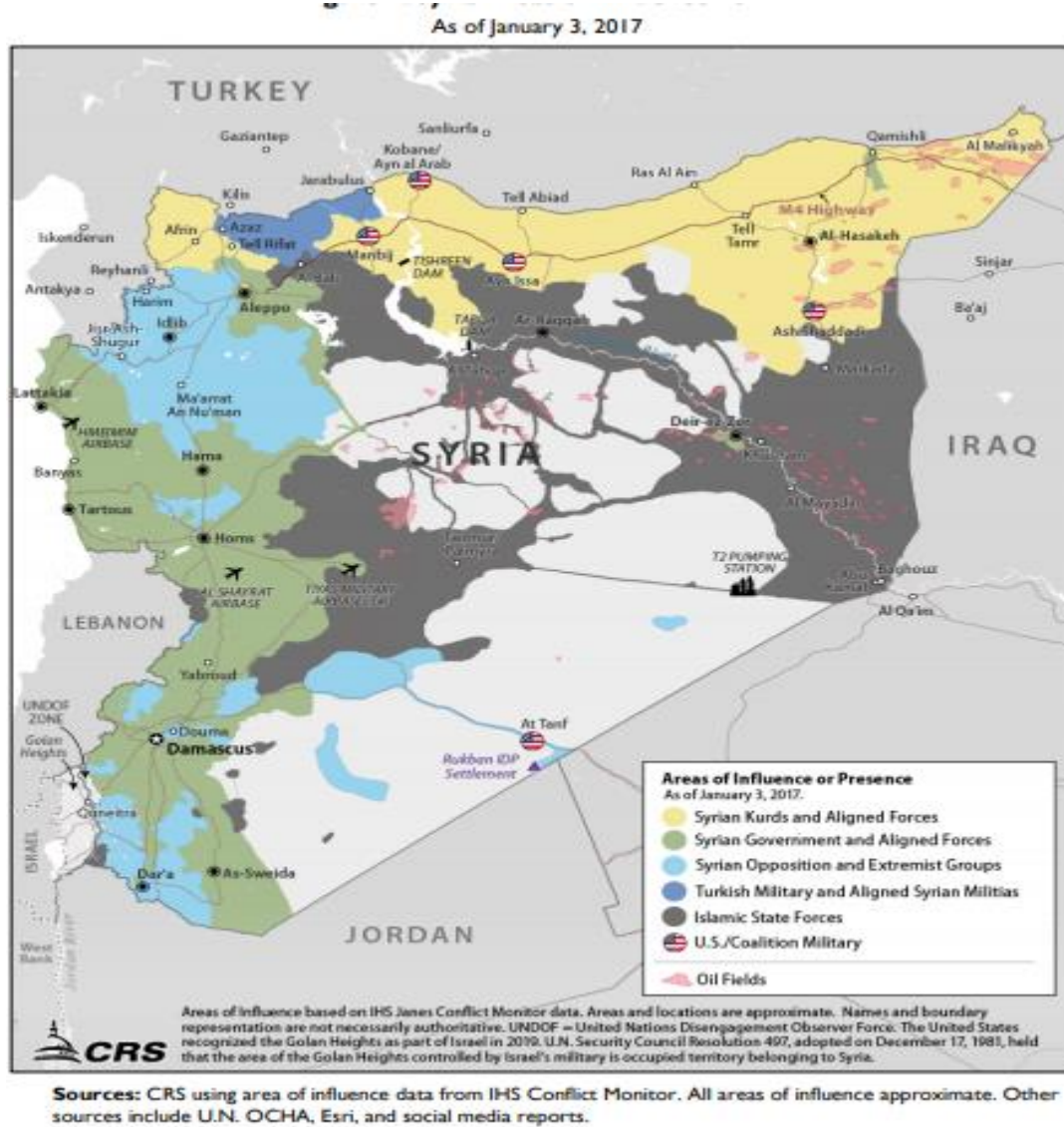
³³⁰ İnternet: “Washington decides to impose sanctions on Syria”. (2004, May). **Arabicnews**, web: <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/040512/2004051215.html>. (Erişim tarihi 18/12/2020)

³³¹ David W. L. (2013). a.g. e.48-69.

³³² David W. L. (2013). a.g. e, 48-69.

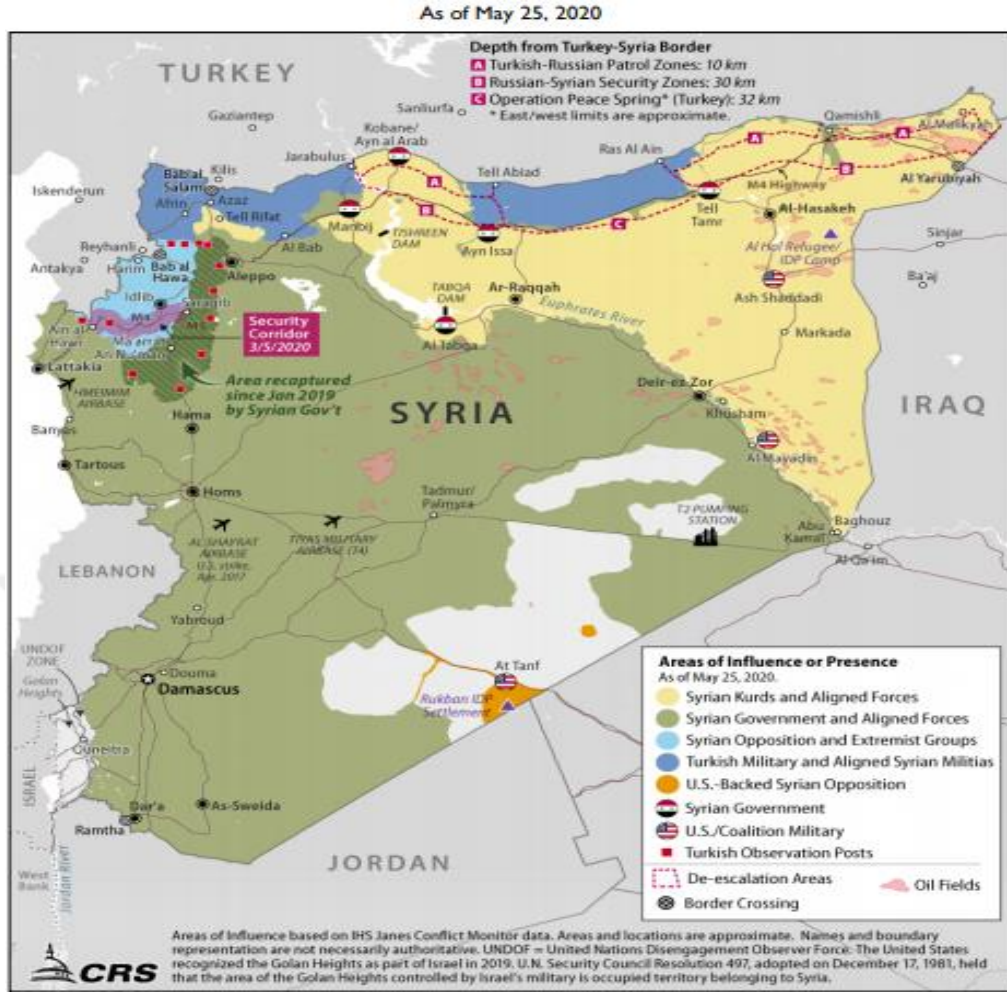
³³³ Süer, B. (2012). “Suriye’de Değişim Çabaları: Bir Bağlam ve Süreç Analizi.” **Akademik ORTA DOĞU**, 1-20.

Harita 2.3 ve Harita 2.4, Suriye muhalefet güçlerinin sahip olduğu toprakların 2017 ve 2020 arasında nasıl önemli ölçüde azaltıldığını göstermektedir. Suriye'nin kuzeybatısındaki İdlib vilayetinin muhaliflerin elindeki bölgeleri ve 2019'dan bu yana yoğunlaşan ve devam eden Suriye hükümeti saldırılarını göstermektedir. 2020'de hükümet tarafından yeniden ele geçirilen güney bölgelerindeki topraklar, ülke çapında bölgesel ve küresel aktörler tarafından güvenlik koşullarının devam edebileceğini göstermektedir.

Harita 2.3. Suriye’de etki alanı (2017)³³⁴

³³⁴ CRS using area of influence data from IHS Conflict Monitor. All areas of influence approximate. Other sources include U.N. OCHA, Esri, and social media reports.

Harita 2.4. Suriye’de etki alanı (2020)³³⁵

Günümüzde, Suriye’nin uluslararası sistemdeki konumu, onun jeostratejik ve jeopolitik pozisyonu ve sahip olduğu potansiyel sayesinde bölgesel ve uluslararası aktörleri karşı karşıya getirmektedir. Uluslararası konjonktürde Suriye rejiminin dayandığı ve takındığı en önemli unsur bölgede İsrail’in varlığıdır. Güneybatı Suriye’deki Golan Tepelerinin İsrail tarafından işgali Suriye’nin aynı zamanda iç ve dış politikası haline gelmiştir. Suriye’nin dış politika konusunda birincil hedefi işgal altındaki Arap topraklarının bağımsızlığı gelmektedir. Bu topraklar, İsrail’in elindeki Filistin ve Golan ile Türkiye’nin elindeki Antakya ve İskenderun bölgesidir.

³³⁵ CRS using area of influence data from IHS Conflict Monitor, last revised May 25, 2020. All areas of influence approximate and subject to change. Other sources include U.N. OCHA, Esri, and social media reports

Suriye rejimi kendisini Filistin haklarının ve Suriye egemenliğinin ve Arap onurunun koruyucusu olarak tanımlamaktadır. İsrail'e karşı izlenen politika ve Suriye'nin İran ile olan stratejik ilişkileri ona paralel geliştirdiği Lübnan'da Hizbullah ve Filistin'de Hamas ile olan ilişkileri onun bölgesel konumunun önemini arttırmaktadır. Suriye'nin en önemli destekçisi olan Rusya ve Çin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olarak Konsey'de Suriye'ye karşı bir kararın çıkmasını engellemişlerdir. Bu demektir ki, Suriye hükümeti ve muhalefet arasında kapsamlı siyasi diyalog olmaksızın Suriye'de şiddeti ve insani kriz giderek daha kötü bir hale gelmiştir. Bu sebeple Suriye halkının demokratik taleplerine yanıt verecek, barışçıl ve herkesi kapsayan siyasi çözüm şu ana kadar oluşturulmamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN SURİYE POLİTİKARARI

3.1. İslam Devrimi Öncesi İran ve Suriye İlişkileri (1946-1979)

Dünyada Siyasal haritalar yeniden oluşturulmakta, bu oluşumun temel yönelimi, egemenlik ve stratejik refleksleriyle belirlenmekte ve bu durum yeni jeopolitik yönelişleri belirlemektedir. Batı eksenli veya ABD egemenlik “Yeni Liberal Sömürgecilik” , “Medeniyetler Çatışması” , “Tarihin Sonu” ve “Avrasya Egemenliği” gibi yaklaşımlarla yeni siyasal atlasın oluşumunda dikkat çekmektedir. Bunların yanı sıra “Yeni Dünya Düzeni” , “postmodernizm”, “neo liberalizm”, ve “medeniyetler çatışması” gibi birçok kavram dünyanın siyasal geleceğini etkilemekte ve sınırların geçerliliklerini koruyamamaktadır. Yeni Dünya Düzeni yeni çekişmeleri, yeni siyasal aktörleri, yeni güç ilişkileri ve yeni egemenlik arayışlarını ve yeni Jeopolitik boşluklar beraberinde getirmektedir.

Günümüzde İran ve Suriye İran İslam devriminin kimliği ile ve bu devrimden türetilen politikalar, İttifak ve koalisyonla tehditlere karşı stratejik ortaklıklar oluşturmaktadırlar. Birbirleriyle siyasi ve askeri iş birlikleri olan Suriye ve İran stratejik iş birliği, direniş ve güvenlik ve jeopolitik bağları ile araştırmanın üçüncü bölümünde incelenmektedir. Bu çalışmada, analitik ve tarihsel bir bakış açısıyla, iki ülke arasındaki ilişkiler İslam devriminden önce ve sonraki dönem olarak tartışılmaktadır. İkili ilişkileri araştırmak amacıyla bölgesel ve uluslararası koşullar açıklamaktadır.

İran’la Şam arasındaki kültürel ilişkiler, İslam’dan önceki döneme dayanmaktadır. Sasaniler Şah’ının Şam bölgesini kuşatması, Antakya’ya Kadar gitmesi ve daha sonra, Kıbrıs ve Yunanistan’ı krallığına eklenmesi sivil kültürel ve sosyal ilişkilerin tarihini açıklamaktadır. Kültürel ilişkilerin ötesinde, iki ülkenin çağdaş siyasi ilişkileri 1946’dan beri Suriye’nin bağımsızlığı ile başlamıştır. II. Dünya Savaşı’nın ardından İran Müttefik kuvvetlerin yarattığı kargaşayla yüz yüzeydi. Bir taraftan Azerbaycan’da Demokratlar’ların ayağa kalkması ve diğer taraftan Sovyet’in Kuzey petrolüne el koyması gibi durumlarla karşı karşıya geldi.

Filistin sorununun gündeme gelmesi ve 1947’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından da Filistin meselesine çalışma ve çözüm bulması için İran’ın da dâhil edilmesi, İran’ı kendi meselelerinin yanı sıra uluslararası arenada gündeme taşıdı. Filistin meselesine çözüm bulunması için 11 üyeden oluşan bir grup olağanüstü bir toplantı düzenledi. Çoğunluk kararı Kasım 1947’de Filistin ve Siyonistlerin bölünmesine yol açan Genel Kurul tarafından kabul edildi ve Mayıs 1948’de İsrail devleti kuruldu.³³⁶

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra Suriye 1946’da Fransa mandasından kurtularak, yıllarca Arap ve İsrail krizinin etkisi altında kaldı. 1948’de Suriye, ilk Arap-İsrail savaşında büyük bir yenilgiye uğradı. O zamandan sonra, ülke yirmi yıl iç krizler ve darbeler tecrübe etti. Aslında bu art arda gelen darbeler büyük güçlerin himayesiyle gerçekleşiyordu. 1949’da ilk Arap ve İsrail’in savaşlarından sonra, üç darbe farklı yüzlerle belirli hedeflerle birbirini takip etti. Bu yıllar boyunca İran ve Suriye rejiminin farklı doğası ve sorunlu koşullar nedeniyle, iki ülke arasında ilişkiler düşük seviyedeydi, ancak düşmanlık gibi durum söz konusu değildi.

İran hükümetinin İsrail’i de facto olarak tanıması ve 5 Mart 1950’de Kudüs’te Başkonsolosluğu’nu kurması İran ile Arap dünyası arasındaki ilişkilerin kötüye gitmesine ve Arap ülkelerinde İran’a düşman gözüyle bakmasına sebep oldu, Suriye ise bu durumdan müstesna değildi.³³⁷ Arap ülkeleri ile ilişkileri hep gergin olan İran Şah’ı, denge arayışı çerçevesinde İsrail ile derin bir ilişki geliştirdi. Bu yönüyle İran Arap ülkeleri karşısında bir denge arayışında bulundu. İran, bu çerçevede Arap-İsrail savaşları sonrasında Batı’ya karşı uygulanan ambargolara katılmayarak petrol sevkiyatlarına devam etti. Böylece İran petrolü ile uçup Mısır-Ürdün-Suriye ve Lübnan’ı bombalayan İsrail jetleri, İran ile diğer bölge ülkeleri arasında diplomatik gerilimlerin ortaya çıkmasına sebep oldu.³³⁸

Bu dönem İran ve İsrail, ABD’nin, Sovyet gücünün Orta Doğu’daki gelişmesini, yayılmasını önlemede ve ABD’nin stratejik hedefine ulaşmasında katkıda bulunmaktaydı. İran Şah’ının İsrail ile uyumu bu stratejik çıkarların bir yansımasıydı. Öte yandan, Suriye böyle bir görüşe ve politik davranışa karşıydı. Suriye, Sovyetler Birliği tarafından tercih

³³⁶ Amirahmadi, H. (1993). *Iranian- Arab Relations in transition*. London: Mac Millian LTD, 69-71.

³³⁷ Amirahmadi, H. (1993). a.g.e, 1-3.

³³⁸ Çaşın, M. H.(1999). “İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları”. *Avrasya Dosyası*, Sonbahar, 5(3) 3, 283-325.

edilen, Orta Doğu politikalarından daha az etkilenen bir ülkedy ve İran ile Suriye arasındaki ilişkiler, kendi çıkarlarından daha iki kutuplu sistemden etkilenmekteydi.

Mossadegh hükümetinin (1951-1953) yıkılmasıyla, ülkeden geçici olarak kaçan Şah ülkeye geri döndü ve İran ile İsrail arasındaki ilişki yeni bir döneme girdi ve yeni faktörler iki devlet ilişkilerinin oluşumunu ve derinliğini etkiledi. Bu yeni durum, yani bölgedeki Arap köktenciliği ve Sovyet etkisi, İran ve İsrail rejimlerinin fikir birliğini ve dengelenmesini sağladı. Bunun temelinde İran ve İsrail'in, Orta Doğu'da devrimci güçlere karşı mücadelede, stratejik müttefiklerine yardım sağlamasıydı. 60'larda dünyada meydana gelen değişimler, Çekoslovakya ve Çin'de iktidara gelen komünistler ve Kore Savaşı (1950-1953) sağlanan dengeyi salladı.

1954'de Mısır'da Jamal Abdel Nasser'in iktidar olması, İran petrol endüstrisinin millileştirilmesi ve ardından Dr. Mossadegh hükümetini çökmesi gibi faktörler Orta Doğu'daki Batı siyasetini etkiledi. Bu Durum ABD ve Orta Doğu ülkeleri arasında bir antlaşma imzalanmasına yol açtı. Bağdat paktı (1955-1958), İran, Irak, Türkiye ve Pakistan arasında imzalandı. Bu antlaşmanın yapılma gerekliliği değerlendirirken, Soğuk Savaş ve ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarları ve politikaları vurgulamak yeterli olmayacaktır, bu antlaşmanın oluşumunda bu ülkelerin tarihsel deneyimlerinin ve anti-komünist kültürünün rolü göz önünde bulundurulmalıdır.³³⁹

İran'ın Mossadegh hükümetinin devrilmesinden sonraki yıllarda uyguladığı dış politika, Suriye'nin düşmanlığına neden oldu ve ardından İran Bakanlar Kurulu'nun 1957'de Meclis'e bir tasarı çıkarmasıyla Bahreyn'i İran'ın 14'ün ili olarak kabul etmesiyle Suriye hükümeti derhal İran'ı kınadı ve Bahreyn'i Arap milletine ait topraklar olarak tanımladı.³⁴⁰

1950'lerin ikinci yarısında İran Pehlevi Şah'ı Suriye'nin aşırı Pan-Arabizm siyasetleriyle karşı karşıya geldi. 28 Eylül 1961'de Abdul Karim Nehlavi liderliğindeki Suriye ordusu subayları, Mısır-Suriye ittifakını fesih edip Suriye bağımsızlığını ilan etti, İran hükümeti ise bu eylemi memnuniyetle karşıladı ve temsilcisini Şam'a gönderdi. Suriye'deki darbenin yenilgisinden sonra Hafız Esad, bir kez daha Baas Partisi'ndeki siyasi faaliyetlerini

³³⁹ Salehzadeh, A(2013). "Iran's Domestic and Foreign Policies". **National Defense University Department of Strategic and Defence Studies**, Series 4, Working Papers, No. 49.

³⁴⁰ Susser, A. (2015). "Iran and the Arabs: The Historical Shift in the Balance of Power". **Strategic Assessment**, 18(3), 9-22.

yoğunlaştırdı ve askeri komite üyeleriyle birlikte, 8 Mart 1963'te Suriye'deki Baas partisinin güçlendiği darbeyi planladı. Bu süreçte bazı Suriye liderlerinin İran Khuzestan'ı iddia etmesi, Baas Partisi'nin radikal ideolojisi, Suriye'nin Doğu Blokuna olan eğilimi ve İran'ın Batı Blokuna olan eğilimi ve İran ile İsrail arasındaki ilişkiler iki ülke arasındaki bağları kopardı. 1967'de Araplar 'la İsrail arasındaki Altı -Gün Savaşında Golan Tepeleri İsrail tarafından işgal edildi. Bu olay birçok soruna yol açtı ve Baas Partisi'nin Suriye'deki etkisine katkıda bulundu.

1950'li yıllardan 1970'li yıllara kadar gücünü giderek artıran Arap Milliyetçiliğinin karşısında İran'ın izlediği pan-Arabist politikalar vardı. Aynı sıralarda Rıza Şah'ın Fars milliyetçiliği uygulamaları ile Suriye'deki Arap milliyetçiliği uygulamalarının yanı sıra, Soğuk Savaş koşulları da ikili ilişkilerde temel belirleyici etken oldu.³⁴¹ Buna karşın, iki ülkenin doğrudan birbirini hedef alan bir gerilimi en azından 1970'li yıllara kadar yaşanmadı.

General Hafız Esad'ın hükümetteki etkisi onun 1970 yılında ordunun desteğiyle iktidarı kazanmasına sebep oldu.³⁴² Hafız Esad 1971'de Anayasada değişiklik yaparak 7 yıl başkan seçildi. Hafız Esad'ın yükselişi ve giderek azalan pan-Arabizm sloganı iki ülke arasındaki ilişkiler geliştirdi. Aynı yıl, İran ve Suriye hava kuvvetleri yetkilileri arasında Tahran ve Şam hava yolları açılması için görüşmeler yapıldı.³⁴³ Suriye'nin bu stratejik arayışının temel nedeni ise Irak ile yaşadığı siyasi ve doktriner rekabetti. Ayrıca, İran devleti tarafından Hz. Zeynep türbesinin yenilenmesi için para yardımı yapıldı.

1975'te İran ve Suriye arasındaki ilişkileri dostane ve olumlu olmakla beraber siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerde arka planda güçlendi. Bu yıllarda ilişkileri geliştirmenin nedeni iki ana sebepten kaynaklanmaktaydı:³⁴⁴

- Suriye ve Irak'taki Baas partileri arasındaki sorunlar
- İran'ın Suriye'ye mali yardımı

³⁴¹ Ziba Kalam Mofrad, S. (2019). "Genealogy the Emergence of the Ideology of Antiquity Nationalism of the Pahlavi Regime"... *Quarterly Journal of Political Research in Islamic World*, 8(3), 209-233.

³⁴² Seale, P.(1990). *Asad of Syria The Struggle for The Middle East*. London: University of California Press, 351.

³⁴³ Kashef, N. (2009). *1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkiler*. (Ankara Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 55-150.

³⁴⁴ Kashef, N. (2009). a.g.t, 55-150.

Baas partisinin Irak ve Suriye’de güçlenmesi ve Suriye’nin Mısır’ı göz ardı etmesi, Suriye ve Irak arasındaki birlikteliğin düzelmesi için zemin hazırladı. Bunun beraberinde bazı planlar iki ülke arasında yapıldı. Arap ülkelerinin farklı ülkelere bölünmesine rağmen Baas ideolojisi tek bir ulus oluşturmaya ve sınırların ortadan kaldırılmasına dayanıyordu.

Suriye için bölgedeki etkisini arttırma ve rakip olarak gördüğü Irak’a karşı, güçlü bir İran’ı yanına çekmek bu dönem için pragmatik bir tercihti. Buna karşın İran yönetimi de ilişkilerinin oldukça soğuk olduğu Arap dünyasına Suriye üzerinden ulaşıp ilişkilerini geliştirebileceğini hesaplıyordu.³⁴⁵ Özetle, Irak -Suriye arasındaki yerel ve bölgesel meseleler üzerindeki rekabetin yanı sıra, 1970 ve 1980’lerde İran ve Suriye arasındaki ilişkilerde belirleyici bir rol oynamaktaydı.

İslam Devrimi öncesi İran ve Suriye arasındaki ilişkiler, uluslararası ve bölgesel faktörler nedeniyle, özellikle İran İsrail ilişkileri ve sergiledikleri yakınlık çerçevesinde analiz edilmelidir. Lübnan’da Musa Sadr’ın İslami Devrim’inden sonra direniş güçlerini güçlendirme konusundaki iletişimsel ve stratejik rolünün bu dönemde bile önemli olduğunu ve hazret Zeynep’in her zaman bu direnişin sembolü olduğu belirtilmelidir.³⁴⁶

3.2. Suriye İran Ekseninin Ortaya Çıkışı

1970’ler Arap dünyası için bile büyük değişimler dönemi idi. Döneme damgasını vuran olayları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Cemal Abdel Nasser’in ölümü (1970);
- Arap-İsrail Savaşı (Ekim 1973);
- Lübnan İç Savaşı (1975);
- Kamp David Anlaşması (1978)

1979 öncesi İran’ın Batı blokunda, Suriye’nin ise Doğu blokunda yer alması, iki ülke arasındaki ilişkileri etkiledi. 1979 Devrimi’nden önceki dönemde İran, ABD’nin müttefiki olarak SSCB’ne karşı bölgede jandarma görevinde bulunuyordu. Suriye ise, SSCB’nin Orta

³⁴⁵Seale, P.(1990). a.g.e, 351-353.

³⁴⁶ Barzegar, K. (2008). “Iran and The Shiite Crescent: Myths and Realities”. **Journal Article, Brown Journal of World Affairs**, 15(1), 87-99

Doğu'daki nüfuz alanı oluşturmak için yardım ediyordu. Bu yüzden 1979'a kadar İran ve Suriye arasında yakın iş birliği kurulamadı. Devrimle birlikte Şiiilerin yönetime geçmesi, İran'ın dış politikasının tamamen değişmesine ve Ayetullah Humeyni ile gelen iktidarın ABD ve Batılı ülkelerle ilişkilerin en az düzeye inmesine sebep oldu.

İran, İslam Devrimi ile birlikte Batı kampından çekildi ve en başından beri kendisini Doğu ve Batı değerlerinden bağımsız ve ayrı bir varlık olarak tanıttı. 1979 Devrimi'nden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler hızlı bir şekilde gelişme gösterdi. Suriye, İran'daki devrimi desteklediğini bildirerek Dış işleri Bakanı'nı Tahran'a gönderdi.³⁴⁷ Bu yakınlaşma, Şam yönetiminin Arap dünyasından izole edildiğini ve alternatif ittifak arayışları içerisine girdiğini gösteriyordu. Zira Mısır'ın Kamp David Anlaşmasını imzalayıp Suriye'yi İsrail karşısında yalnız bırakması, Şam yönetimi için büyük bir stratejik darbe anlamına geliyordu.

Suriye'nin bölgesel ve uluslararası bir izolasyonda olduğu dönemde İslam Devrimi oldu. Kamp David Anlaşması ile Suriye'nin İsrail karşısında yalnız kalması, Irak ve Suriye'deki Baas partilerinin rekabet içerisinde olması, Suriye'nin İran ile yakınlaşmasına sebep oldu. İran İslam Devrimi aşağıdaki sebeplerden dolayı Suriye için en iyi dönem sayılırdı:

- Arap-İsrail çatışması ve çemberden Mısır'ın çekilmesi
- Suriye'nin Irak birlikteliğindeki başarısızlığı ve Irak'ta darbeyle suçlanması;
- Körfez bölgesindeki ABD askeri operasyonlarının genişletilmesi ve çeşitli askeri üslerin kurulması için Suudi Arabistan ile anlaşma yapılması;
- Suriye'nin İsrail'le mücadelede stratejik zayıflığı.

Suriye'nin İsrail ile Mısır arasındaki Kamp David Antlaşması'ndan izole edildiği bir durumda, İsrail'e karşı İran'a kucak açması Normal bir tepkiydi. Yıllara dayanan İki ülke arasındaki ilişkilerin incelenmesi, iki ülkenin çeşitli nedenlerle derin, köklü ve büyüyen ilişkiler kurduğunu görülmekteydi. Ancak bu dönemde yaşanan çeşitli krizler iki ülke arasındaki ilişkileri de etkiledi.

³⁴⁷ Seale, P.(1990). a.g.e, 351-353

1979 İran Devrimi'nden sonra iki ülke ilişkileri zaman içerisinde siyasi destek, askerî danışmanlık ve asker gönderme gibi faaliyetlerle başlasa da İran, Suriye rejiminin yanındaki yerini fiili olarak yıllarca ortaya koydu.

İran'da Şiiilerin iktidar olmasıyla, Şii nüfusun etkin olduğu yerlere ve kendine yeni siyasal etki alanları açmak için Şii nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelere yönelmesine sebep oldu. İran İslam Cumhuriyeti Siyasal İslam'a dayanarak ve siyasal İslam'ın uluslar tarafından kabul edilmesini istemesi ve İran'ın dış ortamda yaptığı değişiklikler iki ülke arasındaki ilişkilerin sarsılmasına sebep oldu.

İlerleyen dönemlerde İran'ın Suriye ile ilişkilerini geliştirmesi, Lübnan ile olan ilişkilerini de etkiledi. Suriye'nin stratejik bir coğrafyada yer alması, İran ve Suriye'nin Lübnan-İsrail Savaşı'nda Lübnan'ın yanında İsrail'e karşı birlikte hareket etmelerini adeta stratejik bir zorunluluk olarak ortaya çıkardı. İran'ın Devrim Muhafızları aracılığıyla 1983'ten sonra kurduğu Hizbullah örgütü, İran ve Suriye'nin bölgesel politikalarında etkin rol oynadı.³⁴⁸

İran -Irak savaşının başlaması, Hafız Esad'ı siyasi arenada İran'ı destekleyerek Saddam'ın savaşı durdurması için Suudi Arabistan ve Ürdün krallarını ikna etmesiyle iki ülke arasındaki ilişki yeni döneme girdi. Ayrıca Irak ile sınırda caydırıcı askerî tatbikatlar düzenlemesi ricasıyla Suriye'yi ziyaret eden İranlı yetkililer, Şam yönetimini bu sıcak çatışmanın içine çekmeye çalıştı. Ancak Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad önerilerin büyük kısmını reddetmiş olsa da Şam-Tahran hava köprüsünün kurulması ve dolayısıyla silah transferlerinde aracılık yapma önerisini kabul etti.³⁴⁹

Bu süreçte Suriye, İran-Irak savaş sırasında Irak'ın Suriye topraklarından geçen Kerkük-Banyas Petrol boru hattını kapatarak açıkça İran'ın yanında olduğunu gösterdi.³⁵⁰ Fakat Suriye yönetimi bu hareket sonucunda sadece Irak'a zarar vermemiş, kendisi de zarara

³⁴⁸ Aliyev V. (2007). *Devrim Sonrası İran-ABD İlişkileri (1979-1991)*. (Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

³⁴⁹ Aliyev V. (2007). a.g.t, 35-45.

³⁵⁰ Sinkaya, B. (2014). "Irak ile İran Arasında Stratejik Ortaklığın Derinleşmesi". *ORSAM*, No. 23.

uğradığından, İran'ın bu zararı günde 20.000 varil petrolü karşılıksız verme suretiyle yapmayı kabul etti.³⁵¹

İran-Irak Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Saddam Hüseyin yönetimi, Lübnan üzerinden Suriye ile mücadeleye girdi. Bağdat yönetimi, Suriye karşıtı olan Lübnanlı Hristiyan lider Mişel Avn'ı destekleyerek Suriye'nin çıkarlarını hedef aldı. İran'ın Hizbullah'ın yanında olması, kısmi olarak Suriye'de rahatsızlığa neden olsa da büyük oranda Şam yönetiminin lehine sonuçlar doğurdu. Bu demektir ki 1990'ların başına kadar İran ve Suriye ortak düşmanı durumundaki Irak'ın Lübnan'da ağırlığını arttırma girişimine karşı daha yakın çalışma kararı aldılar.³⁵²

3.3. 1990 Sonrası İran ve Suriye Arasındaki Stratejik İttifak

İran -Irak Savaşının sona ermesi, İran İslam Cumhuriyeti ve Suriye'nin dış politikasında yeni bir dönüm noktası oldu. Ayrıca Taif anlaşması (1989) iki ülke arasındaki ilişkilerin bulanıklaşmasındaki bir başka faktördü. Bu anlaşmanın Suudi Arabistan ve Suriye'nin desteğiyle yapılması İran-Suriye ilişkilerinin bulanıklaşmasına neden oldu. Birçok taraftan baskı altında olan Suriye, Taif anlaşmasıyla bazı sorunları çözebileceğini düşünmekteydi. Suriye ile Lübnan arasında, imzalanan anlaşma Suriye-Lübnan arasındaki iç savaşın bitmesi amaçlasa da mezhepsel çatışmaya çare olmadı.

Bu dönem İran Devrim Muhafızları Ordusu³⁵³ kuvvetlerinin İran sınırının diğer tarafına konuşlandırılması İran-Irak Savaşı ve İran'ın 1980 ile 1989 yılları arasında “devrimi ihraç etme” politikası ile başladı. Hatta bu yıllar arasında İran'ın Basij adlı gönüllü savaşçılar Suriye ve Irak'ta hareketliliğe sebep oldular. Basij örgütü, Irak'la savaş sırasında Devrim Muhafızları'nın himayesinde işleyen popüler bir seferberlik birimiydi. Daha sonra, İslam Cumhuriyeti ilkelerinin günlük popüler uygulaması gelecek on yıllarda denetlenecek bir iç güvenlik gücü ve toplum refahı organizasyonuna dönüştürüldü. Ancak Basij, dış operasyonlarına devam ederken 2011'de iç savaş patlak verdiğinde Suriye topraklarında başka bir aktör olarak ortaya çıktı.

³⁵¹ Arı, T. (1992). *Basra Körfezinde Güç Dengesi: 1978-1991*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basım Evi, 135-150.

³⁵² William L. (2008) . *Modern Orta Doğu Tarihi, Mehmet Harmancı* (çev.), İstanbul: Agora Yayınları, 528.

³⁵³ IRGC

Bu yerel ortamda, bölgesel koşullar ve İran İslam Cumhuriyeti'nin ulusal rolü stratejik bağlamda somut değişikliklere yol açtı. En önemli bölgesel koşullar alttaki gibi sıralanabilir;

- 1990'da Irak'ın Kuveyt'e saldırısı,
- Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsız devletlerin doğuşu;
- Yeni bir Arap-İsrail uzlaşma süreci ve işgal altındaki bölgelerde intifada süreci,

1990'ların başında, İran'ın Suriye ile olan ilişkileri Lübnan ve hâkim olan siyasi partiden dolayı pekiyi değildi. Bu süreç İran İslam Cumhuriyeti ile Suriye arasındaki potansiyel anlaşmazlıkların artmasına sebep olmuştu. İran yanlısı gruplar İsrail'e ve ABD'ye karşı en yoğun askeri operasyonları kurmakta ve yönetmekteydi. Lübnan'ın güneyinde bir dizi yaygın gerilla hareketinin gerçekleşmesi ve Hizbullah kuvvetlerinin görevden alınması ve sınır dışı edilmesi eylemleri başlamasına sebep oldu.

Suriye Cumhuriyeti'nin 1990'lar deki yönelimleri üç şekilde vurgulanabilir: Araplar arası ilişkiyi genişletmek ve derinleştirmek; Politik stratejilere dikkat etmek; Siyonist rejim karşısında askeri aşamayı kaldırmak. Suriye hükümeti tarafından böyle bir stratejinin tasarlanmasının arkasındaki faktörler çeşitli stratejik eksenlerde belirtilebilir: ki temel bağlamda;

- Rusların büyük ve stratejik desteğini kaybetmek
- Siyonistlerin saldırgan siyaset ile yüzleşmek;
- Lübnan'da Suriye siyasetinin egemen olması;
- Irak tehdidinin ortadan kaldırılmak;

Öte yandan 1992-1995 yılları arasında Hizbullah faaliyetlerinin genişlemesi ve İsrail'e karşı operasyonlarının artması Suriye'nin Lübnan'da ki siyasi egemenliğine tehdit oluşturuyordu. ABD'nin bölgedeki varlığı ayrıca Türkiye ile İsrail arasında askeri güvenlik iş birliği bölgesel koşulları etkilemekteydi.

Irak'ın Kuveyt'e saldırması ile 1991 yılında başlayan 2. Körfez Savaşı'na Suriye Amerika öncülüğündeki uluslararası koalisyona destek vermesi ve ABD ile aynı cephede

yer alması İran için ilişkilerinde tereddüt yaşatsa da Suriye'nin Irak'a karşı harekâta kendisi ile iş birliği yapması durumu Tahran yönetiminin lehine çevirdi.³⁵⁴ Arap dünyasından dışlanmak ve 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile uluslararası alanda müttefikini kaybeden Suriye bu yalnızlığını bölgesel ve küresel çapta yeni müttefikler arayarak doldurmak istedi.³⁵⁵

Önemli değişimlerin yaşandığı 1990'lı yılların genelinde İran'la Suriye ilişkilerini geliştirerek birçok sorunda ortak yaklaşımlar sağladılar. Bu dönemde Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşmasını tehdit olarak kabul eden Suriye ve İran, stratejik yakınlaşmalarını bölgesel bir kutuplaşmaya dönüştürdüler. Bu durumda İran Türkiye'nin bölgedeki etkisini azaltmak amacıyla, Ermenistan, Yunanistan ve Rusya ile dörtlü ittifak ağını geliştirmeye önem verdi. Daha sonra Suriye, Ürdün, Mısır ve Güney Kıbrıs'ı kapsayan bir ortaklık planı geliştirmeye çalıştı.³⁵⁶

Mısır ve Ürdün'ün sıcak bakmadığı bu durum, sonrasında Ermenistan, Suriye, Yunanistan, Rusya ve İran'ın bulunduğu bölgesel bir güç birliğine dönüştü.³⁵⁷ 1990'lı yıllar, Hafız Esad'ın ulusal çıkarlara doğru ilerlemesine sebep oldu. Ancak 2000 yılında, İsrail'in Lübnan'ın güneyinden ayrılmasından bir ay sonra Hafız Esad ölümü ve Beşar Esad'ın onun yerine geçmesi Suriye dış politikasında belirsizlikleri beraberinde getirdi. Hafız Esad, İktidarı süresinde gerçekçi politikaları ile Suriye'nin hayatta kalmasını ve büyük tehditlerle karşı koruyabilmişti. Ayrıca Hafız Esad, Hizbullah'la ilişkiler konusunda her zaman daha yüksek ve güçlü konuma sahipti; Durum böyle olunca İran, Suriye'ye yönelik siyasetinde Şii faktörünü öne çıkaran bir söylemden kaçınmaktaydı. Şii faktörüne yönelik girişimler Hafız Esad tarafından tepki ile karşılanarak İranlı diplomatlar ülkeden çıkartılmasıyla sonuçlandı.³⁵⁸

Bu hassasiyeti göz önünde bulunduran Tahran yönetimi, Suriye'ye mezhepsel bir birliktelikten ziyade stratejik, ekonomik, politik ve en önemlisi İsrail karşıtı bir koalisyon

³⁵⁴William L. (2008) . a.g.e, 528.

³⁵⁵ William L. (2008) . a.g.e, 528.

³⁵⁶ Kashef, N. (2009). a.g.t, 55-150.

³⁵⁷ Kashef, N. (2009). a.g.t, 55-150.

³⁵⁸ Kashef, N. (2009). a.g.t, 55-150.

yansıtmayı tercih ederek askeri yakınlık kurmaya çalıştı. Oğlu Beşar Esad ise eşit bir ortaklık ve iki hükümet olarak hareket etmeyi tercih etti.

3.4. Suriye -İran İttifak İşbirliği ve Yeni Jeopolitik Ekseninin Doğuşu

Bugünkü dünya 1990 yılından itibaren tek odaklı güçten çok odaklı güce doğru bir değişme seyri içerisine girdi. Rusya, Çin, AB, Hindistan ve Japonya gibi evrensel güçler oluşmaya başladı. Bu süreçte Irak Savaşı, Suriye liderinin değişmesi ve ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesi Orta Doğu'da yeni jeopolitik eksenin doğuşuna yol açtı. Onun dışında Türkiye, İran gibi bölgesel güçlerde bu seyrin bir parçası oldu. Yeni jeopolitik ortam bir taraftan ABD'nin tek güç olarak egemenlik politikasını sürdürmeye çalışmasına ve öte yandan diğer güçlerin çok odaklı güç oluşmasına sebep oldu.

2000'de Suriye liderinin değişmesi ve Beşar Esad'ın Hizbullah'a yakınlığı, İran İslam Cumhuriyeti ve Suriye arasındaki ilişkileri güçlendirdi. Aslında, Suriye'nin İsrail'e düşmanlığı ve Suriye'ye yönelik ciddi bir tehdit oluşturan bölgedeki ABD gücü ve diğer rakip güçlerin etkisini azaltma arzusu iki ülke arasındaki stratejik ilişkilerin güçlenmesine yol açtı.

11 Eylül 2001'de bölgedeki saldırılar ve müteakip savaşlar siyasi hesaplamaları büyük ölçüde değiştirdi ve doğrudan Suriye'nin İran'la ilişkilerinin yeniden kurulmasına yol açtı. Suriye, ABD'nin Irak'a karşı savaşını sürdürdüğü Doğu sınırında ve Lübnan'ın Batı cephesinde kuvvetlerini çekmesi için artan uluslararası baskıyla karşı karşıya kaldı, Bu olayların seyri, bu on yılın sonunda iki ülkenin stratejik ilişkilerinin sağlamlaştırılmasına ve öncekinden daha yoğun olmasına sebep oldu.³⁵⁹

11 Eylül olayı, ABD dış politikasının yeniden tanımlanmasını tetikledi; daha önce yabancı tehditlere karşı güvenliğini koruyabilmek için füze savunma kalkanı edinen ABD ortaya çıkan durumun savunma modellerinin hiçbirisiyle uyumlu olmadığını anladı. ABD'nin Afganistan'ı 2001'de işgal etmesi, Orta Doğu'da yeni jeopolitiğin doğuşuna işaret ediyordu.

³⁵⁹ Bani Nasur, N. I. (2014). "Syria-Iran Relations (2000-2014)". *International Journal of Humanities and Social Science*, 4, (12), 37.

İki yıl sonra Bush yönetimi, yalnızca Irak'ın acımasız ve öngörülemeyen diktatörünü devirmekle kalmayıp, İran sisteminin çöküşüne yol açmasını umarak Irak'a saldırdı.

2003'te Irak'taki değişimle birlikte artan tehditler İran İslam Cumhuriyeti ile Suriye arasındaki stratejik ilişkileri yeni bir aşamaya sürükledi. İran ve Suriye'nin, ABD tarafından isyancı hükümetler ve terör destekçisi olarak tanımlanması ve Irak'la sınırlarının bulunması iki ülkeyi doğal olarak birbirine yaklaştırdı. Irak'ın işgali, Siyonist rejimin Güney Lübnan ve Gazze'ye saldırısı vb. gelişmeler İran ve Suriye'yi ABD veya bölgedeki diğer ülkelerinin her iki ülke için de güvenilir destek olamayacağı sonucuna getirdi. Bu nedenle, İran ve Suriye bölgedeki dengeyi korumaya ve bu stratejik ilişkilerin güçlendirilmesini yöneldiler.

ABD Savunma Sekreteri Yardımcısı ve Irak işgalinin baş beylerinden biri olan Paul Wolfowitz, Irak'ın “ilk Arap demokrasisi” olabileceğini ve Suriye ve İran'dan başlayarak, bütün Arap dünyasını kapsayan bir dalga olduğunu vurguladı. Aslında, İran'ın iki düşmanı, yani doğudaki Taliban ve batıdaki Saddam Hüseyin'in çöküşüyle birlikte, İran'ın etkisi giderek arttı.

2005'te Hariri suikastının ardından Suriye güçlerinin Lübnan'dan çekilmeye zorlanması, Şam-Tahran ekseninde ilişkilerin tekrar güçlenmesini sağladı. Ayrıca iki ülkenin coğrafi konumu, bölgesel ittifakın çok kârlı ve gerekli olduğu gerçeğini gözler önüne serdi. Genel olarak bakıldığında 2010 öncesi Tahran ve Şam arasındaki bağlar, tarihsel olarak ABD'nin Orta Doğu'daki İsrail hegemonyasının çevrilmesi ile stratejik çıkarlara dayanıyordu. İki ülke, ABD ile müttefik olan Arap devletlerine karşı birbirlerini desteklediler.

Daha sonra, sonuçları Orta Doğu'nun jeopolitiğini yeniden şekillendiren başlayan iki devasa dalga daha vardı. İlk dalga, Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan “Arap Baharı” olarak adlandırılan uzun ömürlü diktatörlüklere karşı Arap dünyasının bir kısmındaki ayaklanmalardan oluşuyordu. İkinci dalga, ilk dalgadan esinlenen, Suriye iç savaşı oldu. Bu iki gelişmenin bölgenin jeopolitiği üzerinde büyük etkisi oldu. Suriye'de iç savaş patlak verdiğinde, büyük bölgesel ve bölge dışı aktörler, İran'ın bölgedeki stratejik derinliğini sınırlamak için sert bir fikir birliğine vardılar.

Tüm bunlara ek olarak, 2000’lerden sonra her ülke bölgedeki etkisini uygulayabileceği ve böylece kendi çıkarlarını yerine getirmesini sağlayacak bir pozisyon kazanmaya çalıştı. Hatta ardından 2010’dan sonra, ABD’nin önderliğinde Batı’yı kapsayan bir cephe - İsrail, Türkiye ve bölgedeki Arap devletlerini kapsayan Suudi Arabistan liderliğinde Beşar Esad’ı düşürmek için kuruldu. Bunun karşında muhalif cephe ise Suriye hükümetini, İran ve Rusya’yı içeriyordu. Daha sonraki gelişmelerde beklenmedik karmaşıklıklar ortaya çıktı. Bu karmaşıklıkların dışında aktörlere yönelik tehditler ve aralarındaki bölünmelere neden oldu.

Bu çalışma 2000 ve 2010 yılları arasında İran-Suriye ekseninin temellerini daha iyi anlamak için bu döneme denk gelen iki İran Cumhurbaşkanı’nın Suriye devletiyle ilişkilerini ve siyasi düşüncelerini incelenmiştir.

3.4.1. Muhammed Hatemi Dönemi (1997- 2005) İran-Suriye İlişkileri

“Diyalog” aracı, Ali Ekber Haşimi Rafsancani’nin ardından Hatemi başkanlığı döneminde kullanılan ve İran devrimci dış politikasının temellerinden biri haline geldi. Hatemi’nin kullanmak istediği diyalog diğer dönemlerden biraz daha farklıydı. İslam Cumhuriyeti’nin dış politikasında kullandığı dinler ve kültürler arasındaki diyalog 1979 İran devriminden sonra ilk defa Hatemi döneminde farklı şekilde vurgulanıyordu. 1991’den sonra, medeniyetler arası diyalog, sadece İslam Cumhuriyeti’ni Soğuk Savaş sonrası uluslararası ortama entegre etmek için değil, aynı zamanda İslam Cumhuriyeti’ne karşı Batı baskılarını hafifletmek için de araç oldu.

Ayrıca 1990’lı yıllarda hem “diyalog” hem de “söylem” anlamına gelen goft-o-gu terimi, İranlı reformist entelektüeller tarafından yaygın olarak kullanıldığını belirtmekte fayda var. Hatemi başkanlığı sırasında İran kamu diplomasisi söylemini karakterize ederek retorik değişimi beraberinde getirdi. Ancak reformist cumhurbaşkanının desteklediği medeniyetler arası diyalog, İran’ın dış politika endişelerini gidermek için yeterli değildi.

Muhammad Hatemi 1997 yılında Cumhurbaşkanlık seçimlerinden sonra içte siyasi ve kültürel potansiyellere odaklanmaktaydı. Dış tehditlere özel önem vermek yerine güvensizliğin iç köklerine odaklanarak, güvenlik handikaplarına, güvenlik tehditlerinden

daha çok önemsenmekteydi. Hatemi'nin "çoğulcu" söyleminde ki tutum dış politikada da açılım ve çok boyutlu politikalar şeklinde kendini gösteriyordu.³⁶⁰

Bir reformcu olarak Hatemi, İran'ın Arap Körfezi'ne yönelik politikalarını Rafsancani'nin politikalarının devamı olarak fazla değiştirmede. Rafsancani, Irak-İran savaşından sonra İran'ın ekonomik gelişmelerini ve ulusal çıkarlarını sürdürmek için detente politikası izliyordu. Böylelikle bölgesel barış ve güvenlik açısından Cumhurbaşkanı Hatemi, İİT'nin 1997'de Tahran'da düzenlenen sekizinci zirvesine hitaben yaptığı konuşmada, "İran İslam Cumhuriyeti, bölgesel güvenliğin kurulmasını ve işbirliğini tüm Basra Körfezi'ndeki Devletler ile düşünmektedir. Ayrıca, bölgede kalıcı güvenliğin meyvesini verecek ve tüm ülke ve ulusların ortak çıkarları ve endişeleri için ortak bir savunmanın yaratılmasına yönelik güvenilir önlemlerin benimsenmesi" istedi.³⁶¹

Muhammad Hatemi dış politika söylemini, "siyaset eksenli kalkınma söylemi" olarak adlandırdı. Bu söylemin iki ana tabanı mevcuttu: İçte siyasi reformlar ve dışta, İran'ın dış politika sorunlarını çözmek için détente olarak tanımladı. Dış politika alanında ise Hatemi İran'ın İsrail'e yönelik kullandığı sert dilini ve Arap- İsrail barış sürecine karşı tutumunu yumuşatmaya çalıştı.

Hatemi, İran'ın Arap Körfezi'nde iktidarı ele geçirme niyeti olmadığı konusunda güvence veriyordu. Ayrıca, Hatemi, son yirmi yılda Arap ülkelerini ziyaret eden ilk İran cumhurbaşkanıydı. 1999'da Suriye, Suudi Arabistan ve Katar gibi birçok Arap ülkesini ziyaret etti. Diplomatik ilişkileri ve Arap ülkelere yaptığı ziyaretler, İran'ın Arap devletlerine zarar vermediğini gösteriyor ve bu da İran ile Arap devletleri arasındaki ilişkilerin iyileşmesine yardımcı oldu.³⁶²

Hatemi'nin "diyalogu", İran ile Asya ve Avrupa arasındaki diplomatik ilişkilerinin ABD ile ilişkilerinden daha fazla değişmesine yardımcı oldu. Böylece, AB-İran ilişkileri Hatemi döneminde gelişti ve Amerikan ve İsrail'in Tahran'ı izole etme girişimlerini hayal

³⁶⁰ Ramazani, R. K. (1998). "The Shifting Premise of Iran's Foreign Policy: Towards a Democratic Peace?" *Middle East Journal*, 52(2), 179.

³⁶¹ Tazmini, G. (2009). "Khatami's Iran: The Islamic Republic and the Turbulent Path to Reform". *Tauris Academic Studies*. Transcript of interview with Iranian President Mohammad Khatami. Web: <http://edition.cnn.com/WORLD/9801/07/iran/interview.htm> (Erişim Tarihi 23/04/2020).

³⁶² Anoush, E. et al. (2007). *Iran and the Rise of its Neoconservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution*. Durham: I. B. Tauris. 23-56

kırıklığına uğrattı. Bu dönemde İran'ın dış politikasında Türkiye ve Suriye'yi diyalog kurmak için teşvik etmek gibi konularda yer aldı. Hatemi söyleminde gördüğümüz gibi, statükocu devlet çıkarları öne çıktı.

Statükocu devlet çıkarlarını benimseyen bir devlet diğer devletleri fethetmek, sınırları yeniden çizmek ya da uluslararası sistemin kurallarını değiştirmek ile ilgilenmemektedir. Bu tür devlet bir tehdidi önlemek için bir başka devlete saldırabilir ama diğer devletlerin haklarına tecavüzde bulunmak yönünde içtin bir arzusu yoktur.³⁶³ 11 Eylül saldırılarının ardından İran, ABD ile ilişki kurup kurmamayı ve İran'ın ulusal çıkarlarını koruma meselesini yeniden tartışmaya başladı. Bu devletler uluslararası konumlardan “memnun”, “kanunlara uyan” gibi şemalara sahip olarak görüldüler.

Nitekim İran'ın Şii ideolojisi, İran ve Arap devletleri arasındaki çatışmayı derinleştirmenin ana nedenidir. Görüldüğü gibi, İran'ın bölgesel ortamında dramatik dönüşümü, 2003 yılının Mart-Nisan aylarında Bağdat'ın düşüşüyle gerçekleşti. ABD'nin askeri müdahalesi sayesinde, İran'ın en acil jeopolitik ve ideolojik rakibi, Saddam rejimi tek seferde yok edildi. İran'ın bölgedeki etkisi, Irak'ın İran'dan ekonomik, sosyal ve askeri destek almanın yanı sıra Şii egemen bir devlet haline gelmesiyle daha da arttı.³⁶⁴

Genel olarak bakıldığında Hafız Esad'ın ölümünden hemen önce Suriye ve Türkiye birbirleriyle bağlarını güçlendirdi. Bu değişen ilişkiler, İran-Suriye bağına güçlendirmede. Ancak İsrail ve ABD'nin bölgede belirgin bir şekilde bulunduğu sürece, Suriye ve İran'ın potansiyel hedefler olması iki ülke arasında iş birliği gerekliliği artırdı.³⁶⁵ Irak'ta baş gösteren bir savaş bağlamında Şam, İran'ın onunla bağlarını geliştirmeye devam edeceği kanaatindeydi.³⁶⁶ Durum böyle olunca, Nisan 2002'de ikili bir endüstriyel iş birliği anlaşmasının imzalanmasına ve Suriyeli özel üreticilerle ortak girişimleri finanse etmek için 50 milyon dolarlık bir fon almasıyla sonuçlandı.³⁶⁷

³⁶³ Rakel, E. (2009). *Power, Islam, and Political Elite in Iran: A study on the Iranian Political Elite from Khomeini to Ahmadinejad*. Boston: Leiden, 48-56.

³⁶⁴ Ramazani, R. K. (1998). “The Shifting Premise of Iran's Foreign Policy: Towards a Democratic Peace?” *Middle East Journal*, 52(2), 178.

³⁶⁵ Lawson, F. H.(2007). “Syria's Relations with Iran: Managing the Dilemmas of Alliance”. *Middle East Journal* 61(1), 29-47.

³⁶⁶ Lawson, F. H.(2007). a.g.m, 47.

³⁶⁷ Lawson, F. H.(2007). a.g.m, 34.

ABD'nin 2003 Irak işgalinde ABD askeri zaferinin hızı, iki müttefik için büyük endişelere neden oldu. Bush'un 2002'de İran'ı en büyük terör devletlerinden biri olarak adlandırması, İran'ın Afganistan'da ABD güçleriyle birlikte savaşma çabalarının meyve vermediğini gösteriyordu.³⁶⁸ Washington istihbaratının, Şam'ı BM müfettişinin gelişinden önce Irak'tan Suriye'ye gönderilen Kitle İmha Silahlarına sahip olmakla suçlaması Suriye ve İran'ın bölgedeki ABD varlığına meydan okumak ve Irak'taki operasyonları koordine etmek için iş birliği yapmak zorunda olduğunu gösterdi.³⁶⁹

Esad, Washington'a karşı daha düşmanca bir tutum benimsemeye başladı ve Sünni savaşçıların ABD işgaline karşı Irak'a geçişine izin verdi. Aynı zamanda İran, başta Şii'ler olmak üzere tüm büyük Irak siyasi partileriyle bağlarını geliştirmeye ve sürdürmeye çalıştı. Bu, Bağdat'taki yeni hükümetin Tahran'a karşı düşmanca bir tavır almamasını sağlamak için planlı bir hareketti.³⁷⁰

Daha önce söylendiği gibi, Saddam'ın 2003 düşüşü İran için durumu tersine çevirdi. Ülke, hem 2001'de Afganistan'da, hem de Irak'ta baş düşmanlarının ortadan kaldırılmasıyla sınırlarında kademeli bir gerilim rahatlığı yaşadı. Dahası, İran çabalarının meyvesini Hizbullah'ın bölgesel statüsünün Lübnan siyasi alanında giderek daha sağlam bir pozisyonda görmeye başladı.³⁷¹ Tahran'ın uzun süredir devam eden bölgesel ve küresel rakiplerini uzlaştırmak için ılımlı adımları,

Şam'ın Irak ve ABD ile ilişkileri güçlendirmek için paralel çabalarını tetikledi. İran'ın Irak'la yaklaşması ilerledikçe Şam'ın Washington'a olan teklifleri reddedildi ve durum böyle olunca ittifak içi bir yarış ortaya çıktı. Bu durum, İran-Suriye'nin savaş sonrası Irak'a ticari ve ulaşım bağlantılarını canlandırma ve yeniden kurma çabalamasına sebep oldu.

Suriye, bu boşluğa Suriye'nin İran ittifakındaki rolünü artırarak ve Lübnan'daki siyasi oyunun kurallarını dikte ederek, Hizbullah'ın Lübnan siyasetindeki rolünü aktifleştirdi.³⁷²

³⁶⁸ İnternet: Bush, G.W. (2002, Jan). "State of the Union Address". *miller center*, Web: <https://web.archive.org/web/20111011053416/http://millercenter.org/president/speeches/detail/4540>. (Erişim tarihi: 21/04/ 2020)

³⁶⁹ İnternet: Vulliamy, E. (2003). "Syria Could Be Next, Warns Washington". *The Guardian*, Web: <http://www.guardian.co.uk/world/2003/apr/13/syria.iraq1>. (Erişim tarihi 18/12/2020)

³⁷⁰ İnternet: Degang, S. (2009). "Brothers Indeed: Syria-Iran Quasi-Alliance Revisited". *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* (in Asia) 3, no. 2 (2009): 70, web: <https://doi.org/10.1080/19370679.2009.12023132>. (Erişim tarihi 19/07/2020)

³⁷¹ Goodarzi, J.(2009). a.g.m, 48

³⁷² Lawson, F. H.(2007). a.g.m, 40.

Hatemi'nin Mayıs 2003'te Şam'ı ziyareti sırasında iki ülkeyi birbirine bağlayacak bir serbest ticaret alanı oluşturma olasılığına ilişkin bir mutabakat imzalandı. Aynı yıl Eylül ayında, ikili ticareti ve yatırımı teşvik etmek için daha yüksek bir komite kurma planları açıklandı.³⁷³

Lübnanlı eski başbakan Refik Hariri'nin öldürülmesi ve Suriye'nin ölümüne karıştığı iddialarının ardından, Suriye'nin ülke üzerindeki kalesi savunulamaz hale geldi ve ardından Suriye birlikleri 2005 ilkbaharının başlarında Lübnan'dan geri çekilme zorunda kaldılar. Lübnan'dan zorla çekilmesinin ardından yaşanan aşağılama, petrol ihracatının önemli ölçüde azalması ve sonuç olarak kötü bir ekonomiyle aynı zamana denk geldi.

Suriye'nin bölgesel stratejik ortaklığını canlandırması gerekiyordu. Teşvik etmek için serbest ticaret bölgesi kurma planları yapıldı. Ayrıca Suriye başbakanı Muhammed Naji Utri, üst düzey yetkililerle Suriye'nin eski Lübnan Başbakanı Rafiq al-Hariri'nin suikastından sorumlu olduğu yönündeki suçlamalara karşı koymanın yolları hakkında görüşmek için İran başkentine gitti. Ziyaret, Utri ve İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Muhammed Reza Aref'in iki ülkenin karşılıklı savunma paktı yaptıklarını açıklamaları ile sona erdi.³⁷⁴

1997-2005 yılları arasında Hatemi'in Statükocu çıkarları Suriye'yi arka planda bırakmadı. Tam tersi Tahran ve Şam birbirleri için giderek daha önemli hale geldi. Balistik füzelerin geliştirilmesinde iş birliği yaptılar. İsrail'e baskı yapmanın yanı sıra Lübnan ve Filistin Yönetimi'ndeki olayları etkilemek için Hizbullah ve Hamas'ı silahlandırmak ve yataklık etmek için iş birliği yaptılar. Sonuç olarak, 1997'den beri İran dış politika yönelimi ve araçları bakımından değişmiş olsa da, özü (İslami, Amerikan karşıtlığı, İsrail karşıtı ve bağımsızlık) hemen hemen aynı kaldı.

3.4.2. Ahmedinejad Dönemi (2005-2013) İran Suriye İlişkileri

Ahmedinejad'ın iktidara gelmesi, yeni muhafazakâr hizbin yükselişi anlamına geliyordu. Ancak Ahmedinejad'ın bu hizbe hizmet edip etmediği veya Ahmedinejadizm fenomeni olarak tanımlanması tartışılmalıdır. Hatemi, dış politika yapımında bir taktik olarak “medeniyetler arası diyalog” u kullanırken, popülist Ahmedinejad bir taktik olarak “Mehdilik veya Mehdist retoriği” kullandı. Ahmedinejad, bu taktiği hem uluslararası

³⁷³ Lawson, F. H.(2007). a.g.m, 40.

³⁷⁴ Lawson, F. H.(2007). a.g.m, 41.

sistemle hem de Vilayat e Faqih yönetim sistemiyle yüzleşmek için kullandı. Ayrıca Ahmedinejad'ın Mehdist söylemi, Vilayat e Faqih doktrininin İslam Cumhuriyeti üzerindeki rolünü vurguladığı siyasi / mezhepsel bir doktrine dayanmaktaydı.

İlk olarak, seçimlerindeki zaferinin sebebinin, İmam Mehdi'nin kendisine olan Lütfülerinden kaynaklandığını belirtti. Ayrıca hükümetinin programlarının başarısının İmam Mehdi'den kaynaklandığını ve İran üzerindeki Batı kontrolü ve nükleer meseleye ilişkin uluslararası konuşmalarındaki zaferi de İmam Mehdi'nin yardımına bağlıyordu. Ayrıca, Ahmedinejad ve ekibi, Mehdi'nin gelmesi için önünü açmaları gerektiğini ve İran'da ve dünyada bir Ütopya kurmaları gerektiğine inanıyorlardı.

Ahmedinejad göreve geldiğinden beri İran'ın devrimci dış politikasını vurguladı. Hepsini Müslüman ağırlıklı yedi ülkeyi ziyaret etti. Buna ek olarak, "ağırlıklı olarak uluslararası arenada, Amerikan karşıtı veya Batı karşıtı olarak görülen Müslüman devletlerin temsilcileriyle 45'ten fazla toplantı yaptı. İran, Hatemi Yönetimi döneminde iç gelişmelere ve Batılı ülkelerle detante ve ılımlı bir dış politika benimsemesine rağmen Ahmedinejad döneminde, "kötülük eksenini"nde yer aldı.

Dahası, dış politikasında İslam dünyasını Pers milliyetçiliğiyle ikame etmeye çalıştı. Ahmedinejad rejime karşı (Hamaney ve destekçileri) verdiği savaşta Arap baharını kullandı, halkın iradesini desteklediğini göstererek, İran halkının zihninde popülist lideri resmetti.

Ahmedinejad döneminde Holokost konusu da gündeme getirilerek daha sert bir tutum sergilendi. Ahmedinejad'ın Antisemitizm söylemi (siyonistsiz bir dünya, Holokost bir efsanedir, İsrail'i yerküre haritasından silmek) bölgesel boyutu aşarak İran, Batı ve ABD arasında önemli bir tartışma konusu olmuş ve 26 Ocak 2007'de BM'de yeni bir kararın onaylanmasıyla sonuçlandı.³⁷⁵

Ahmedinejad'ın Holokost konusunda sürekli deyimleri 27 Ocak, Uluslararası Holokost Anma günü olarak adlandırılmasına bile neden oldu. Ahmedinejad'ın Arap sokakları politikası, onun saldırgan diplomasisine rağmen, mağdur halkları desteklediğinden dolayı popüler olmasına sebep oldu. Böyle popülist-uluslararası söylem Müslüman dünyayı

³⁷⁵ İnternet: Gregory, M. (2012). "Iran rial: Mahmoud Ahmadinejad blames slide on enemies". **BBC NEWS**. Web: <http://www.bbc.co.uk/news/business-19798655> (Erişim tarihi: 25/06/2020)

uluslararası alanda daha güçlü olması için harekete geçirme ve İran'ın Müslüman dünyayla ittifaklar kurma ve ABD'yi engelleme yönünde bir hareket oldu.

Ahmedinejad, Humeyni'nin emperyalizme ve İsrail'e karşı devrimci karakterine ve hedeflerine desteğini gösterse de, aynı zamanda 2006'da ABD'nin eski başkanı George Bush'a gönderdiği bir mektupla diyalog kurmaya hevesli olduğunu gösterse de mektuba yanıt gelmedi. Ahmedinejad'ın başkanlığındaki en önemli mesele, nükleer meselesiydi. Döneminde İran'ın nükleer programı İsrail'i ve Arap Körfezi'ni Orta Doğu'nun istikrarını tehdit edeceğinden korkutuyordu.

2005 yılında dış politikada radikal bir söylem benimseyen Mahmud Ahmedinejad'ın iktidara gelmesinden sonra İran ve Suriye daha da yakınlaştı. Ayrıca iktidara gelmesiyle Suriye devlet başkanı Beşar Esad Tahran'ı ziyaret etmiş ve 2006'da Şam'daki bir zirvede Mahmud Ahmedinejad, Hizbullah lideri Hasan Nasrallah, Hamas ve İslami Cihad temsilcilerini ağırlamıştı. Genel olarak bakıldığında Mahmud Ahmedinejad'ın yönetime gelmesi, Siyonizm/İsrail karşıtı politikayı benimsemesi ve nükleer programı ilerletmesi nedeniyle İran'ın Batı ile ilişkileri gerildi. Böylece iki ülke üzerinde artan baskılar Suriye ve İran'ı daha da yakınlaştırdı. Aynı dönemde 2006 yılında İsrail'in güney Lübnan'a saldırması ve Hizbullah ile savaşa girmesinden Hizbullah'ın bir galibiyet alması Suriye yönetiminin İran'a karşı olan sempatisini arttırdı.³⁷⁶

Hizbullah 2006 Lübnan Savaşı sırasında İsrail güçleri tarafından yenilmesinin imkânsız olduğunu gösterdiğinde, "Direniş Eksenini" olarak bölgede yükselişe geçti. Ancak İran-Suriye ekseninin yükselişi bölgedeki statüko yanlısı güçleri, Batı'nın bölgedeki çıkarlarını ve İsrail'in güvenliğini tehdit etmekteydi. Bu yüzden statükocu muhafazakâr Arap rejimleri, ABD/Batı ve İsrail, bu eksenin yükselişini durdurmak için "direniş cephesini," diğer bir tabirle "Şii eksenini" zayıflatma arayışına yöneldiler.³⁷⁷

Bu arayış içerisinde; İran'ın kuşatılması, Hizbullah'ın kuşatılması ve Suriye ile angajman siyaseti güdülerek Suriye'nin bu eksenenden çıkarılması gibi üç politika öne çıkmaktaydı.³⁷⁸ Böylece ABD, Batı ve İsrail'in terörist ve İran'ın "kuklası" olarak gördükleri Hizbullah'ın kuşatılması Suriye-İran ekseninin kırılmasını sağlayacaktı. Suriye, İran ile

³⁷⁶ Sinkaya, B. (2007). "Şii Eksenini Tartışmaları ve İran". *Avrasya Dosyası*, 13(3), 20-37.

³⁷⁷ Sinkaya, B. (2007). a.g.m, 21

³⁷⁸ Sinkaya, B. (2007). a.g.m, 26.

Hizbullah arasındaki bağlantı noktası olarak İran'ın Hizbullah'a mali, askeri ve lojistik destek vermekteydi, bu yüzden bu eksenin koparılması, hem Hizbullah'ın kuşatılmasını hem de İran'ın Lübnan'daki nüfuzunun kırılması açısından kritik olarak görülüyordu.

Obama 2009'lı yıllarda iktidara geldiğinde, angajman siyaseti çerçevesinde Suriye'ye dört yıl aradan sonra ilk defa büyükelçi ve ABD'li yetkililer Suriye'ye ziyarette bulundular. Suriye'yi İran'dan uzaklaştıracak beklentisiyle Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerinin gelişmesini teşvik etseler de İsrail'in Gazze saldırısından sonra beklenen sonuçlar alınmadı. Şubat 2010'da Suriye'yi ziyaret eden Ahmedinejad angajman siyasetini küçümseyerek ABD'nin Orta Doğu'dan çekilmesini ve bölge işlerine karışmamasını istedi. Hatta Ahmedinejad, Esad ile birlikte düzenlediği basın toplantısında ABD'nin bölgede hâkim olmak istediğini, ancak İran ve Suriye'yi önünde engel olarak gördüğünü söyledi.³⁷⁹

Bu dönem İran Şehitleri ve Gaziler İşleri Vakfı, Basij tarafından yönetilen gönüllü kayıt süreci ile Irak ve Suriye'ye gönderilecek gönüllülerin resmi işe alım süreçleri hakkında bilgi bile yayınladı. Diğer Arap devrimlerinde protesto gösteriler neredeyse üç ay sonra Suriye'deki gösterilerin başlamış olması, İranlı yetkililere göre, dışarıdan yürütülen bir proje olmasıydı. Suriye'deki gösterilerin öncelikle taşrada, sınır bölgelerinde ve dağınık şekilde meydana gelmesinin gösterilerdeki yabancı etkinin varlığını ve devrimci değil dış güçlerine bağlı olduğu iddia ediliyordu.³⁸⁰ İranlı yetkililere göre Suriye'yi direniş cephesinde tutan sadece Esad yönetimi değil, Suriye halkının kendisiydi. Esad yönetiminin Siyonizm'e karşı durması ve Filistin davasına sahip çıkması, aynı düşünceleri paylaşan Suriye halkıyla arasında güçlü bağlara dayanmaktaydı.

Suriye devrimi, Suriye'nin İran'la siyasi bağlarının sınırlı olmadığını ve güçlü bir ittifak içinde olduğunu ortaya çıkardı. Hatta 2010'lı yıllarda Suriye'de hükümet karşıtı gösteriler patlak verdiğinde Suriye ile “stratejik” ilişkilerine dayanarak İran Suriye rejimine kayıtsız şartsız destek verdi. Bu desteğin altındaki en önemli nedenlerden birisi İran-Suriye Direniş ekseninin devam etmesiydi. Zira Esad rejiminin düşmesi durumunda İran sadece bölgedeki en önemli müttefikini kaybetmeyecek, aynı zamanda dış politika ve savunma

³⁷⁹ İnternet: Ahmadinejad, M. (2010, Feb). “Assad escalate rhetoric”. *Jerusalem Post*, web: <https://www.jpost.com/iranian-threat/news/ahmadinejad-assad-escalate-rhetoric> (Erişim Tarihi :08/05/2020)

³⁸⁰ İnternet: “Suriye'deki hareket, inkılapçı bir halk hareketi değildir”. (2011, Ağustos). *Mehr Haber Ajansı*, Web: <https://tr.mehrnews.com/news/1387454/Suriye-deki-hareket-ink%C4%B1lap%C3%A7%C4%B1-bir-halk-hareketi-de%C4%9Fildir> (Erişim tarihi 20/11/2019)

stratejisinde kritik öneme sahip Hizbullah ile bağlantısı noktasından mahrum kalacaktı. Bu nedenle İran, Suriye’deki muhalif harekete karşı ilgisiz kalmış ve bütün gayretini Suriye’de istikrarın sağlanması üzerine yoğunlaştı.³⁸¹

Ahmedinejad ilk başlarda Esad’ın ciddi ve kapsamlı reform yapmasının gerekli olduğuna işaret etse de, İran yönetimi ve dini lider Esad rejiminin iktidarının süreceğine inanarak destek vermeye devam etti.³⁸² Suriye’de Esad baskınını sona erdirme konusunda, Ahmedinejad’ın vermeye çağırması en beklenmedik durumdu.

Ahmedinejad, Suriye hakkındaki açıklamalarında her şeyin farkında olduğunu ve yaşananların bir devrim olmadığını ayrıca Arap Baharı ayaklanmasının bir parçası olmadığını gösterdi. Ahmedinejad konuşmasında Suriye halkı ve hükümeti reformlar konusunda bir araya gelmesi gerektiğini, Suriye halkının seçim, özgürlük ve adalet hakkına sahip olması gerektiğini ve Batı’nın işlerine karışmasına izin verilmemesi gerektiğini söyledi. Bu tür ifadeler, Dini lider Hameney’inin konuyla ilgili tutumundan farklıydı.³⁸³

İran açısından bakıldığında, İran’ın uluslararası rakipleri, Suriye’deki krizden istifade ederek yalnızca Esad yönetimini devirmek değil, aynı zamanda İran’ın Suriye’deki çıkarlarını sonlandırmayı hedeflemişti. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile Batılı ülkeler, isyana yardımcı olarak Suriye’yi İran’ın öncülük ettiği “direniş cephesinden” çıkarmayı ve Suriye’de kendilerine yakın bir rejim kurmayı hedeflemişlerdi.³⁸⁴ Bu nedenle Esad yönetimine sahip çıkmak, İran ve en önemlisi Ahmedinejad için direniş cephesini ayakta tutmanın en önemli unsuruydu.³⁸⁵

Ayrıca, Esad rejiminin devrilmesi sonrasında İran üzerinde uluslararası baskının artacağı kaygısı, İran yönetimini Suriye’ye destek vermeye yönlendirdi. Nitekim

³⁸¹ İnternet: Bigdeli, A. (2011, August). “Iran’s Irreversible Path in Syria”. *Iran Diplomacy*, Web: <http://www.payvand.com/news/11/aug/1082.html> (Erişim tarihi: 25/08/2019).

³⁸² İnternet: Abedin, M. (2011). “Iran banks all on Assad’s survival”. *Asia Times*, 17 Ağustos 2011. Web: <https://asiatimes.com/2011/07/iran-banks-all-on-Assad’s-survival/> (Erişim Tarihi :10/5/2018)

³⁸³ İnternet: Black, I. (2012). “Mahmoud Ahmadinejad Accused of Causing Iran’s Economic Plight”. *The Guardian*. Web: <http://www.theguardian.com/world/2012/oct/01/mahmoud-ahmadinejad-iran-economic-plight> (Erişim tarihi: 30/ 08/ 2020)

³⁸⁴ İnternet: “West needs Syria in Turmoil”. (2011, Aug). *Press TV* Web: <http://www.presstv.ir/detail/194113.html> (Erişim tarihi: 20/08/ 2019).

³⁸⁵ İnternet: “ABD Suriye’yi Direniş Ekseninden Koparmaya Çalışıyor”. (21 Ağustos 2011). *Mehr Haber Ajansı*, Web: (Erişim Tarihi :10/6/2020)

Ahmedinejad döneminde İran “angajman” stratejisini ve Suriye-İsrail barış görüşmelerini de benzer şekilde değerlendirmiş, bu nedenle Suriye ile stratejik ortaklığını yoğunlaştırmıştı.³⁸⁶

3.4.3. Ruhani Dönemi İran - Suriye İlişkileri

Ruhani’nin 2013’teki seçim zaferi, İran’da ve yurt dışında, ülkeyi daha az izole edecek bölgesel ve uluslararası meselelere yeni bir İran yaklaşımı başlatacağına dair beklentileri artırdı. Cumhurbaşkanı Ruhani, İran’ın verimsizliğine bir ölçüde rasyonalite ve pragmatizm getireceğine söz verdiği için başkanlığı kazandı. Muhammed Hatemi’nin liberal-pragmatik vizyonunun veya Mahmud Ahmedinejad’ın ideolojik-popülist duruşunun aksine, Hassan Ruhani İran’ın dış politikasında merkezci pragmatik bir vizyon izlemeye kararlıydı. Ruhani, görevdeki ilk yılını İslam Cumhuriyeti’nin uluslararası toplumdaki imajını iyileştirmek ve kendisini ve hükümetini Batı ile ciddi bir şekilde başa çıkmaya hazır olarak göstermek için kullandı.

Ruhani’nin dış politika yaklaşımı Ahmedinejad’ın tarzına göre farklılık gösterse de, her ikisinin de amacı, kurulduğu günden bu yana İslam Cumhuriyeti’nin temel dış politika hedefi olan Tahran’ın bölgedeki etkisini en üst düzeye çıkarmaktı. Pek çoğunun inandığının aksine, İran’ın dış politikası yalnızca İslami söylem ve ideoloji bağlamında şekillenmiyor, devrimci idealizm ile pragmatik gerçekçilik arasında gidip gelmekteydi.

Dış ilişkilerde Ruhani’nin hareket özgürlüğü, Yüksek Lider’in otoritesinin yanı sıra İran Devrim Muhafızları Birliği’nin etkisiyle büyük ölçüde sınırlandırılmaktaydı. Dini Liderin dış politika konularındaki merkezi konumu, Tahran’daki hükümet değişikliğine rağmen İran politikasında süreklilik ve aynı ilkeler olduğu anlamına geliyordu. En önemlisi, İran, Suriye’deki Esad rejimini sıkı bir şekilde desteklemeye devam edeceği anlamına gelmekteydi.

Ruhani, yeni bir pragmatik vizyonu benimseyerek İran’ın uluslararası konumunu iyileştirebilecek bir reformist olarak geniş kitle tarafından alkışlandı. Bununla birlikte, Ruhani’nin tüm ılımlılığına rağmen, İran teokratik sistemini temelden baltalayacağını

³⁸⁶ İnternet: Hanizadeh, H. (July, 2011). “Syria in the throes of religious war”. *Press TV*, Web:<http://www.presstv.ir/detail/190923.html> (Erişim tarihi: 29/08/ 2019).

beklemenin saflık olacağı inanılıyordu. Ruhani bir devrimci ve İran siyasi sistemine derinlemesine yerleşmiş bir rejim oyuncusuydu.

Ruhani söylemine göre dış politikanın esasları ulusal çıkarları ve ulusal güvenliği karşılamak olmalıdır. Ruhani'nin dış politika söyleminde aşağıdaki kavramlar ve kimlikler ortaya çıkmaktadır:

- İlmîlilik
- Uluslararası güç talebinde olmanın gerçekçi dayanakları olması
- Uluslararası sistem ile etkileşim
- İlmîlilik kavramı tabanında güç dengesi
- Detente
- Fayda

Ruhani, ilk dönem dış politika reformu için birbiriyle ilişkili dört temayla tanımlanan iddialı bir plan hazırladı: ekonomiyi yeniden inşa etmek, nükleer meseleyi çözmek, İran'ın uluslararası izolasyonunu sona erdirmek ve bölgesel angajman. Ruhani, ABD ile ilişkilerini en önemli önceliği olarak yeniden inşa ederek bu taahhütleri hızla eyleme geçirdi.

Ruhani'nin birinci Cumhurbaşkanlığı döneminde 2015 yılında, İŞİD topraklarını Suriye'de arttırmış, PYD ise kendi kantonlarını ilan etmişti. Bu durumdan yararlanarak muhalifler özellikle dış yardımlar sayesinde askeri açıdan güçlendiler. Mart 2015'te muhalifler tarafından ele geçirilen İdlib'i Eylül 2015'te Esad davetiyle Rusya'nın Suriye'de askeri müdahalede bulunması, İran'ın da desteğiyle iç dengeleri tekrar değiştirdi. Muhaliflerin ve özellikle İŞİD mevzileri büyük oranda geri ve ateş altına alındı.

Akberzadeh, İslam Cumhuriyeti'nin Ruhani döneminde köklü bir değişim ve geçiş yaşanacağını, İran'ın bölgesel ve küresel rolünde yeni bir rota çizileceğini ve Ruhani yönetiminin bazı içsel gerilimleri tecrübe edeceğini vurguluyordu.³⁸⁷ Ruhani'nin 2013'te iktidara gelmesiyle, Ahmedinejad'ın ülkenin uluslararası imajına ciddi şekilde zarar veren

³⁸⁷ Akbarzadeh, Sh. and Conduit, D. (2016). *Iran in the World; President Rouhani's Foreign Policy*. Reprint, Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York, NY: Palgrave Macmillan.

inatçı tarzına rağmen İran'ın bölgesel bir güç olarak yeniden ortaya çıktığını savunuyordu.
388

Bununla birlikte, Ruhani yönetiminin dış politikada yeni bir yapıcı vizyon oluşturma çabalarına rağmen, iç politikada ve uluslararası arenada çok büyük engellerle karşılaştı. Akbarzadeh'e göre, uluslararası arenada çeşitli zorluklar ortaya çıktı: Suriye'deki kötüleşen durum, bölgedeki mezhepsel gerilimlerin artması, Afganistan'da süregelen güvenlik sorunları ve İsrail'in İran konusundaki duruşunun sertleşmesi gibi sorunlar Ruhani'nin planlı detantına uygun olmayan bir ortam yarattı.

İç alanda Ruhani, özellikle İran Devrim Muhafızları Kolordusu, İran'ın muhafazakâr elitleri ve bazı parlamentodaki üyeler arasında güçlü iç rakiplerle karşılaştı. Nitekim İran'ın kaotik iç siyaseti ile değişen uluslararası ortam arasındaki etkileşim, Ruhani'nin diplomatik girişimlerini baltaladı ve dış politika gündemini takip etmesine önemli engeller koydu.

Ruhani'nin dış politika ajansı, Irak ve Suriye'deki cihatçıların (İŞİD) ani yükselişinin ardından daha da zayıfladı. Bu artış, İran'daki muhafazakârların ve sert tarafların, özellikle de İran'ın Orta Doğu politikasını yürüten Devrim Muhafızları'nın lehine yerel güç dengesini hızla değiştirdi.³⁸⁹ Onun iki ılımlı öncülleri, Muhammed Hatemi ve Haşimi Rafsancani'nin aksine, Ruhani İran siyasetinde daha geride kaldı. Dini Lider'in desteğini almaya devam ederken, yaratmak istediği efsane muhafazakâr siyasi baskının ağırlığı altında sarsıldı. Başkan Ruhani'nin Amerikan-İran ilişkilerinde, nükleer müzakerelerde ve bazı ikili ilişkilerde ilerleme kaydetmesine rağmen, Orta Doğu ve iç politika rekabeti ve bölgesel siyasi gelişmeler tarafından engellendi.

Ruhani İran'ı uluslararası izolasyondan kurtarmanın ve ülkenin uzun süredir devam eden sorunlarının üstesinden gelmenin önündeki hem iç hem de dış engelleri çabucak keşfetti. Ancak Bu, bölgesel olayların, özellikle Suriye, Irak, Yemen ve Kürt meselesindeki gelişmelerin Ruhani'nin yeniden angajman çabalarını tamamen engellediği anlamına gelmezdi. Ruhani'nin komşu ülkelerle ilişkileri normalleştirme yönündeki diplomatik çabaları daha az başarılı oldu. Afganistan ve Irak, özellikle yumuşak huylu Cumhurbaşkanı Ruhani yönetiminde İran'la ilişkileri düzeltmenin faydalarını görürken, Suudi Arabistan ve

³⁸⁸ Akbarzadeh, Sh. and Conduit, D. (2016).a.g.e, 32.

³⁸⁹ Akbarzadeh, Sh. and Conduit, D. (2016). a.g.e, 37.

diğer Arap Şeyhlikler, özellikle JCPOA'yı imzaladıktan sonra, İran'ın bölgesel hedeflerine karşı dikkatli olmaya devam ederken; Ruhani'nin yapıcı dış politika gündemlerini engellemeye çalıştılar.

Dahası, İran'ın bölgeyi istikrarsızlaştırmaya ve alt devlet aktörleri aracılığıyla etkisini genişletmeye yönelik olumsuz görüşü, özellikle İran'ın hem Şii milislerine hem de Hizbullah'a verdiği desteğin ardından bu dönemde önem kazandı. Orta Doğu'da bölgesel istikrarın anahtarı olan nükleer anlaşma, İran'a bölgesel hâkimiyet için yeşil ışık yakacak bir araç olarak algılandı. İran'ın bölgesel rakipleri, özellikle Direniş Cephesi'nin Suriye ve Irak'taki operasyonel ilerlemesinden sonra İran'dan gelecek yakın bir tehdit olarak algıladı. Bu, Suudi Arabistan'ın Yemen'deki Husi isyanını püskürtmek için bir Sünni koalisyonu toplama kararının arkasındaki en önemli faktördü.

Giderek iç engeller, Ruhani'nin dış politika programının tam anlamıyla hayata geçirilmesinde önemli bir rol oynadı. Ruhani, İran'ın Ermenistan, Azerbaycan, BAE ve KBY ile ilişkilerinde dış politika değişikliği uygulayabilirken, Irak, Yemen ve Suriye portföyü üzerinde çok az etkiye sahip oldu. Bunun nedeni, İran-Suriye, Irak ve Yemen ile çağdaş bağların askeri mülahazalarla karakterize edilmesi idi, bu da Devrim Muhafızları'nın on yıllardır ilişkilerde üstünlük sağladığını gösteriyordu.

Şehitler Vakfı başkanı Mohammad Ali Shahidi, İran'ın Irak ve Suriye'deki kayıplarının sayısını Mart 2017'ye kadar yaklaşık 2.100 kişi olarak bildirdi.³⁹⁰ Dahası, ne Devrim Muhafızları ne de Basij gönüllüleri, İran topraklarını herhangi bir acil fiziksel tehdide karşı savunmak için ille de orada değillerdi. Basij'e göre, onları sahaya sürükleyen önemli bir faktör, Şii nüfusların ve sınırların ötesindeki kutsal alanların güvenliği, Irak'ta Necef ve Kerbela'daki kutsal Şii mabetleri ve Suriye'de Seyyeda Zeynab idi.

Ruhani ne kadar barışçıl, komşu ülkelerle ilişkileri geliştirme gibi imaj vermeye çalışsa da küresel gündemde yer alan İŞİD konusu, İran'ın bölgesel politikalarını etkiledi. Irak'tan başlayan ve Suriye'ye kadar uzanan bu sorun, güvenlik gündemi olarak ortaya çıkardı. İŞİD sadece İran'ın ve müttefiklerinin toprak bütünlüğü ve siyasi rejimlerin değil belki İran'ın güvenlik ve ideolojisi için de tehdit oluşturmaktaydı. Günümüzde bu konu Ruhani'den

³⁹⁰ İnternet: "2100 Iran Volunteers Killed in Iraq, Syria: Officia". (2017, March). *Arab News*, Web: <http://www.arabnews.com/node/1064501/middle-east>. (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

ziyade Valiye- Fakih ve İran Devrim Muhafızları ordusu kontrolünde kalmıştır. İran Irak ve Suriye’de IŞİD’e yönelik benimsediği politikada iki ülkenin toprak bütünlüğü, kendi ulusal çıkarlarının sağlanması ve bölgede radikalizmi azaltmayı dikkate almıştır.

Son birkaç yılda İran’ın Irak, Yemen ve Bahreyn’deki Şii oluşumlarla ilişkileri ve Hizbullah’ın yanı sıra Esad rejimine verdiği şaşmaz destek, nükleer anlaşmanın yanı sıra İran’ı gazete manşetlerine taşıdı. Batılı analistler İran’ın Ruhani Yönetimi altında pragmatizme doğru hamlesini yazarken, Devrim Muhafızları çevreleri kendi haber kaynaklarında Orta Doğu’da bir “İslami direniş hareketi”nden bahsediyordu.

Açıkça Orta Doğu’nun kuzeybatısındaki Lübnan’dan Suriye rejimine ve doğudaki Irak Şii hükümetine ve nihayetinde Arap’ın güney ucunda Bahreyn ve Yemen’e kadar uzanan bir “eksen” veya “cepheye” atıfta bulunuyorlardı. Devrim Muhafızları generalleri ve Basij üyeleri, bu cepheye, İran’ın siyasi söyleminde Şii inancına atıfta bulunarak “Direniş Ekseni” diyorlar. İslam Cumhuriyeti bu terimi birkaç on yıl boyunca Filistin, Lübnan, İran ve ayrıca Suriye’deki İsrail ve ABD’nin bölgedeki çıkarlarına karşı İslami direnişe atıfta bulunmak için kullandı; eksen, orijinal anlamıyla anti-emperyalizm, anti-Siyonizm ve siyasal İslam’ı harmanlayan ideolojik ve stratejik bir ittifaktı.

Geçmişten günümüze Pragmatizm her zaman İran’ın dış politika yönelmesinde ayrılmaz bir parça olmuştur. ABD ilişkilerinde detente veya Şam’daki belirli güçleri desteklemesi ve İran’la ideolojik bağı gütmeksizin dış politika meselelerinde izlenmektedir. Ruhani Döneminde Suriye politikası 4 tabandan oluşmaktadır:

- Suriye’de şiddet ve ölümü durdurmak
- Yabancıların siyasal ve askeri müdahalelerinin önünü almak
- Beşar Esad yönetimini korumak
- İç reformları gerçekleştirmek ve ülkenin geleceğini belirlemek için halka başvurmak

Bu görüşten yola çıkarak, Nükleer sorunun başarılı bir şekilde çözülmesi, İran’ın bölgedeki etkisinin hemen iyileşeceği anlamına gelmez. Ekonomiyi düzeltmek yıllar alacak ve Tahran, Suriye ve Irak’ta hala önemli zorluklarla karşı karşıya gelecektir. İran hem vekalet gruplarıyla hem de Körfez, Irak ve Doğu Akdeniz’deki dindaşlarla geliştirdiği

dostluklarını kullanarak kendi çıkarlarına hizmet etmek için kullanmaya devam etmeyi planlamaktadır. İran'ın amacı radikalizmi önlemek ve barış ve istikrarı bölgeye geri getirmektir. Ancak dördüncü bölümde anlatıldığı üzere Irak ve Suriye'de farklı bölgesel ve küresel aktörlerin ve koalisyonların var olması bir rekabet ve savaş meydanını oluşturmuştur.

3.4.3.1. Ruhani dönemi nükleer diplomasi

Ahmedinejad'ın devrimci söyleminin ve çatışmacı söyleminin aksine dış politikadaki uygulamalarda, Başkan Ruhani'nin yönetimi dış ilişkileri güvensizlikten arındırma ve normalleştirme, kötüleşen ekonomik durumu iyileştirme, uzun süredir devam eden nükleer anlaşmazlığı sona erdirmeye ve komşu ülkelerle bağları düzeltme yönündeydi. Ahmedinejad dönemi ABD, Obama yönetiminde İran'ı ekonomik ve mali olarak izole etmek için bir dizi zorlu kararlar dayattı ve Kasım 2011'de Obama, İran'ı para aklama bölgesi olarak tanımlayarak İran'ın bankacılık sistemini izole etmek için bir adım daha attı. Üst düzey hükümet yetkilileri, kara para aklama terörizmi desteklediği argümanı ile izole etme yolunda adımlar attılar.³⁹¹

Ancak, daha sonraki kararlar daha sık hale geldi ve İran'ın ekonomisi ve finans sektörü üzerinde daha fazla baskı oluşturdu. Petrokimya endüstrisi, İran merkez bankasının varlıklarının, çeşitli işletmelerin sermayesinin ve gemi inşa teknolojisinin İran'a karşı dondurulması alınan kararlar arasındaydı.³⁹² AB kararlarının incelenmesi, 2012'deki kısıtlayıcı önlemlerin ne kadar sert ve kısıtlayıcı olduğu ve ABD'nin kısıtlayıcı önlemlerinden ne kadar mutlu oldukları konusunda bir fikir veriyordu.

2013 İmzalanan anlaşmada Batılı bankalar İran ile ilişkilerini yenileme konusunda istekli olmadıklarını gösteriyorlardı.³⁹³ Buna karşılık, değişken mali durum, karaborsada artan döviz talebi, yalnızca Mart 2012 ve Mart 2013 arasında İran Riyali ABD doları karşısında değerinin yüzde 80 yitirdi.³⁹⁴ Obama yönetimi ayrıca finans, bankacılık, sigorta,

³⁹¹ İnternet: Katzman, K. (April, 2019). "Iran's Revolutionary Guard Named a Terrorist Organisation". *CRS Insight*, No. IN11093, Web: <https://sgp.fas.org/crs/mideast/IN11093.pdf> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

³⁹² İnternet: "The Lengthening List of Iran Sanctions". (2013, October). *Council on Foreign Relations*, Web: <http://www.cfr.org/iran/lengthening-list-iran-sanctions/p20258> (Erişim Tarihi: 21/ 07/2019)

³⁹³ İnternet: "Restrictive measures in force". (2010-2021). *European Commission, European Union External Action*. Web:http://eeas.europa.eu/cfsp/sanctions/docs/measures_en.pdf. (Erişim Tarihi 27/09/2020).

³⁹⁴ İnternet: Plaut, S. (2013). "The Collapse of Iran's Rial". *Gatestone Institute*, Web: <http://www.gatestoneinstitute.org/3597/iran-rial-collapse> (Erişim Tarihi 27/09/2020).

taşıma ve enerji alanlarında Avrupa Birliği, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Avustralya, Kanada ve diğerler müttefiklerle birlikte İran'ın siyasi sistemine daha fazla baskı uygulamak için iş birliği yaptı.

2013'te Ruhani'nin seçilmesi ve 30 yıllık çıkmazın ardından gerçekleşen nükleer anlaşma, İran'a uluslararası izolasyondan çıkma fırsatı verdi. Ruhani'nin İran'ın siyasi sisteminin tarihine aşina bir kişi olarak deneyimi, uluslararası meselelere daha az saldırgan bir yaklaşımda olması İran'ı uluslararası izolasyondan çekmede büyük ölçüde etkili olduğu anlamına gelmekteydi. Ruhani'nin seçilmesinin İran'ın dış politikasına kilit konularda yeni değişiklikler getirmesi bekleniyordu. Ruhani'nin iktidara gelmesiyle birlikte iç, bölgesel ve uluslararası siyasi iklimin yanı sıra İran dış politika karar alma mekanizmalarında ve değişimlerinde etkili olacağı bekleniyordu. Böylece dönemleri boyunca ılımlı ve yapıcı bir dış politika izleyecekler kabine tarafından öne sürülüyordu.

Hassan Ruhani, İran'ın uluslararası ve bölgesel izolasyonunu sona erdirmek ve ülkenin gerçek ilerlemesini sağlamak ve Basra Körfezi komşularının şüpheli yaklaşımlarını gidermek için ABD ve Batı ile nükleer bir anlaşmaya ihtiyaç duyuyordu. Ancak alınan Kararlar ve yaptırımlar büyük ölçüde İran'ın hedeflere ulaşmasında başarısız oldu ve diplomatik çabalarla İran müzakere yolunda bir adım atmaya karar verdi.

Cumhurbaşkanı Ruhani'nin İran'ın dış politikasını yeniden yazma ve İranlıları uluslararası toplumun tecridinden çıkarma çabaları kapsamlı oldu ve İran'ın dış ilişkilerinin bölgesel ve uluslararası arenalarda normalleşmesini içeriyordu. Ruhani, seçim kampanyası sırasında İran'ın uzak ve yakın ülkelerle ilişkilerini yeniden inşa etmeye kararlı olduğunu söylüyordu.³⁹⁵ Kampanyası sırasında "İran ile ABD arasındaki ilişki zor ve karmaşık bir konu ve iyileşmesi zor kronik yaraları vardır diye söylemişti. Ancak her durumda, iyi niyet ve karşılıklı saygı varsa, İmkânsız değildir diye vurguluyordu."³⁹⁶

Göreve başladıktan sonraki iki ay içinde, Obama ile tarihi bir telefon görüşmesi yapmış ve 1979'daki İran devriminden bu yana doğrudan konuşan ilk İran ve ABD başkanları oldular. Ocak 2013'te Obama, İran'ın Hareket Özgürlüğü ve Nükleer Silahların

³⁹⁵ Akbarzadeh, Sh. and Conduit, D. (2016). a.g.e, 38.

³⁹⁶ Akbarzadeh, Sh. and Conduit, D. (2016). a.g.e, 38.

Yayılmasını Önleme Yasasını kabul etti.³⁹⁷ Dış işleri Bakanı Zarif, komşu ülkelerle ilişkileri geliştirmek amacıyla çeşitli İran hükümetlerinin ihtiyaçları ile seyahat etti. Zarif gezi öncesi görüşünü Sharq Al-Awsat gazetesinde “Komşu ülkeler bizim önceliğimizdir” başlığıyla yayınladı.³⁹⁸

Takip eden üç yıl boyunca Ruhani ve Obama, Amerika-İran ilişkilerinde eşî görülmemiş bir çözölme yarattılar, bu da Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA) olarak bilinen nükleer sorunun çözölmesine ve İran’ın kabul etmeye başlamasıyla İran’ın uluslararası itibarında önemli bir iyileşmeye yol açtı. Ardından, anlaşmaya ek olarak yaptırımları azaltmak için bir anlaşmaya vardıktan sonra Ruhani, dini liderden nadir bir destek gördü. Ruhani, İran’ın dış politikada, özellikle de nükleer müzakerelerde “kahramanca esneklik” uygulama zamanının geldiğini ifade eden Yüksek Lider’in desteğinden yararlandı. Ancak 2015’te adımlar atıldı. İran’ın sorunları artık yalnızca nükleer sorun etrafında dönmüyordu, dolayısıyla bir anlaşma imzalamak ve İran’ın ekonomisini canlandırmak zorluğun yalnızca bir parçasıydı.

Ruhani ’ye, müzakere ekibine ve diğer yetkililere minnettarlığını ifade eden açık bir mektup yazdı. Hatta Zarif, nükleer silahların ülkenin güvenliğine ve İran’ın bölgesel rolüne zararlı olduğuna işaret edecek kadar ileri gitti. Genel olarak, nükleer sorun Ruhani’nin başkanlığı sırasında önemli bir konu haline geldi. Bu nedenle, Temmuz 2015’te, nükleer anlaşma cumhurbaşkanının destekçilerinin sevinciyle karşılaştı ve hızlı bir şekilde Ruhani’nin tarihin akışını değıştirebilecek bir adam olarak ün kazandırdı. İran’ın uluslararası izolasyondan çıktığının bir başka göstergesi de İran’ın petrol piyasasına dönüşüydü.

Trump’ın yönetime geçmesiyle Mayıs 2018’de, ABD’nin JCPOA’dan çıkacağını ve bunun yerine İran’a kapsamlı ekonomik yaptırımların uygulanması ve İran ekonomisine “azami baskı” uygulayacağını duyurdu. JCPOA’yı uygulamak için askıya alınan tüm ABD yaptırımları 5 Kasım 2018 itibarıyla yeniden yürürlüğe girdi. JCPOA’dan önce yürürlükte olanların ötesinde yeni ABD yaptırımları da uygulandı. JCPOA’yı uygulamak için askıya alınan tüm ABD yaptırımları 5 Kasım 2018 itibarıyla yeniden yürürlüğe girdi. JCPOA’dan

³⁹⁷ İnternet: “Fact Sheet: Iran Freedom and Counter-Proliferation Act of 2012”. (2012). **US Department of State**, Web: <http://www.state.gov/documents/organization/208111.pdf> 1612853 (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

³⁹⁸ İnternet: Moghtader, M. (2015). “Iran’s Rouhani Says Countries behind Oil Price Drop Will suffer”. **Reuters**, web: <http://www.reuters.com/article/2015/01/13/us-energy-iran-rouhaniid> USKBN0KM0PE 20150113, (Erişim Tarihi 23/01/2020).

önce yürürlükte olanların ötesinde yeni ABD yaptırımları da uygulandı. Trump Yönetimi, JCPOA'nın İran'ın sakıncalı davranışlarını ele almadığını ve İran'ın nükleer faaliyetlerine JCPOA tarafından zorunlu kılınan sınırlamaların yaptırımların hafifletilmesini haklı çıkarmadığını iddia etti.³⁹⁹

Mayıs 2019'da İran, JCPOA'da öngörülen nükleer program sınırlamalarını aşmaya başladı. 13 Eylül 2020 tarihli bir başyazısında, dönemin başkan adayı ve eski başkan yardımcısı Joseph Biden, azami baskı politikasını “tehlikeli bir başarısızlık” olarak nitelendirdi ve seçilirse, Obama Yönetimi sırasında uygulanana daha yakın bir İran politikasına geri dönme niyetini belirtti. İran böyle yaparsa Amerika Birleşik Devletleri'nin tüm JCPOA taahhütlerini uygulamaya devam edeceğini belirtti.

Biden Yönetimi'nin 20 Ocak 2021'de başlamasından bu yana, İran'daki politika değişikliğiyle birlikte ilerleyeceklerini ifade ettiler. Bununla birlikte, Biden Yönetiminin, JCPOA'yı yeniden müzakere etme umuduyla ABD yaptırımlarının kazandığı gücü sürdürmesi gerektiğini savundu.⁴⁰⁰ Böyle bir adım, İran'ın balistik füzeleri geliştirmesi ve bölgesel silahlı fraksiyonlara verdiği destek gibi konularda “devam müzakereleri için bir başlangıç noktası” olacaktır.

3.5. İran İslam Cumhuriyeti'nin Arap Baharı Sonrası Suriye Söylemleri

Arap Bahar'ından ve bölgedeki istenmeyen sonuçları İran'ın bölgesel çıkarlarına hizmet etse de, bazıları genel stratejik çıkarlarıyla çelişmektedir. Arap Bahar'ının İran'ın bölgesel çıkarlarının lehine mi yoksa aleyhine mi olduğu sorusuna cevap vermek için çok daha incelikli ve bağlamsal bir analize ihtiyaç var. Bu çalışma, Arap Bahar'ının İran için etkilerini farklı aşamalarda incelemeye çalışmaktadır.

Eskiden ülkeler bir şekilde iki bloktan biriyle ilişkiliydi ve iki süper güç arasındaki yoğun rekabet, onların arkadaş rejimleriyle kırılgan olmalarına izin vermiyordu. Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Soğuk Savaş döneminin ortadan kalkmasıyla birlikte bazı ülkeler sömürgecilik sonrası döneme geri döndüler. Bu dönem hükümetlerin devlet görevlerini

---

⁴⁰⁰ İnternet: “WH says Biden will talk Iran with foreign partners”. (2020, Jan). **Reuters** , Web: <https://www.reuters.com/article/us-usa-biden-iran-idUSKBN29Q02F> (Erişim tarihi 18/12/2020).

yerine getiremedikleri, devletler ve sınırların kontrolü konusunda siyasi ve sosyal gruplar arasında şiddetli bir mücadele verdikleri bir dönemdi.

Orta Doğu'nun Arap Bahar'ı olarak adlandırdığı jeopolitik gelişmeler, Suriye hükümetinin kırılmasını arttırdı ve sonunda o ülkeyi çökmüş bir duruma getirdi. Suriye'nin iç krizi yalnızca ulusal güvenliğini etkilemekle kalmadı, aynı zamanda güvenliğini de etkiledi. Ancak bu eğilim, Komünizm sonrası dönemde ve küresel güç dengesinin çöküşünde çarpıcı bir dönüşüm geçirdi.

Görünüşte inanca dayalı çatışmalar, gerçekten de bölgesel liderlik için bölgesel aktörler tarafından benimsenen farklı siyasi ideolojiler arasındaki başka bir çatışmanın parçasıydı. Bazı analistlere göre, 2011 sonrası dönemde Orta Doğu'yu kabaca dört ideolojik fay hattı karakterize edilmektedir: 1) Müslüman Kardeşler tarafından benimsenen seçimsel İslamcılık; 2) IŞİD, El Kaide ve El Nusra arasında bölünmüş bir cihatçı ağ tarafından örneklenen Selefi cihatçı ideoloji; 3) İran, Irak, Lübnan Hizbullah'ı ve Suriye'nin Şii ağırlıklı eksen ve son olarak 4) Suudi Arabistan, Mısır, İsrail ve bazı Körfez ülkeleri gibi bölgedeki ABD'nin geleneksel müttefikleri.⁴⁰¹

Bu görüşe dayanarak bir devletin bu dönüştürülmüş bölgedeki gücü, devlet dışı gruplarla ittifaklarının istikrarı tarafından belirlenir ve bir devlet ile devlet dışı bir aktör arasındaki ittifakın istikrarı, devletin ideolojik projesine bağlılığı ve maddi destek kapasitesi ile belirlenir. Orta Doğu bölgesi, son yirmi yılda hem içeriden hem de dışarıdan tanımlanmış sistemik şoklara maruz kalmaktadır.

İlk şok, bölgesel bir güç boşluğu yaratan ve Orta Doğu ülkeleri arasında bölgesel liderlik için yeni bir rekabeti ateşleyen, 2003 yılında Amerika'nın Irak'ı işgaliydi. Irak devletinin etrafındaki zorluklar yeni siyasi sistemin yeniden yapılandırılması ve ardından gelen etnik / mezhepsel çatışma, İran'ın batı sınırlarında uzun süreli bir ABD varlığı anlamına geliyordu. 2010'lı yıllara kadar devam eden dönüşümler Arap Bahar'ıyla farklı bir boyuta geçti.

⁴⁰¹ Lerman, E. (2012). "The Game of Camps: Ideological Fault Lines in the Wreckage of the Arab State System". *Mideast Security and Policy Studies*, The Begin-Sadat Center for Strategic Studies, 0793-1042 ; No. 124

İkincisi, 2011 yılında Arap Baharı, Arap devletleri içindeki mevcut siyasi düzene bir darbe oldu. Arap sokakları ekonomik ve politik eşitsizliğe ve mevcut otoriter Arap rejimlerinin etkisizliğine karşı karıştı.⁴⁰² Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan Arap Baharı kısa zamanda Mısır, Libya, Yemen, Bahreyn ve Suriye'yi etkiledi. Bu çerçevede yeni ittifaklar kuruldu ve bozdu. Orta Doğu'daki Arap Baharı dalgası, büyük ölçüde politik, sosyal ve ekonomik memnuniyetsizlik ortaya çıktı.

Bu bağlamda, çelişkili demografik yapılar ve siyasi istikrarsızlık şiddetin artmasına sebep oldu. Mısır ve Tunus gibi bazı ülkelerde, bu protestolar ve devrimler hükümette bir değişikliğe yol açtı. Ayrıca hükümetlerin çöküşü ve krizin devam etmesi ile bölgedeki devletler ve devlet dışı aktörler arasında çatışmalar alevlendi. Suriye'deki gelişmeler de Hamas ve Hizbullah gibi aktörlerin etkin olmalarına ve güvenlik odaklı eylemlere sebep oldu. 2011'den itibaren farklı ülkeler Suriye'den büyükelçilerini çağırırsalar da, ve Esad'a görevi bırakma çağrısında bulunsalar da İran desteğinden vaz geçmedi.

Suriye'yi diğer ülkelerden farklı kılan temel faktörler arasında şüphesiz ki hem Suriye'nin mezhep temelli dini yapısı hem de başta İran olmak üzere İran'ın müttefiki olan bazı ülkelerin Esad rejimi yanında yer almasıydı. "Arap Baharı" kapsamında "İslami uyanış" adını verdiği ayaklanmaların çoğunu destekleyen İran, Suriye yönetimine neden destek verdiği Ruhani döneminde daha açığa kavuştu.

Bölgesel düzeyde İran, Türkiye ve Arabistan yeni sorumluluklar üstlendi. İran bu akımı, Suriye'ye varmadan önce "İslam Uyanışı" olarak adlandırdı ve Valiye Fakih bu uyanışın İran İslam Devrimin etkisinden kaynaklandığını öne sürerek özgürlük ve hakikat peşinde olan halkları desteklemeye hazır olduğunu ilan etti. Dera'da başlayan protestolar kısa zamanda Humus ve Şam ardından kutuplaşmanın etkisiyle ülkenin her tarafına sıçradı.

1979' dan günümüze kadar İran İslam cumhuriyetinin gündemini meşgul eden konular pek değişmedi. Suriye krizi, ABD ile ilişkiler, Körfez'de yaşanan gerilim, Yemen krizi ve Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin referandum süreci, İran'ı hep meşgul eden temel meseleler olarak sıralandı. Ancak İran, Humeyni devrimini Orta Doğu'ya ihraç etmek için "Arap Baharı" nı altın bir fırsat olarak gördü, Ayrıca Arap Bahar'ının İran devriminden etkilendiği

⁴⁰² Fawn, R. and Hinnebush. R.(2006). *The Iraq War: Causes and Consequences*. .Boulder CO: Lynne Rienner Press, 45-76.

fikrini de vurguluyordu. Ahmedinejad'ın dediği gibi: “Mısır ve Tunus devrimleri İmam'ın ürünleridir. Onu yönetirken İmam'ın eli görülmekteydi”.⁴⁰³

Nitekim birçok uluslararası politika uzmanına ve analistine göre Arap bölgesindeki gelişmeler yeni bir Orta Doğu düzeninin ortaya çıkmasına, öte yandan, bölgenin tüm siyasi ve stratejik denklemlerinin değişmesine yol açtı. Bu bağlamda, Suriye iç savaşı ve bölgesel aktörlerin müdahalesi, ülkenin kırılganlığını arttırdı.

Arap Bahar'ının Suriye'de alevlenmesiyle İran Esad yönetiminin iktidarda kalmasına ve Suriye'nin toprak bütünlüğüne dair desteğini sürdürdü. Şam Yönetiminin iktidarda kalarak ülkede kontrol alanlarını genişletmesi, Tahran'ın Suriye üzerindeki etkisinin devamı için büyük öneme sahipti. Dolayısıyla Suriye'de, Şam Yönetiminin kontrolü dışındaki bölgelerin özerklik elde etmesi ya da Suriye'nin federasyona dönüşerek ilerleyen zamanlarda ülkenin parçalanarak iktidarın zayıflaması ve diğer güçlerin bölgelerde etki kazanmaları İran tarafından istenmeyen bir durumdu.

Üçüncü sistemik şok, 2014 sonlarında Suriye-Irak topraklarında IŞİD'in yükselişiydi - her iki ülkede de çökmekte olan devlet otoritesi karşısında cihatçı ağların büyümesi için ateşleyici faktördü. Baas rejiminin işgalle çöküşü, çok mezhepli ve çok etnikli bir Irak'ı kimin yöneteceği ve yeni hükümetinin nasıl kurulacağı konusunda ciddi siyasi karışıklıklar yarattı. Benzer karışıklık, birçok rejim karşıtı grubun ulusun geleceği konusunda çeşitli siyasi ve ideolojik vizyonlarla ortaya çıktığı ve Esad rejiminin bu gruplara toprak kaybettiği Suriye'de de yaşandı⁴⁰⁴. Arka planda yaşanan bu tür gelişmelerle, Suriye-Irak toprakları kısa sürede çeşitli hükümet ve sivil toplum aktörleri, bölgesel güçler ve nihayetinde her biri çatışmada pay sahibi olan uluslararası güçler için bir savaş alanı haline geldi.

Bu koşullar altında, 2014 sonrası Orta Doğu'daki durum oldukça karmaşık görünüyordu. Uzun süren iç çatışma ve IŞİD'in Suriye ve Irak'taki topraklarda tecavüze uğraması Suriye ordusunu yıprattı ve devlet kurumlarının IŞİD hâkimiyetindeki topraklarda

⁴⁰³ İnternet: Hussein, H. (2013). “Opinion: Iran cannot export its revolution”. *Asharq Al awsat*, Web: <http://www.aawsat.net/2013/11/article55322504> (Erişim tarihi 02/08/2020)

⁴⁰⁴ Abdo, G. (2016). *The New Sectarianism: Arab Uprisings and the Rebirth of the Shia-Sunni Divide*. New York: Oxford University Press.7-8.

hızla çökmesine neden oldu. Benzer şekilde, Irak'taki devlet bürokrasileri ve askeri yapılar işgalle birlikte yıprandı ve ardından on bir yıl süren mezhepsel bir çatışma geldi.

Geleneksel yapılı ordu, geniş çaplı yolsuzluk ve devletin hızlı mezhepleşmesi nedeniyle milis gücü oyunun yeni adı oldu. Bu durum sonucunda savaşın doğası ve güvenlik yapılarının doğası da değişti.⁴⁰⁵ Irak ve Suriye'deki devlet kurumlarının çürümesi, bölgesel aktörlerin kendi siyasi sistemlerini ve ideolojilerini daha fazla bölgesel etki için genişletmelerine sebebiyet verdi. Görünüşte inanca dayalı çatışmalar, gerçekte bölgesel liderlik için bölgesel aktörler tarafından siyasi ideolojiler arasındaki başka bir çatışmanın parçasıydı.⁴⁰⁶

Ancak Suriye'deki başarısının yanı sıra nükleer anlaşması sonrasında gelen yaptırımlar İran dış politikasını da etkiledi. Nükleer anlaşmada öngörülen ekonomik ambargolar, hukuken kaldırılmış olmasına rağmen özellikle Batılı ülkelerden gelmesi beklenen ekonomik yatırımlar gerçekleşmedi. Bunun üzerine konu nükleer anlaşmanın tartışılmasıyla sınırlı kalmadı, İran bölgesel politikaları ve güç gösterisini pratiğe döktü.⁴⁰⁷ ABD bölgeyi istikrarsızlaştırdığı ve teröristlere destek sağladığı gerekçesiyle İran'ın saldırgan politikalarını sınırlamak amacıyla güvenlik stratejisini ilan etti.

2017'de İran'ın güvenliğini ve Suriye politikalarını olumsuz etkileyen önemli gelişmelerden bir diğeri ABD'nin, İran'ın bölgesel rakibi Suudi Arabistan'la 110 milyar dolar değerinde silah ve 350 milyar dolar değerinde savunma anlaşması imzalaması ve Körfez ülkeleri ile bir ittifak oluşturulmasına dair girişimi oldu. Ancak ABD'in İran'ı çevreleme ve dengeleme politikası Katar'ın direnmesiyle, İran için olumlu sonuçlar doğdu. Katar Araplar arasındaki yaşanan anlaşmazlıktan yararlanmaya çalışan İran, Katar'ı destekleyip ve Suudi Arabistan'ın İran'a karşı kurmaya çalıştığı Sünni koalisyonu engellemeye çalıştı.

2010'dan günümüzde dek Arap Bahar'ının İran'ın Suriye politikalarına katkısı faklı açılarda incelenmektedir. Araştırmalar esas olarak Arap Bahar'ının bölgesel siyaset

⁴⁰⁵ Abdo, G. (2013). a.g.e, 7-8.

⁴⁰⁶ Gause, G. (2017). "Ideologies, Alignments and Underbalancing in the New Middle East Cold War". *Political Science and Politics* 50(3), 672-675

⁴⁰⁷ İnternet: Hubbard, B. (July, 2015). "Arab World Split Over Iran Nuclear Deal". *New York Times*, web: <https://www.nytimes.com/2015/07/15/world/middleeast/iran-nuclear-deal-provokes-sharp-reactions-across-the-arab-world.html> (Erişim tarihi 2/08/2020)

üzerindeki stratejik etkilerini gözden geçirmektedir ve İran'ın bölgesel gücünü güçlendirip veya güçlendirmedigine dair çalışmalar yapılmaktadır. Bazı analistler Arap Bahar'ının bir bütün olarak İran'ın bölgesel konumunu iyileştirdiğini iddia ederken diğerleri aynı olayların İran'ın bölgesel gücünü zayıflattığını savunmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti, yeni siyasi söylemler tasarlama konusunda oldukça yenilikçidir. İslam Cumhuriyeti, İslami devlet inşasına söylemsel olarak eşlik eden köklü bir entelektüel geçmişe sahiptir. Bu nedenle, İran'ın son on yılda bölgesel dönüşümlere artan katılımı, Orta Doğu üzerine çeşitli siyasi söylemlerin oluşturulmasıyla eş zamanlı hale geldi. İran'ın bölgeye yönelik politikasını anlamamanın merkezinde üç söylem var: “İslami Uyanış”, “halk seferberliği” ve “direniş”.

3.5.1. İslami Uyanış

İran gazetelerine ve haber kanallarına bakıldığında, son dönüşümlere atıfta bulunurken “Arap Baharı” terimini kullanmadıkları ve Arap Baharı için ilgili terim, İran söyleminde “İslami Uyanış” veya “İslam Baharı” olarak kullanılmaktadır. Mısır ve Tunus rejimlerinin popüler gösterilerle devrilmesi ve ardından her iki ülkedeki İslamcı siyasi partilerin güçlendirilmesi, İslam Cumhuriyeti için tüm bölgeyi kasıp kavuran bir İslami Uyanışın canlanmasının sinyallerini verdi. Bugün “İslami Uyanış” terimi Arap Bahar'ına atıfta bulunmak için kullanılırken, İslam Cumhuriyeti tarafından uzun bir kullanım geçmişine sahiptir.

Terim başlangıçta Orta Doğu'da Batı liberalizmine ve Sovyet Marksizmine bir alternatif olarak yeni bir siyasi ideoloji ve sistemin yükselişine gönderme yapıyordu. Bu yeni ideoloji, bölgede yaşanan sosyopolitik sorunları ele almayı amaçlayan, sosyal ve politik olarak aktivist bir İslamcılıktı.

Otoriter Arap rejimlerinin Batılı güçlerle askeri ittifakı, Orta Doğu halklarının yaşadığı sömürü döngüsünü İslam Cumhuriyeti tarafından bağımlılık döngüsü yaratacağı gibi görünmekteydi. İran deneyiminde, bu döngüyü kırmanın yolu yerli güçleri kontrol altına almak ve başka yerlerden ithal edilmeyen bir yerli sistem kurmaktır. İslamcılık, İran ulusunu Batı sömürgeciliğinden kurtarmak ve millete bağımsızlığını vermek bu yerli sistemin ilkeleriydi.

İran Dini lider, Mısır ve Tunus'ta 2011'de yaşanan siyasi ayaklanmaları, 1979'da İran'ın başlattığı sömürgecilik karşıtı mücadelenin devamından başka bir şey olmadığına inanmaktaydı. Buna göre, İran rejimi Mısır ve Tunus'taki ayaklanmaları asırlık döneme bir yanıt olarak değerlendirmekteydi. Hameneyi göre ekonomik faktörlerin önemini küçümsemese de sorunun kökünü, Mısır cumhurbaşkanı Mübarek'in Batılı güçlere olan bağımlılığına ve bu da "Mısır ekonomisinin gelişmesini engellemesine sebep olmuştu."⁴⁰⁸ Ona göre Sorunların çözümü, yeni ve dönüştürücü bir siyasi ideoloji olarak "İslami Uyanış" ı yeni siyasi tartışmaların merkezine yerleştirmekti.

Ayetullah Hamaney, "İslami Uyanış" ı 1979 İslam Devrimi ile bölgeye getirilen yeni bir güç olarak görmekteydi. Joseph Nye, Henry Kissinger ve Samuel Huntington gibi şahsiyetler, 1979 İslam Devrimi'ni sadece "bir iktidar devri ve bir hükümet değişikliği" olarak değil, aynı zamanda bölgede "yeni bir gücün ortaya çıkışı" olarak tanımlarlar.⁴⁰⁹ Ayetullah Hamaney, bu gücü Batılı güçlerin teknolojik bilimsel ilerlemesiyle aynı seviyede görmüyor; daha ziyade bunu "siyasi etki" i olarak görmekteydi.⁴¹⁰

Şimdi, Devrimden on yıllar sonra Hamaney, "bu gücün, bölgesel ulusları ortak İslam kültürünü oluşturup ve bölgesel ulusların bir kimlik duygusuna sahip olmalarına yardımcı olduğuna" savunmaktadır ve bu da "farklı ekonomik, güvenlik, siyasi ve psikolojik baskılarla yenilmemektedir".⁴¹¹ Böylelikle İran Devrimi'nin inandığı İslami Uyanış, İran'ın siyasi zihninde kendi başına bir "güç" olarak yer alır - tüm bölgedeki Müslüman halkı harekete geçirecek, onlara yeni bir kimlik duygusu verecek bir güç, ve Batı erişiminin etkisiyle savaşmak için araçlar sağlamaktır.

İslami Uyanış, siyasi sonu olmayan ideolojik bir hareket değildir. Daha ziyade İslami bir siyasi sistem kurmayı hedefleyen bir harekettir. İran İslam Cumhuriyeti velayat-e faqih

⁴⁰⁸ İnternet: Khamenei, A. (2011) "Leader Leads Tehran Friday Prayers" . *The Supreme Leader's Official Website*, Web: <http://english.khamenei.ir/news/1407/Leader-Leads-Tehran-Friday-Prayers>. (Erişim Tarihi: 25/08/2019)

⁴⁰⁹ İnternet: Khamenei, A. (May, 2011). "Leader's Views on the Islamic Awakening ". *The Supreme Leader's Official Website*, Web: http://english.khamenei.ir/news/1458/Leader-s-View-of-Islamic-Awakening#The_wave_of_Islamic_Awakening(Erişim Tarihi: 25 /08/2019).

⁴¹⁰ İnternet: Khamenei, A. (2013). "Leader's Speech in Meeting with Participants of 7th Elite Youth Conference". *The Supreme Leader's Official Website*. Web: <http://english.khamenei.ir/news/1832/Leader-s-Speech-inMeeting-with-Participants-of-7th-Elite-Youth>. (Erişim Tarihi: 25/08/2019)

⁴¹¹ İnternet: Khamenei, A. (2013). "Leader's Speech in Meeting with Participants of 7th Elite Youth Conference". *The Supreme Leader's Official Website*. Web: <http://english.khamenei.ir/news/1832/Leader-s-Speech-inMeeting-with-Participants-of-7th-Elite-Youth>. (Erişim Tarihi: 25/08/2019).

tarafından yönetilirken, İran liderliği her ülkedeki özel sosyopolitik bağlamın bu sistem için uygun olmayabileceğinin farkındadır. İran'ın velayat-e fakih Batı liberal demokrasisine ve otoriter Arap milliyetçiliğine karşıt olarak, seçim siyasetini ve İslamcı ideolojiyi temel düzeyde birleştiren benzer herhangi bir sistem, yani bir tür “İslami demokrasi” olarak kendini tanımlamaktadır.⁴¹²

Diğer bir deyişle, İslami Uyanış, siyasi İslam ilkelerine dayalı bir sistemin inşasını ifade eder. İran'ın Lübnan Hizbullah'ı gibi bazı geleneksel müttefikleri tarafından paylaşılan bir algı olan İslam Cumhuriyeti, kendisini 1979'dan beri bu hareketin lideri olarak görmektedir. Bu söyleme göre İran, İslam'ı ideoloji ve sisteminin merkezine koyarak bölgedeki diğer uluslara bağımsız ve kendi kendini idame ettiren bir Orta Doğu yaratma konusunda ilham verme potansiyeline sahiptir.⁴¹³

3.5.1.1. İslami uyanış sonucunda Suriye'nin İran Şii Hilal jeopolitiğine katkıları

Jeopolitik İnsan yapılarının, dinlerin, ırkların, kültürlerin, akrabaların, politikaların, sınıfların, mekânların vb. durumuna ve etkisine dayandırılmaktadır ve onunla birlikte değerlendirilmektedir. Bugün küresel politik yapı, jeopolitiğin bir alt birimi olan jeokültür yolu ile yeniden şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Bu doğrultuda, Batı ve İslam arasında asırlardan beri var olan mücadelenin son bulma ihtimali yoktur.

Arnold Toynbee, 1948 yılında yayınladığı “Medeniyet Yargılanıyor” isimli kitabında Batı'nın İslam dünyası üzerindeki yoğun saldırısının iki medeniyeti yeniden karşı karşıya getirdiğine vurgu yapmaktadır.⁴¹⁴ Huntington'a göre ise yenedünyada mücadelenin esas kaynağı ideoloji ve ekonomi değil, kültür olacaktır. Dünyadaki olayların en güçlü aktörleri yine ulus-devletler olacak fakat küresel politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana gelecektir.

⁴¹² İnternet: Khamenei, A. (2010). “We Believe in Democracy and Freedom, but We Do Not Believe in Liberal Democracy”. *The Supreme Leader's Official Website*. Web: <http://english.khamenei.ir/news/4843/We-believe-in-democracy-and-freedom-but-wedo-not-believe-in>. (Erişim Tarihi: 25/08/2019)

⁴¹³ İnternet: Khamenei, A. (2011). “Leader: Iran's Resistance, Role Model for Awakened Nations”. *The Supreme Leader's OfficialWebsite*, Web: <http://english.khamenei.ir/news/1545/Leader-Iran-s-Resistance-RoleModel-for-Awakened-Nations>. (Erişim Tarihi: 25/08/ 2019)

⁴¹⁴ Toynbee, A. J. (1948). *Civilization on Trial*. London: Oxford University Press.

Fuller ve Tual gibi analistler Şii jeopolitik kavramını Şiilerin önemini ve rolünü ifade etmek için kullanmaktadırlar. Tual Şii dininin dizisini jeopolitik nitelikte bir konu olarak görmektedir. Şii coğrafyası, dünya güç ilişkilerini etkileyen bir bölge olduğunu savunmaktadır. Tual Şii hareketinin gücünde iç ve dış jeopolitik kavramlarını öne sürmektedir. Ona göre İç jeopolitik Şii topluluğunun ülkenin gelişmelerini ve iç politikalarını etkileme gücüdür. Dış jeopolitik ise Şii topluluğunun Şii dünyasının bölgesel ve uluslararası gelişmeleri etkileme gücünü içerir.⁴¹⁵

Tual'a göre "Şii jeopolitik ifadesini anlamak istiyorsak, özellikle Soğuk Savaş dönemine dönmeliyiz. Soğuk Savaş sırasında, Avrasya bölgesi dünyanın ve Hartland'ın merkezidi. O zamanlar, enerji transferi ve ona erişim ve bunun gibi kavramlar ana jeopolitik taslaktı, ancak Huntington tarafından medeniyetler çatışması tezinin sunulmasından sonra, bu jeopolitikte kültürel, etnik, dini kimliklerin siyasallaşmasına tanık olduk. Şii jeopolitiği bu stratejik ve düşünce çerçevesinde yer aldı".⁴¹⁶

Tual'a göre Şii fenomeni gelecekte uluslararası sahnede jeopolitik bir faktör olarak hareket edecektir. Thual perspektifinden Şii gücü genel yapı bakımından coğrafi bir boyuta sahiptir. Şii jeopolitiği, Şii siyasi coğrafyasının Orta Doğu'nun farklı ülkelerinde İran'ın Hartland'ı ile devam etmesi anlamına gelmektedir. Özellikle bölgedeki ve dünyadaki etki alanını genişletmeye çalışan İran'daki İslam Devrimi'nin zaferi gibi gelişmeler, İslam ve Şii gibi kavramlara yaymak için bir ortam yaratmaktadır. Örneğin, Körfez kıyısında yaşayan Şii'ler jeopolitik öneme sahiptir, çünkü dünyanın petrolünün yüzde yetmişi, dünyanın ekonomik büyümesi için hayati önem taşımaktadır; ayrıca İran daha yaygın bir politik geçmişe sahiptir ve bu durum onun nüfuzunu artırmaktadır.

Arnold Toynbee, medeniyetler üzeri çalışmasında çok güzel bir ifadeyle "Pan-İslamcılık uyumaktadır, ancak ezilen insanlar Batı'nın yönetimine karşı isyan iyi bir liderlikle, bu romantizm uyanacak ve bu İslam'ın askeri ruhunu kışkırtmakta etkili olacaktır ve İslam, tarihi rolünü tekrar oynamak için yükselecektir" diye durumu açıklıyordu.⁴¹⁷ Şii jeopolitiği kavramı, coğrafi alanlarda güçlenme ve dayanışma girişimlerinin yanı sıra, merkezde İran liderliği sayesinde güçlenmiş bir kavram olarak ortaya çıktı.

⁴¹⁵ Thual, F. (2003). *shia geopolitics, translation to Persian*. Tehran: vistar publication, 64-87

⁴¹⁶ Thual, F. (2003). a.g.e, 64-87.

⁴¹⁷ Toynbee, A. J. (1948). a.g.e, 42.

İran İslam Cumhuriyeti, 1979-1989 yılları arasında devrimci ideolojisini ihraç etme hırsıyla bilinirken, Lübnan Hizbullah'ı bu tutkunun gerçekleştiği tek vaka idi. Bununla birlikte, Saddam rejiminin çöküşünün ardından güç dengesindeki değişiklikler ve özellikle Irak ve Suriye'de güvenlik sisteminin değişimi, birçok analistin İran'ı bölgede daha etkili bir aktör olarak görmesine neden oldu.⁴¹⁸ 1979'da İran İslam Devrimi İslami hareketlere yeni bir ivme kazandırmayı başardı ve Orta Doğu'daki İslam uyanışı yeni bir aşamaya girdi. Aslında, İslam Devrimi'nin kazanılmasından sonra, Orta Doğu'daki siyasi gruplar, İran hükümeti gibi popüler bir hükümet oluşturmak için kendi hükümetlerine karşı büyük faaliyetler başlattılar. İran'daki İslam Devrim'i ve Lübnan'daki iç savaşlar, Şiiliği uluslararası sahnede jeopolitik bir faktör olarak gösterdi.

Kral Abdullah, Akdeniz şeridinin bir kısmı, Hazar Denizi ve Hint Okyanusu geniş petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olmalarından dolayı Şii İslam'ın etkisinin arttığını, ayrıca Şii İmparatorluğunun yükselişi Tahran tarafından desteklendiğine inanıyordu. Hizbullah'ın Lübnan'daki başarıları Şii'leri bu dönüşümün merkezinde etkiledi. Bu süreç, özellikle ABD'nin 2003'te Irak'ı işgal etmesi, Baas Partisi'nin çöküşü ve Irak'taki Şiiilerin güçlenmesi gibi Orta Doğu'daki diğer gelişmeler, Arap liderlerinin geleneksel düzen sistemini bozma ve yeni düzene karşı konumlandırma konusunda endişe duymalarına neden oldu.

Nitekim ABD'nin Irak'a karşı askeri harekâtı ve Irak'ı işgal etme, terörle mücadeleyi ilan etme ve nükleer silahların yayılmasını önleme politikası ve Saddam'ın yıkılmasıyla Orta Doğu'daki siyasi sahnede Şiiilerin varlığında bir dönüm noktası oldu. Iraklı Şiiilerin Orta Doğu'nun siyasi ortamına girmesi, Şiiilerin İran'da siyasi modeliyle birlikte yeni bir model yarattı. Irak'ta Şiiilerin güçlenmesi ve Lübnan Hizbullah'ın ve İsrail'in 33 günlük savaşı, Hizbullah'ı etkili bir bölgesel aktör yaptı. Sonuç olarak İran'ın Orta Doğu'daki gelişmelerdeki rolünü ve etkisini güçlendirmeye yardımcı oldu. Bu olaylar bölgedeki bazı Şii ülkelerin, özellikle İran'ın gücünden yararlanmasına sebep oldu. İran'ın bu tarihi fırsattan da yararlanarak ve Şii grupları ve Irak'ın, Lübnan'ın ve diğer Orta Doğu ülkelerinin partilerinin güçlü desteğiyle, bölgede ve bölgeye karşı bir Şii bloğu oluşturarak gücünü artırmayı planlıyordu.

⁴¹⁸ Gause, G. (2017). a.g.m, 672-675.

Bununla birlikte, bölgedeki Şii oluşumlarının ek coğrafi kapsamı nedeniyle, özellikle 2003'ten sonra Irak'ta, "Direniş Ekseni" daha sık kullanılan bir kavramla örtüşmeye başladı: "Şii Hilali". "Direniş Ekseni" politikası, Şii nüfuslu bölgelere coğrafi odaklanması, Devrim Muhafızları ve İranlı gönüllülerin açık sınır ötesi hareketi ve "Şii mabetlerin savunulması" söylemi nedeniyle giderek daha ideolojik ve dini göründü. Bu anlamda, "Direniş Ekseni"⁴¹⁹ İslam Cumhuriyeti'nin ilk on yılından itibaren zamanla "devrimi ihraç etme" politikasına giderek daha fazla benzedi.

Harita 3.1. Şii Hilal projesi⁴²⁰

Daha öncede vurgulandığı gibi 1979'deki İslam Devrimi'nin kazandığı zafer, Orta Doğu'nun jeopolitik sistemini bozdu. Bu sistemin çöküşüyle birlikte, sosyal bilimler ve jeopolitik analistleri bu olayın oluşumunu analiz edip ve alternatif sistemler üzerine tahminler yaptılar. Orta Doğu'nun jeopolitik bölgesinde bir Şii hükümetinin kurulması, bu bölgedeki Şiilerin yakınlaşmasına neden oldu ve daha sonra jeopolitik ağırlıklarını artırdı.

⁴¹⁹ "Direniş Ekseni" nin bölgedeki birkaç - bugün ağırlıklı olarak Şii - birliğin bir ittifakı olduğu unutulmamalıdır. Bu ittifakın parçası olan tüm aktörlerin bu ittifakla ilgili bir şekilde farklı çıkarları, öncelikleri ve tercihleri olabilir. Bu çalışma, merkezi İran dış politikasına odaklanması nedeniyle geri kalan aktörleri hariç tutarak, yalnızca İran'ın ittifak konusundaki konumu ve anlayışına odaklanmaktadır.

⁴²⁰ <https://www.timeturk.com/bir-iran-emperyalizmi-projesi-sii-hilali-gercek-mi-oluyor/haber-406668>

Bu hilal (Harita 3.1) Lübnan'ın bazı kısımlarını, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn ve Suriye'yi içine almaktadır. Şii jeopolitiğinin hedefi, dünyada Şii dini kimliğine sahip sistemlerin yeniden yapılandırılması, güçlenmesidir. Coğrafya açısından bakıldığında Şii'ler dört gruba ayrılabilir: a) İran Şii'leri, b) İran'ın etraf ülkelerindeki Şii'ler, c) Diğer Asya Ülkelerindeki Şii'ler, d) Dünyanın diğer bölgelerine dağılmış Şii gruplardır. İran'ın Körfezi bölgesindeki olağanüstü coğrafi konumu ve sıra dışı bir bağlantıya sahip olması gibi diğer avantajların yanı sıra İran'ın Şii dünyasında merkezi bir rolü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum Şiilerin özellikle İran Şii'lerinin artan etkisi, Sünni muhafazakâr kurumların, bölgede etkili bir Şii hilalin ortaya çıkma konusunda endişelerini dile getirmesine sebep oldu.

Şii jeopolitiği, İranı ideolojik jeopolitik konumuna yerleştirmektedir. Hafiznia'nın vurguladığı bu özel yaklaşım, ilahi merkezli, dengeli ve Adalet merkezli özelliklere sahiptir. Ayrıca Şii jeopolitiğine dayanarak toprağı bölünmesi veya bütünlüğü göz önünde bulundurulmalıdır.⁴²¹ Buna dayanarak İran merkez (heartland) olarak, Şii İslam'ın çevre bölgelerini (Rimland) etkilemektedir. Bu bağlamda, en önemli çevre bölgesi, Akdeniz denilen bölgede ağırlıklı olarak Müslüman ülkeleri içermektedir. Doğu Akdeniz, Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bir köprüdür ve bu nedenle merkezi bir jeopolitik role sahiptir. İran önemli bir Şii Müslüman nüfusa sahip olduğu ve İsrail'e komşu olduğu için, bölgedeki jeopolitik ve jeostratejik dengenin dengesizliği için kilit bir güçtür.

İran etkisinin somut bir göstergesi, sözde “Şii uyanışı”, yani Lübnan Hizbullah'ından Iraklı Şii'ler ve Yemen Husi'lere kadar bölgedeki Şii aktörlerin siyasi ve askeri hizalanmasıdır. Yine de dikkatli olunmalıdır. Şii dünyası, yerel ideolojileri, siyasi özlemleri ve ideolojik taahhütleri paylaşan yekpare bir varlık olarak görülmemelidir.⁴²² Hameneyi'ye göre “Müslümanlar arasındaki anlaşmazlığı körükleyerek bu büyük İslami Uyanış dalgasını durdurmak için yaygın çabalar sarf edildi, ancak İslam Ümmeti dini, etnik ve siyasi anlaşmazlığın nedenlerinin üstesinden gelmelidir”. Bu duruma yanıt olarak Geçmişten günümüze Ayetullah Hamaney, tüm Müslümanlar arasında birliği vurgulamaktadır. Şii ve

⁴²¹ Hafeznia, M. (2004). “A new Concept of the Heartland”. *Geopolitical journal* . no.16. Dec.170(16) ,1-17.

⁴²² Gause, G. (2017). a.g.m, 672-675.

Sünni topluluklar arasındaki çatışmaları Batı'nın sabotaj eylemi ve “İslami Uyanış” a bir yanıt olarak değerlendirmektedir.⁴²³

Bu göz önüne alındığında, çevreyi (Doğu Akdeniz) kontrol etmek gücü göstermek ve uygulamak için gereklidir. İran evrenselci bir misyonla hem bölgede hem de dünyada yayılmacılığa ve nüfuza sahip olma duygusunu taşımaktadır.⁴²⁴ Bu yayılmacılığın önemli bir aracı, İran'ın bölgedeki potansiyel dini (Şii) etkisidir. Şii yayılmacılığı, İran'ın Lübnan gibi ülkelere uzanmak istediği anlamına gelmektedir. İsrail ile sınırı olan Lübnan, İran'ın bölgedeki güç ilişkilerinin şekillenmesindeki etkisinin güzel bir örneğidir.⁴²⁵ Jeokültür çalışmalarında İran'ın etkisi öyledir, “İslam Cumhuriyeti sınırları dışında ve İslam dünyasında her an dikkat merkezi Lübnan ve Hizbullah'a çekilmektedir ”ve Suriye bir araç olarak bunu temin etmektedir.⁴²⁶

Irak'taki Necef ve Kerbela Şii din adamları, Şii siyasi partiler, Şii milisler ve paramiliter örgütler gibi çok sayıda Şii siyasi aktör türü vardır. Bu grupların ideolojik ve politik yönelimleri oldukça çeşitlidir, dini ve seküler, devlet ve medeni veya ulusal ve uluslar ötesi ikili arasında gidip gelmektedir. Bu tür iç farklılıklar, İran'ın bölgedeki Şii siyaseti üzerindeki etkisini de karmaşıklştırmaktadır.⁴²⁷

İran'ın Şii İslam'ın heartland olduğu fikri, İran Jeopolitik Derneği'ndeki birçok İranlı akademisyen arasında yaygındır. Ghalibaf ve Ghodsi, Şii topluluklarının yaklaşık yüzde 70'inin Batı Asya'da yaşadığını ve İran'ın bölgedeki Şii jeopolitik potansiyellerinden yararlandığını öne sürüyorlar. Fazelinia' ya göre, Basra Körfezi bölgesindeki Şii'ler, özellikle İslam Devrim'inden sonra Irak, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeleri etkilemektedir.⁴²⁸ Batılılar İslam Devrimi'ni Şii devrimi olarak görüyorlar, devrimci bir ideoloji olarak gördükleri Şii ideolojisinden korkuyorlar. Şii'ler

⁴²³ İnternet: Khamenei, A. (August, 2015). “Leader's Speech to Members of Ahlul Bayt World Assembly and Islamic Radio and TV Union”. *The Supreme Leader's OfficialWebsite* Web: <http://english.khamenei.ir/news/2109> (Erişim Tarihi: 25/08/ 2019)

⁴²⁴ İnternet: Pishgahifard, Z., Nusrati, S., Bazdar, S. (2015). “The Shiite Geopolitics and Iran's Seeking Territory in Eastern Mediterranean Region”. (in Persian), in *Shiite Studies*, Vol. 13, No. 1/49 Web: http://shiitestudies.com/article_18728_a9ca3167457c1922a9a192662c50e9e3.pdf (Erişim Tarihi 27/09/2020).

⁴²⁵ Pishgahifard, Z , Nusrati S. and Bazdar, Sh.(2015).a.g.m, 9.

⁴²⁶ Pishgahifard, Z , Nusrati S. and Bazdar, Sh.(2015).a.g.m, 2.

⁴²⁷ Dikkat çekici bir ayrışma noktası, Necef okulunun Şii siyasi teolojisinin ağırlıklı olarak politik olarak sessiz, İslam Cumhuriyeti'nin Kum okulunun ağırlıklı olarak aktivist olmasıdır. Benzer şekilde, İran'la on yıllardır süren bir ittifaka rağmen, Irak'taki tüm Şii siyasi partiler İran'la aynı düzeyde ideolojik yakınlığa sahip değiller.

⁴²⁸ Pishgahifard, Z , Nusrati S. and Bazdar, Sh.(2015).a.g.m, 9.

genellikle hassas jeopolitik bölgelerde yaşıyor ve bu, devrimci ideolojileriyle birlikte, Batı'nın bölgedeki çıkarlarını tehlikeye atmaktadır. Mehdi Javdani Moghaddam farklı bir Şii jeopolitik tanımlı yapmaktadır. Şii jeopolitiği, direnişin ve hâkimiyet diyalektiğinden oluşmaktadır. Şii jeopolitiğinde öte yandan, Orta Doğu'da güç dengesini korumakta olduğunu savunmaktadır.⁴²⁹

“Şii jeopolitiği ve Orta Doğu'da siyasal İslam” başlıklı bir kitapta Ahmed Naderi, Şii jeopolitiği terimini “Şii olan ülkelerin ve grupların bölgedeki güçlerini ve aktörlerini kazanma çabaları” olarak tanımlamaktadır. Tanımlamalara bakıldığında farklı bakış açıları ve tutumlarla İran Şii jeopolitiğini ortaya koyulmuştur.

İran'ın bölgedeki Şii nüfusla yakın ilişkiler kurmadaki hedefleri, yayılmacı olmaktan çok savunmacı ve gerçekçi bir politikadır. Bölgede güç olmak için İran, yalnızca bölgedeki dost Şii gruplarını güçlendirmeye çalışmıyor. Belki bir yandan sınırları çevresinde güvenli ve istikrarlı bir bölge oluşturmak, diğer yandan stratejik ilerleme ve gelişme için ekonomik fırsatlar yaratmayı planlamaktadır. Beşar Esad'ın korunması ve güçlü bir ulus devleti olarak İran'ın bölgede stratejik çıkarlarını başlatması Şii Hilal söylemindeki tartışılacak noktadır.⁴³⁰

Genel olarak bakıldığında İran'ın Suriye'deki Esad Rejimini desteklemesi her ne kadar siyasi çıkarlar gözetilerek yapılsa da, o siyasi çıkarları sağlayacak faktör de yine mezhepsel yakınlık yoluyla sağlanarak gönül bağından bağımsız değildir. Her ne kadar Suriye'de Şii nüfusu fazla olmasa da Lübnan'a ulaşmak için Suriye'nin jeopolitik konumu İran için olağanüstü bir imkân sağlamaktadır. Bu sebeple İran, benimsediği Şii Hilal politikası çerçevesinde Suriye ile ikili ilişkileri geliştirmenin yollarını aramıştır. Arap dünyasında kendisini yalnız hisseden Şam yönetimi ise alternatif ittifak arayışlarına yönelmiştir. Eğer Şii jeopolitiğini kabul edilen tanımlara dayanarak tanımlarsak, bu kavram Şii siyasi birimlerinin toprak veya toprak kaynakları için diğer devletlerle ve aktörlerle rekabetini ifade eder.

Bu durumda Suriye İran için Sünni ülkelere karşı coğrafi haritasına yönelik tehditlerle ilişkilidir. Yani siyasi birimler güç rekabetini ve göstergesini dengelemek için kullanılan bir araçtır. Bununla birlikte Şii Jeopolitiğin üç ana ayağı rekabet, bölge ve siyasi ideoloji ön

⁴²⁹ Moghaddam, M. J. (2012).” New Geopolitics of Shiism in the Middle East and Foreign policy of the Islamic Republic of Iran”. (in Farsi) *Geopolitics Quarterly* No.2, 29-62.

⁴³⁰ Moghaddam, M. J. (2012). a.g.m, 30.

plana çıkmaktadır. Bu durum, İran'ın siyasi haritasının sürekliliğini korumaktadır. Bu durumun bir açıklaması olarak, Şii hilal kullanılmaktadır. Dikkate değer olan, İran'ın 2003 yılından bu yana bu tür karmaşıklıklara ve çeşitliliğe rağmen bölgedeki Şii siyasetini etkileme kabiliyetinin artmasıdır. Bölgedeki Şii siyasetinin çok yönlülüğünden kaynaklanarak, İranlı politikacıların çeşitli siyasi söylemlere başvurmasıdır.

3.5.2. Popüler Seferberlik

Bu söyleme dayanarak Arap dünyasında devrimleri başarmak için temel strateji halk hareketidir. Halk seferberliği fikri iki ilkeye dayanmaktadır. Birincisi, kavram, halk tarafından ve halk için gerçekleştirilen ayaklanmaların devrimci niteliğine atıfta bulunmasıdır. Ayetullah Hamaney, “İslami Uyanış dalgasının en önemli unsurunun eylem, savaş ve cihat arenasında halkın varlığı olduğunu” vurgulamaktadır.⁴³¹ Halk seferberliğinin askeri kanadı İran İslam Cumhuriyeti'nin devrimci dönemde ve Kutsal Savunma Savaşı sırasında geliştirilen gönüllülük temelli silahlı seferberlik modeline atıfta bulunmaktadır.⁴³²

İmam Hüseyin'in özverili eylemi, Emevi ailesine direnişi ve nihayet şehitliği İran-İrak Savaşı sırasında İranlı gönüllü güçleri seferber etmek için ana söylem oldu. Gönüllü seferberlik modeli anlatıları, devrim muhafızları ve Basij kuvvetleri olmak üzere iki güvenlik kurumunun oluşturulmasıyla kurumsallaştı. Her iki kurum, bu tarihe kadar benzersiz bir İran güvenlik kültürünün damgasını vurdu.

Buna göre İran rejimi, konvansiyonel yeteneklerdeki zayıflığını geleneksel olmayan savaş, halk savaş kültürü ve halk seferberliği unsurlarıyla telafi etti. Bir savunma okulu, bir savunma zihniyeti ve kendi başına bir savunma markası haline geldi: “Kutsal savunma sırasında Devrim Muhafızları, askeri stratejilerden değil, Aşura okulundan gelen bir savunma okulu olan İslami Devrimci savunma okulunu yaratmayı başardılar. Bu strateji ile

⁴³¹ İnternet: Khamenei, A. (2011). “Leader's Remarks at International Conference on Islamic Awakening + Video and Audio”. *The Supreme Leader's OfficialWebsite*. Web: <http://english.khamenei.ir/news/1523/Leader-s-Remarks-at-International-Conferenceon-Islamic-Awakening>. (Erişim Tarihi: 25/ 08/2019)

⁴³² Moghadam, A. (2012). *Militancy and Political Violence in Shiism: Trends and Patterns*. New York and London: Routledge.

Devrim Muhafızları, Orta Doğu’da ideolojik olarak benzer düşüncelere sahip ve ağırlıklı olarak Şii grupları harekete geçirdi.⁴³³

İslami Uyanış söylemi 2013’ten sonra siyasi bir proje olarak ivmesini yavaş yavaş yitirdi. Mısır darbesi, Libya ve Suriye’deki iç savaşların yoğunlaşması ve Şiiliğe karşı yoğun güdülerle Sünni cihatçılığın patlak vermesi İran’ın Suriye’deki söylemini değiştirmesine sebep oldu. Benzer bir şekilde, halk seferberliği söylemi siyasi anlamdan askeri anlamla giderek daha fazla çerçevelenmeye başladı. İran 2012’den beri Suriye’de Esad rejimini desteklerken, devrimin ilk on yılında Lübnan ve Irak’taki Şii gruplarla bağlantıları nedeniyle “terörizmin devlet sponsoru” olarak etiketlendi.

Bununla birlikte, İran rejimi, Devrim Muhafızları’nın bölgedeki varlığının yanı sıra 2013’te IŞİD tehdidi ortaya çıktıktan sonra vekâlet savaşı katılımıyla giderek daha fazla kendini ön plana çıkarmaya başladı. İran’ın bölgede artan askeri varlığına yeni bir söylem eşlik etti: “tekfirler ve teröristlere karşı savunma”. Buna göre, Şii siyasi liderli, Lübnan Hizbullah’ı ve İran rejimi de dâhil olmak üzere bölgedeki Sünni cihatçılara atıfta bulunmak için tekfiri terimini kullanmaktadırlar. Bu söylemin arkasındaki ana anlatı, Sünni cihatçıların İslam Ümmetini, yani büyük Müslüman cemaatini böldüğüdür.⁴³⁴

Ayetullah Hamaney, IŞİD’i ABD, İngiltere ve İsrail istihbarat teşkilatları tarafından İslami cemaati mezhepsel sınırlara bölmek ve aynı zamanda İslami karşıtı yöneltmek amacıyla oluşturulmuş bir tekfiri terörist grubu olarak tasvir etmektedir.⁴³⁵ Halk ve popüler seferberliğin askeri çağrışımları, İran’ın Orta Doğu politikasında merkezi bir rol oynayan başka bir büyük söylemle direniş söylemiyle mükemmel bir uyum içindedir.

3.5.2.1. Suriye’de Şii silahlı gruplar

İslam Cumhuriyeti, Saddam sonrası dönemin ilk yıllarında stratejik bir pozisyon benimsedi ve çeşitli Şii siyasi gruplar arasında siyasi bir iktidar aracısı olarak hareket etti.

⁴³³ Eisenstadt, M. (2015). “The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change”. *Middle East Studies Monographs*, 7(9), 22, 27.

⁴³⁴ İnternet: Zelin A.Y., Smyth, P. (January, 2014). “The Vocabulary of Sectarianism”. *Foreign Policy*, Web: <https://foreignpolicy.com/2014/01/29/the-vocabulary-of-sectarianism/>. (Erişim tarihi 18/12/2020)

⁴³⁵ İnternet: Khamenei, A. (November, 2014). “Leader’s Speech in Meeting with Participants of International Congress on Takfirism”. *The Supreme Leader’s Official Website*, Web: <http://english.khamenei.ir/news/1985/Leader-s-Speech-in-Meeting-with-Participants-of-International>. (Erişim Tarihi: 25/ 08/2019)

Bununla birlikte, Irak ve Suriye’de mezhepçi şiddetin yoğunlaşması, İslam Cumhuriyeti’nin dış politika stratejilerini zaman içinde bölgedeki Şiilerle daha kapsamlı askeri angajman düzeylerine kaydırды. İran stratejisinin iki bileşeni 1) Şii bağlantılı silahlı gruplara siyasi ve askeri destek vermek; 2) Irak’ta Haşdi Şabi ve Suriye’de “Ulusal Savunma Birimleri” gibi paramiliter kurumlarından oluşturulmaktadır. İran Irak’ta Haşdi Şabi ve Suriye’de “Ulusal Savunma Birimleri”⁴³⁶ gibi paramiliter kurumların oluşturulması ve yeniden yapılandırılması üzerinde artan bir etkisi vardır. Şii silahlı gruplara ilişkin veriler, Irak ve Suriye’deki Şii grupların ideolojik ve siyasi olarak çeşitli olduğunu göstermektedir. Şii silahlı seferberliğinde üç temel ideolojik blok vardır. Irak’taki bazı gruplar, İran’ın Ayetullah Humeyni ve Ayetullah Hamaney’e biat ederek siyasi bir ideoloji olarak velayat-e fakih’i kabul etmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti’ne ideolojik olarak sempati duyup ve bir siyasi sistem inşa etmek için ilham verici bir örnek olarak bakmaktadırlar. “İran vekilleri”⁴³⁷ olarak tanımlanan bu gruplar İran’dan askeri, siyasi ve ideolojik eğitimin yanı sıra teknik destek almaktadırlar. Vekâlet gruplar genellikle stratejik operasyonlarda iş birliği yaparak, Suriye’ye gönderilecek cephe örgütlerinin kurulmasına yardımcı olurlar ve insan gücü sayıları diğerlerinden daha yüksektir. İkinci grup, Iraklı milliyetçi lider ve din adamı Mukteda el-Sadr’a biat etmektedir. Irak milliyetçisi olan bu grup dış etkiden arınmış bağımsız bir Irak devleti fikrini savunmaktadırlar. Dünyanın dört bir yanındaki Şii toplulukları arasında dini rehberlik için en saygı duyulan ve en çok takip edilen Şii din adamı Irak Ayetullah Sistani’dir.

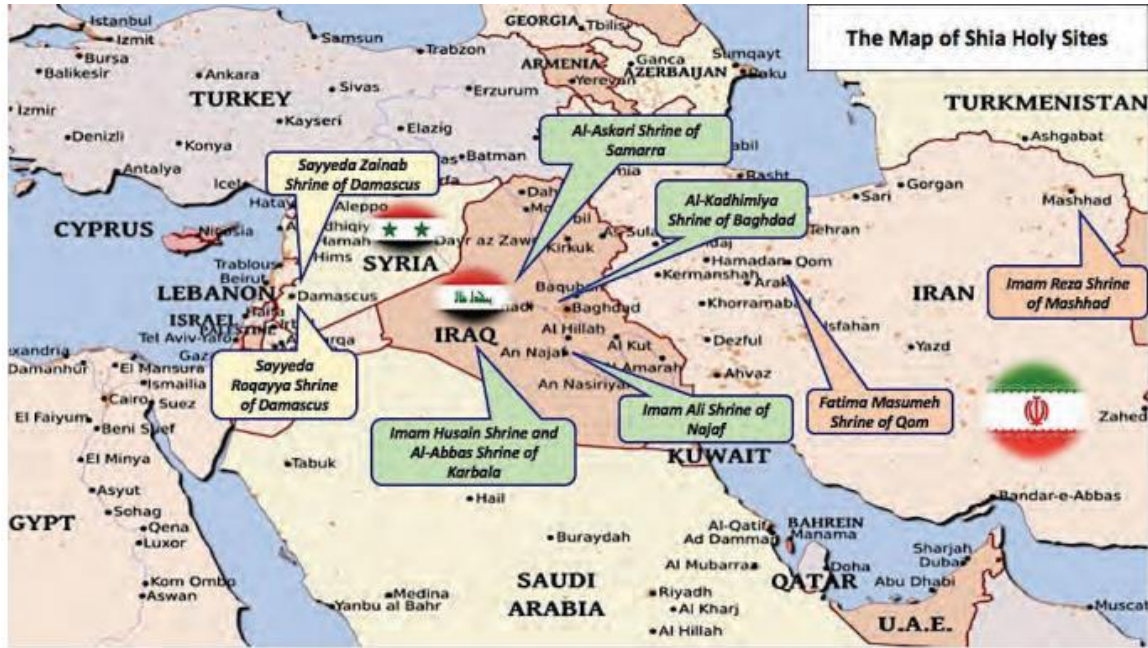
Hem demografik hem de mezhepsel olarak siyasi manzara Irak’taki Şiilerin lehinedir. Yine de çarpıcı olan Irak’taki Şii grupların yaklaşık% 40’ının Irak topraklarıyla sınırlı kalmaması ve Suriye’de savaşmak için sınırı geçmesidir. Bu sınır ötesi seferberlik, ağırlıklı olarak Sünni cihatçılığın yükselişine ve IŞİD’in Suriye topraklarında tecavüzüne bir yanıtı.⁴³⁸ Esad güçleriyle birlikte Şam yakınlarındaki Seyyede Zeynep Mabedinin savunması için Suriye’ye giden Liwa Abu al-Fadl al-Abbas Tugayları tarafından yönetilen Irak Şii milis ağının bir başka grubudur (Harita 3.2).

⁴³⁶ National Defense Units

⁴³⁷ İran proxies

⁴³⁸ Uzun, Ö. S. and Ekşi, M. (2017). “Continuities and Changes in Iran’s Foreign Policy: Analysis of Syrian Case”. *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 205-228.

Suriye cephesinde Lübnan Hizbullah'ı, 2013'ten beri Suriye çatışmasına resmi katılımı İran'ın gücünü artıran İran'ın etkili bir müttefikidir. Sonuç olarak, bu İran yanlısı vekillerin birçoğu Suriye'de "Direniş Eksenini" ni desteklemek veya bu amaçla cephe grupları oluşturmak için savaşmaktadırlar.

Harita 3.2. Şii kutsal mekânlar haritası⁴³⁹

3.5.2.1.1. Ulusal savunma kuvvetleri⁴⁴⁰

Suriye'de de paramiliter güçlerin oluşumu, 2011 yılında iç savaşın patlak vermesinden bu yana devam etmektedir. Başlangıçta mahallelerini rejim karşıtı güçlere karşı korumak için harekete geçen ve daha sonra Esad rejimi için savaşmaya başlayan Aleviler ağırlıklı olarak halk ordusu oluşturuldu. Suriye'deki halk seferberlik güçlerinin Iraklı Haşdi Şabi'ye kıyasla daha uzun bir geçmişi vardır. Baas Partisi Esad ailesiyle, 1960'larda iç muhalefete karşı bir güç olarak iktidara geldikten sonra birkaç paramiliter birim kurdu.⁴⁴¹

⁴³⁹ İnternet: "Pilgrimage to Karbala, Who are the Shia? PBS". (2007, March). *Shia Holy Sites* Web: <https://www.pbs.org/wnet/wideangle/uncategorized/whoare-the-shia-shia-holy-cities/1735/>. (Erişim tarihi: 13/07/2019).

⁴⁴⁰ National Defense forces

⁴⁴¹ İnternet: Campbell, K. (2013). "Civil-Military Relations and Political Liberalization: A Comparative study of the Military's Corporateness and Political Values in Egypt, Syria, Turkey and Pakistan". *Middle East Security Report*, Web: <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/TheAssadRegime-web.pdf>. (Erişim tarihi: 11/08/2020)

Baas önderliğindeki milis güçlendirme ve paramiliter grupların oluşumu, rejimin Müslüman Kardeşler ayaklanmalarına karşı ülke çapındaki rejim destekçilerine silah ve eğitim sağladığı 1980'lerde yoğunlaştı. Esad Rejimi, rejim yanlısı milis kuvvetleri oluşturma konusunda 30 yıllık deneyime sahipti. Bu milisler, rejim karşıtı unsurlara karşı savunma yapmak için Suriye kasabalarında, köylerinde ve ilçelerinde kendilerini silahlandıran yerel gönüllüler oldukları için "Popüler komiteler" veya "Ceyş el Şaabi" olarak adlandırıldılar.⁴⁴² Bu popüler komiteler genellikle azınlık topluluklarından oluşuyordu: Aleviler, Dürziler ve Hristiyanlar.

2013 yılında, Suriye Ordusu hem bölgesel oyuncular hem de uluslararası toplum tarafından karşı karşıya geldiğinde, Suriye'nin iki eski müttefiki olan İran ve Lübnan Hizbullah'ı, Esad rejimini desteklemek için devreye girdi.⁴⁴³ Hem Lübnan Hizbullah'ı hem de İran 2012'den beri Esad ile birlikte savaşıyorlardı, ancak 2013'ten beri askeri faaliyetleri arttı. Hizbullah ve İran'ın daha fazla askeri desteği, "Direniş Ekseni" ittifakının savunmasına dayanmaktadır. Hizbullah lideri Hassan Nasrallah, Mayıs 2013'te yaptığı konuşmada, Suriye'yi "Direniş Ekseni" nin "omurgası" olarak nitelendirdi.

Hem İran Devrim Muhafızları-Kudüs Gücü birimleri hem de Lübnan Hizbullah'ı, çatışmaya doğrudan müdahale ederek, Esad yanlısı milisleri finanse ederek ve eğiterek, Iraklı Şii milisleri Suriye'de savaşmaya göndererek ve Şii ağırlıklı köylerde yeni milisler yaratarak Esad rejimini desteklemektedirler.⁴⁴⁴ İran'da Ayetullah Hamaney, Hizbullah'tan Hasan Nasrallah, Kudüs Gücü'nden Kasım Süleymani ve Suriyeli subaylar 2013 baharında Tahran'da bir araya gelerek daha yakın iş birliği ve koordinasyon kararı aldılar. Sonuç olarak, birkaç Esad yanlısı milis ve yerel komite yeniden yapılandırıldı ve "Ulusal Savunma Kuvvetleri" adı verilen daha kurumsallaşmış bir yapı altında birleştirildi. USK, eski İran Devrim Muhafızları Ordusu Kudüs Gücü yardımcısı Hossein Hamedani tarafından kuruldu.⁴⁴⁵

Hizbullah ayrıca, özellikle Lazkiye, Humus, Şam ve Halep'teki USK bileşenlerini şehir savaşı ve gerilla taktikleri konusunda eğiterek, USK'nin oluşturulması ve

⁴⁴² Brynjar L.(2016). "The Islamist Uprising in Syria, 1976-82: The History and Legacy of A Failed Revolution". *The British Journal of Middle Eastern Studies* 43 (4), 541-559.

⁴⁴³ İnternet: Sullivan, M. (2014). "Hezbollah in Syria". *Middle East Security Report*, Web: <http://www.understandingwar.org/report/hezbollah-syria> (Erişim tarihi: 13/09/2019).

⁴⁴⁴ Sullivan, M. (2014). a.g.m, 14.

⁴⁴⁵ Sullivan, M. (2014). a.g.m, 2.

genişletilmesi için önemli destek sağladı. USK'nin başlangıçta İran Basij'ine göre modellenmiş olup olmadığı bir tartışma konusudur. Esad rejimi altında halk komiteleri fikri uzun bir geçmişe sahipken, USK projesinde Suriye, İran, Hezbollah'ı ve Iraklı Şii milis güçleri arasındaki iş birliği, USK'nin daha da gelişmesinde önemli bir etkidir.

Bununla birlikte, tüm taraflar, “Direniş Ekseni” nin ideolojik sınırlarına ve ittifakı sağlam tutmak için operasyonel gerekliliklere bağıdırlar. Bu nedenle, popüler seferberlik modelinde ve “Direniş Ekseni” söyleminde ikinci partilerin operasyonel deneyimleri, paramiliter kurum oluşumları olarak İran Basij, Hashd al-Shaabi ve USK arasındaki ortaklıkları vurgulamaktadır. Dahası, Şam'daki Devrim Muhafızları Ordusu-Kuds Kuvvet Bürosu, iç savaş boyunca “Direniş Ekseni” nin tüm taraflarını bir araya getiren askeri planlama, strateji ve operasyonlar için koordinasyon ofisi olarak bilinmektedir.⁴⁴⁶

İran rejiminin USK güçleri hakkındaki söylemi, Haşdi Şaabi ile paraleldir. İran Kudüs Gücü'nün Suriye ve Irak'taki yardımının “bu düşünce okulunun bölge sınırlarının ötesinde popülaritesine yol açtığını... Suriye'deki Ceyş el-Şaabi gibi halk güçleri arasındaki diyalogu” iddia edilmektedir. İran güçleri ve İran ordusunun modellenmesine dayanan Irak'taki Haşdi Şaabi, İran'ın komşu ülkelerdeki otoritesinin etkisinin bir göstergesidir.

Arap Baharı ideallerinin azalması ve sürecin mezhepsel çatışmalara, radikalleşmeye ve vekalet savaşlarına dönüşmesiyle, İran rejimi İslami bir Uyanış söylemi altında İslami devrim fikrinden uzaklaştı ve Savaştan zarar gören ülkelerde güvenlik söylemine doğru eğildi. Buna göre Devrim Muhafızları Ordusu-Kuds Gücü, bu ülkelerde halk seferberliği ve “Direniş Ekseni” söylemleri altında Şii milis ve paramiliter birimleri kendi Basij ve / veya Lübnan Hizbullah'ına benzer bir strateji izledi. Bu anlamda din, İslami Uyanış söyleminin vurguladığı gibi bir ideoloji rolünden daha çok bir “kurum” ve bir “güç kaynağı” rolü oynamaktadır.

3.5.3. İran'ın Direniş Söylemi

İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında “Direniş” söyleminin büyük bir yeri vardır. Orijinal kullanımında, kavram Orta Doğu'da algılanan sömürge düzenine karşı İran direniş hareketine ve ayrıca siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel alana atıfta bulunuyor. Böylece

⁴⁴⁶ Sullivan, M. (2014). a.g.m, 11.

İslam Cumhuriyeti 1979 İslam Devrimini, bir direniş anı olarak tasvir etmektedir. Şah rejiminin devrilmesi ve yeni rejimin belirleyici unsuru olarak modern İslami benimsenmesi, İslam Cumhuriyeti'nin kolektif farkındalığındaki ilk direniş örneklerindendir. Direniş dış karakterini, savaş alanında gönüllü seferberlikte, üniversitelerde, sanayilerde, hastanelerde ve hayatın her alanında kendi yerli kaynaklarını bir araya getirdiği İran-İrak Savaşı sırasında kazanmıştır.⁴⁴⁷

Böylece Irak'la savaş, İslam Cumhuriyeti'nin direniş kimliğine, yeni rejimin direniş kurumlarını ve kültürünü inşa etmesine katkıda bulundu. Ayetullah Hamaney, hem devrim hem de Kutsal Savunma Savaşı sırasındaki deneyiminden yola çıkarak, İslam Cumhuriyeti'nden “siyaseti, ekonomisi, uluslararası eylemi ve ülke içinde ve dışında geniş bir etki alanı olan” bir direniş hükümeti “olarak söz etmektedir.”⁴⁴⁸ İran direniş söylemi hem askeri güç hem de siyasi önbellek açısından kapsamlıdır.

Ayrıca, Ayetullah Hamaney'in konuşmalarında bu terimi ağırlıklı olarak Devrim Muhafızları ve Basij'e hitap ederken kullanmaktadır. Her iki örgütü de devrimci anın sona ermesinden sonra İslam Cumhuriyeti'nin tam anlamıyla yerleşik direniş güçleri olarak faaliyetlerini sürdüren direniş güçleri olarak nitelendiriyor.⁴⁴⁹ Üçüncüsü, “direniş”, özellikle ilgili bölgelerdeki İsrail işgaline karşı direniş açısından, Filistin ve Lübnan Hizbullah'ındaki kendi kendini tanımlayan İslami direniş hareketlerine atıfta bulunmak için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle terim, Devrim Muhafızları ve Basij ile bağlantılı olarak “Direniş Ekseni” veya “Direniş Cephesi” olarak kullanılır. İslam Cumhuriyeti, Filistin ve Hizbullah direnişine yönelik siyasi duruşunu ve desteğini açıklarken oldukça Direniş Cephesini vurgulamaktadır.⁴⁵⁰

Ancak “Direniş Ekseni” yıllar boyunca İran, Filistin ve Lübnan Hizbullah ekseniiyle sınırlı kalmadı. Aksine, dinamik olduğu ve siyasi koşullar başka yerlerde benzer hareketlerin yükselmesine izin verdiği için genişlemeye devam etti. Buna göre, Devrim Muhafızları

⁴⁴⁷ Zelin, A. Y. and Smyth, P. (2014). a.g.m, 6-18.

⁴⁴⁸ İnternet: Khamenei, A. (May, 2017). “The Enemy Wants to Take Away Iran's Deterrent Power”. *The Supreme Leader's Official Website*, Web: <http://english.khamenei.ir/news/4807/The-enemy-wants-to-take-awayIran-s-deterrent-power-Ayatollah> (Erişim Tarihi: 25/ 08/2019)

⁴⁴⁹ İnternet: Khamenei, A. (November, 2015). “Enemies Trying to Infiltrate Decision Makers”. *The Supreme Leader's Official Website*, Web: <http://english.khamenei.ir/news/2686/Enemies-Trying-to-Infiltrate-DecisionMakers> (Erişim Tarihi: 25/ 08/2019)

⁴⁵⁰ İnternet: Khamenei, A. (February, 2017). “We Are with Every Group that is Steadfast on the Path of Resistance,” *The Supreme Leader's Official Website*, Web: <http://english.khamenei.ir/news/4644/We-are-with-every-group-that-is-steadfast-on-the-path-of-Resistance>. (Erişim Tarihi: 25/ 08/2019).

komutanları ve Devrim Muhafızları'na yakın şahsiyetler, son birkaç yıldır Irak, Suriye ve Yemen'i "Direniş Ekseni" söylemlerine giderek daha fazla dâhil oldular. Bu durum ise, Devrim Muhafızları'nın Suriye ve Irak topraklarında artan varlığına paralel oldu. Ancak direnişin hedefine Irak ve Suriye'nin dâhil edilmesiyle dönüşüm yaşadı. Ardından, Irak ve Suriye sınırlarında Devrim Muhafızları'nın artan varlığı, mezhep çatışmalarının artmasına ve IŞİD'in önderlik ettiği Sünni cihatçılığa bağlandı. Necef, Kerbela ve Seyyede Zeynep'teki Şii nüfuslarına ve Şii mabetlerine yönelik IŞİD tehdidi büyüdükçe, Devrim Muhafızları askeri varlığını Şii mabetlerin savunucuları olarak meşrulaştırdı.

Direniş eksen, bölgedeki Türkiye ve Suudi Arabistan'a doğrudan muhalefet eden Irak, Suriye ve İran'daki ve Lübnan Hizbullah'ı, ABD ve İsrail ile çıkarlarına karşı işbirliğine doğru yöneltti. Bununla birlikte, ne Ayetullah Hamaney ne de Devrim Muhafızları veya ona bağlı kurumlar, bu ittifakın ideolojik çekirdeği olarak Şii kimliğini vurgulamıyor. Bunun yerine, sömürgecilik karşıtlığı, Siyonizm karşıtlığı ve son zamanlarda Selefi karşıtı cihatizmi harmanlayan daha geniş bir ideolojik gelenek yelpazesini kapsayan ve Şii tarafından bilgilendirilmiş seferberlik stratejileri, güvenlik kültürü ve kurumlarının eşlik ettiği direniş ideolojisine atıfta bulunuyorlar.

3.5.3.1. İran'ın güvenlik politikalarında Suriye'nin katkısı

Güvenlik kompleksi ilk olarak 60'larda Thomas ve Grize tarafından kullanıldı. Onların görüşüne göre, bir ülkenin güvenliğini sağlamak diğer ülkenin güvenliğini korumaya ve bir ülkenin güvenliğini tehdit etmek diğerinin güvenliğinin tehdit altında kalmasına sebep olur. Bu teorik yaklaşımda, bölgedeki güvenliğin niteliği doğru bir şekilde anlaşılması için dikkatle incelenmelidir.

Güvenlik paketi, dostluk, düşmanlık ve güç ilişkileri içerisinde olan bir grup devlet arasında ve birbirine bağlı bir güvenlik alanı oluşturarak sağlanmaktadır. Aynı şekilde, büyük ve yabancı güçlerin rolü de etkili bir faktör olarak büyük önem taşımaktadır. Buzan⁴⁵¹, bu ülkelerin İttifak ve Koalisyon için olmaları takdirde, yabancı güçler tarafından saldırıya uğrayacağına inanıyor. Bazı durumlarda, yerel rakipler dışarıdan yardım ister ve bazen bu

⁴⁵¹ Buzan, B. (1997). *Security: A New Framework for Analysis*. UK: Lynne Rienner Publishers, 49-61

durum küresel rekabete sebep olur. Ayrıca komşu olmak, ortak kimlik, ekonomik ihtiyaçlar, etnik ve kültürel bağlantılar güvenlik kompleksi değişkenleri arasındadır.

Bölgesel güvenliği oluşturmak, güven ve iş birliğe dayalı bir yapı gerektirir. Buna karşılık, bölgesel güvenlik, siyasi birimlerin kendi ülkelerinde güvenliği aradığı ve ulusların güvenliğinin birbirine bağımlı olduğu ve güvenlik işbirliğine girme zorunluluğu duyduğu uluslararası bir analiz birimidir. Güvenliği sağlamak ve gerilimleri azaltmak için doğru bir stratejinin kullanılması, en önemli ihtiyaçlardan biridir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, hükümetle birlikte, bireyler, uluslararası gruplar, ulus ötesi şirketler ve medya, hepsi güvenlik yetkilileridir.

Güvenlik koleksiyonlarının birkaç ana bileşeni vardır: 1. Karşılıklı Güvenlik: Bu, her birimdeki güvenlik gelişmelerindeki değişikliklerin diğer birimleri de etkilediği anlamına gelir. 2. Dostluk veya düşmanlık kalıpları: Bölgesel güvenlik tanımında, güç ilişkilerine eklenecek temel unsur devletlerarasındaki dostluk ve düşmanlık kalıplarıdır. Dostluğun amacı, ilişkilerinde destek veya korunmayı bekleyen bir dizi gerçek arkadaşlığın olmasıdır. Düşmanlık kavramı ayrıca şüphe ve korkunun baskın olduğu bir ilişkidir.

Aslında, bu model sınır ve bölgesel anlaşmazlıklar, bir birimin diğerine göre etnik tercihleri, ideolojik farklılıklar veya olumlu veya olumsuz ilişkilerden kaynaklanabilir. 3. Komşuluk: Aslında, coğrafi açıdan birbirine yakın olan ülkeler arasında bir güvenlik ilişkisi vardır. 4. En az iki etkili aktör var olması: en az iki etkili bölgesel güç ve birkaç zayıf ülke güvenlik kompleksinin oluşturulması. 5. Bağlı bağımsızlık, Bağlı bağımsızlık kriterine dayanarak, güvenlik ilişkilerinin bir grup ülkeyi diğerlerinden ayırdığı veya birleştirdiği komplekstir.

Güvenlik kompleksine dayanarak Suriye hükümetinin kırılganlığının bölgenin güvenliğinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Dışarıdan da, yabancı aktörlerin “organize şiddeti” yaratma, geliştirme ve yaymadaki rolü çok önemlidir. Eylemleri arasında Suriye’deki şiddetli aşırılık yanlısı muhalefetin oluşumu, örgütlenmesi ve yönetimi, muhalefet ve aşırılık yanlısı hareketlere silah yardımı ve eğitilmesi, Suriye’de terörist grupların kurulması, Şiddette motive Etme, en önemli dış faktörler arasındadırlar.

İran Şam, Humus, Halep, Hama ve bazı çatışmalı bölgelerde neredeyse 20'ye yakın üs inşa etmiştir. İran'ın Esad rejimine sağladığı siyasi destek; diğer ülkelerin Suriye'nin iç işlerine karışmasını önlemek; Suriye'ye dış müdahaleyi engellemek ve Baas rejiminin yalnızlaştırılması girişimlerini boşa çıkarmak üzerine kurulmuştur. İran'ın Suriye sorununun çözümü için bölgesel işbirliği arayışları, İran'ın asıl gayesinin hasımlarını Suriye'den uzak tutmak olduğunu göstermektedir. Ancak İran'ın Suriyeli muhaliflerle problemlili ilişkisi sorunun çözümünde aktif rol almasını engellemekte ve bölgesel çözüm arayışlarının dışında tutulmasına neden olmaktadır. Suriye sahasında varlığını güçlendirerek pazara hâkim olmak isteyen İran; Tahran-Bağdat-Şam hattından demir yolu ve İran-Halep-Lazkiye üzerinden Suriye M4 ve M5 kara yolu otoban ağı kurulmak suretiyle iki koldan Akdeniz'e çıkış kapısı projesi bulunmaktadır.⁴⁵²

Diplomatik destek ise Suriye'nin yalnızlaşmasını önlemek ve rejime bölgesel destek sağlamaktır. Arap Baharı ile gelen Halkın reform talepleri Esad yönetimi tarafından da şiddet uygulamalarla cevaplanmıştır. Suriye rejiminin düşmesini istemeyen İran, buradaki stratejik çıkarlarının zarar görmemesi için Suriye rejimine destek açıklamaları yapmıştır. İran, bölgedeki etkisini kullanarak diğer müttefiklerini Esad rejimine destek vermeleri için yönlendirmektedir. Bu bağlamda İran'dan sonra Esad rejimine en büyük destek Tahran'ın yönlendirmesiyle Hizbullah ve Irak yönetiminden gelmiştir.

Genel olarak İran Suriye ilişkilerine bakıldığında İran ve Suriye ilişkisi teorik olarak bir mezhebi meşruiyete dayanır. 12 İmamı Şia ile Nusayrilik arasındaki dinsel yakınlık politik bir ittifakın da zeminini oluşturmuştur. İran'ın Baas'a desteği yakın vadede İran'a çıkar sağlamaktadır. Söz konusu stratejik ittifakın gerekçelerinden birisi de Filistin sorununa aktif müdahale imkânı olarak açıklanmaktadır. Lübnan'da Hizbullah'a destek sağlama konusunda İran Suriye'ye ihtiyaç duymaktadır. Ancak İran tüm bu tutumları ile Baas rejiminin her zaman sadık bir Filistin destekçisi olmayacağını bilmektedir. İslam Cumhuriyeti ile Baas arasındaki stratejik ilişki “özgürlük ve demokrasi” iddiasıyla hareket eden küresel kapitalizme çok büyük bir gerekçe sunmaktadır.

⁴⁵² Durukan, N. (2020). “İran'dan Akdeniz'e Açılma Adımları...”. *Milliyet Gazetesi*, Web: <https://www.milliyet.com.tr/dunya/irandan-akdenize-acilma-adimlari-6212665> (Erişim tarihi: 15/05/2020)

Sonuçta, İran literatüründe İran İslam Cumhuriyeti'nin Suriye'ye yönelik dış politika yaklaşımları 3 kategoride sıralayabiliriz:

- İnsan hakları: Bu çerçevede Beşar Esad'ın Baas yönetimi gayri demokratik ve adil olmayan bir yapıya sahiptir ve muhaliflere yönelik bastırıcı tutumu insan haklarını yaygın bir şekilde ihlal etmektedir ve İİC de bu çerçevede bir dış politika benimsemesi gerek, dolayısıyla Suriye'ye yönelik yaptırımlara katılarak Beşar Esad yönetiminin düşüşünü sağlamalıdır. Onlara göre Esad'ı desteklemek ülkedeki şiddet ve insani facia perspektifinden ülkenin meşruiyetini tehlikeye atmaktadır.
- İdeolojik yaklaşım: Bu çerçevede Suriye, stratejik konumu ve tutumuyla Direniş ekseninde yer almaktadır ve onun iktidarda kalması şartlar ne olursa olsun korunmalıdır. Suriye'nin yardımıyla İran, Lübnan'da daha özgür davranarak Filistinli militan gruplarını ve Hizbullah'ı desteklemektedir. İran'ın bu hareket özgürlüğünü sürdürmesi için Suriye hükümetini desteklemesi gerekmektedir. Buna ek olarak, Suriye rejiminin çöküşü Hizbullah ve Filistin gruplarını zayıflatacak ve bu durumdan faydalanan Siyonistler Suriye'ye müdahaleyi, Hizbullah ve Filistin grupları üzerindeki baskıyı artıracaklardır. Jeopolitik bir bakış açısıyla İran'ın stratejik derinliği batıda Akdeniz kıyılarına Kadar genişletilmiştir. Bu nedenle, Lübnan ve Suriye sınırları, İran'ın etkin bölgesinin ön safları olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan İran, Suriye ve Lübnan ülkeleri ile bir ittifak kurarak Hizbullah, İslami Cihad ve Hamas gruplarıyla anti-Siyonist bir cephe oluşturmuştur.
- Jeopolitik yaklaşım: Batı Asya'da yer alan Suriye, Asya, Avrupa ve Afrika'nın üç kıtanın arasında bağlantı sağlayan ülkedir. Suriye Batı Asya bölgesinin önemli bir jeopolitik ve jeostratejik parçasıdır. Bu yaklaşımı benimseyenlere göre İran, bölgeye hâkim siyasi ve güvenlik yapıda bir bölgesel güçtür. Bölgede güç dengesi, İran'ın Hizbullah gibi direniş gruplarla ilişkisi ve Suriye gibi stratejik bir ülkeyle güçlü ilişkileri bu konumu güçlendirmektedir ancak Suriye'de Esad'ın iktidardan düşmesi İran'ın bu konumu tehlikeye atarak mevcut dengeyi, İran'ın bölgesel rakipleri ve küresel muhalifleri lehine değiştirebilmektedir.

Genel olarak bakıldığında İran'ın Orta Doğu konusundaki söylemleri, İran'ın bölge vizyonunun siyasi alandan askeri alana geçişe tanık olduğunu göstermektedir. İslam Cumhuriyeti, bölgedeki siyasi tezahürlerine dair bir vizyonla birlikte İslami Uyanış

söylemiyle yola çıktı. Bununla birlikte, Arap Bahar'ının geniş çaplı iç çatışmalara, vekâlet savaşlarına ve radikalleşmeye dönüşmesi, İran'ın söylemini, İran'ın popüler seferberlik ve ilgili direniş kültürünün harmanladığı deneyimleriyle, Suriye ve Irak'ta alışılmadık bir askeri seferberlik biçimine kaydırıldı. Bu izlenilen söylemler şii jeopolitiğinin ana unsurlarını belirlemektedir.

Suriye'deki istikrarsız ve şiddet ortamı terör grupların oluşumuna Zemin hazırlaması İran'ın güvenliğini de tehlikeye atmaktadır. Bu yüzden İran, Esad rejimini Direniş ekseninde çerçevesinde herhangi bir koşullar altında destekleyeceğini ve koruyacağını açıklamıştır. Bu çerçevede İran dış politikasında bu konuyu ele alan temel aktörler Veliye- fakih ve İslami Devrim Muhafızları Ordusu olmuştur. Güvenlik ekseninde Suriye'nin İran için stratejik önemi tanımlamıştır.

- Jeostratejik yaklaşım; Suriye Irak ve İran'ın petrol ve gazının Avrupa'ya transferinde özel bir yere sahiptir. Suriye hükümeti Siyonist rejime karşı Hizbullah'ı desteklemektedir. Suriye direnişini kesinlikle İran için hayati önem taşımaktadır. İran İslam Devrimi'nden bu yana İran ve Suriye'nin hizalanma ve iki ülke arasındaki ilişkiyi güçlendiren nedenlerinden biri, Siyonist rejime karşı durmalarıdır.

Öte yandan Suriye'nin güvenliği ve Filistinlilerin ağırlanması, Suriye'yi İran için önemli kılan diğer faktörler arasındadır. İngiliz analist Patrick Seal⁴⁵³ tarafından yapılan bir analize göre, Suriye krizinin anahtarları ülke dışında aranmalıdır. Suriye krizi, şu anda İran'a uygulanan yaygın baskı dışında düşünülemez. İran ve Suriye Batı Asya'da ortak çıkarlar arayışındadırlar. İran ve Suriye arasındaki dostluk devrimle başlatılmış ve dayatılan savaşlar sırasında stratejik çıkarları olan iki ülke olarak devam etmiştir. Suriye çökerse ve Büyük Orta Doğu projesinin bir kısmı gerçekleşirse, bir sonraki ülke ister istemez İran olacaktır.

⁴⁵³ Seale, P.(1990). a.g.e, 351-353

Bu nedenle, bu köprüyü kırmak için Suriye'ye tüm baskılar sürmektedir ve perde arkasında olan şey aslında Suriye'nin İran ile yakın ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Suriye'de mevcut rejimi devirmek amacı da İran'ı izole etme umudunda yatmaktadır. Suriye'de ana hedeflerinden biri, İran'ı Lübnan, Filistin ve Akdeniz'e bağlayan stratejik eksenini kesmektir. Dolayısıyla Suriye'yi kaosa sürüklemek, İran'a karşı savaşta Batının bir taktiktir.⁴⁵⁴

---

⁴⁵⁴ Ziba Kalam Mofrad, S. (2019). "The Role of the Shiite Authority and Clergy in Iranian Constitutional Discourse". *Journal of Political Science - Islamic Azad University of Karaj*, 15(47), 20.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜÇLERİN İRAN'IN SURİYE POLİTİKALARINDA ETKİLERİ

4.1. Suriye’de Küresel Aktörler

Yüzyıl önce hem Birinci Dünya Savaşı sırasında hem de sonrasında çok önemli bir uluslararası ve bölgesel savaş alanı olan Suriye topraklarının bugün yine bölgesel ve uluslararası bir savaş alanı olması şaşırtıcı değildir. Büyük İskender’den Napolyon’dan Kral Faysal’a ve Vladimir Putin’e kadar siyasi ve askeri liderler, Suriye’nin tarihi jeopolitik konumunu stratejik bir eksen olarak görmektedirler. Bölgesel ve küresel güçler, Doğu Akdeniz bölgesini ve daha geniş Batı Asya’yı etki altına almak veya hegemonik kontrolü için yıllardır rekabet etmektedirler. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun yenilgisi ve Doğu Akdeniz’de İngiliz ve Fransız sömürge kontrolünün iddia edilmesi, Suriye’ye bir asır önce, bugüne kadar devam eden, zaman zaman ittifakların ve öncelikleri bölgesel jeostratejik ve askeri koşullar olan güçler tarafından kontrol edilmesine yol açmıştır.⁴⁵⁵

Bu demektir ki Suriye’nin modern Orta Doğu tarihi, uluslararası bağlamda şekillenip yeniden şekillendirilmiştir. Örneğin, bir yandan Orta Doğu’daki Batı sömürgeci çıkarları ve bölgesel güç entrikaları bir asır önce Suriye’yi şekillendirmiş ve modern sınırlarını oymuştur. Öte yandan, sömürge sonrası dönemde Suriye egemen politikaları bölgesel ilişkileri yeniden şekillenerek 2011’den sonra Suriye ayaklanmasıyla küresel ve bölgesel güçlerin etkisiyle yeniden şekillendirilmiştir. Bu yüzden Suriye, stratejik çıkarları sürekli gelişen yerel, bölgesel ve küresel güçler arasındaki etkileşimin en keskin örneklerinden birini temsil etmektedir.

Suriye savaşının sonucunu büyük ölçüde belirleyen ve bölgeyi yıllarca etkilemesi muhtemel olan kapsayıcı yeni bir gelişme, birçok farklı türden aktörler arasında koalisyonların oluşmasıdır. Bunlar arasında büyük ve orta ölçekli bölgesel güçler, yerel devlet ve devlet dışı aktörler ve uluslararası güçler vardır. Kilit bölgesel güçler Türkiye, İran,

⁴⁵⁵Internet: Barnes-Dacey, J. (2018, June). “Saudi–Iranian Rivalry and the Impact on the Syrian Conflict”. in *LSE Middle East Centre Blog*, web: <https://wp.me/p3Khxv-1E5> S.7 (Erişim Tarihi: 07/04/2020)

İsrail, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Hizbullah; yerel aktörler arasında Suriye devleti, çeşitli militan veya ılımlı İslamcı / cihatçı güçler, Kürt gruplar, yerel ve uluslararası paramilitar gruplar ve uluslararası güçler ise esas olarak Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'dır.⁴⁵⁶

Eskiden bu ittifakların en önemlisi, Esad'ın iktidarını koruyan Rusya-Suriye-İran-Hizbullah işbirliği ve bunlara karşı müttefikler ise ABD, Suudi Arabistan, BAE, Türkiye, Katar, İsrail, İngiltere ve Fransa ittifakından oluşuyordu. Esad karşıtı ittifakın farklı üyeleri, çeşitli nedenlerle Şam hükümetini devirmeyi hedeflediler. Bazıları, otokratik Şam rejimini devirmek ve popülist demokratik özlemleri desteklemek için muhalefet gruplarını destekledi.⁴⁵⁷ Diğerleri bunu doğrudan ulusal çıkarlarını desteklemek için ya da İran ve Hizbullah'ın Suriye ile karşılıklı ittifaklarını bozarak bölgesel erişimini zayıflatmak için yaptılar.⁴⁵⁸

Suriye'deki dış müdahaleler ve Esad'ın muhaliflerine destekleri ile özellikle Suudi Arabistan ve Katar, İsrail ile birlikte, çatışmanın yoğunlaşmasına katkıda bulunurken transatlantik güçler, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupalı müttefikleri, Rusya'nın Suriye krizine girmesine ve kendi bölgesel ve küresel hedeflerine uygun olarak Suriye çatışmasının ve istikrarsızlığının arttırmasında önemli bir rol oynadılar.

Suriye hükümetinin bölgesel kazanımları, silahlı muhalif güçleri (El Kaide üyeleri dahil), kabaca 3 milyon Suriyeli sivilin de işgal ettiği Suriye, giderek küçülen bir coğrafi alana itti. Bu durum giderek değişirken, Rusya-Türkiye-İran işbirliği, Suriye'nin Cenevre müzakerelerinde Astana ve Soçi'de yeni bir müzakere süreci yaratan devletler arasında yeni bir ittifaktı. Bu süreç 2018'de savaşı hafifletmeye yardımcı olan kısa ömürlü "gerilimi azaltma" planıydı ki Urdun gibi başka devletler de katıldı.

Günümüzün son derece tartışmalı dünyasında, bir hükümetin kırılma ve çökme noktasına gelmesi, yalnızca o hükümet ve vatandaşları için değil, aynı zamanda çevrede bulunan komşular ve diğer yakın devletlerin güvenliğini de tehdit ederken dış kuvvetlerin

⁴⁵⁶ İnternet: Hallinan, C. (April, 2018). "An Emerging Russia-Turkey-Iran Alliance Could Reshape the Middle East". *Foreign Policy* In Focus, Web: <https://wp.me/p9V8o2-8H3> (Erişim tarihi 2/08/2020)

⁴⁵⁷ İnternet: Heydemann, S. (2018). "Beyond Fragility: Syria and the Challenges of Reconstruction in Fierce States". in *Brookings Reports*, Web: <https://brook.gs/2Msfcmh> (Erişim tarihi: 22/02/2021)

⁴⁵⁸ İnternet: Tabatabai, A. (April, 2018). "The Fruits of Iran's Victory in Syria". in *Lawfare*, Web: <https://www.lawfareblog.com/node/14979> (Erişim Tarihi 27/04/ 2020)

müdahale etmesi için de zemin sağlamaktadır. Kırılgan ve hassas devletlerin özelliklerinden biri, bu ülkelere yabancı güçlerin müdahalesidir. Ancak, bölgesel ve küresel güçlerin müdahale kapsamı, kırılgan devletin spesifik durumuyla doğrudan ilgilidir, bunun sonucunda dış devletin çıkarları kırılgan bir devlete müdahalesini kaçınılmaz yapmaktadır.⁴⁵⁹

Orta Doğu jeopolitik açıdan incelendiğinde Suriye devletinin üzerinde bulunduğu alanın en önemli bölgelerden biri olduğu görülmektedir. Suriye'nin üzerinde yer aldığı coğrafya bir yandan Orta Doğu bölgesinin giriş kapısı, diğer yandan Akdeniz'e olan uzun sahil şeridi ile jeopolitik öneme sahiptir. Suriye'nin konum bakımından hem kara hem kıyı devleti olması, denizden ve karadan Orta Doğu bölgesine giriş kapısı durumunda olması, Orta Doğu'yu derinden etkileyen birçok hareketin kaynağı olması, sahip olduğu nüfusun yapısı ve kompozisyonu, ekonomik, siyasal ve askeri yapısı ile oldukça önemli bir jeopolitik konuma sahip olan Suriye, Orta Doğu ile ilgili hesaplar yapan birçok küresel ve bölgesel gücün dikkatini çekmiştir.

Aynı şekilde, Suriye'de ki kriz fırsatçı güçlerin kendi amaçları doğrultusunda bölgesel güvenlik düzenlemelerinde değişikliğe yol açmaktadır. Suriye krizi şimdi küresel politikanın önemli bir parçası haline gelmiştir. Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın kendi iktidarını sürdürebilmek adına Rusya ve ABD ile Avrupa ülkeleri bölgede çıkar ve menfaatleri olan her devlet kendilerine bağlı onlarca örgütü Suriye sahasına sürmüştür.⁴⁶⁰ Öyle ki küresel güçlerin yeni üsler inşa ederek Suriye topraklarını kendi aralarında paylaşmaya başladıkları görülmektedir.

ABD, İngiltere, Fransa ve AB, Suriye krizinin kaynağını Suriye yönetiminin siyasaları olarak görürken çözümü Suriye yönetiminin değişmesi olarak görmüş ve bu hedef doğrultusunda kendi önlemlerini devreye sokmuştur. Diğer taraftan Çin ve Rusya, krize

⁴⁵⁹ İnternet: "Countries Involved in Syria's War". (2020, October 23). *Agence France-Presse*, Web: <https://www.mei.edu/node/22056>. (Erişim tarihi: 11/11/ 2020)

⁴⁶⁰ İnternet: "ABD, Rusya ve İran'ın Suriye'de Üs Kurma Yarışı". (08.10.2018). *Haber Türk*, Web: <https://www.haberturk.com/abd-rusya-ve-iran-in-suriye-de-kac-ussu-var-2171458>. (Erişim Tarihi :10/6/2020).

farklı yaklaşım sergileyerek krizin tek kaynağını Suriye yönetimi olarak gören yaklaşımı reddetmiş ve Suriye’de diğer silahlı aktörlerin uyguladıkları şiddete dikkat çekmiştir.⁴⁶¹

2010 öncesinde Rusya’nın Suriye’de yalnızca Tartus Deniz Üssü varken yeni askeri kontrol sahaları ve üsler inşa ettiği bilinmektedir. Ayrıca Rusya, Suriye içerisindeki çatışma bölgelerinde konuşlandığı 12 askeri üssü ile Suriye rejiminin askeri operasyonlarına destek vermektedir.⁴⁶² ABD’nin de Menbiç, Ayn-İsa, Ayn-Arap, Rakka, Deyre Zor, Resul Ayn, Haseke bölgeleri başta olmak üzere birçok askeri üssüne ilaveten Deyre Zor bölgesine yenilerini inşa çalışmaları vardır.⁴⁶³

Rusya 1950’lerden itibaren yerleştiği ve Akdeniz’e çıkış kapısı olan Suriye’yi kaybetmeme adına hamleler yapmaktadır. ABD ise PKK/YPG ve diğer Kürt oluşumları ile bölgede kalıcı olabilmek ve yeraltı kaynaklarını erişmek için milyarlarca dolar harcamaktan ve silah mühimmat yardımı yapmaktan çekinmemektedir. Fransa ise ABD ile birlikte hareket etmektedir.⁴⁶⁴ Yaşanılan çatışmalar Suriye’nin hala küresel güçler tarafından nüfuz mücadele sahası olarak kullanıldığını yansıtmaktadır.

4.1.1. Amerika Faktörü

Amerika-Suriye ilişkileri resmi olarak 1944 yılında başlamıştır. 1967 yılında Arap-İsrail savaşı dolayısıyla durma noktasına gelen ilişkiler, 1974 yılında yeniden başlamıştır.⁴⁶⁵ 1990 yılında Saddam Hüseyin’in Kuveyt’i işgaliyle ABD ve Suriye yakınlaşmıştır.⁴⁶⁶ Ardından Suriye’nin Lübnan’ı işgal etmesiyle iki ülkenin ilişkileri kötüleşmeye başlamıştır. Amerika Suriye’yi terörist grupları desteklemekle suçlamış ve sonrasında Suriye’ye ekonomik yaptırımlar uygulamıştır.

ABD Başkanı George Bush, 2003 yılındaki Irak işgaline karşı çıkan Suriye’yi İran, Irak ve Kuzey Kore ile birlikte “Şer Ekseni” olarak tanımlamıştır, hatta Lübnan Başbakanı

⁴⁶¹ Nargül, S. (2020). “Suriye Krizinin Türkiye-İran İlişkilerine Etkileri”. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi* 2020, 3(12),1010-1026.

⁴⁶² Zelin, A. Y. and Smyth, P. (2014). a.g.m, 6-18.

⁴⁶³ Zelin, A. Y. and Smyth, P. (2014). a.g.m, 6-18.

⁴⁶⁴ İnternet: “ABD, Rusya ve İran’ın Suriye’de Üs Kurma Yarışı”. (08.10.2018). *Haber Türk*, Web: <https://www.haberturk.com/abd-rusya-ve-iran-in-suriye-de-kac-ussu-var-2171458>. (Erişim Tarihi :10/6/2020)

⁴⁶⁵ İnternet: Porter, K. (2014), “The US-Syrian Relationship”. *US foreign policy* , web:<http://usforeignpolicy.about.com/od/countryprofi3/p/ussyriaprofile.htm> (Erişim tarihi 12/08/2019).

⁴⁶⁶ Porter, K. (2014). a.g.m, 1.

Hariri'nin 2005 yılında öldürülmesinden de Suriye yönetimi sorumlu tutmuştur. ABD ve Suriye arasındaki diplomatik ilişkiler Obama yönetiminin yeni dış politikasıyla 2009 yılında yeni bir boyut kazanmıştır. Ancak Arap Baharı gelen değişim talepleri ABD ve Suriye arasındaki tansiyonu yeniden yükselmiştir.

ABD'nin Suriye'de rejim muhalifleriyle diyalog kurması ve Esad'ın gitmesi gerektiğini söylemesi olayların büyümesine sebep olmuştur. Olayların şiddetlenmesinin ardından konuyu 2011 'de BM'ye taşıması 4 Şubat 2012, 19 Temmuz 2012 ve 22 Mayıs 2014'te Rusya ve Çin tarafından veto edilmiştir.⁴⁶⁷ Bu süreçte ABD, Türkiye, Fransa ve Arap Birliği ülkeleriyle aynı sahada yer almış ve Şubat 2012'de ise Suriye'deki diplomatlarını geri çekmiştir.

Obama yönetimi ABD'de yönetimi devraldıktan sonra, ekonomik istikrarı öncelik olarak belirlemiştir. Irak ve Afganistan savaşının oluşturduğu ekonomik istikrarsızlığı minimize edebilmek amacıyla, askeri unsurların büyük bir çoğunluğunu ülkeye geri çağırmıştır.⁴⁶⁸ Arap Baharı sürecinde Obama ve Demokrat Parti üyelerinin yaklaşımından dolayı ABD Suriye ilişkileri daha pasif bir tavra takılmıştır. Vietnam, Afganistan ve Irak'taki savaşların ABD'yi her açıdan zarara uğrattığını düşünen Obama yönetimi, daha ihtiyatlı olmak istediğini göstermiştir. Bu bağlamda Suriye krizinin ABD ekonomisine bir yük oluşturmaması için, Obama yönetimi askeri müdahaleye en başından beri soğuk bakmıştır.⁴⁶⁹

Suriye'de Mart 2011'den bugüne kadar geçen sürede, politikalarında en fazla değişiklik gösteren aktör ABD olmuştur. Suriye; Irak ve Afganistan'da yaşanan savaşların aksine, yeni bir savaşa girmek için hayati derecede öneme sahip olmamıştır. Bu sebeplerden dolayı ABD, Suriye'de yalnızca İŞİD terör örgütünü asıl hedef olarak görmüştür. Sürekli

⁴⁶⁷ İnternet: Ricks, T. E. (25 September, 2012). "Are Syria, Iraq and Iran the New Axis of Evil? And Can Pakistan Make a Fourth?". in **Foreign Policy**, Web: <https://foreignpolicy.com/2012/09/25/are-syria-iraq-and-iran-the-new-axis-of-evil-and-can-pakistan-make-a-fourth> (Erişim tarihi: 13/07/ 2019).

⁴⁶⁸ İnternet: Tabatabai, A. (April, 2018). "The Fruits of Iran's Victory in Syria". in **Lawfare**, Web: <https://www.lawfareblog.com/node/14979> (Erişim Tarihi 27/04/ 2020)

⁴⁶⁹ İnternet: Walt, S. (2017). "Barack Obama was a Foreign Policy failure". **Foreign Policy**, Web: <http://foreignpolicy.com/2017/01/18/barack-obama-was-a-foreign-policy-failure> (Erişim tarihi 18/12/2020)

değişkenlik gösteren ABD'nin Suriye politikası; pasif politika, deve kuşu politikası, dönüşen politika olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷⁰

Başlarda Esad rejiminin gitmesi gerektiğini savunan ABD, 2012 yılında Suriye'ye bir müdahaleye sıcak bakmadığını ve pasif olacağı düşünülmüştür. Ancak ABD'nin Suriye politikası, kendi çıkarlarının ötesinde, İsrail'in güvenliği ile de doğrudan ilgilidir.⁴⁷¹ 2013 yılında Esad yönetiminin vatandaşlarına karşı kimyasal silah kullanması Obama yönetimi için, "kırmızı çizgiyi" aşma noktası olarak görülmüş ve ABD yönetiminin sınırlı da olsa Suriye'ye bir askerî müdahalede bulunma seçeneği gündeme gelmiştir.⁴⁷²

Ancak Rusya'nın arabuluculuğuyla Suriye'de bulunan kimyasal silahların ülke dışına çıkarılması ve imha edilmesi konusunda Esad rejimini ikna eden Rusya, ABD'yi de Suriye'ye müdahale düşüncesinden bu şekilde vazgeçirmiştir.⁴⁷³ İŞİD terör örgütünün ortaya çıkması ABD Suriye politikasında yeni dönemin başlama noktasıdır. Sorumluluk ve riskleri bölgesel aktörlere yüklerken, PYD'de etkin olarak kullanmıştır. Böylece ABD, Suriye'de askeri ve siyasi maliyetlerin altına girmekten kurtulmuştur.

2013 yılında Obama yönetimi Esad'a karşı harekete geçme isteğini açıklasa da, ancak Amerikan halkı aynı isteği göstermemiştir.⁴⁷⁴ Ardından Obama 7 Mayıs 2014'te ABD'nin "Suriye'deki katliamı sona erdirmek için hem ahlaki bir yükümlülüğü hem de ulusal güvenlik çıkarı" olduğunu açıklayarak Suriye'ye odaklandı.

2014'te Obama Yönetimi, "Suriye halkını Suriye rejiminin saldırılarına karşı savunmak" için Kongre'den yetki ve fon talep etse de, ancak İslam Devleti örgütünün Suriye'den Irak'ın dört bir yanına ilerlemesi nedeniyle, yürütme ve yasama müzakerelerinde terörle mücadelede yeniden odaklanmak zorunda kalmıştır.⁴⁷⁵ Bu, Başkan Obama'nın

⁴⁷⁰ Walt, S. (2017).a.g.m,1-4.

⁴⁷¹ Walt, S. (2017).a.g.m,1-4.

⁴⁷² İnternet: "Obama warns Syria not to cross 'red line'". (2012). *CNN*, Web: <http://edition.cnn.com/2012/08/20/world/meast/syria-unrest/index.html> (Erişim tarihi: 20/ 09/2019)

⁴⁷³ Walt, S. (2017).a.g.m,1-4.

⁴⁷⁴ İnternet: "what is the interest in Syria". (2011). *Truman center*, Web: <http://trumancenter.org/doctrineblog/what-is-the-u-s-interest-in-syria/> (Erişim tarihi 18/12/2020)

⁴⁷⁵ İnternet: "Bolton: U.S. forces will stay in Syria until Iran and its proxies depart". (September 24, 2018). *Washington Post*, Web: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/bolton-us-forces-will-stay-in-syria-until-iran-and-its-proxies-depart/2018/09/24/be389eb8-c020-11e8-92f2-ac26fda68341_story.html (Erişim tarihi: 27/ 12/2020)

bölgede hem güvenlik hem de müttefikler yaratmak için ABD'nin fikrini ve ahlakını yaymak istediği açık ve gerçekçi bir fikir olarak kendini göstermiştir.⁴⁷⁶

Eylül 2014'te ABD, IŞİD'in Suriye'yi komşu Irak'taki operasyonları için üs olarak kullanmasını engellemek amacıyla Suriye'ye hava saldırıları başlatmıştır. Ancak ABD, kendisinin de bir terör örgütü olarak tanıdığı PKK'nın Suriye uzantısı olan PYD'ye 2014 yılının sonundan itibaren destek vermeye ve PYD'ye her türlü silah, mühimmat ve lojistik desteği sağlamıştır. ABD, PYD'nin PKK'dan farklı bir örgüt olduğunu ve IŞİD'le mücadelede PYD'nin tek kara gücü olduğunu savunmuştur.⁴⁷⁷

Rusya'nın Orta Doğu'ya ilgisi, Amerika Birleşik Devletleri için bir tehdit oluştururken, uluslarının güvenliğini artırmak için harekete geçmeye mecbur hissetmiştir. Obama yönetimi, demokratik bir Suriye'den sadece Suriye halkının yararlanacağını değil, bunun ABD'nin de çıkarına olacağını söyleyerek nüfusunu artırmayı planlamıştır.

ABD'nin dönüşen Suriye politikasındaki değişim Philip Gordon'nun 25 Eylül 2015 tarihli "Politico Magazine" dergisinde yayınlanan "Suriye'yi Tekrar Düşünme Vakti" adlı makalesinde öngörülmüştür.⁴⁷⁸ Gordon Esad'ın yanlış koşullarda devrilmesinin istikrar değil kargaşa yaratacağını, daha çok göç ve aşırılığın ortaya çıkacağını dile getirmiştir. Doğal olarak Gordon'un buradaki önerisi; krizin, diplomasi ile çözülmesi gerektiğine işaret etmesidir.⁴⁷⁹ Ancak ABD'nin Suriye'de araçların arttırılması ya da amaçların değiştirilmesi ile gelen değişiklikler oluşacak maliyetlerin ve alınacak risklerin küçümsenmemesi gerektiğini belirtmiştir.

Ona göre Esad'ın devrilmesi, Suriye'ye istikrar getirmeyecektir. IŞİD, El Nusra Cephesi, El Kaide gibi grupların hedefleri arasında ABD'ye saldırmak, Suriye'ye şeriatı getirmek ve bölgede bir mezhep savaşı başlatmaktır.⁴⁸⁰ ABD'nin yaşadığı asıl tedirginlik, uçuşa güvenli bölgeyi kimin kontrol edeceğidir. Bölgede çatışma ortamını körükleyen

⁴⁷⁶ İnternet: Goldberg, J. (April, 2016). "The Obama Doctrine". *The Atlantic* Web: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/> (Erişim tarihi 7/3/2021)

⁴⁷⁷ Jefferey G. (April 2016). a.g.m, 1

⁴⁷⁸ İnternet: Gordon, P. (2015). "Suriye'yi Tekrar Düşünme Vakti". *Politico Magazine*, Web: <https://medyascope.tv/2015/10/08/philip-gordon-suriye-uzerine-tekrar-kafa-yorma-zamani/> (Erişim tarihi 2/01/2020)

⁴⁷⁹ Gordon, P. (2015). a.g.m, 1-5.

⁴⁸⁰ Gordon, P. (2015). a.g.m, 1-5.

Rusya, İran, Suudi Arabistan, Katar, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri ve ABD'nin çatışmaların bölgeye daha çok sefalet getireceğini ifade etmektedir diye vurgulamıştır.⁴⁸¹

Bu olayların ardından, Amerika Birleşik Devletleri 2015'in sonlarında 50 olan Suriye'deki ABD personel sayısını kademeli olarak 2017'de yaklaşık 2.000'e çıkardı. Başkan Trump, 2018'in başlarında ABD güçlerinin Suriye'den hızlı bir şekilde çekilmesi çağrısında bulundu, ancak üst düzey yönetim yetkilileri daha sonra ABD personelinin IŞİD'in kalıcı yenilgisini sağlamak için Suriye'de kalacağını belirtti.⁴⁸²

Trump'ın Suriye'ye olan ilgisi Obama'dan pek farkı yokken, Orta Doğu'da müttefik olarak çalışabilecek demokratik bir Suriye yaratmak için aynı arzuyu taşıyordu. Başkan Trump bununla birlikte Rusya ve Türkiye ile daha iyi ilişkiler kurmak için çaba gösterdi. Washington'un çıkarları, dünyadaki güç dengesini değiştirmeden ve ayrıca iç çıkarlardan etkilenmekteydi. Orta Doğu bölgesi, "büyük güç rekabeti" için bir tür tiyatroya dönüştü. ABD'nin Suriye ve Orta Doğu'dan ayrılmasının en önemli faktörlerinden biri, Çin'in ve özellikle Rusya'nın ABD'nin ayrılmasının yaratacağı boşluğu doldurmaya çalışmasıydı.⁴⁸³

Aralık 2018'de Başkan Trump, tüm ABD kuvvetlerinin Suriye'den çekilmesi emrini vererek Savunma Bakanı James Mattis'in istifa etme kararına katkıda bulundu ve çeşitli Kongre Üyelerinin eleştirilerini çekti. Aralık 2018'de Başkan Trump, Suriye'de devam eden ABD askeri varlığının altında yatan yetkililer hakkında soruları gündeme getirerek İslam Devleti'nin "mağlup" olduğunu ilan etti.⁴⁸⁴ Bununla birlikte, bazı gözlemciler, Suriye'deki bazı ABD askeri karakollarının (ABD'nin Tanf'taki garnizonu gibi) esasen İran destekli milislerin Suriye'ye akışını durdurmak için tasarlanmış görüldüğünü iddia ettiler.⁴⁸⁵

Beyaz Saray, 2019'un başlarında Suriye'de birkaç yüz ABD askerinin kalacağını duyurdu. 2019 sonbaharında Başkan Trump, Amerikan birliklerinin büyük bir bölümünü

⁴⁸¹ Gordon, P. (2015). a.g.m, 1-5.

⁴⁸² Özdemir, Ç. (2018). "Amerikan Grand Stratejisi: Obama'nın Orta Doğu Mirası". *SETA Yayınları*, İstanbul, 24-38..

⁴⁸³ İnternet: Satloff, R. I., Lustick, S., Karlin, M., Wittes, T. C. (May/ June, 2019). "**Commitment Issues**". foreign affairs, Web: <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2019-04-16/commitment-issues> (Erişim tarihi 12/02/ 2020).

⁴⁸⁴ İnternet: "US admissions of PYD-PKK links growing". (2018, Feb). *Anadolu Agency*, web: <https://www.aa.com.tr/en/americas/us-admissions-of-pyd-pkk-links-growing/1064595> (Erişim tarihi: 28/06/ 2020)

⁴⁸⁵ İnternet: "U.S. Considering Plan to Stay in Remote Syrian Base to Counter Iran". (2019, Jan). *Foreign Policy*, Web: <https://foreignpolicy.com/2019/01/25/us-considering-plan-to-stay-in-remote-syrian-base-to-counter-iran-tanf-pentagon-military-trump/> (Erişim tarihi: 29/03/ 2020)

Suriye’den çekmeye karar verdi, ancak petrolü kontrol eden birlikleri orada bırakmaya karar verdi.⁴⁸⁶ Trump, askerleri terk etmenin tek nedeninin petrol üzerindeki kontrolü elinde tutmak olduğunu açıkladı ve açıklama çok eleştirildi. Petrolün IŞİD terörist hareketinden korunmasına ilişkin ABD bildirisi ve ana nedeninin IŞİD’den uzak tutmak olduğunu ifade etmesine rağmen, kapsamlı bir açıklama olmadı. Birçok eleştirinin sebebi ise uluslararası hukuka göre, bağımsız bir devletin doğal kaynaklarını noter olmadan kullanmak yasa dışıdır. Çünkü milletin topraklarını ihlal ettiği düşünülür ve bu da devletin egemenliğini tehdit eder.⁴⁸⁷

Mart 2019’da İslam Devleti, SDG ile ortaklaşa yürütülen Koalisyon operasyonları sonucunda Suriye’deki son toprak kalesini kaybetti. Ekim 2019’da bir ABD hava saldırısı esnasında IŞİD lideri Ebu Bekir el Bağdadi’yi öldürdü.⁴⁸⁸ Bununla birlikte, ABD askeri yetkilileri, IŞİD’in ortadan kaldırılmadığı ve yerel ve bölgesel istikrar için önemli bir tehdit oluşturmaya devam ettiği konusunda uyardı. Ocak 2020’de ABD’li yetkililer, IŞİD’in Suriye ile Irak arasında faal olan yaklaşık 14.000-18.000 IŞİD militanını elinde tuttuğunu tahmin etti.⁴⁸⁹

2017’den beri ABD Başkanı Donald Trump yönetimindeki ABD, Suriye’deki hedeflerini art arda küçülttü. Her şeyden önce IŞİD’in yeniden dirilmesini önlemek ve İran nüfuzuna karşı koymak için uğraştı.⁴⁹⁰ 2019’da “azami baskı” adlı bir dizi doğrudan ve ikincil yaptırımla Suriye’ye karşı uyguladı ve diğerlerini Esad rejimiyle işbirliği yapmaya karşı uyardı.⁴⁹¹ Trump’ın sürekli söylem değiştirmesi, aldığı kararları uygulamaması ya da

⁴⁸⁶ İnternet: “Quarterly Report to the United States Congress, Lead Inspector General for Operation Inherent Resolve”. (January 1, 2020 – March 31, 2020).| **Quarterly Report to the United States Congress** Web: <https://www.dodig.mil/Reports/Lead-Inspector-General-Reports/Article/2594393/lead-inspector-general-for-operation-inherent-resolve-quarterly-report-to-the-u/> (Erişim Tarihi 27/09/2020).

⁴⁸⁷ İnternet: Human Rights Watch. (2020). **World Report, Syria**, 539-546 , web: <https://www.hrw.org/world-report/2020/country-chapters/syria> (Erişim tarihi 11/10/2020)

⁴⁸⁸ İnternet: “Quarterly Report to the United States Congress, Lead Inspector General for Operation Inherent Resolve”. (July 1, 2019-October 25, 2019). **Quarterly Report to the United States Congress**, Web: <https://www.dodig.mil/Reports/Lead-Inspector-General-Reports/Article/2594393/lead-inspector-general-for-operation-inherent-resolve-quarterly-report-to-the-u/> (Erişim Tarihi 27/09/2020).

⁴⁸⁹ İnternet: “Quarterly Report to the United States Congress, Lead Inspector General for Operation Inherent Resolve”. (January 1, 2020 – March 31, 2020, 10). **Quarterly Report to the United States Congress** Web: <https://www.dodig.mil/Reports/Lead-Inspector-General-Reports/Article/2594393/lead-inspector-general-for-operation-inherent-resolve-quarterly-report-to-the-u/> (Erişim Tarihi 27/09/2020).

⁴⁹⁰ Blanchard, C. M., Humud, C. E., Nikitin, M. B. D. (2015). “Armed conflict in Syria: Overview and U.S. response”. **Current Politics and Economics of the Middle East**, 7(5), 313-346.

⁴⁹¹ İnternet: “Title LXXIV – Caesar Syria Civilian Protection Act of 2019, National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2020”. (2019, December). **US Congress**, Web: <https://rules.house.gov/sites/democrats.rules.house.gov/files/CRPT116hrpt333.pdf> (Erişim tarihi: 29/03/ 2020)

başlamış uygulamaları yarıda bırakması dış politika stratejisi konusunda kafa karıştırmıştır. Trump'ın Suriye krizi söylemlerine ve attığı adımlara bakıldığında üç temel önceliğe İsrail'in güvenliği, bununla bağlantılı olarak İran'ın sınırlandırılması ve IŞİD'in yenilgiye uğratılması.⁴⁹²

Geçmişten günümüze ABD dış politikasında temel yaklaşım; ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve amaçlanan ekonomik faaliyetlerin güvenliği açısından askeri müdahale seçeneği de dâhil olmak üzere politikalar geliştirmektir. Yani Bu temel yaklaşım, ABD'nin yalnızca Orta Doğu'ya has bir politikası olmayıp, küreselde uyguladığı geniş bir politika tercihidir. Soğuk Savaş döneminden günümüze ABD Suriye ilişkileri her zaman problemli olmuştur.

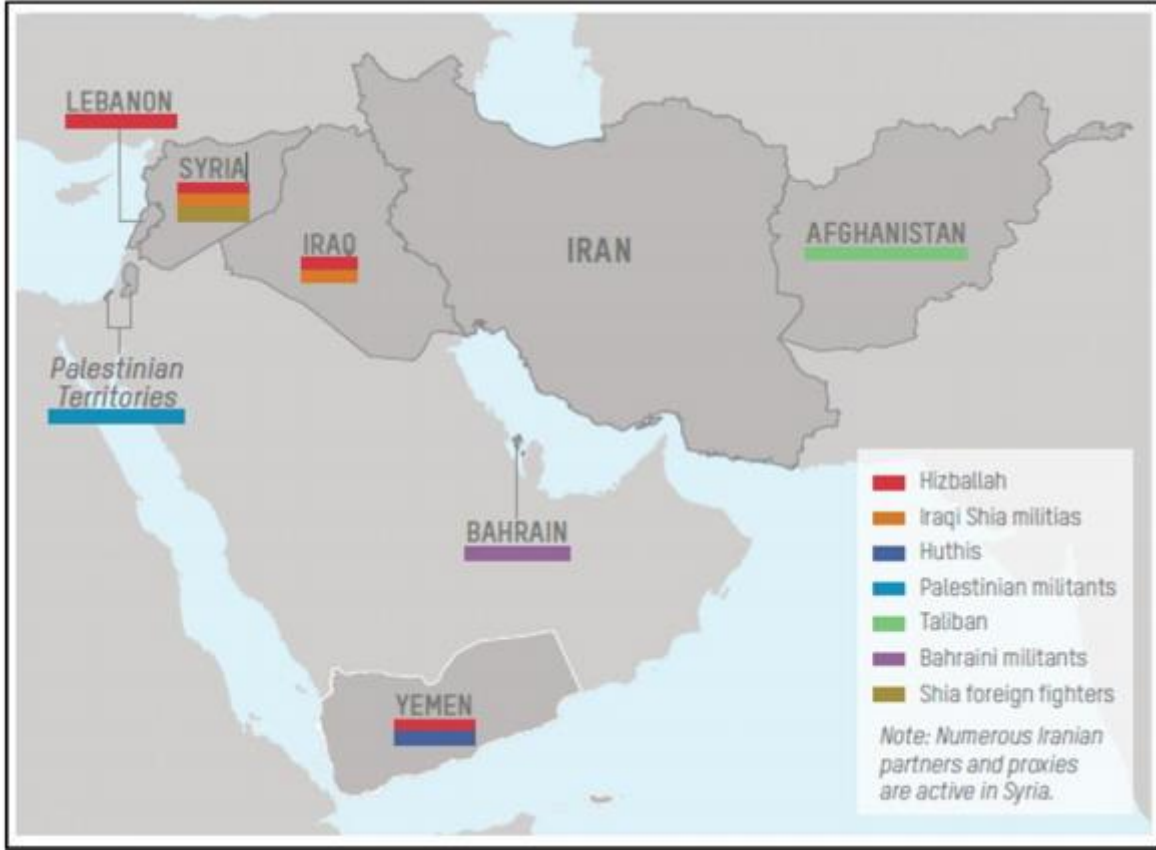
4.1.1.1. İran'ın Suriye politikalarında Amerika'nın etkisi

1979'dan beri İran'ın Orta Doğu bölgesindeki militan silahlı gruplara verdiği destek ABD çıkarları ve müttefikleri için büyük bir tehdit oluştuyordu. İran'ın nükleer programını kısıtlamaya çalışmak, 2002'den sonra ABD politikasında öncelik kazandı. O günden beri ABD İran'ın yeni konvansiyonel silah satın almasını ve balistik füzeler geliştirmesini engellemeye çalıştı.

Suriye'deki iç savaş, Gazze'deki İsrail-Filistin çatışması ve Mısır, Ürdün ve Lübnan'daki iç karışıklıklar, ABD ile İran arasındaki rekabeti etkilemekteydi.⁴⁹³ İran'ın Orta Doğu'daki nüfuzunu genişletme çabaları, ABD ile stratejik rekabetinin farklı yönlerini gösterdi. İsrail'in 1982'de Lübnan'ı işgalinden birkaç yıl sonra ve 2006 İsrail-Hizbullah savaşından sonra ABD ve müttefikleri, İran'ın bölgede artan nüfuzunun ve onun vekalet ve asimetrik savaş kullanımının gerçekleriyle mücadele etmeye devam ettiler. Orta Doğu'daki siyasi çalkantılar, ekonomik ve demografik baskılar, mezhepsel mücadeleler ve aşırılık, etnik ve kabile çatışmaları ve gerilimleri, karmaşık rekabet kalıpları üretmek için birleştirdi.

⁴⁹² Kurt, V. (2019). "Trump Ve Suriye Krizi". *SETA ANALİZ* NİSAN 2019 . Sayı, 275, 10

⁴⁹³ İnternet: Hallinan, C. (April, 2018). "An Emerging Russia-Turkey-Iran Alliance Could Reshape the Middle East". *Foreign Policy In Focus*, Web: <https://wp.me/p9V8o2-8H3> (Erişim tarihi 2/08/2020)

Harita 4.1. İran destekli gruplar⁴⁹⁴

İran İslam Cumhuriyeti, Suriye ve bölgedeki devlet dışı aktörlerle, örneğin Lübnan’da Şii grup Hizbullah ve Hamas gibi Filistinli İslamcı hareketler de dâhil olmak üzere “Direniş Ekseni” olarak adlandırdıkları güçlü bağlar geliştirdi. İran’ın bölgedeki müttefikleri (Harita 3), ABD-İran gerginlikleriyle bağlantılı olabilecek saldırılar düzenlediler, ancak İran’ın her bir saldırıyı mı yönettiği veya teşvik ettiği kesin olarak bilinmemektedir (Harita 4.1). Bu durum İran ve birkaç önemli Arap devleti arasında büyüyen bir güç mücadelesi olduğunu gösterdi. Ayrıca hem devlet hem de devlet dışı aktörler üzerinde nüfuz sahibi olmak isteyen ABD ve İran aralarında artan rekabetle çıkmaza girdiler. İran, Arap-İsrail gerilimlerini istismar etmeye devam ederken, Amerika, İsrail ile stratejik ortaklığına yönelik Arap düşmanlığıyla başa çıkmaya çalıştı.⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ Iran Military Power: Ensuring Regime Survival and Securing Regional Dominance, (November 2019). *Defense Intelligence Agency* (DIA).

⁴⁹⁵ Internet: Geranmayeh, E and Kadri L. (2016). “The New Power Couple: Russia and Iran in the Middle East”. *ECFR Policy Briefs*, Web: https://www.ecfr.eu/publications/summary/iran_and_russia_middle_east_power_couple_7113 (Erişim tarihi: 25/06/2020).

İsrail'e ABD askeri yardımı, bölgesel konvansiyonel askeri dengede üstünlüğünü garantiledi. Artık ne Mısır ne de Ürdün İsrail ile askeri olarak aktif bir şekilde rekabet edemiyordu. Ancak 2006'da İsrail-Hizbullah savaşı, asimetrik güçlerde bölgesel rekabetin artan öneminin ilk önemli göstergesini sağladı. Suriye gibi ülkeler İsrail'e karşı stratejik caydırıcılıklarını inşa etmeye odaklanırken, İran ve Suriye destekli Hizbullah ve Hamas gibi devlet dışı silahlı gruplar, bölgesel asimetrik askeri dengede kilit oyuncular haline geldiler.⁴⁹⁶

Irak ve Suriye'deki istikrarsızlık, Washington'a İran'ın bölgesel duruşunu zayıflatma, kilit bölgesel müttefiklerinden birinin veya her ikisinin liderliğini zayıflatma veya değiştirme ve Hizbullah aracılığıyla İslam Cumhuriyeti'nin Arap-İsrail çatışmasındaki rolünü potansiyel olarak düşürme fırsatı sundu. ABD birliklerinin Irak'tan çekilmesi, istikrarlı bir Suriye'yi bir kenara bırakıp, istikrarlı bir Irak'ın geleceğine dair pek çok yanıtsız soru bıraktı.

Suriye'deki iç savaş, Mübarek'in devrilmesi ve Ürdün ve Lübnan'daki artan gerilim, iç mücadeleler devlet dışı aktörleri güçlendirirken konvansiyonel denge üzerinde büyük bir etkiye sahipti. 2011-2016 yılları arasında Muhalefetin devam eden askerileşmesine ve giderek mezhepçi bir iç savaşta Esad'ın güçlerine karşı ABD'nin net bir yanıtı olmadı. 2013 ve 2014'te artan baskı ve retoriğe rağmen, ABD, Avrupa ve Arap dünyasında Suriye'ye doğrudan müdahale için çok sınırlı destek sağladı. Halbuki Esad İran ve Rusya'dan güçlü siyasi, mali ve askeri destek alıyordu.⁴⁹⁷

ABD ve İran kırk yılı aşkın süredir birbiriyle çatışırken, Donald Trump Yönetimi altında gerginlikler keskin bir şekilde arttı. Trump, Kasım 2016'daki seçimlerinden önce bile İran politikalarının ve nükleer programının sesli bir eleştirmeniydi. ABD Hava Kuvvetleri, 2017 yılında en az iki kez, Suriye'deki koalisyon güçlerine doğru ilerleyen silahlı İran İHA'larını "düşmanca niyetle" düşürdü. Kata'ib Hizbullah (KH) gibi Suriye'de faaliyet gösteren İran yanlısı milisler de ABD güçleri için bir tehdit oluşturuyordu. Mayıs 2018'de İran ile P5 + 1 (BM'nin beş üyesi artı Almanya) arasında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan (JCPOA) çekildi ve İran'a yeniden ekonomik yaptırımlar getirdi.

⁴⁹⁶ Geranmayeh, E. and Kadri, L. (September, 2016). a.g.m, 1-6.

⁴⁹⁷ Tabatabai, A. (2018). a.g.m, 2.

Başkan Trump, 2018'in başlarında ABD güçlerinin Suriye'den hızlı bir şekilde çekilmesi çağrısında bulundu, ancak üst düzey yönetim yetkilileri daha sonra ABD personelinin IŞİD'in kalıcı yenilgisini sağlamak için Suriye'de kalacağını belirtti. O zamanki Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton da ABD kuvvetlerinin İran önderliğindeki güçler geri çekilinceye kadar Suriye'de kalacağını belirtti. ABD istihbarat topluluğunun 2018 Dünya Çapında Tehdit Değerlendirmesinde, çatışmanın Suriye rejiminin lehine değiştiğini ve Rusya ve İran'ın kendilerini ülke içinde daha da sağlamlaştırmalarını sağladığını" belirtti.

CENTCOM, 2019'un sonlarında İran'ın Esad hükümetini ve İran'ın kendi stratejik hedeflerini desteklemek için Suriye içinde varlığını sürdürmeye devam ettiğini bildirdi.⁴⁹⁸ İran'ın Suriye'deki hedefleri arasında "Lübnan'daki Hizbullah'a erişimi sürdürmek, İsrail'i Suriye topraklarından vurmak, Suriye'de askeri varlığı ve askeri nüfuzu sürdürmek ve Suriye'deki ekonomik ve güvenlik sözleşmelerini güvence altına alarak yatırım yapmak olarak bilinmekteydi.⁴⁹⁹ Bazı Kongre Üyeleri, Genelkurmay Başkanı Milley'nin "çok ciddi bir tehdit" olarak nitelendirdiği Suriye ve Irak'taki ABD üslerinin uçuş operasyonlarını yürüten İran insansız hava araçlarına ilişkin endişelerini dile getirdiler.

İran destekli Iraklı Şii milislerden Kataib Hizbullah, 31 Aralık'ta ABD Büyükelçiliği'ne düzenlenen saldırı ve kundaklama ile sonuçlanan Bağdat'ta bir protesto düzenlediler. ABD, General Süleymani'yi büyükelçiliğine yapılan saldırıya izin vermekle suçladı.

Başkan Trump, "saldırıyı düzenleyen" İran'ın, tesislerimizden herhangi birinde kaybedilen canlardan veya meydana gelen hasarlardan tamamen sorumlu tutulacağını tweetledi. Ayrıca, Süleymani'yi ortadan kaldırma kararının, ABD'ye yönelik yakın bir saldırıyı etkisiz hale getirmek için alındığını da ortaya çıkardı.⁵⁰⁰ 31 Aralık 2019'da, ABD'nin Irak ve Suriye'deki KH hedeflerine yönelik hava saldırılarından iki gün sonra, KH

⁴⁹⁸ İnternet: "Quarterly Report to the United States Congress, Lead Inspector General for Operation Inherent Resolve". (January 1,2020 – March 31, 2020).| **Quarterly Report to the United States Congress** Web:https://www.dodig.mil/Reports/Lead-Inspector-General-Reports/Article/2594393/lead-inspector-general-for-operation-inherent-resolve-quarterly-report-to-the-u/ (Erişim Tarihi 27/09/2020).

⁴⁹⁹ İnternet: "Quarterly Report to the United States Congress, Lead Inspector General for Operation Inherent Resolve". (July 1, 2019-October 25, 2019). **Quarterly Report to the United States Congress**, Web: https://www.dodig.mil/Reports/Lead-Inspector-General-Reports/Article/2594393/lead-inspector-general-for-operation-inherent-resolve-quarterly-report-to-the-u/ (Erişim Tarihi 27/09/2020).

⁵⁰⁰ İnternet: Katzman, K. (April, 2019). "Iran's Revolutionary Guard Named a Terrorist Organisation". **CRS Insight**, No. IN11093, Web: https://sgp.fas.org/crs/mideast/IN11093.pdf (Erişim Tarihi: 13/06/2020)..

ve diğer İran destekli Iraklı milislerin destekçileri kuşatıldı ve ardından Bağdat'taki ABD Büyükelçiliği'ne girerek bazı dış binaları ateşe verdi.⁵⁰¹

Savunma İstihbarat Teşkilatı tarafından İran'ın askeri gücüne ilişkin kongre zorunlu yıllık raporunun 2019 versiyonu İran'ın drone teknolojisini ve bölgesel müttefiklerine sağladığı füzelerin hassas hedeflenmesini ilerlettiğini belirtti. ABD istihbarat topluluğu, Kongre için yıllık dünya çapındaki tehdit değerlendirme brifinglerinde, İran'ın "bölgedeki en büyük balistik füze envanterine" sahip olduğunu ve kongre tarafından zorunlu tutulan yıllık raporun 2019 versiyonunu değerlendirdi.⁵⁰² Savunma İstihbarat Teşkilatı tarafından İran'ın askeri gücü, İran'ın drone teknolojisini ve bölgesel müttefiklerine sağladığı füzelerin hassas hedeflenmesini ilerlettiğini belirtti. İsrail, bu ilerlemelerin İsrail'in Lübnan, Suriye ve Irak dâhil bölgedeki İran ve İran müttefik hedeflerine yönelik saldırılarını haklı çıkarmak için yeterli bir tehdit oluşturduğunu iddia etti.⁵⁰³

Aralık 2019'da Amerika Birleşik Devletleri, Kuzey Irak'ta ABD'li bir müteahhidi öldüren bir KH roket saldırısının ardından Suriye'nin doğusundaki iki KH tesisine (ve Irak'taki üç KH tesisine) misilleme amaçlı hava saldırıları başlattı.⁵⁰⁴ Ocak 2020 de Suriye'deki İran İslam Devrim Muhafızları Kolordusu-Qods Gücü Komutanı Kasım Süleymani'yi öldüren ABD hava saldırısının ardından İran destekli güçlerin ek saldırılarına karşı savunmasız kaldı. Ancak bu, düşmanlıkların sona erdiğini göstermedi. Hem ABD hem de İran, birbirlerinin çıkarlarına zarar vermek için gizli faaliyetlere devam ettiler.

İran'la süregelen gerginlikler göz önüne alındığında, ABD ile olası düşmanlıklar aşağıdaki gibi değerlendirmek mümkündür.

1. İran, Batı Asya'da (veya Orta Doğu'da) Amerikan askeri hâkimiyetine direnen tek bölgesel güçtür. Tahran, bölgedeki ABD askeri personeline ve tesislerine saldırılar düzenlemek için Irak, Suriye ve Lübnan'daki vekâlet savaşçılarını kullanmaktadır.

⁵⁰¹ İnternet: Baker, P. (2020, Jan). "Trump Backs Away from Further Military Conflict with Iran". *The New York Times*, Web: <https://www.nytimes.com/2020/01/08/world/middleeast/trump-speech.html> (Erişim Tarihi: 09/03/2020).

⁵⁰² Baker, P.(2020).a.g.m, 1-5.

⁵⁰³ Baker, P.(2020).a.g.m, 1-5.

⁵⁰⁴ Human Rights Watch. (2020). *World Report* 2020: Syria, 39-546.

2. Uzun vadede İran, Amerikan ordusunun hem Irak'tan hem de Suriye'den tamamen çıkarılması için baskı yapmaktadır⁵⁰⁵. Bu durum ABD'ye, Doğu Akdeniz'deki her ülkede istikrarsızlığa neden olan tüm askeri, siyasi, ekonomik, dini ve sosyal ayaklanmalara potansiyel riskler yaratmaktadır.
3. ABD ve başlıca bölgesel müttefikler, Esad rejimi üzerindeki baskıyı artırmaya ve Esad karşıtı siyasi ve isyancı güçlere farklı düzeylerde destek sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu eylemler aracılığıyla ABD ve bölgesel müttefikleri, en önemlisi İran'ın Suriye'nin tek büyük müttefiki olarak rolünü zayıflatmak ve aynı zamanda Suriye'deki askeri cihat alanlarının yayılmasını durdurmanın yollarını aramaktadırlar. Bu, Suriye'yi ABD, İran ve ilgili müttefikleri için en önemli yerel ödül haline getirmektedir.
4. ABD, Suriye'de bölgesel yayılma etkilerini karşı ve istikrarsızlığı kontrol altına almaya dayalı bir strateji benimsemektedir. ABD, Suriye'deki olayların nasıl olup bittiği ve Lübnan'daki istikrarsız mezhep dengeleri, İsrail'in kuzey ve doğu kanadındaki güvenliği için stratejik hareket etmeye çalışmaktadır.
5. Suriye'deki bir çöküş, İran'ın Doğu Akdeniz'e bağımlı zayıflata bilir, ancak aynı zamanda stratejik ABD müttefiklerini dalgalarına maruz bırakabilir. Bununla birlikte, ayrı ayrı, veya aynı fikirde olmamayı kabul ederek, ABD ve İran Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, KİK ülkeleri ve Türkiye, IŞİD gibi grupların Doğu Akdeniz'deki yönetimsiz alanlara genişlemesinden kaynaklanan tehditle mücadele etmek zorundalar.⁵⁰⁶
6. Amerika'nın, Irak'taki İran destekli milisler, Lübnan Hizbullah'ı veya Yemen'deki Husi hareketi gibi İran'ın müttefiklerine veya vekillerine karşı hep ek önlemler almıştır. Bu tür eylemler hava operasyonları, kara operasyonları, özel operasyonlar veya siber ve elektronik savaş şeklini alabilir. İranlı müttefiklere yönelik daha sonraki saldırılar, söz konusu İran müttefikinin askeri yeteneğini ciddi şekilde

⁵⁰⁵ Baker, P.(2020).a.g.m, 1-5.

⁵⁰⁶ İnternet: Haberman, M., Edmondson, C. (January, 2020). "White House Notifies Congress of Suleimani Strike Under War Powers Act". **New York Times**. Web: <https://www.nytimes.com/2020/01/04/us/politics/white-house-war-powers-resolution.html> (Erişim tarihi 2/08/2020)

azaltmayı amaçlayabilir ve ABD güçleri, ortak hükümet güçleri veya her ikisi tarafından üstlenilebilir.⁵⁰⁷

7. Amerika Birleşik Devletleri, Körfez'deki İran Devrim Muhafızları Donanma gemileri, nükleer tesisler, askeri üsler, limanlar, petrol tesisleri gibi İran hedeflerine karşı hava ve füze saldırılarının yanı sıra özel operasyonlar ve siber ve elektronik savaş yapma seçeneğini elinde tutmaktadır.
8. İran, 2019'un ortalarından itibaren hayati önem taşıyan Hürmüz Boğazı'nı bloke etme tehdidinde bulunmaktadır.⁵⁰⁸ Uluslararası hukuka göre, abluka savaş eylemidir. Mayıs 2019'da basında çıkan haberlerde, İran'ı herhangi bir saldırıdan caydırmak için Körfez'e 100.000'den fazla askeri güç eklemeyi düşündüğü belirtildi.⁵⁰⁹ Böyle bir seçenek, ABD'nin İran içinde kara saldırıları gerçekleştirme kabiliyetini potansiyel olarak artıracak şekilde yorumlanabilir. Ancak İran'la çatışma, içinde veya çevresinde artan askeri faaliyetler, finansal ve başka türlü önemli maliyetler doğurabilir. Bu durum 'da Kongre bunu akılda tutarak olası maliyetleri değerlendirmektedir.
9. Son olarak, ABD ve İran, Doğu Akdeniz'de - ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın geri kalanında - bölgesel rekabetlerinin her yönünü etkileyen bir istikrarsızlıkla karşı karşıyadır. Doğu Akdeniz'de ABD ve İran arasındaki askeri rekabet, uzun zamandır farklı bölgesel güçler ve devlet dışı aktörlerle olan bağları tarafından şekillenmiştir.⁵¹⁰ Hem ABD hem de İran, bölgesel çıkarlarını, proje gücünü geliştirmek ve daha geniş bölgesel güç dengesini şekillendirmek için bölgesel devlet ve devlet dışı aktörlerle güvenlik ortaklıkları ve ilişkileri geliştirmek için çok çalıştılar.

⁵⁰⁷ İnternet: "Trump Administration Prepares Multiple Military Options for Iran, Including Airstrikes and Setting Up Ground Invasion". (May 14, 2019) *Newsweek*, Web: <https://www.newsweek.com/trump-administration-iran-military-airstrikes-invasion-1425365> (Erişim tarihi: 29/03/ 2020).

⁵⁰⁸ İnternet: "White House Reviews Military Plans against Iran, in Echoes of Iraq War". (2019). *New York Times*, Web: <https://www.nytimes.com/2019/05/13/world/middleeast/us-military-plans-iran.html> (Erişim tarihi 18/12/2020)

⁵⁰⁹ İnternet: "A conflict with Iran would not be like the Iraq War. It would be worse". (May 14, 2019). *Washington Post*, Web: <https://www.washingtonpost.com/world/2019/05/14/conflict-with-iran-would-not-be-like-iraq-war-itd-be-worse/> (Erişim Tarihi :10/6/2020)

⁵¹⁰ İnternet: Khatib, L. (2017). "The Growing Role of Pro-regime Militias in Syria". *in Syria From Within*, Web: <https://syria.chathamhouse.org/research/the-growing-role-of-pro-regime-militias-in-syria> (Erişim Tarihi: 25/ 08/2019)

4.1.2. Rusya Faktörü

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan iki kutuplu dünya sisteminde Rusya tarafında yer alan Suriye, Rusya ile 70 yılı bulan bir müttefiklik ilişkisi yaşamaktadır.⁵¹¹ Sovyetler Birliği ve Suriye ilişkileri, Suriye'nin 1946'da bağımsızlığını kazanması, milliyetçi ve Batı karşıtı düşüncenin etkinlik kazanması iki ülkeyi müttefik haline getirdi. 1954 yılında Baas Partisi'nin seküler ve sosyalist ideolojisinin Rusya'daki Komünist Parti'ne daha yakın olması Rusya'nın Suriye'yi tercih etmesine sebep oldu.

Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki etkisi 1950'ler ve 1960'larda kendini göstermeye başladı.⁵¹² O zamanlar Mısır, Suriye, Irak ve Libya gibi bölgede müttefikleri vardı. Ancak, Siyonist rejime karşı Arap müttefiklerine askeri destek sağlayacak ve Batı ile rekabet edecek riske isteksizdi.⁵¹³ 1957 yılına gelindiğinde SSCB ve Suriye arasında imzalanan Ekonomik ve Teknik Yardım Anlaşması ile Suriye silahlandırılmaya başladı. 1963 yılında Baas Partisinin askeri bir darbeye yönetimi ele geçirmesi ve 1970'te ise Hafız Esad'ın iktidarı ele geçirmesi Moskova Şam ilişkilerini daha ileri bir boyuta taşıdı.

SSCB ve Suriye arasında yapılan anlaşmaya göre, SSCB Suriye'nin Tartus Limanı'nda bir deniz üssü ve tesis kurma hakkı elde etti. 1980'de imzalanan SSCB-Suriye Dostluk ve İşbirliği Anlaşması, ilişkileri en üst seviyeye taşıyan anlaşma oldu. Vladimir Putin'in Rusya Başbakan'ı olduğu 1999 yılında ikili ilişkiler tekrar yumuşadı. Putin'in Rusya'nın Orta Doğu'daki pozisyonunu canlandırma ve ABD'nin egemenliğine meydan okuma girişimi, hiçbir şey yapmamakla birlikte, ABD'nin işgalini kınamakla sınırlıydı.

Hafız Esad'ın ölümü ve oğlunun onun yerini gelmesiyle ilişkilerde belirgin bir gelişme yaşanmadı. İki ülke arasındaki ilişki askeri, ekonomi, diplomasi ve diğer alanları da beraberinde getirdi. Rusya için Suriye, Soğuk Savaşın sonunda şekillenen ve güvenlik sistemine karşı verilen mücadelenin bir parçasını temsil etti.

⁵¹¹ İnternet: "Putin Artık Esad'ı İstemiyor Mu?". (2020, May). *Deutsche Welle Türkçe*, Web: <https://www.dw.com/tr/putin-art%C4%B1k-esad%C4%B1-istemiyor-mu/a-53439582> (Erişim tarihi 12/11/2020).

⁵¹² İnternet: Miller, J. (September, 2015). "Putin's New Axis of Resistance: Russia, Iran, Iraq, Syria, and Hezbollah". in *The Daily Beast*, Web: <http://thebea.st/1LhK4Dy> (Erişim Tarihi 27/09/2020).

⁵¹³ Xymena, K. and Reshetnikov, A. (2018). "Neutrollization: Industrialized Trolling as a Pro-Kremlin Strategy of Desecuritization." *Security Dialogue* 49(5), 345-63.

Beşar Esad'ın Ocak 2005'te gerçekleştirdiği Moskova ziyaretinde Suriye'nin Rusya'ya olan borçlarının %73'ü silinmiş ve geriye kalan 3 milyar 600 milyon dolarlık borç taksite bağlandı. Bununla birlikte Rusya'nın Tartus Limanı'ndaki deniz üssünün kullanım hakları devam etti.⁵¹⁴ Ayrıca silah ve enerji anlaşması imzalanarak Rus silah sanayisi ve enerji şirketleri için kazanç sağlandı.⁵¹⁵ Aynı yıl Şubat ayında Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin suikastından Şam yönetiminin sorumlu görünmesine Rusya karşı çıkarak Suriye'yi uluslararası baskıdan kurtardı. 2008 yılında ise Rusya Suriye politikasında daha aktif hareket etmeye başladı ve Tartus'taki deniz üssünün genişletilmesi konusunda anlaşmaya varılarak çalışmalar başlatıldı.

Rusya'nın iç ve dış politikasında Avrasya'cılık jeopolitik yaklaşımı; Avrasya, Orta-Doğu, Güney Asya'da ABD'nin bu bölgelerdeki etkisini kırmayı ve uzun vadede ABD'yi bu bölgelerden atarak dünyadaki tek egemen güç olmayı hedeflemektir. Hatta 21. yüzyılın ilk on yılına kadar, Rusya'nın ulusal güvenlik stratejisinde, Orta Doğu Avrupa ve Asya'dan daha az stratejik öneme sahipti. Aslında, Rusya bu bölgede hayati çıkarlarını ilerletmek için sınırlı fırsatlar görüyordu. Orta Doğu'daki Rusya dış politikasının ana sebepleri uluslararası prestij, ticaret ve bölgesel istikrardır.⁵¹⁶

2011'de Arap Baharın başlamasıyla Rusya başlangıçta bu konuya çok umursamadı. Ancak, kısa bir süre sonra Arap Bahar'ıyla Rusya'nın bölgedeki az sayıda müttefiki devirerek, Rusya azalan etkisine yönelik bir tehdit olduğunun farkına vardı. Aralık 2011'de Rusya'da meydana gelen siyasi protestolar, Gürcistan ve Ukrayna'da rejimlerin yıkılmasıyla, Rusya, yapılan mücadele dalgasından ve sonuçlarından endişe duymaya başladı.⁵¹⁷ Bu doğrultuda bugün Rusya, Soğuk Savaş dönemindeki gibi iki kutuplu dünya sistemindeki güçlerden biri olabilmek için dünyanın çeşitli küresel mücadele alanlarında ABD'yle güç mücadelesine girdi.

2011 Mart'da Suriye de yükselen tepkilerle karıştı Rusya, Esad yönetiminin devrilmemesi için rejiminin yanında yer aldı. Hatta 2011 Nisan ayında BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye hükümetini kınama tasarısını veto ettikten sonra üç savaş gemisini Tartus Limanı'na göndererek ve Rusya'nın Suriye'deki eski dinleme istasyonu yeniledi.

⁵¹⁴ Xymena, K. and Reshetnikov, A. (2018). a.g.m, 345-365.

⁵¹⁵ Xymena, K. and Reshetnikov, A. (2018). a.g.m, 345-365.

⁵¹⁶ Xymena, K. and Reshetnikov, A. (2018). a.g.m, 345-365.

⁵¹⁷ Xymena, K. and Reshetnikov, A. (2018). a.g.m, 345-365.

Arap Baharı Rusya'nın bölgeye girişi için yol açıldı ve bu durum Rusya'nın artık askeri bir rol oynamaya istekli olmadığını gösterdi.

Rusya, 2012'den sonra Orta Doğu'yu marjinal ve ikincil bir bölgesel olarak değil, belki Batı'yı kışkırtmak ve diplomatik değişime şahit olmak için çıkarlarını genişletmek için bir araç olarak gördü. 2012 -2013 arası dönemde, Rusya bölgesel meselelere katılımını genişletmeye ve bölgesel güçlerle ilişkilerini kuvvetlendirmeye başladı. Rusya bu dönem bölgenin devam eden çatışmalarda bir güç olarak göstermeye çalıştı. Bu dönemde, İran'la Rusya arasındaki ilişkiler yeni bir seviyeye ulaştı.⁵¹⁸ Hatta tüm bölgesel aktörlerle diyalogu memnuniyetle karşıladı ve bugüne kadar devam eden bir stratejiyle Orta Doğu güçleriyle çok çeşitli konularda bağlantı kurmaya çalıştı. Bu nedenle, Moskova, Basra Körfezi İşbirliği Konseyi'de Rusya stratejik diyalogu çerçevesinde Körfezde bulunan Arap ülkeleriyle çalışmaya devam etti.⁵¹⁹

Rusya ayrıca, İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC) ve Arap Birliği (IAS) gibi bölgesel kuruluşlarla temaslarını arttırdı. Amacı ise: 1. Batı ile artan gerilimlerle uluslararası izolasyondan kaçmak, 2. Orta Doğu'daki bazı güçlerin Kafkas'lar ve Orta Asya'daki aşırı İslamcılarını desteklemesini sınırlamaktı. Bu Süreçte Orta Doğu'da Rusya'nın uluslararası sorunların çözümünde belirleyici bir rolü olduğunu göstermeye çalıştı. Bu bağlamda, Rusya, nükleer meselelerle ilgili olarak da İran ile Batı arasında etkili bir diyalogu sürdürme yolunda çalıştı.⁵²⁰

2013-2015 yılları arasında Rusya'nın ilgisi diplomatik meselelerin ötesine geçti. 2015'te Suriye'ye askeri müdahaleyle Orta Doğu'daki ana eylemleri ve bölgedeki gelişmeleri şekillendirmek istedi. Küresel gücünü yeniden kazanmaya çalışan Putin Esad rejimini daha kapsamlı destekleme kararı aldı. Suriye'de çatışmalar devam edince, Rusya Suriye'de müdahalesini yoğunlaştırdı.⁵²¹ Rusya'nın Suriye'ye asker gönderme kararı, Batı'nın Esad rejimini devirme çabalarını engelleme niyetinden değil, belki Sovyetler

⁵¹⁸ Hatahet, S. (2019). *Russia and Iran: Economic Influence in Syria*. London: Chatham House.

⁵¹⁹ Itani, F. (May, 2019). "Geo-Economics: Russia and Iran in Syria". Washington, D.C. *Atlantic Council*, web: <https://www.atlanticcouncil.org/insight-impact/in-the-news/faysal-itani-in-syria-studies-geo-economics-russia-and-iran-insyria/> (Erişim Tarihi: 26/02/2020)

⁵²⁰ İnternet: Mardasov, A. (January 2019). "Are Russia, Iran Engaged in Tug of War over Syria?" *Al Monitor*, Web <https://www.al-monitor.com/pulse/fa/originals/2019/01/russia-iran-syria-rivalry.html> (Erişim Tarihi 31/02/2020).

⁵²¹ Mardasov, A. (2019).a.g.m, 1-5.

Birliği'nin çöküşünden sonraki istikrarsızlığı ve aşırılık yanlısı İslamcılığın yayılmasını önlemek istediğinden kaynaklanıyordu.

Tartus'taki Deniz Üssü'nün ardından 2015 yılı itibarıyla Lazkiye'de bulunan Bassel el-Esad Hava Üssü'ndeki askeri varlığını da artırdı. Bu tarihten itibaren Rusya, hava operasyonlarıyla Suriye'deki savaşa fiilen dâhil oldu. İlk aşamada, hava kuvvetleri IŞİD'i birincil hedefi olarak değil de, bunun yerine Esad rejiminin en büyük tehdidi olan muhalefet gruplarına odaklandı. Aralık 2016'da Halep'in düşüşü ve Rusya'nın Orta Doğu'daki politikaları Halep'in düşüşü sayesinde değişti. 2016'dan itibaren Rusya'nın Suriye politikaları pasiften aktif siyasete geçerek olayları yönetmeyi hedefledi.⁵²²

2018 baharında rejim ve Rus güçleri, Şam banliyölerinde doğu Guta'yı ele geçirdi; o yaz Der'a hükümete düştü. Eylül ayında Esad rejimi dikkatini Fırat'ın batısındaki son büyük direniş çukuru olan ve Türk destekli isyancı grupların öne çıktığı İdlib'e çevirdi.

Rusya, Türkiye'yi doğrudan savaşın içine çekebilecek bir tırmanıştan kaçınmak için İdlib için yeni bir gerilim azaltma anlaşmasına aracılık ederek bir rejim saldırısını önledi ve isyancıların elindeki bölgenin sınırları etrafında Rus ve Türk gözlem noktaları kurdu.⁵²³ İsrail'in Suriye'de İran güçlerine karşı düzenlediği hava saldırısına yanıt olarak - Tel Aviv ve Tahran orada sessizce birbirlerine karşı bir vekalet savaşı veriyorlardı - yanlışlıkla bir Rus askeri uçağını düşürerek 15 mürettebatını da öldürdü. Buna yanıt olarak Rusya, Esad rejiminin havadan gelen tehditlerle daha iyi başa çıkmasını sağlamak için Suriye'ye S-300 hava savunma sistemleri sağladığını duyurdu.⁵²⁴ İdlib'deki gerilimi azaltma anlaşması ve Rus uçağının düşürülmesinden sonra, 2018'in geri kalanı ve 2019'un başları, tüm farklı partiler arasında açıklanamayan ve huzursuz bir ateşkesle geçti.

Rusya için ABD karşısındaki dengeleyicilik politikasının önemli alanlarından biri Suriye oldu. 2012'den bu yana Rusya'nın Orta Doğu bölgesindeki hedefleri üç kategoride tanımlanmak mümkündür 1. Ekonomik hedefler: Rus ekonomisine yönelik yaptırımlara karşı dirençli olmak, gelir kaynaklarını korumak ve enerji şirketlerinin çıkarlarını Çeşitli

⁵²² İnternet: Meyer, H., Abu-Nasr, D. (October, 2017). "Putin Is Filling the Middle East Power Vacuum". in **bloomberg**, web: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-10-03/putin-is-now-mrmiddle-east-a-job-no-one-ever-succeeds-at> (Erişim Tarihi 27/09/2020).

⁵²³ İnternet: Hatahet, S. (March 2019). a.g.m, 1-7.

⁵²⁴ İnternet: Hatahet, S. (March 2019). a.g.m, 1-7.

pazarlarda korumak, 2. Politik hedefler: uluslararası izolasyona karşı mücadele vermek, ABD ve Avrupa Birliği davranışları üzerinde etkin baskının arttırılması, Rusya'nın dünya düzeni kavramının desteklenmesi ve Rusya'da kamuoyunun şekillendirilmesi; 3. Güvenlik hedefleri: Orta Doğu'daki gelişmelerin Rusya'ya yönelik tehditlerini azaltmak.

Putin Suriye'de izlediği politikalarla kendi ülke savunmasını Orta Doğu'dan başlatıp, Batı'ya karşı savaşını bu topraklar üzerinden yürütmek istediğini gösterdi. Tek amacı ise, Suriye'deki etkinliğini devam ettirmek ve Orta Doğu'da etkin bir aktör olarak kabul edilmesiydi. Rusya'nın Suriye siyasetinde Esad rejimini destekleme sebebi; Suriye'de olası bir rejim değişikliği durumunda iktidarın daha İslamcı gruplara geçmesi ihtimaliydi, bu yüzden pragmatizmi takip ederek bölgedeki tüm meşru güçlerle ilgilenme niyetini belirtti.⁵²⁵ Suriye rejiminin düşürülmesi halinde Rusya, bölgedeki stratejik üstünlüğünü, Akdeniz kıyılarında askeri üslerini, silah ihracatında %37 paya sahip Suriye pazarını ve Suriye ordusu üzerindeki kontrol gücünü de kaybedecekti.⁵²⁶

2012 sonrasında Rusya'nın değişen Orta Doğu politikasının en önemli nedenleri, Arap Baharı sonucunda ABD ve batılı müttefikleri ile küresel jeopolitik rekabetin içinde olması, Putin'in karakteri ve 1990 sonrası Batı'nın karşısında başarısız olmasıydı.⁵²⁷ Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, diplomasi, istihbarat, silah satışları, enerji anlaşmaları, doğrudan askeri müdahale ve Orta Doğu'da etnik-dini bölünmenin sürekli sömürülmesi gibi tüm iktidar araçları, Rusya'nın iç gücünü güçlendirmek amacıyla kullanıldı.⁵²⁸ Bu uluslararası strateji doğrultusunda, Rusya'nın bölgesel krizleri sömüren ve yaratan ve kendini çözümün bir parçası olarak gösteren büyük bir dünya gücünün rolünü üstlenmek istedi. Her iki ülkenin Batı'yla yaşadığı gerilim, iki ülkenin yaklaşmasında önemli rol oynadı.

Günümüzde, Moskova bölgesel devletlerle ve siyasi gruplarla yaptığı konuşmada, farklılıklara ve çelişiklere değil ortak noktalara odaklanmaya çalışmaktadır. Örneğin Rusya, Filistin veya Gazze'deki İsrail rejiminin politikalarını eleştirmemektedir. Bunun yerine çabalarını pazar avantajlarının olduğu alanlarda vermektedir: nükleer enerji, petrol ve gaz,

⁵²⁵ İnternet: Azizi H., Issaev, L. (May 2019). "Russian and Iranian Economic Interests in Syria" (Pre-2010 and Intra-war Period). Discussion Paper 8, *Geneva and Istanbul: GCSP and Omran Centre for Strategic Studies*, <https://dam.gcsp.ch/files/2y10nlgNuebJ3zh4kU5wS7N66uuFm35TYDmJjO9jyzKVQYbDoO7vybkfq>. (Erişim Tarihi 24/08/2020).

⁵²⁶ İnternet: Turkoglu, S. (2015). "Suriye, Rusya İçin Neden Önemli?". *Sözcü Gazetesi*, Web: <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/suriye-rusya-icin-neden-onemli-952597/> (Erişim tarihi: 29/03/ 2020).

⁵²⁷ Hatahet, S. (March 2019). a.g.m, 1-7.

⁵²⁸ Hatahet, S. (March 2019). a.g.m, 1-7.

petrokimya, uzay, silah ve tahıllar gibi alanlar onun hep ilgisini çekmiştir.⁵²⁹ Düşük fiyatlar ve güvenilirlik, Orta Doğu ülkelerinin Rus nükleer teknolojisine ilgisinin temel nedenleridir.

4.1.2.1. İran'ın Suriye politikalarında Rusya'nın etkisi

Rusya açısından, İran her dönem bölgesel politikalar şekillendirilirken stratejik bir ülke oldu. Tarihsel olarak bakıldığında soğuk savaş öncesi çoğunlukla rekabet olsa da, Soğuk Savaş Sonrası dönemde İran'ın ABD ve Batı tarafından yalnızlaştırma politikaları, iki ülke arasındaki coğrafi yakınlık ve ortak bölgesel çıkarlar ve nükleer enerjiyle ilgili konular Rusya ve İran'ı bir araya getirdi.⁵³⁰ İran Soğuk Savaş sonrası dönemde, “güvenlik kaygıları” nedeniyle Rusya'ya daha yakınlaştı. Nükleer çalışmaları nedeniyle ABD ve Batı ülkeleri tarafından ekonomik ve siyasi yaptırımlarla karşılaşan İran, Rusya ile bölge ve dünya politik alanlarında iş birliğine girişti ve bu işbirliği Suriye meselesiyle “stratejik ortaklık” düzeyine çıktı.⁵³¹

İran'ın Suriye'ye desteğinde Rusya'yı da yanına çekmesi, Suriye konusunda elini güçlendiren bir başka gelişme oldu. Putin, Suriye krizi için farklı hedeflerle ve farklı aktörlerle özellikle Esad, İran ve Hizbullah 'la alternatif yaklaşımlar ve düzenlemeler sundu. 2011'de başlatılan Rus politikası başarısız olurken İran koordineli bir askeri müdahale için lobi yaptı. İç savaşta eriyen Suriye ordusu İran'ın sağladığı Şii milislerle bir süre daha varlık gösterdi. Ancak bu çabanın yetersiz olması Rusya'nın sürece dâhil olmasına yol açtı. Rusya'nın hava operasyonları sadece Şam yönetiminin ayakta kalmasını sağlamadı aynı zamanda Irak-Suriye sınırından Şam'a kadar uzanan çöl bölgelerinde kara ulaşım hattının IŞİD'in temizlenmesini ve bu hattın güvenliğini de temin etti. Bu bağlamda İran, Rus Orta Doğu politikasında önemliydi. İran'ın savaşta kendisine yardım etmek için neredeyse beş yıldır sürdürdüğü çabalara rağmen, 2015'te Esad yenilgiye doğru sürüklendi.⁵³²

Nisan 2015'te Esad, Al Nusra savaşçıları ve çeşitli muhalif gruplardan oluşan muhalif bir koalisyonla karşı karşıya kaldı. Bu arada İslam Devleti IŞİD doğudan baskı yaparak Palmira'yı ele geçirdi ve Esad'ın güçlerini birden çok cephede geri püskürttü. Bu süreçte

⁵²⁹ Azizi, H. And Issaev, L. (May 2019). a.g.m, 23-34.

⁵³⁰ İnternet: Azizi, H. And Issaev, L. (May 2019).). a.g.m, 23-34.

⁵³¹ Miller, J. (2015). a.g.m, 2.

⁵³² İnternet: “Iran Quds chief visited Russia despite U.N. travel ban: Iran official”. (2015, Aug). **Reuters**, Web: <http://www.reuters.com/article/us-russia-iran-soleimani-idUSKCN0QC1KM20150807>. (Erişim tarihi 12/11/2020).

Rusya'nın korkusu Suriye'nin patlaması, Sünni aşırılık yanlılarının komşu devletleri işgal etmesi ve sonunda Kafkasya ve Orta Asya'nın Rus bölgelerine radikalleşmiş savaşılar göndermesiyle bölgeyi daha da istikrarsızlaşmasıydı.⁵³³

Kasım Süleymani'nin 2015 yılında Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyaret, Suriye'de savaşın seyrini değiştiren bir dönüm noktası oldu. Rusya Donanması, Kalibr seyir füzesi ile uzun menzilli hedeflere vurma yeteneğini sergiledi. Rusya'nın ilk Kalibr saldırısı Ekim 2015'te, Hazar Denizi Filosundan gelen yüzey gemileriyle Suriye'deki 11 hedefe 26 Kalibr-NK füzeyi ateşleyerek Irak ve İran hava sahasının üzerinden gerçekleşti.⁵³⁴ 2015 'de ilk birkaç ayda Rusya, Suriye ve İran güçlerinin Esad karşıtı muhalefet tarafından kaybedilen toprakların yalnızca yüzde ikisini yeniden ele geçirmesine yardım etti.

Rusya'nın askeri müdahalesi, İran'ın Suriye'deki mağlubiyetini engelledi ve İran'ın kontrolündeki kara koridoru üzerinden yapılan sevkiyatların güvenliği Rusya'nın hava desteğine bağımlı hale getirdi. Tahran, Lazkiye'deki limanı geliştirmek, birkaç elektrik santrali inşa etmek ve üçüncü bir cep telefonu ağı kurmak için Şam ile mutabakat anlaşması imzaladı. Moskova, Tartus'taki deniz üssünü genişletmek ve yönetmek, Palmira yakınlarında fosfat çıkarmak ve Humus'ta bir gübre fabrikası işletmek için anlaşmalar imzaladı.

Rusya için Suriye'deki savaş bir dizi aşamalı operasyondan oluşuyordu. Birinci Aşama, ulaşım bağlantılarına ve Rus hareket üssü çevresinde bir tampon alan oluşturmak için tecavüz eden güçleri Lazkiye'ye geri gönderme girişimine odaklanmaktı. İkinci Aşama 2016'daki Palmira savaşını içeriyordu, ancak kampanyanın odak noktası 2016 yazında / sonbaharında Halep'in kuşatılmasıydı. Üçüncü Aşama, Suriye'deki merkezi bölgeler üzerinde konsolidasyonu, Palmira için 2017'deki ikinci savaştı, ancak operasyonun hedefi Dayr al-Zevr'i IŞİD'den almak için doğuya doğru hareket etmektir. Dayr al-Zevr'in düşüşünün ardından, Rus güçleri, güneyde Hama gibi önemli şehir veya bölgelerde rejimin bölgesel kontrolünü sağlamlaştırma girişimlerini destekledi. Dördüncü Aşama, İdlip'de kalan toprakların istikrarlı bir şekilde ele geçirilmesiydi.

⁵³³ Frolov, V. (2016). a.g.m, 2-3.

⁵³⁴ Frolov, V. (2016). a.g.m, 2.

Bir noktadan sonra, Rusya savaş stratejisini Suriye, İran ve diğer güçlere dayandırdı. Bunlar daha sonra Rus paralı askerleri tarafından desteklenecekti, örneğin özel askeri şirket Wagner Group, çeşitli savaş taktik grupları şeklinde sahaya çıktı. Rusya'nın askeri ve siyasi liderleri Suriye'nin içine çekilmekten kaçınmaya ve bunun yerine yerel aktörleri kullanmaya başladılar. Bu, Rusya'nın kayıplara, siyasi maliyetlere ve Suriye'de gerekenden daha büyük bir gücü sürdürmenin mali yüküne maruz kalmasını en aza indirdi.

Moskova, Suriye hava sahasının kontrolünü ele geçirdiğinde İsrail, İran hedeflerine yönelik hava saldırılarını gerçekleştirmek için Moskova'ya bağımlı hale geldi. Temmuz 2018'de Moskova ayrıca İran'ın güçlerini ve vekillerini İsrail sınırından en az 85 kilometre öteye çekeceğine söz verdi, ancak bu da İran'ın varlığını azaltmadı - ancak Moskova'yı denemiş gibi göstermeyi başardı.⁵³⁵ Rusya'nın yaklaşımı, Hava saldırı operasyonları başlatmak, duraklatmak ve ardından bölgeyi istikrarlı bir şekilde geri almak için savaş operasyonlarını yeniden başlatmaktı. Havacılık Taktiği, düşman kuvvetlerine karşı saldırıya maruz kaldığında en yararlı taktikti, ancak yerel kuvvetler ve İran yanlısı milislerden oluşan karışık grupların yanında çalışmak zordu.⁵³⁶

Kasım 2019'da The Intercept ve The New York Times tarafından yayımlanan "İran'ın Irak'taki faaliyetlerine dair gizli belgeler" de İran, Rusya'nın Suriye savaşına angaje olmasını sağlamak için Irak'taki istihbarat birimleri aracılığıyla elde ettiği bilgileri Moskova ile paylaştı" diye yazıyordu.⁵³⁷ Belgelerdeki bilgilere göre Tahran, "ABD'nin Irak'ın Suriye sınırındaki Akkas doğal gaz alanını ele geçirerek Rusya açısından önemli bir pazar konumunda bulunan Avrupa'ya ihraç etmeyi planladığı" bilgisini Moskova ile paylaştı.⁵³⁸ Buna karşılık olarak Rusya, Suriye ordusu ve İran destekli milis güçlere hava desteği sağlayacak ve buna karşı İran kara gücü rolünü üstlenecekti.

Bu çerçevede Rusya, Esad'ı korurken İran da İŞİD ile mücadele adı altında Suriye'deki askeri varlığını artırmaya devam etti. Ancak sıcak savaşın bitme noktasına geldiği bir ortamda İran'ın askeri varlığı Moskova'nın finansal, diplomatik ve stratejik

⁵³⁵ İnternet: Makovsky, D. (July, 2018). "Putin's Golan Comments: Implications for Israeli Security". *The Washington Institute for Near East Policy*, Web: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/putins-golan-comments-implications-for-israeli-security> (Erişim Tarihi: 27/04/2020)

⁵³⁶ Lavrov, A. (2018). "Russian in Syria: a military analysis, in Russia's return to the Middle East". *Chaillot Paper* 12 (46), 47-56.

⁵³⁷ İnternet: Farzam, R. (2020). "Suriye'de İran ile Rusya Arasında Yol Ayrımı". *IRAMCENTER*, <https://iramcenter.org/suriyede-iran-ile-rusya-arasinda-yol-ayrimi/> (Erişim Tarihi: 13/06/2020)

⁵³⁸ Farzam, R. (2020). a.g.m, 2.

açısından büyük bir engel olarak ortaya çıktı. İran'ın varlığı onun oluşturmaya çalıştığı istikrar ortamını tehdit etmeye başladı.

İran ve Rusya arasındaki rekabet hep devam etti. Rusya ve İran bu aşamalarda işbirliği yaparak Esad'ın yanında yer aldılar, Ancak aralarından bazen farklı görüşler ve taktikler görüldü. Bunlardan en önemlisi, Suriye ve İran'ın Halep'e doğru gitme arzusu ile Rusya'nın Dayr al-Zevr'e gitme tercihi arasında farkların görüldüğü Mart 2016 idi.

Diğeri ise Millî Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Başkanı Heşmetullah Felahetpişe Ocak 2019'da Şam'a gerçekleştirdiği ziyarette “İran ve Rusya'nın Suriye'yi savunmak için eşit çaba harcadığını dolayısıyla ekonomik fırsatlardan da iki ülkenin eşit derecede yararlanması gerektiğini” söylemesiydi. Bu açıklamaların ardından Suriye İran'a da bazı ekonomik imtiyazlar veridi.⁵³⁹ Bu imtiyaza dayanarak Lazkiye Limanı'nın işletilmesinin İran'a bırakılması konusunda anlaşmaya varıldı. Ardından 2019'da 200 bin ve 2 Şubat 2020'de de 30 bin konut yapımı için İran ile antlaşmalar imzalandı. Buna ek olarak 20 Nisan 2020'de Ebu Kemal petrol sahasının İranlı şirketler tarafından işletilmesi karar verildi.⁵⁴⁰

İran'la süregelen ilişkiler göz önüne alındığında, Rusya'nın olası etkileri aşağıdaki gibi değerlendirmek mümkündür.

1. Rus taktik yaklaşımının önemli bir evrimi, ağır işi yapmak için vekillere güvenmesidir. Moskova'nın Suriye'ye askeri müdahalesi sınırlı kalmıştır. Moskova'nın çoğu zaman hava saldırıları yaparak karadaki ağır savaşları yapmak için öncelikle İran ve Hizbullah'a bel bağlamıştır. Dahası, Moskova'nın Suriye'deki sözde özel askeri şirketlere (PMC) dayanması, bu büyüyen eğilimin bir başka önemli yönüdür.⁵⁴¹
2. Rusya İran'ı potansiyel bir düşman olarak görmemektedir. İran Rus silahları için iyi bir müşteri, Hazar ve Karadeniz ve Orta Doğu bölgelerinde ABD'nin siyasi ve askeri varlığını dengeleyen ve aynı zamanda Kuzey Kafkasya ve Orta Asya'daki

⁵³⁹İnternet: Watkins, S. (2019). “Russia Strengthens Its Grip On Syrian Oil”. *Oilprice*, Web:<https://oilprice.com/Geopolitics/Middle-East/Russia-Strengthens-Its-Grip-On-Syrian-Oil.html> (Erişim tarihi 18/12/2020)

⁵⁴⁰ Farzam, R. (2020)). a.g.m, 2.

⁵⁴¹ İnternet: Borshchevskaya, A. (2019). “Russian Private Military Companies. Continuity and Evolution of a Model.”. *Foreign Policy Research Institute*, <https://www.fpri.org/article/2019/12/russian-private-military-companies-continuity-and-evolution-of-the-model/> (Erişim tarihi: 21/04/ 2020)

Sünni aşırılıkları bastıran önemli bir jeopolitik ortağı ve yükselen bölgesel bir güç konumundadır. Rusya, Orta Doğu'daki ABD gösterilerine karşı koymak için İran'la birlikte çalışmaktadır.

3. İran, son yıllarda Esad rejimine büyük krediler verirken, Rusya para birimini desteklemek için mali kaynaklar sağlamaktadır. Ancak ikisi de Suriye'nin yeniden inşasını finanse edecek kaynaklara sahip değildirler. Sonuç olarak Moskova, taleplerini özellikle Avrupa ve Arap Körfezi ülkelerine yönlendirerek, başkalarını bu yükü omuzlamaya ikna etmeye çalışmaktadırlar.
4. Rusya-İran-Suriye Rejimi arasında görüş ayrılıkları olduğu anlaşılmaktadır. 2011'den itibaren Suriye sahasında Esad rejiminin yanında yer alıyor olsalar da Rusya ile İran'ın Suriye'deki hedeflerinin örtüşmemektedir. Mezhepsel bağların da etkisiyle Suriye ile köklü bağları olan İran'ın da farklı hedeflerinin olması Rusya'yı rahatsız etmektedir.⁵⁴² İran, Suriye'deki nüfuzunu sağlamlaştırmak için müttefik milisleri güçlendirmeye ve yerel topluluklarla bağlarını güçlendirmeye daha fazla ağırlık vermektedir.⁵⁴³ İran, 2017 yılından bu yana Irak ve Suriye üzerinden kara yoluyla Lübnan'a bağlanıp Akdeniz'e inmek için planlar yapmaktadır.⁵⁴⁴
5. Suriye sahasında pazara hâkim olmak isteyen İran; Tahran-Bağdat-Şam hattından demiryolu ve İran-Halep-Lazkiye üzerinden Suriye M4 ve M5 karayollarından Akdeniz'e çıkış kapısı projesi bulunmaktadır. Bu nedenle İran'ın, Halep ve Şam'a büyük askeri üsler inşa etmesi Rusya'yı rahatsız etmektedir.
6. İran'dan Lübnan'a kadar uzanan kara ulaşım hattı üzerinde mutlak kontrol sağlamayı hedefleyen İran, bu hattın kesilmemesinin mücadelesini vermektedir. Ancak, ABD yaptırımları nedeniyle ekonomik sıkıntı içerisinde olan İran'dan Rusya ile Çin ekseninde hareket etmeye mecbur kılmaktadır.
7. Her iki hükümet de savaşa katılmanın maliyetlerini kazançlı yatırım projelerinden pay alarak telafi etmek istiyor. Ve her ikisi de askeri üsler ve limanların ve ulaşım bağlantılarının kontrolü ile uzun vadeli stratejik çıkarlarını güvence altına almaya çalışmaktadırlar.⁵⁴⁵

⁵⁴² İnternet; Tastekin, F. (2020). "Putin, Esad'ı gözden çıkarıyor mu?". **Duvar Gazetesi**, web: <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/04/23/putin-esadi-gozden-cikariyor-mu> (Erişim Tarihi 23/04/2020).

⁵⁴³ Azizi, H. And Issaev, L. (2019). a.g.m, 23-34.

⁵⁴⁴ Farzam, R. (2020). a.g.m, 2.

⁵⁴⁵ Hatahet, S. (March 2019). a.g.m, 1-7.

8. Rusya'nın Tartus Deniz Üssü'ne sadece 70 kilometre mesafede bulunan Lazkiye Limanı'nın İran'ın kontrolünde olması Moskova'yı en çok tedirgin eden konulardan biridir. İran'ın Lazkiye Limanı'ndaki hâkimiyeti Tahran'ın Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta Doğu pazarlarına kolayca ulaşmasını sağlayacağı gibi Lübnan Hizbullah'ına da lojistik ve silah desteğini kolaylıkla ulaştırma imkanı sağlayacaktır. Diğer önemli konu ise İran'ın Ebu Kemal ve Deyrizor bölgesindeki kontrolünü genişletmeye çalışmasıdır. Ancak Rusya'nın Suriye'ye askerî olarak yerleşmesi İran'ın Akdeniz'e çıkışını da engellemektedir.
9. Rusya, İran'ın Orta Asya ve Kafkasya'yı güvence altına alma yeteneğinin farkındadır. Ekonomik değerlendirmeler ve İran'ın silah pazarının korunması Rusya'nın savunma pazarı için büyük önem taşımaktadır.⁵⁴⁶ Rusya'nın İran'a silah satması İran'daki ABD ve Avrupa'nın etkisini baltalama stratejisinin bir parçasıdır. Rusya İran'a silah satmazsa İran'ın rakiplerine döneceğine inanmaktadır. Bu nedenle, İran'a silah satışları İran'ın Rus gücüne meydan okumasını önlemede önemli bir sebep olmuştur ve Moskova'nın bakış açısına göre bu strateji nispeten başarılı olmuştur.
10. İran ve Rusya, fosfat madenciliği, petrol ve gaz sektöründe rekabet etmektedirler. Rusya Suriye ve kıyı sularında petrol ve gaz için özel arama ve sondaj haklarını da güvence altına almıştır. İran, ekonomik projeleri gerçekleştirme konusunda Rusya'dan daha yavaş ilerleme kaydetse de, ancak önemli bir ticaret ortağı ve petrol ürünleri tedarikçisi olarak etkili olmaya devam etmektedir.⁵⁴⁷

4.2. Suriye'de Bölgesel Aktörler

2011 sonrası Suriye'de farklı siyasi ve askeri ve silahlı grupların ortaya çıktığı görülmektedir. 2011 sonrası ortaya çıkan grupların en önemlisi Özgür Suriye ordusu olmuştur. Yerel grupların bir araya gelerek kurduğu ÖSO ilerleyen yıllarda önemini korumaya devam etmiştir. 2012'den itibaren çok sayıda yerel silahlı grubun ortaya çıkmasına rağmen Suriye yerelinde Suriye yönetimi ve Suriye muhalefetiyle ilişkili gruplar

⁵⁴⁶ İnternet: Mardasov, A.(January 2019). "Are Russia, Iran Engaged in Tug of War over Syria?" *Al Monitor*, Web <https://www.al-monitor.com/pulse/fa/ originals/2019/01/russia-iran-syria-rivalry.html> (Erişim Tarihi 31/02/2020).

⁵⁴⁷ Azizi, H. And Issaev, L. (2019). a.g.m, 23-34.

dışında etkin olabilen aktörler; Halk Koruma Birlikleri (YPG), Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) ve El Nusra Cephesi olmuştur.⁵⁴⁸

2012'nin başından itibaren El Nusra Cephesi, Suriye yönetiminin değişmesini istemiş ve Suriyeli muhalif gruplarla işbirliği yapmıştır.⁵⁴⁹ El Kaide'ye bağlı olduklarını bildirmeleri sonucunda başta Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve uluslararası ve bölgesel aktör tarafından “terörist örgüt” ilan edilmiştir. Suriye’de diğer önemli aktör, YPG ve YPG’nin siyasi kolu Demokratik Birlik Partisi (PYD) olmuştur.⁵⁵⁰ İŞİD’le şiddetli çatışmalar yaşayan örgüt Amerika Birleşik Devletleri’nin ortaklarından biri olmuştur.

Suriye yanı sıra Türkiye, İsrail, Ürdün, Lübnan ve Irak, Suriye sınırındaki çatışmalardan etkilenmişlerdir. Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Irak’ta İŞİD ve Türkiye’de YPG’nin artan etkinliği ve bu duruma ek olarak Hizbullah ve İran, İsrail tarafından tehdit olarak görülmüştür. Başlarda Suriye’nin komşularından Ürdün ve Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar, uluslararası düzlemdeyse ABD, Fransa ve İngiltere, krizin çözümü olarak Suriye yönetiminin değişmesini isteseler de bu durum krizin bölgeselleşme ve uluslararasılaşma eğilimlerini hızlandırmıştır.⁵⁵¹

Bölgesel düzlemde Türkiye ve başta Suudi Arabistan ve Katar olmak üzere körfez ülkeleri, Suriye yönetiminin değişmesini çözüm olarak tanımlasalar da İran ve Hizbullah, Suriye’de yaşananlara farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Hizbullah lideri Nasrallah, Suriye’deki olayları İsrail ve ABD’nin planı olarak tanımlamıştır.⁵⁵² Arap Birliği, çeşitli araçlarla Suriye yönetimine karşı önlemler geliştirse de bu önlemler krizin daha çok tırmanmasına yol açmıştır.

İran’ın Suriye krizinde izlediği politikayı etkileyen olayların yanı sıra Türkiye, İsrail, Suudi Arabistan ve Körfez Ülkeleri’nin muhalinargfleri destekleyen tavırları olmuştur. Bu ülkelerin isyanları destekleyen bir pozisyon almasının arkasında yatan sebebin bölgede

⁵⁴⁸ Caglar, M. T., Aksu, F. (2019). “Suriye Krizinde Aktörler, Uyuşmayan Talepler ve Çatışan Çözümler”. *International Journal of Social Inquiry*, 12 (2), 507-544.

⁵⁴⁹ Özdemir, Ö.B. (2016). *Suriye 2015*. İnmat, Kemal; Ataman, Muhittin (Eds.), Orta Doğu Yıllığı, İstanbul: Açılım Kitap, 195-210.

⁵⁵⁰ Caglar, M. T., Aksu, F. (2019). a.g.m, 507-544.

⁵⁵¹ Caglar, M. T., Aksu, F. (2019). a.g.m, 507-544.

⁵⁵² Slim, R (2014). “Hezbollah and Syria: From Regime Proxy to Regime Savior”. *Insight Turkey*, 16(2), 61-68.

İran'ın etkisinde kalan ülkeleri zayıflatarak İran'a zarar vermek olduğu düşünülmüştür.⁵⁵³ Suriye krizini ele alacak olursak İran, Suriye ve Rusya'ya karşılık en temelde ABD, Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye bulunmaktadır.⁵⁵⁴

4.2.1. Türkiye Faktörü

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana Suriye, Türkiye'nin en az dostane ilişki içinde olduğu Arap ülkelerinden biri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye, revizyonist bir dış politikaya bağlı kalmıştır. İki ülke arasındaki pek çok mesele arasında en önemlisi, özellikle Hatay Vilayeti ile ilgili sınır meselesi olmuştur.⁵⁵⁵ Ayrıca iki farklı milliyetçilik anlayışı olan Kemalizm ve Baas'çılık ile bu iki ülke kendilerini zıt kutuplarda konumlandırmıştır.⁵⁵⁶ Dahası, Kürt sorunu ve su tartışması, uzun süredir zaten gergin olan ilişkileri daha da kötüleştiren gündemlerinde iki kilit konu olmuştur.

1998'de, savaşın eşiğine gelen bu iki ülke, ilişkilerinde bir dönüm noktası olan Adana Anlaşması'nı imzaladı.⁵⁵⁷ Bu antlaşmaya dayanarak Hatay İli, su sorunu ve PKK ile ilgili bazı tartışmalı sorunların çözümüne hız kazanmıştır. Suriye'nin PKK'yı terör örgütü olarak tanıması ve Öcalan'ın Şam'dan çıkarılması daha dostane bir ilişkinin yolunu açmıştır.⁵⁵⁸

Bu gelişmeler ışığında 2010 yılının ilk yarısında Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan arasında bir serbest ticaret anlaşması imzalandı. "Levant Quartet" olarak bilinen adım bölgesel entegrasyon açısından çok önemliydi.⁵⁵⁹ Dönemin Devlet Bakanı Zafer Çağlayan'a göre, Türkiye ile Suriye arasındaki ticaret hacmi 2010 yılında 2,5 milyar dolara yükseldi.⁵⁶⁰ Ancak 2010 yılı sonunda Arap dünyasında başlayan ayaklanmalar, Türkiye'nin bölgedeki bu ülkelerle ve dolayısıyla Suriye ile ilişkilerini güçlü bir şekilde etkiledi.

⁵⁵³ Nargul, S. (2020). a.g.m, 1010-1026.

⁵⁵⁴ Nargul, S. (2020). a.g.m, 1010-1026.

⁵⁵⁵ Islam, T. (2016). "Turkey's AKP Foreign Policy toward Syria: Shifting Policy during the Arab Spring". *International Journal on World Peace* 12(33), 2-37.

⁵⁵⁶ Islam, T. (2016). a.g.m, 14.

⁵⁵⁷ İnternet: "Turkey's Political Relations with Syria". (2019, Nov). *Republic of Turkey MFA*, Web: <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-syria.en.mfa>. (Erişim tarihi: 29/03/ 2020)

⁵⁵⁸ Bishku, M. (2012). "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History". *Middle East Policy* 19 (3), 36-45.

⁵⁵⁹ Bishku, M.(2012).a.g.m, 36.

⁵⁶⁰ İnternet: "Güriş'ten Komşuya Dev Yatırım," (2011, January 15). *Hürriyet* Web: <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/guristen-komsuya-dev-yatirim-16769922>. (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

Ancak, Suriye krizi, Türkiye'nin iç ve dış politikasında en etkili gelişmelerden biri oldu. Önceleri Türkiye'nin Orta Doğu politikasının temel belirleyicisi olarak görülen kriz, son yıllarda yaşanan gelişmelerin etkisiyle Türkiye'nin ulusal güvenlik gündeminin yanı sıra iç politikasının da etkili ve belirleyici bir unsuru haline geldi. Türkiye'nin Suriye iç savaşına yönelik politikaları, 2011-2016 arası ve 2016'dan bugüne olmak üzere iki aşamaya ayrılmaktadır.

2011'de Suriye krizi patlak verdiğinde, ilk altı ay boyunca Türkiye, Esad rejimine siyasi istikrarı sürdürmek için halkın taleplerini karşılayan kapsamlı bir reform programı başlatmasını tavsiye etti.⁵⁶¹ Kısacası, ilk aşamada insani normlar Türkiye'nin dış politikasına hakim oldu. Ancak Esad rejimi, İran'ın desteğiyle halka karşı çok sert bir duruş sergilemeyi seçti ve kan dökülmesine neden olarak protestolara yol açtı ve sonuçta tam ölçekli bir iç savaşa başladı.

Başlarda Türkiye'nin dış politika hedeflerinin önceliklerinin başında insani müdahale, Esad rejiminin düşmesi, muhalif güçlere yardım edilmesi, PYD'nin hâkimiyet alanı yaratmasının engellenmesi yolundaydı. IŞİD tehdidi ve İran ile vekâlet savaşı ikincil önceliklerdi. Gelişen durumla birlikte PYD ve IŞİD'in oluşturduğu tehdit Türkiye için en öncelikli hale geldi ve diğer tüm hedefler ikincil öncelikler oldu.⁵⁶²

İran, Rusya ve diğer bazı ülkeler dışında, tüm büyük bölgesel ve küresel aktörler, Suriye krizine karşı benzer bir duruş sergilediler. Türkiye'nin Esad rejiminin düşüşünü sağlamak için kullandığı stratejilerden biri, tüm muhalif grupların tek bir şemsiye altında birleştirilmesiydi. Ayrıca Türkiye, Suriye yönetimini bireysel özgürlükler ve toplu haklar için demokratik ve çoğulcu bir yönetim öngören muhalif güçlere bırakmayı savundu.⁵⁶³

2016 öncesi Türkiye'nin Suriye politikalarını etkileyen en önemli boyutlardan biri mülteci krizine vurgu yapan insani sorundu. Suriye krizinin başlangıcından ve nüfusun büyük bir kısmının yerlerinden edilmesinden bu yana, Türk yetkililerin odaklandığı nokta,

⁵⁶¹ ⁵⁶¹ İslam, T. (2016). a.g.m, 8.

⁵⁶² Bishku, M.(2012).a.g.m, 36.

⁵⁶³ İnternet: D'Alema, F. (2017). "The Evolution of Turkey's Syria Policy". *Istituto Affari Internazionali*, <http://www.iai.it/en/pubblicazioni/evolution-turkeyssyria-policy>. (Erişim tarihi: 21/04/ 2020)

evlerini terk etmek zorunda kalan ve başka yerlere sığınmak zorunda kalan binlerce kişinin acil temel ihtiyaçlarını nasıl karşılayacaklarıydı.⁵⁶⁴

İnsani sorunun çözümüne yönelik Türk gündeminin üç yönlü bir çözümü vardı: (i) evlerini terk etmek zorunda kalan ve Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin acil ihtiyaçlarını karşılamak, (ii) yeni dalgaları önlemek için önlemler almak ve son olarak (iii) göçü durdurmak için Suriye sınırları içinde güvenli bir bölgenin kurulmasını sağlamak.⁵⁶⁵ Ancak Türkiye, insani krizin çözümünde almak istediği üç ana önlemden yalnızca birini gerçekleştirebildi. Ulusal siyaset ve yeteneklerden kaynaklanmayan faktörler nedeniyle diğer iki girişim başarısızlıkla sonuçlandı.

Esad'ın düşüşü Türkiye'nin Suriye kriziyle ilgili gerek isteksizliği gerekse gerekli araçları kullanamaması nedeniyle bu önceliği sağlayamadı. Üstelik İran, Rusya ve ABD gibi bazı bölgesel ve küresel aktörlerin desteği, Türkiye'nin Esad'ın düşüşü de dahil olmak üzere hedeflerine ulaşmasını daha da zorlaştırdı.

Suriye muhalefet güçleri ve Türkiye pahasına genişleyen IŞİD Batılı devletler için işlevsel bir araç oldu. Dünyanın her yerinden militanlar, IŞİD saflarında savaşmak için Suriye'ye geldiler ve bunu yaparken en fazla zararı Suriyeli muhalif güçlere verdiler. Dolaylı olarak IŞİD, Suriye krizinde küresel aktörlerin çıkarlarına hizmet eden bir müdahale aracı gibi davrandı.⁵⁶⁶ IŞİD'in Kilis'e roket fırlatmaya başlaması, birkaç vatandaşı öldürmesi ve Türkiye sınırına yaklaşması Türkiye'ye öncelikli bir konu haline geldi.

Bu noktada, Suriye iç savaşından gelişen tehditlerin, yani IŞİD'in Türkiye sınırına yaklaşması ve PYD /YPG'nin daha fazla toprak istemesi doğrudan Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit ederek, Türkiye'nin dış politika değişikliğine katkıda bulundu. Bu nedenle Türkiye, IŞİD ve PYD / YPG'nin oluşturduğu tehdide karşı askeri olarak yanıt vererek liberal yumuşak güç politikalarından daha gerçekçi bir sert güç politikasına geçti.

⁵⁶⁴ İnternet: Özkan, B. (January, 2016). "Turkey, the U.S. and Europe Are All Partly to Blame for the Festering Syria War". *Huffington Post*, Web: https://www.huffingtonpost.com/behlaal-azkan/turkey-us-europe-syria_b_8964242.html. (Erişim tarihi 12/08/2019).

⁵⁶⁵ Özkan, B. (2016). a.g.m, 1-3

⁵⁶⁶ İnternet: Benmelech E and Esteban F. K. (2016) "What Explains the Flow of Foreign Fighters to ISIS?" *National Bureau of Economic Research*, Web: <http://www.nber.org/papers/w22190> (Erişim Tarihi: 2/07/2020)

Türkiye, buna Fırat Kalkanı Harekatı ile karşılık verdi. FKH Ağustos 2016'da Türkiye sınırını IŞİD'den temizlemek ve PYD / YPG'nin Ayn el-Arab ile Afrin'i birleştirmesini durdurmak için başladı. Suriye'nin kuzey bölgesinde de yaşayan Araplar ve Türkmen'ler nedeniyle Türkiye, küresel güçlerin müdahalesi ile bu bölgenin başka bir kısa veya uzun vadeli çatışma bölgesine dönüşmesini istemedi. Bu nedenle Türkiye, PYD / YPG'nin Fırat Nehri'nin batısına doğru ilerlemesini kırmızıçizgi olarak ilan etti.⁵⁶⁷ Bu bağlamda, Ankara'nın Suriye'deki temel hedefleri aynı kalırken, önceliklerdeki değişiklikler ön plana çıkarak PYD / YPG'nin hâkimiyet alanı oluşturmasının engellenmesi ana öncelik haline geldi.⁵⁶⁸

Yaklaşık yedi ay süren bu hareket üç açıdan etkili oldu: (i) Türkiye sınırını IŞİD'den temizledi, (ii) ÖSO Türkiye'nin yardımıyla Suriye'de toprak kazandı, bu da Suriye halkının kendi topraklarına dönmesini sağladı. (iii) operasyon IŞİD'in gücünde önemli bir düşüşe yol açtı. 2016'da IŞİD, hem toprakları hem de savaşçıları ve toprakları açısından önemli kayıplar yaşadı.⁵⁶⁹ Suriye'nin kuzeyindeki operasyon, Özgür Suriye Ordusu'nun (ÖSO), hayatın normale döndüğü ve Suriyelilerin evlerine döndüğü El-Bab kentini emniyete alana kadar IŞİD'e karşı savaşmasını destekledi.

Fırat Kalkanı Harekâtı'nın başladığı 24 Ağustos 2016, Türkiye'nin Suriye iç savaşına yönelik politikalarında bir dönüm noktası olarak kabul edildi çünkü Türkiye, insani duruşunun yanı sıra askeri bir tutum da başlattı. Obama yönetimi sırasında IŞİD yaklaşık 11.000-15.000 militanını kaybetti ve yaklaşık 18.000 ila 22.000 savaşçısı kaldı. Türkiye OES'e başladıktan sonra kayıpların sayısı daha da arttı.⁵⁷⁰ 24 Ağustos 2016'dan 30 Mart 2017'ye kadar IŞİD'in başlıca kayıpları Türkiye sınırı boyunca ve Musul'da oldu. 2017 sonunda IŞİD, Irak'ta kontrol ettiği toprakların% 79'unu kaybetti ve Suriye'de bu oran% 76'ya kadar çıktı.⁵⁷¹

⁵⁶⁷ Barkey, H.(2016). "Syria's Dark Shadow over US-Turkey Relations". *Turkish Policy Quarterly* 14(4), 1-8..

⁵⁶⁸ Yeşiltaş, M. (January 2018). "Turkey's Strategic Reasoning behind Operation Olive Branch". *SETA Perspective*, no. 34.

⁵⁶⁹ Özdemir, Ç. (2017). *Suriye 2016*. Muhittin Ataman and Kemal İnat, Orta Doğu Yıllığı, İstanbul: Kadim..

⁵⁷⁰ İnternet: Hudson, J. (June, 2016). "Top U.S. Official: Islamic State Has Lost 47 Percent of its Territory in Iraq". *Foreign Policy*. Web: <https://foreignpolicy.com/2016/06/28/top-u-sofficial-islamic-state-has-lost-47-percent-of-its-territory-in-iraq/> (Erişim tarihi 02/08/2020).

⁵⁷¹ İnternet: "Daesh Areas of Influence". (2017). *Global Coalition*, <http://theglobalcoalition.org/en/daesh-areas-influence-september-2017-update/>.(Erişim tarihi: 21/04/ 2020).

Bununla birlikte, Fırat Kalkanı Harekâtı'nın başarısının ardından, Türkiye'nin Suriye politikalarına ilişkin öncelikleri bir kez daha değişti. IŞİD tehdidi yerini PYD / YPG'nin oluşturduğu tehdit aldı. Türkiye, 2016'da Fırat Kalkanı Harekâtı ve daha sonra Zeytin Dalı Harekâtı (OOB) ile başarılı askeri operasyonları ile sahadaki muhalif gruplara destek verdi.

Ocak 2017'de Başbakan Yardımcısı Mehmet Şimşek, Türkiye'nin "Suriye halkının çektiği acıların ve trajedilerin suçu açıkça Esad'ın üzerinde. Ama pragmatik ve gerçekçi olmalıyız. Sahadaki gerçekler dramatik bir şekilde değişti, bu yüzden Türkiye artık Esad 'sız çözümde ısrar edemez, gerçekçi değildir dedi.⁵⁷² Sonuç olarak, 2016'dan sonra Türkiye, Esad rejiminin düşüşüne öncelik vermek yerine, esas olarak Suriye'nin toprak bütünlüğüne ve ülkede barışın yeniden tesisine odaklandı. Bu politika değişikliğinin temel nedeni, Rusya ve İran'ın Esad rejimine sağladığı destektir. ABD'nin kayıtsızlığıyla birlikte bölgesel dengede böyle bir değişiklik, Türkiye'yi Esad rejiminin düşüşünü öncelik listesinden çıkarmaktan başka seçenek bırakmadı.⁵⁷³

Suriye'nin PYD / YPG'nin kontrolüne girmesi ve küresel güçlerle işbirliğinin sürmesi, bölgesel denge Türkiye'nin aleyhine değişti. PYD'nin Türk ulusal güvenliğine yönelik oluşturduğu tehdit, her zaman Türkiye'nin dış politikasının en önemli öncelikleri arasında yer aldı. Türkiye, 20 Ocak 2018'de Suriye'de bir operasyon daha başlattı. Fırat'ın batı kesiminde PYD / YPG ve IŞİD'in varlığını sona erdirmek için "Zeytin Dalı Harekâtı" adı verilen bu operasyonla önemli bir adım atıldı.⁵⁷⁴ Zeytin Dalı Harekâtı'ndan sonra Türkiye, Suriye'nin kuzeyindeki bölgelerin yeniden inşası için harekete geçti.

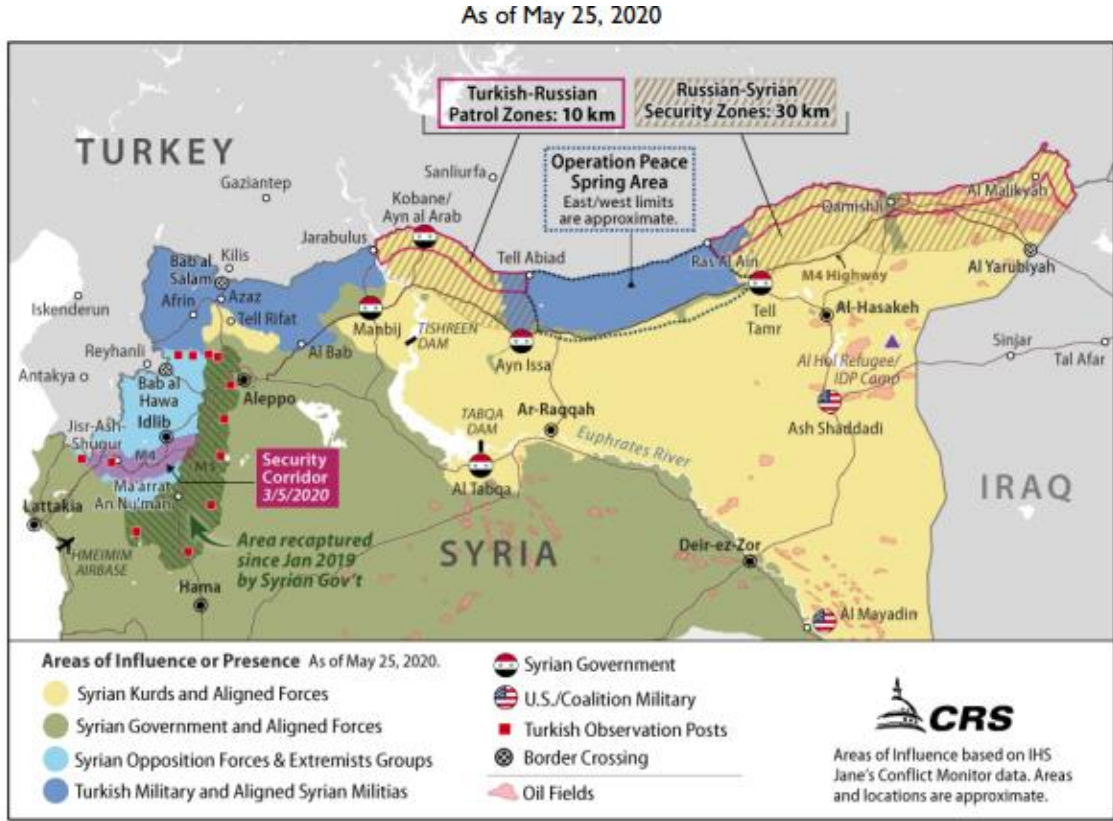
9 Ekim 2019'da Türkiye ordusu ve müttefik Suriyeli muhalif gruplar YPG güçlerini hedef alan askeri bir operasyonla kuzeydoğu Suriye'ye girdi. Türkiye tarafından Barış Pınarı Harekâtı olarak adlandırılan operasyon, Cumhurbaşkanı Trump ile Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan arasında yapılan çağrının ardından geldi. Başkan Trump yaptığı

⁵⁷² İnternet: "Turkey Can no Longer Insist on Syria Settlement without Assad - Turkish Deputy PM". (2017, Jan). *Reuters*, Web: <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisissyria-turkey/turkey-can-no-longer-insist-on-syria-settlement-without-assad-turkishdeputy-pm-idUSKBN1541IJ>. (Erişim tarihi: 15/11/2018)

⁵⁷³ İnternet: Kozak, C. (March, 2017). "Iran's Assad Regime". *Washington D.C. Critical Threats Project and Institute for the Study of War*, Web: <http://www.understandingwar.org/backgrounders/irans-assad-regime>. (Erişim Tarihi: 25/09/2020).

⁵⁷⁴ İnternet: "Türk Silahlı Kuvvetleri". (2018). *TSK*, Web: http://www.tsk.tr/BasinFaaliyetleri/BA_74. (Erişim tarihi 12/08/2019).

açıklamada, “ABD bu saldırıyı onaylamıyor ve Türkiye’ye bu operasyonun kötü bir fikir olduğunu açıkça belirtti.”

Harita 4.2. Suriye-Türkiye sınırı

Ardından Ekim ayı ortasında ABD aracılığında gerçekleştirilen bir ateşkes de, SDG güçlerinin Türk işgal bölgesinden çekilmesine izin verdi, kabaca Tell Abiad ve Ras al Ayn kasabaları arasındaki bölgelerini içine almaktaydı (Harita 4.2). Aynı zamanda iki şehir arasında uzanan ve Suriye içinde 32 km uzanan bir Türk “güvenli bölgesi” oluşturdu. Türkiye İran ve Rusya’nın aksine NATO üyeliği nedeniyle, Suriye’nin doğal kaynaklarının ülkenin kendisine ait olduğunu ifade etti. Türkiye’nin Suriye’de gerçekleştirmiş olduğu Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı harekâtının uluslararası hukuka uygun olduğunu ve Türkiye’nin ABD tarafından gerçekleştirilmek istenilen Kürt koridoru projesini bozduğu görülmektedir.

Soçi Mutabakatını ihlal eden Rus destekli Esad rejim güçleri ile İran destekli teröristlerin İdlib’e yönelik saldırılarını durdurmak; ılımlı muhalifleri desteklemek ve rejim güçlerini mutabakat sınırları dışına itmeyi sağlamak maksadıyla 1 Mart 2020 tarihinde Bahar

Kalkanı Harekâtı'nı başlatıldı.⁵⁷⁵ Yapılan görüşme sonrasında Türkiye'nin kontrolündeki bölge kuzeye çekilmiş ve M4 karayolu kuzey ve güneyinde altı kilometrelik bölgede Türkiye ve Rusya'nın müşterek devriye faaliyetine başlanmasına karar verilmiştir.⁵⁷⁶

Türkiye'nin Suriye'ye yönelik politikaları, son zamanlarda siyasi hedefler ve bunlar için kullanılan araçlar arasındaki farklılıklar arttıkça sorunlarla karşılaştı. Türkiye, insani yardım için çok çaba harcadı ve kriz nedeniyle yerlerinden edilen Suriyeli mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamak için kapsamlı ve başarılı bir politika izledi. Türkiye, herhangi bir coğrafi değişikliğin siyasi istikrarı ve dolayısıyla bölgedeki ekonomik kalkınmayı engelleyeceğine olan inancı nedeniyle Suriye'nin toprak bütünlüğünü savundu. Türkiye, kriz boyunca bölgesel ve küresel güçlerin oldubitti politikasına karşı çıktı. Bu nedenle Türkiye, PYD konusunda ABD ve diğer batılı ülkelerle farklı görüşlere sahipti.⁵⁷⁷

Daha doğrusu, Türk dış politikasının proaktif yapısı, güce dayalı askeri, insani normları ve strateji temelli parametreleri ile şekillendi. Türkiye'nin güvenliğini sağlayabilmesi için bugün olduğu gibi gelecekte de dinamik, modern ve caydırıcı bir TSK'ya sahip olması gerektiği bir kez daha ortaya çıktı. Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde gerçekleştirdiği üç harekât neticesinde kazandığı askerî başarısını, Suriye iç savaşı sonrasında oluşturulacak çözüm masasındaki siyasi başarısıyla da devam ettirebilmesi için millî çıkarları doğrultusunda politikalar üretmektedir.⁵⁷⁸

4.2.1.1. İran'ın Suriye politikalarında Türkiye'nin etkisi

Türkiye-İran ilişkileri siyasi ve mezhebi rekabete dayalı olmuştur. Kasr-ı Şirin anlaşmasından bu yana devam eden ilişkiler Suriye'deki krizle büyük bir kırılma yaşamıştır. 1990'lı yıllardan itibaren İran'ın PKK terör örgütüne destek vermesi, ikili ilişkilerde gerginliğin artmasına yol açtı. İran'ın 2002 yılında PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmesi

⁵⁷⁵ İnternet: “Bakan Akar: 27 Şubat'ta Başlayan Bahar Kalkanı Harekâtı Başarıyla Sürdürülmektedir”. (2020). *T.C. Millî Savunma Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası*, “<https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/132020-88621>” (Erişim Tarihi: 09/03/2020)

⁵⁷⁶ İnternet: Baker, P. (2020, Jan). “Trump Backs Away from Further Military Conflict with Iran”. *The New York Times*, Web: <https://www.nytimes.com/2020/01/08/world/middleeast/trump-speech.html> (Erişim Tarihi: 09/03/2020)

⁵⁷⁷ İnternet: Keyman E. F. (2017). “A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive Moral Realism”. *Insight Turkey*, Web: <https://www.insightturkey.com/articles/a-new-turkish-foreign-policy-towards-proactive-moral-realism> (Erişim tarihi 02/08/2020).

⁵⁷⁸ Polat, D. Ş. (2020). “Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları”. *Güv. Str. Derg.*, 16(33),53-96

ikili ilişkileri yumuşadı 2003 yılında Amerika'nın Irak'ı işgal etmesi ve Şii bir hükümetin gelmesi, İran yönetiminin bölgedeki egemenlik alanını genişletti. Bu noktadan sonra ikili ilişkiler farklı bir boyut kazandı.

2010'da İran'a geniş yaptırımların BM Güvenlik Konseyi'nce kabul edilmesinin ardından Türkiye kararı sert bir dille eleştirdi. İran ve Batılı ülkeler arasında ortaya çıkabilecek herhangi bir sorun Türkiye'nin ekonomisini ve enerjiye erişimini negatif bir şekilde etkileyeceğinden⁵⁷⁹ dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ABD ve İngiltere'nin yaptırımlara rağmen İran'la iş yapmaya devam ederek bu durumu büyük haksızlık olarak değerlendirildi.⁵⁸⁰ Fakat ikili ilişkiler Suriye krizinin ortaya çıkması sonucunda hızlı bir şekilde geriledi.

2011 yılında İran'ın Suriye muhalefetine mücadelesini terörist faaliyet olarak değerlendirmesi, iki ülkeyi karşı karşıya getirdi. ABD ve Rusya'nın Suriye politikaları da Türkiye-İran ilişkilerinin gidişatında etkili oldu.⁵⁸¹ Ahmedinejad döneminde gerilim dozu yükselince Başbakan Erdoğan, Tahran'ı "Komşuluk ilişkilerine yakışmayacak şekilde bölgesel sorunlarda samimi davranmamakla" suçladı.⁵⁸² Erdoğan'ın krizin ilk gününden itibaren "Halkın sesine kulak vermeye" ve Esad'a erken seçim çağrısı yapması İran'ın sürece ağırlığını koymasına ve Türkiye'nin yeni bir yol haritası arayışına girmesine ve iki ülke arasında bölgesel rekabeti de gün yüzüne çıkardı.

Suriye krizinin patlak vermesi ikili ilişkilerin seyrini kimlik, güvenlik ve sistem açısından ayrışan yönleri belirginleştirerek hassas bir denge kurulduğunu ortaya çıkardı. Dini lider Hamaney'nin Suriye'deki değişim sürecini Türkiye ve İran'ın birlikte yürütülebileceği, Siyonistlere gerek olmadığı yorumları yapsa da ikili görüşmeler olumlu sonuçlanmadı. Ankara'nın sınırda bir tampon bölge ve müdahale çağrılarına İran yönetimi, Esad'a şans tanınması, reformlar için süre verilmesi, bölge ülkeleriyle birlikte hareket edilmesi gerektiğini söyledi.

⁵⁷⁹ Okay, Z. (2011). *Regionalism or Shift of Axis? Turkish-Syrian-Iranian Relations, Turkey in the 21st Century. Quest for a New Turkish Foreign Policy*. Burlington: Ashgate, Aldershot.

⁵⁸⁰ İnternet: Kırdar, S. (2013). "ABD'nin İran'a Uyguladığı Altın Yaptırımı ve Olası Sonuçları". *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*, Web: <https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/636> (Erişim Tarihi: 26/07/2020)

⁵⁸¹ Uzun, Ö. S. and Ekşi, M. (2017). "Continuities and Changes in Iran's Foreign Policy: Analysis of Syrian Case". *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 205-228.

⁵⁸² Uzun, Ö. S. and Ekşi, M. (2017).a.g.m, 205-228.

Füze savunma sistemleri meselesinde Türkiye İran'ı hedef almadığını belirtse de Amerikan Savunma Bakanı Leon Panetta'nın İran'a karşı savunma amaçlı konuşlandırılacağını söylemesi Türkiye ve İran ilişkilerini ciddi bir şekilde zedeledi.⁵⁸³ Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2011 Eylül'ünde Mısır'a ve Libya'ya yaptığı ziyaretlerde laikliği tavsiye etmesi iki ülkenin ideolojik anlamda farklılıkları vurgulaması ilişkilerini etkiledi. 2012'de Türkiye'nin İran'ı ziyareti sonrasında P5+1 ve İran arasında gerçekleştirilecek toplantının İstanbul'da yapılmak yerine Bağdat, Şam ya da Pekin'de olması talep edilmesi artık ilişkilerde müttefik olarak algılanmadığı açıkça gösterilmek istendi.⁵⁸⁴

Suriye'de Beşar Esad'ın yenilmesi, bunun sonucunda İran'ın bölgedeki nüfuzunu kaybetmekten korkması ve Türkiye'nin Beşar Esad'a karşı muhalif hareketleri desteklemesi iki ülke arasında gerilim oluşturan en temel nedeni oldu.⁵⁸⁵ Şii İran'ın Nusayri Esad rejiminin arkasında durmasına karşılık Türkiye'nin Sünni muhalif güçlerini desteklemesi ve bu iki farklı mezhepsel güçlerin savaşa girmesi Türkiye ve İran arasındaki rekabeti ve gerilimi artırdı.⁵⁸⁶ Başbakan Erdoğan, Suriye konusunda İran'la hareket etmeye sıcak baktıklarını vurgulasa da⁵⁸⁷ İran Türkiye'nin lojistik açıdan desteklediği muhaliflerin Esad rejimiyle masaya oturarak anlaşılması gerektiğini Türkiye'ye söyleyerek farklı bir duruşları olmadığını dile getirdi.⁵⁸⁸

Türkiye'nin Suriye politikasının önemli bir boyutu, İran'ın Suriye'ye müdahalesi ile başlayan vekâlet savaşı oldu. Bazı Körfez ülkeleriyle birlikte Türkiye, Suriye'yi İran'ın uydu devletine dönüştürme hırsına karşı çalıştı. Irak'ın "Şii veya Şiileşmesi" ile birleştiğinde İran'ın etki ve faaliyet alanına giren Suriye, bölgesel dengenin İran lehine devrilmesine neden oldu.

⁵⁸³ Aydın, E. (2019). "AB'nin Güvenliği ve Türkiye'nin Rolü: NATO Füze Kalkanı". *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 (16), 719-735.

⁵⁸⁴ İnternet: "İran gerilimi sıcak çatışmaya dönüşebilir". (2012). *Dünya Gazetesi*. Web: <https://www.dunya.com/gundem/039iran-gerilimi039-sicak-catismaya-donusebilir-haberi170379> (Erişim Tarihi: 13/06/2020)

⁵⁸⁵ Nargul, S. (2020). a.g.m, 1010-1026.

⁵⁸⁶ Nargul, S. (2020). a.g.m, 1010-1026.

⁵⁸⁷ İnternet: "Esad'a Karşı İran'ı İşbirliğine Çağırıldı". (2012). *Milliyet*, Web: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/esad-akarsi-iran-i-isbirligine-cagirdi-1612853> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

⁵⁸⁸ İnternet: "İran: Suriye konusunda Türkiye'yle uyumluyuz". (2013). *Milliyet*, Web: <https://www.milliyet.com.tr/dunya/iran-suriye-konusunda-turkiye-yle-uyumluyuz-1652651> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

ABD'nin Katar ve Suudi Arabistan'daki askeri varlığını artıracak politikalar yürütmesi İran'ın endişelerini artırdı. Buna ek olarak Suudi Arabistan ve Katar'ın 2012'de Türkiye'yle yaptığı askeri amaçlı ziyaretler İran'ın kendisine karşı Sünni bir blokun oluşturulduğu yönündeki kaygılarını güçlendirdi.⁵⁸⁹ Ancak yaptırımlar sebebiyle ekonomik açıdan gittikçe zayıflayan İran Türkiye pazarını yitirmek istemedi.

2012'de Türkiye'nin öncülüğünü yaptığı Suriye Halkının Dostları İstanbul Zirvesi'ne Rusya, Çin, Irak ve İran'ın katılmaması Türkiye'nin Suriye'de Beşar Esad 'sız bir çözüm arayışına nasıl angaje olduğunu ortaya çıkardı.⁵⁹⁰ Çıkarlarını zedeleyen benzeri durumu istemeyen Türkiye, Suriye'deki muhalifleri destekledi. Türkiye'nin muhaliflere lojistik ve siyasi alanda sağladığı destek, İran'ın Suriye yönetimine verdiği askerî destek karşısında zayıf kalmıştır.⁵⁹¹ Türkiye bu dönemde İran'ın aksine IŞİD'e destek veren ülke olarak görülmesi, kamuoyunda imajını olumsuz etkiledi.

İran'ın desteklediği PYD terör örgütünün Türkiye sınırları içerisinde eylemlere başlaması, ve Türkiye'nin bu terör örgütüyle askerî olarak mücadele etmesi, enerjisinin bu tarafta yönelmesine neden oldu.⁵⁹² Ancak, Türkiye'nin sınırında PYD'nin ortaya çıkması, radikal grupların çoğaltması, mezhepsel çatışmaların artması hem İran'ı hem de Türkiye'yi tedirgin kıldı. Bu düşünceler, her iki ülkenin uzlaşma yönünde gayret göstermelerinde büyük rol oynadı. Ruhani'nin Ankara'ya resmi ziyarette bulunması ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından sıcak bir şekilde karşılanması, komşuluk ilişkilerini olumlu yönde yansıttı.⁵⁹³ Türkiye 2015'ten itibaren Suriye'nin kuzeyinde Türkiye'nin sınır güvenliğini tehdit eden IŞİD ve PKK'nın Suriye uzantısı PYD, YPG'ye karşı operasyonlar yapmaya başladı.⁵⁹⁴

Dolayısıyla Türkiye'nin 2016'nın ilk yarısının sonuna kadar durgun olduğu söylenebilir. O zamana kadar Suriye'deki vekalet savaşı, İran ve Rusya'nın rejim güçlerine

⁵⁸⁹ İnternet: İdiz, S. (2013). "Turkey's Secterian War with Iran over Syria and Iraq". *Al-Monitor Turkey*, Web: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/01/sunni-jihadist-iraq-turkey.html> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

⁵⁹⁰ İnternet: "İstanbul Summit Tries to Increase Pressure on Syria". (2012). *BBC News Middle East* Web: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-17576134> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

⁵⁹¹ Aydın, E. (2019). a.g.m, 719-735.

⁵⁹² Sinkaya, B. (2017). "İran'ın Suriye Stratejisi". *Akademik Orta Doğu*, 11 (2), 49-64.

⁵⁹³ İnternet: "Gül'den Ruhani'ye: Almanya ve Fransa gibi olabiliriz". (2014). *Hürriyet*. Web: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/gulden-ruhaniye-almanya-ve-fransa-gibi-olabiliriz26576670> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

⁵⁹⁴ İnternet : Doğan, S. (2016). "Türkiye-İran İlişkilerinde Suriye Faktörü: Risk Üçgeninde İstikrar Arayışı". *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*. Web: https://insamer.com/tr/turkiye-iran-iliskilerinde-suriye-faktoru-risk-ucgeninde-istikrar-arayisi_315.html (Erişim tarihi 19/07/2020)

ordu dahil her türlü askeri desteği sağlaması nedeniyle oldukça asimetrikti. Türkiye ve müttefikleri ise yalnızca siyasi ve kısmi mühimmat desteği vererek yardım etmeye çalıştı. Ayrıca, İran Şii kimliğiyle başarılı bir şekilde harekete geçirirken, Türkiye Esad rejiminin çöküşü için benzer bir isteklendirme üretilmedi.

Ancak dengeyi değiştiren iki gelişme oldu. Birincisi, Fırat Kalkanı Harekatı Türkiye'ye üstünlük sağladı ve Türkiye'nin Suriye krizinde belirleyici bir aktör olarak konumunu almasını mümkün kıldı. Bu, Türkiye'nin "Suriye'nin siyasi birliğini ve toprak bütünlüğünü korurken, demokratik, kapsayıcı ve mezhepçi olmayan bir sisteme dayalı bir siyasi çözümü teşvik etmesine" izin verdi.⁵⁹⁵ İkinci gelişme, ABD'deki hükümet değişikliğiyle ilgilidir. Obama'nın aksine Trump, İran'la nükleer anlaşmayı sürekli olarak feshedilmesini veya nükleer anlaşmayı etkili bir şekilde yeniden şekillendirecek yeni bir mevzuat yaratılmasını savundu. İkinci askeri müdahale olan Zeytin Dalı Harekâtı için de aynı şey Türkiye için söylenebilir. İkinci gelişme, ABD'deki hükümet değişikliğiyle ilgilidir.

Obama'nın aksine Trump, İran'la nükleer anlaşmayı sürekli olarak feshedilmesini veya nükleer anlaşmayı etkili bir şekilde yeniden şekillendirecek yeni bir mevzuat yaratılmasını savundu.⁵⁹⁶ Nisan 2017'de ABD, Esad rejiminin İdlib vilayetinde düzenlediği kimyasal saldırının ardından Suriye Hava üssüne Tomahawk füzeleri ateşledi. Bu bağlamda ABD, İran'ı Suriye krizinden yavaşça çıkarmaya başladı.

Günümüzde Suriye'deki vekâlet savaşı artık asimetrik değildir. Bu, Astana sürecinde bile ortaya çıktı. Türkiye ve Rusya, Suriye hükümet heyeti ile muhalif gruplar arasındaki müzakerelere destekleyici oldu. Türkiye için savaşın çözümüne yönelik böyle bir adım atılması, İran'ın yayılmacılığa giden yolda engellerle karşılaşabileceği anlamına geliyordu. Tüm bu hususlar göz önüne alındığında, İran'la bölgesel hâkimiyet konusunda rekabet uzun süredir Türkiye için bir öncelik olmadığı söylenebilir. Türkiye'nin pragmatik bir dış politikaya geçişi, ne Türkiye'nin hedeflerini ne de İran'la rekabet önceliğini değiştirmedir. Türkiye ve İran arasında istikrarlı bir güven ortamı oluşturamamışsa da siyasi konjonktürün değişmesine bağlı olarak birbirlerine her zaman ihtiyaç duymuşlardır.

⁵⁹⁵ Çavuşoğlu, M. (2017). "Turkish Foreign Policy in a Time of Perpetual Turmoil". *Insight Turkey*, 19(1) 1-12.

⁵⁹⁶ Rezaei, F. (2018). "Iran's Nuclear Agreement: The Three Specific Clusters of Concerns ". *Insight Turkey*, 20(2) 18-32.

Türkiye ve İran'ın Suriye sorunun çözülebilmesi için bir araya gelmesi, uygulanan yaptırımlar sebebiyle Türkiye'yle olan ticari ilişkilerini korumak istemesi, Türkiye'nin ise Suriye'deki kriz ile sınır güvenliğini sağlamak istemesi gibi nedenler ilişkilerin sürekliliğini devam ettirmiştir.

4.2.2. Arabistan Faktörü

Suudi Arabistan'ın iç dinamiklerini etkileyen karakteristik özellikler monarşi tarz ve muhafazakar sosyal yapıdan oluşmaktadır. Bu özellikler, Suudi Arabistan'ın Arap meselelerine destek vermeye ve iç istikrar ve onurlu dış politika sağlamaya odaklanmasına neden olmuştur.⁵⁹⁷ Suudi Arabistan'ın tarihi geçmişine bakıldığında Arap milliyetçiliği, Suudi Arabistan'ın dış politikasında Arap kaygılarını desteklemek için etkili bir araç haline gelmiştir. Arap milliyetçiliği Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bir azınlık tarafından desteklense de Batı'nın bölgedeki işgali Pan-Arabizm'in büyümesine neden oldu.

Başlangıçta, Arap milliyetçiliğinin amacı yabancı yönetimden bağımsız ve gerçekten egemen ve bağımsız Arap ulus-devletler kurmaktır.⁵⁹⁸ Bölgede, Filistin sorunu ve Arap-İsrail çatışması göz önüne alındığında, Arap birliği kavramı Arap milliyetçiliğinin etkili bir parçası haline geldi. Bu birliğin bağlamı, Arap dünyasının bölgesel ve hukuki parçalanmasına karşı yakın ekonomik, kültürel ve güvenlik bağlarıydı. Suudi Arabistan, Arap Milliyetçiliği aracılığıyla Araplar arası mutabakat içindeki etkiyi genişletmek için çaba gösterdi.⁵⁹⁹

Tarihsel olarak, Suudi-Suriye ilişkileri her zaman dalgalıydı, her iki ülkeler kendilerini karşıt tarafta buluyorlardı. 1950'lerde ve 1960'larda Cemal Abdül Nasır önderliğinde artan pan-Arabizm ve Soğuk Savaş'ın bölücü etkileri Suriye ve Suudi Arabistan'ın rakip kamplarda yer almasına neden oldu.⁶⁰⁰ Nasır'ın ölümünden sonra, Suudi Arabistan'ın yılda 1 milyar ABD dolarından fazla mali yardım sunmasıyla ilişkiler yeni bir zirveye ulaştı. Bu sabit ilişki, Suudi Arabistan'ın Sadat'ın İsrail ile barışına sessiz kalması nedeniyle 1970'lerin

⁵⁹⁷ İnternet: Rieger, R. (2014). "In Search of Stability: Saudi Arabia and the Arab Spring". *Gulf Research Center*. Saudi Arabiarecalls Syria envoy as Assad defends crackdown. The Express Tribune with International Web: :<http://tribune.com.pk/story/226669/saudi-arabia-recalls-syria-envoy-as-assad-> (Erişim Tarihi :10/6/2020)

⁵⁹⁸ Rieger, R. (2014). a.g.m, 26-48.

⁵⁹⁹ Steinberg, G. (2014). "Leading the Counter-Revolution: Saudi Arabia and the Arab Spring". *SWP Research Paper*. The Alexandria Protocol, No:8.

⁶⁰⁰ İnternet: Al-Saadi Y. (2020). "Saudi-Syrian Relations: A Historic Divide". *Al-Akbar English*, Web: Available:<http://english.alakhbar.com/node/3906>. (Erişim Tarihi :10/6/2020)

sonu ve 1980'lerin başında kesintiye uğradı. Bunun yanı sıra İran-Irak Savaşı'nda Suriye ve İran'ın ittifakı, Şam ve Riyad ilişkilerindeki bölünmenin derinleşmesine neden oldu.

ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahalesi, Suudi Arabistan'da petrol fiyatları, bazı reformlar ve terörle mücadele faaliyetlerinden kaynaklanan ekonomik dalgalanmalara yol açarak halkla ilişkileri kesintiye uğrattı ve engelledi.⁶⁰¹ Özellikle 2005 yılında Suudi Arabistan, Suriye'yi eski Lübnan başbakanı Refik Hariri'nin suikastından sorumlu tuttu ve çatışmayı artırdı. Öte yandan İran'ın bölgesel bir güç olarak büyümesi, Suudi Arabistan ile ABD arasında hem askeri hem de siyasi açıdan daha güçlü bir ittifak yarattı.

Suudi ve ABD bağlantısını güçlendiren ekonomik, askeri ve siyasi çıkarlar, ABD'nin bölgesel politikalarda araç olarak kullandığı demokratik değerler ve insan hakları, ilişkileri hassas bir şekilde durma noktasına getirdi. Dolayısıyla, bağlantısız ittifak Arap Baharı sırasında, özellikle Suriye ve Libya örneğinde Suudi Arabistan'ın reformist değişiminde yeniden şekillendi. Arap ayaklanması, Tunus Devlet Başkanı Bin Ali'nin düşüşü ve Mısır'ın Tahrir Meydanı'ndaki protestolar, Mübarek rejimini de aynı kaderin beklediğini göstererek, Arabistan'ın endişesini artırdı. Suudi Arabistan'ın bu özellikleri, önce iç politikada hükümetin huzursuzluğa tereddütlerle karşılık vermesine, güvenlik güçlerini alarma geçirmesine ve nüfusu uyarmasına neden oldu.

Kral Abdullah, bazı önlemler alınırken, iç protestolara karşı askeri ve dini gruplara yönelik konut ve fonlar dâhil 67 milyar dolarlık harcamalarda artışa karar verdi⁶⁰²; hükümet ayrıca yeni iş fırsatları ve maaşları artırdı. Öte yandan Riyad rejimine karşı çıkan liderler tutuklandı.⁶⁰³ Diğer bir girişim, Krallığın petrol kaynaklarının çoğunun bulunduğu Doğu Eyaletinde protestoların yayılmasını önlemektir.⁶⁰⁴

Suudi Arabistan, Suriye'deki protestolardan sonra bölgesel istikrar ve otoriter yönetimi korumakla ilgileniyordu, bu yüzden Suriye'deki gelişmeleri sessizlik izledi.⁶⁰⁵ Bu sessizlik, 2011 yazında Kral Abdullah'ın Esad rejiminin şiddetini eleştirmesi, "öldürme

⁶⁰¹ İnternet: Blanchard, C. M. (2010). "Saudi Arabia: Background and U.S. Relations". *CRS Report for Congress*, web: <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RL33533.pdf> (Erişim tarihi: 30/ 08/ 2020)

⁶⁰² Majidyar, A. K. (2013). a.g.m, 2-4.

⁶⁰³ Majidyar, A. K. (2013). a.g.m, 2-4.

⁶⁰⁴ Rieger, R. (2014). a.g.m, 26-48.

⁶⁰⁵ İnternet: Macfarquhar, N. (2011). "Saudi Arabia Scrambles to Limit Region's Upheava". *The New YorkTimes*, Web: http://www.nytimes.com/2011/05/28/world/middleeast/28saudi.html?_r=0. (Erişim Tarihi: 28/4/2020)

makinesini durdurma” talebinde bulunması ve reform çağrısında bulunmasıyla sona erdi.⁶⁰⁶ Suriye, Kral Abdullah’ın uyarılarına olumlu yanıt vermedi, bu nedenle Riyad rejimi Suudi Arabistan’ın Şam büyükelçisini geri çağırdı. Bu bağlamda Arap Ligi, Suriye’ye karşı ekonomik yaptırımlar uygulama, barış planı hazırlama, barışı koruma misyonu başlatma ve en önemlisi Suriye’nin Lig üyeliğini askıya alma girişimleri gibi çok sayıda girişim başlattı.⁶⁰⁷

Arap Ligi’nin bu girişiminin etkisizliği ve Suriye’de artan ölü sayısı, Kasım 2011’de Suriye’nin Arap Ligi üyeliğinin askıya alınmasına yol açtı. Bu bağlamda Suudi Arabistan, bölgedeki güvenlik meselelerinde ABD ile ilişkisini azaltarak daha demokratik Orta Doğu’ya odaklandı. Suriye’ye Suudi müdahalesi, Suriye Özgür Suriye Ordusu’nun isteği üzerine başladı. Suudi Arabistan’ın Suriye’ye müdahalesi, Suriye rejiminin ve müttefiklerinin eylemlerinden ve Sünni Müslümanları savunmak için başladı.⁶⁰⁸

2012’de Suudi Arabistan, Esad rejiminin eylemlerine karşı hoşnutsuzluğunu daha açık bir şekilde göstermeye başladı. Suudi Arabistan’ın Suriye’deki rolü, Katar’ın rolünden de etkilendi. Katar, yaşadığı çalkantılar sonrasında Arap dünyasının sınırlanmasında rol oynamak istedi.⁶⁰⁹ Bu nedenle katar, Suudi Arabistan ve Türkiye ile Suriye’de değişim için çalıştı. Hem Türkiye hem de Katar, Müslüman Kardeşler ’in Arap ülkelerinde kontrolü ele geçirmesini desteklerken, Suudi Arabistan bu eğilimi reddetti. Ayrıca Suriye’deki muhalefet gruplarını destekleme konusunda da görüş ayrılıkları vardı.⁶¹⁰

Suudi Dış işleri Bakanı Prens Suudi el Faysal, Suriye’ye sağlanan insani yardımdan memnun olmadığını ve Suriye muhalefetine silah sağlamanın mükemmel bir fikir olduğunu ifade etti. Kısa süre sonra bir yetkili, Suudi Arabistan’ın Suriye muhalefetine “istikrar ve barışa ulaşma ve kendi temsilcilerini seçme hakkı vermenin yollarını” sağlamaya çalıştığı

⁶⁰⁶ İnternet: Blomfield, A. (2011). “Syria unrest: Saudi Arabia calls on ‘killing machine’ to stop”. *The Telegraph*, Web :<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/8687912/Syria-unrest-SaudiArabia-calls-on-killing-machine-to-stop.html> (Erişim tarihi: 29/03/ 2020)

⁶⁰⁷ İnternet: Küçükkeleş, M. (2012). “Arab League’s Syrian Policy”. *SETA Policy*, Brief No.56, Available:http://setadc.org/pdfs/SETA_Policy_Brief_No_56_Arab_L.eagues_Syrian_Policy.pdf. (Erişim Tarihi: 25/09/2020)

⁶⁰⁸ İnternet: “Saudi Arabia supported handing advanced arms to the free Syrian army but the United States disrupted the deal”. (February, 2015). *Iranian Mujahidi Khalq Organization*, Web: <https://bit.ly/2B8EF3q> (Erişim tarihi 12/02/ 2020).

⁶⁰⁹ İnternet: Stephens, M. (Aug 2012), “What is Qatar doing in Syria?”. *The Guardian*, Web: <https://bit.ly/2p2ZQex>. (Erişim tarihi 12/02/ 2020).

⁶¹⁰ İnternet: AbuKhalil, A. (2018). “How the Saudi – Qatari rivalry has fueled the war in Syria”. *The Intercept*, Web:<https://bit.ly/2DZXtAJ> (Erişim Tarihi 10/4/2019).

yorumunu yaptı.⁶¹¹ Aynı zamanda, Suudi dini liderler Suriye’de açıkça cihat çağrısı yaparak Batı müdahalesini onaylamıyorlardı. Tanınmış bir dini lider olan Aidh al-Qarni, hatta alenen Esad’ın ölümü çağrısında bulundu. Suudi Arabistan 2012’de aynı dönemde Irak ve Lübnan’daki Sünni aşiret müttefikleri aracılığıyla Suriye muhalefetine geçici olarak silah gönderiyordu.⁶¹²

Suudi Arabistan, Esad karşıtı güçlere doğrudan yardım etmenin yanı sıra, ABD’yi daha aktif bir rol almaya teşvik ederken, Esad’a karşı daha fazla uluslararası baskı çağrısında bulundu. Örneğin, Esad rejiminin Ağustos 2013’te kimyasal silah kullandığı bildirildiğinde, Suudi Arabistan liderliğindeki Arap Körfezi ülkeleri, Esad rejiminin Ağustos 2012’de ve yine Mart 2013’te Başkan Obama tarafından belirlenen kırmızı çizgiyi aştığına Washington’u ikna etmeye çalıştı.⁶¹³

Suudi hükümeti, geleneksel dış politikasının ötesinde bölgeye yeni bir yaklaşım seçti. Bu anlamda ABD ile Suudi Arabistan arasında 40 yıllık bir ittifaka rağmen kopukluk ortaya çıktı. Suudi Genel İstihbarat Genel Müdürlüğü başkanı Prens Bandar bin Sultan Al Saud, “Suudi Arabistan’ın, nihayetinde Devlet Başkanı Beşar Esad’ın devrilmesi için Suriyeli isyancı gruplara silah ve eğitim de dâhil olmak üzere uluslararası destek sağlamaya odaklandığını belirtti.”⁶¹⁴

Riyad’ın Esad karşıtı duruşu, Suudi desteği ve Bahreyn’deki Şii sosyal ve siyasi protestoları bastırmak için doğrudan askeri müdahale ile birlikte, krallığın Arap Orta Doğu’da büyüyen İran nüfuzuna karşı koymaya karar verdiğinin kanıtıydı.⁶¹⁵ Suudi’ler, Esad rejimini zayıflatarak “Şii Eksen”i nin gücünü azaltacaklarını umuyorlardı. Suudi Arabistan, muhalefetin daha radikal kesimlerini finanse etmeye resmen karşı çıktı ve Mart

⁶¹¹ Majidyar, A. K. (2013). a.g.m, 3.

⁶¹² Majidyar, A. K. (2013). a.g.m, 3.

⁶¹³ İnternet: Al Saadawy, A. (2018, Sep). “The Middle east strategic alliance ... opportunities of failure and success”. *Al-Ain News*, Web: <https://bit.ly/2JwvJbu> (Erişim Tarihi 21/3/2019).

⁶¹⁴ İnternet: Osborne, D. (2013). “Syria, the Saudi connection: The Prince with close ties to Washington at the heart of the push for war”. *The Independent*, Web: <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syria-the-saudi-connection-the-prince-with-close-ties-to-washington-at-the-heart-of-the-push-for-war8785049.html> (Erişim tarihi: 28/06/ 2020)

⁶¹⁵ Kamrava, M. (2012). “The Arab Spring and the Saudi-led Counterrevolution”. *Orbis*, 6(1) 101–123

2014'ten bu yana hem Jabhat al-Nusra'yı hem de Irak İslam Devleti'ni ve El Şam'ı (İŞİD) terörist varlıklar olarak tanımladı.⁶¹⁶

Arabistan İŞİD'le, aynı İslami mezhebe mensup olmalarına rağmen Körfez'in yönetici ailelerini gayrimeşru gördü. Bu, sınırları içinde büyüyen mezhepçilik ve yerel cihatçıların potansiyel artan çekiciliğinden de endişe duyan Suudi Arabistan için endişe vericiydi. 2014 yazının başlarında, Suudi yetkililer, rejim yetkililerine suikast düzenlemeyi ve hükümet tesislerini hedef almayı planlayan otuz beş Suudi uyruklu olmak üzere altmış iki İŞİD şüpheliyi tutukladı.

2014 baharına gelindiğinde, Suudi bölgesel politikasında bir başka dramatik değişimin olasılığına ilişkin bir analiz ortaya çıkmaya başladı. Basitçe Suudi Arabistan'ın Suriye savaş alanının gerçekliği ve Esad'ın yavaş ve istikrarlı taktik zaferleriyle uzlaşmaya başladığı şeklindeydi. Suriye rejimi bir dizi yolla savaş alanındaki konumunu iyileştirmeyi başardı. Bunların hepsi Suriye ile Lübnan arasında güvenli bir koridor sağlamak ve Suriye başkenti ile ülkenin kuzeybatı kıyı bölgelerindeki Alevi bölgeleri arasında bir bağlantı kurmak için basamak taşlarıydı.⁶¹⁷

Esad rejiminin, Rusya ve İran'ın getirdiği askeri zaferin ötesinde, otoritesini sağlamlaştırmak ve ülkeyi yeniden inşa etmek için özellikle Arap dünyasından büyük ölçüde meşrulaştırmaya ihtiyacı vardı. Rusya'nın müdahalesi 2015'te Esad rejiminin yerinde kalacağını habercisiydi. Suudi Arabistan, bölgede yürüttüğü vekâlet savaşında Bahreyn ve Yemen'de olduğu gibi doğrudan müdahale etmek istediğini söyledi. Ana hedefi ise Suriye'de kendisine yakın Sünni hükümeti kurarak Suriye'yi İran'ın etki alanından uzaklaştırmaktı. ⁶¹⁸Başarısız olursa bile İran'ı yıpratmak ve İran'ı bir süre Körfez bölgesinden uzak tutmak istiyordu.

O zamandan beri, çeşitli olaylar Arap ülkeleri ile Esad rejimi arasındaki ilişkilerin normalleşmesi konusundaki tartışmaları hızlandırdı: Birincisi, Aralık 2018'de BAE ve Bahreyn'in Şam'daki büyükelçiliklerinin yeniden açılması; ikincisi, Mart 2019'da Tunus,

⁶¹⁶ İnternet: Boghardt, L. P. (2014, June). "Saudi Funding of ISIS." *Washington Institute, Policywatch 2275*, Web: www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/saudifunding-of-isis. (Erişim tarihi: 29/03/ 2020)

⁶¹⁷ İnternet: Pillar, P. (May, 2014). "Iran and Saudi Arabia: Rapprochement on the Horizon?" *National Interest*, Web: <http://nationalinterest.org/blog/paul-pillar/iran-saudi-arabiarapprochement-the-horizon-10469>. (Erişim Tarihi 27/09/2020).

⁶¹⁸ Al Saadawy, A. (2018). a.g.m, 2.

Cezayir ve muhtemelen Mısır tarafından yönlendirilen Suriye'nin AL'ye yeniden kabul edilmesini sağlama (başarısız) girişimi ve üçüncüsü, Umman'ın Şam büyükelçisinin 4 Ekim 2020'de iade edilmesi idi.

2018'de Sudan, Bahreyn ve BAE'nin Suriye rejimi ile kurmaya başladıkları yakın ilişki, Suriye'nin tekrar Arap Birliğine alınması yönündeki girişimler, giderek normalleşen ilişkileri gösterdi.⁶¹⁹ Sudan, Bahreyn ve BAE gibi ülkeler Suudi aktörleri olduğu ve İran ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi, Katar'a karşı uygulanan ambargo, Kızıldeniz'de yeni bir bölgesel örgüt kurulması gibi çabalar Suudi Arabistan'ın yeni dönemde değişen Suriye politikasını gösteriyordu. Bu politika değişiminin temel gayesi ise Suriye'yi İran'dan uzaklaştırmak, Arap Baharının ilk yıllarında kaybettiği kontrolü büyük oranda tekrar kazanmaktır. Suudilerle kurulan bu yakınlıkla Suriye rejimi meşruiyetini bölgedeki ülkelere kabul ettirmiş olacak, Suriye'de Suudi yanlısı muhalefet hareketlerinin rejim üzerinde kurduğu baskıdan kurtulacaktı.

Ancak Suudi'ler bu yakınlığı sağlamak için ABD'ye ihtiyaç duyuyorlardı. Özellikle Kaşıkçı cinayeti sonrası imajını düzeltmek için ABD'nin “Yemen'i bırak Suriye'ye bak” olan sözleriyle Yemen'de politika değişikliğine giderek barış görüşmelerine razı olup tüm enerjisini Suriye'ye yöneltmeye karar verdi. Ardından, Suudi Dış İşleri Bakanı Prens Faysal bin Farhan, Rus mevkî daşı ile düzenlediği ortak basın toplantısında, Suriye'deki çözümün kapsamlı bir siyasi çözüm gerektirdiğini söyleyerek, ülkesinin bu krize son verme arzusunu yineledi. “Suriye krizine çözüm bulmak için Rusya dahil tüm taraflarla koordinasyon içinde olmaya istekliyiz” dedi.⁶²⁰

El-Ula anlaşmasının (2021) imzalanmasıyla Suudi Arabistan Suriye savaşında kendini yeniden savunması için yol açtı. Bu anlaşmayla Körfez'deki kriz Katar üzerindeki ablukanın kaldırılmasıyla sona erdi. Suriye Devrimci ve Muhalefet Güçleri Koalisyonu, El Ula anlaşmasını memnuniyetle karşıladı. Esad rejiminden ve İranlı mezhep milislerinden kurtulmak ve İran'ın Suriye ve bölgedeki projesine son vermek Muhalif güçler için

⁶¹⁹ İnternet: Baghishadbad, A. (2020). “The impact of the Syria's crisis on the rivalry between Iran and Saudi Arabia in the region”. *Iran's Point of View, global-Studies*. Web: <https://bit.ly/2O6aEEb> (Erişim Tarihi: 2/07/2020)

⁶²⁰ İnternet: “After Abu Dhabi, Riyadh signals intent to pursue rapprochement with Syria”. (11/03/2021). *Arab Weekly*, Web: <https://theArabweekly.com/after-abu-dhabi-riyadh-signals-intent-pursue-rapprochement-syria> (Erişim Tarihi :08/05/2020)

kaçınılmaz fırsattı. Bu noktada Suriye muhalefeti, İran'ın yayılmacılığına ve İran mezhepçiliğine karşı mücadelede Suudi desteğinin yenilenmesini bekledi.

Suudi Arabistan'ın Suriye'ye katılımının kapsamını ve doğasını açıklamak veya saptamak medya kaynaklarının sınırlı bilgiler paylaşmasından dolayı azdır. Suudi Arabistan'ın bölgesel çatışmadaki yardımını normalde perde arkasından yapılmaktadır. Para, Suudi Arabistan'ın bölgesel etkisini artırmak için en önemli varlığıdır. Nitekim genel fikir birliği, Suudi Arabistan'ın birkaç yıldır muhalefetleri finanse ettiği, ancak katılımın tam kapsamı ve doğasını tam olarak bilinmemektedir.⁶²¹

4.2.2.1. İran'ın Suriye politikalarında Arabistan'ın etkisi

Basra Körfezi'nin iki önemli gücü olan İran ve Suudi Arabistan gerek mezhepsel farklılıkları gerekse güvenlik politikaları açısından büyük bir rekabet içerisindedirler. Her iki ülkenin büyük oranda ekonomik güçleri petrole dayansa da, askeri kapasiteleri ve dinini inançları birbirinden farklıdır ve bu durum istikrarsızlığı benimsemiş Orta Doğu ülkelerini etkilemektedir.

Suriye örneği ise, sadece Suudi geleneksel politikasındaki değişiklikleri ve Arap Bahar'ından kaynaklanan domino etkisini analiz etmek için değil, aynı zamanda bölgesel güç dengesinin ve Tahran'la rekabetin önemini de analiz etmek için önemlidir.⁶²² Belirli eylemler, duruşlar ve kararlar ekonomik, askeri ve sembolik araçların kullanılmasını gerektirir; İran ve Suudi Arabistan bu türden çeşitli araçları kullanmaktadırlar. Suriye krizi ise, İran veya Suudi Arabistan yani bölgesel çatışmayı hızlandırarak derinleştirmektedir.⁶²³

İngiltere'nin 1971 yılında Basra Körfezi'nden çekilmesinden sonra Tahran ve Riyad arasında jeopolitik bir rekabet başladı. Bu durum İran ve Suudi Arabistan'ın ABD'nin bölgedeki çıkarlarının garantörü olmamasını ve "ikiz sütun" politikasının önemli unsurlarını oluşturdu. 1973 yılında İran'ın Arap devletlerinin İsrail ve Batılı ülkelere uyguladığı

⁶²¹ Gause, F. G, (2011) "Saudi Arabia in the New Middle East". *Council on Foreign Relations, CouncilSpecial Report*, 3 (63), 1-21

⁶²² Majidyar, A. K. (2013). a.g.m, 3-4.

⁶²³ Majidyar, A. K. (2013). a.g.m, 3-4.

ambargoya destek vermemesi Suudi Arabistan'ı kızdırsa da ABD müttefikliği iki ülke arasındaki gerilimin tırmanmasına izin vermedi.⁶²⁴

1979 öncesinde ciddi bir güvenlik tehdidi olarak algılanmayan İran, devrimle birlikte statükocu anlayışı bırakarak revizyonist bir çizgiye yönelmesi, Şiiliği dış politikada bir araç olarak kullanabileceğini göstermesi ve bölge ülkelerine yönelik devrim ihraç politikası izlemesi Suudilerle arasında gerilimin başlamasına neden oldu.⁶²⁵ 1979' da İran İslam Devrimi'yle somutlaşan rekabet İran iç siyasetindeki dönüşümler ve uluslararası sistemdeki değişimler ikiz sütun politikasının sonunu getirerek ikili ilişkiler güç mücadelesine dönüştürdü.

Yaklaşık yüzde 10'luk bir Şii nüfusu topraklarında barındıran Suudi Arabistan elbette bu durumdan rahatsız olarak Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Umman, Katar'ı 5 Körfez ülkesini yanına alarak 1981 yılında Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'ni kurdu. Ayrıca 1980-1988 yılları arasında meydana gelen İran-İrak savaşı ve Irak'ın İran'a saldırmasıyla başlayan savaşta Suudi Arabistan Irak'ı destekledi.⁶²⁶ Ancak ilerleyen yıllarda Irak'taki Şiilerin yönetime gelmesiyle Suudi Arabistan Irak'a her türlü askeri, ekonomik ve lojistik desteği sağladı. 1987 yılındaki Hac ziyaretinde Humeyni'nin desteğiyle Hac ziyaretleri sırasında İsrail ve ABD'yi protesto eden 402 protestocu Şii, Suudi güvenlik kuvvetleri tarafından öldürüldü. Bu durum iki devletin diplomatik ilişkilerini kesmesine ve elçiliğini kapatmasına sebep oldu.⁶²⁷

Soğuk Savaş'ın sona ermesi küresel anlamda yumuşamayı beraberinde getirdi. 1989 yılında dini lider Humeyni vefat etmesi, yerine Ali Hamaney geçmesi ve reformist Haşimi Rafsancani cumhurbaşkanı seçilmesi "Saldırgan devrimci" siyaset yerini "pragmatik siyasete" bıraktı. Ardından 1997 yılında Muhammed Hatemi başkanlığında kurulan İran'ın ilk reformcu hükümeti Suudi Arabistan'la ilişkilere de olumlu yansıttı.

2003 sonrası Irak'ta Şiilerin yönetime gelmesi Arabistan'ın Sünnilerin dışlanmasına yol açacağı kaygılarını derinleştirdi. İki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen

⁶²⁴ Majidyar, A. K. (2013). a.g.m, 3-4.

⁶²⁵ Uzun,, Ö. S., Ekşi, M. (2017). A.g.m,13.

⁶²⁶ Berni E, Muslu, H. (2018). "Iran's Security Dilemma in The Middle East: A Neorealist Approach to Iran's Foreign Policy in Syria". *İran Çalışmaları Dergisi*, 1(2),21- 47.

⁶²⁷ Hinnebusch, R.A. (2016). a.g.m, 120-152.

ikinci faktör İran'ın 2005 yılından itibaren üzerinde yoğunlaştığı nükleer enerji programıydı. Suudi Arabistan, ulusal güvenliğinin tehdit altında kalacağı gerekçesiyle tedirginlik duydu.

Orta Doğu coğrafyasında başat güç olmaya çalışan İran ve Suudi Arabistan Şiiilik ve Sünniliği birer araç olarak kullandılar. Bölgedeki ülkeleri istikrarsızlaştırarak ve vekâlet savaşlarını yürüterek Irak, Suriye, Yemen ve Lübnan gibi ülkelerde iç karışıklıkları ve çatışmaları derinleştirdiler. Ayrıca bölgesel güç olma yolunda tehditlere karşı “güvenlik politikaları” yürüttüler.⁶²⁸ Bir tarafta, kuzey Yemen'i Husi (Ensarullah) hareketini ve bazen de Filistin'deki Hamas'ı kontrol eden Rusya-Suriye-İran-Hizbullah ittifakı varken; diğer tarafta, bölgedeki İran etkisini azaltmayı ortak hedefinde göstermeye devam eden Suudi-Emirlik-Amerikan-İsrail liderliğindeki ittifak vardı. Bu ittifak liderleri Yemen, Lübnan, Suriye, Bahreyn ve Irak'taki İran müttefiklerini zayıflatmaya çalışan bu vekalet savaşları hem siyasi hem de askeri araçları kullandılar.⁶²⁹

Suudi rejimi, “İran'ın bölgedeki nüfuzunu genişletmek için Arap ülkelerindeki istikrarsızlıktan yararlanabileceğine inanıyordu.”⁶³⁰ Arap Baharı ise iki ülke arasında ki ilişkileri etkileyen başka bir gelişme oldu. İkilinin bu ayaklanmalar karşısında almış olduğu tavır birbirinden farklı olduğu için sorunlara neden oldu. Esad'ın düşüşü İran'ın bölgesel güç statüsünü zayıflatabilirdi böylelikle Riyad Rejimi muhalefeti desteklerken ve Esad rejimine karşı girişimler başlatırken, İran Suriye liderliğini silah ve savaş birimleriyle destekledi.

BAE-Suudi-İsrail-Amerikan grubunun İran'a karşı eylemleri, 2015-2017'de Suudi ve Emirlik liderlerinin İran karşıtı söylem ve eylemlerinin yoğunluğunun istikrarlı bir şekilde arttığını gösterdi. Amerikan müttefiki ile İran arasında 14 Temmuz 2015'te nükleer konusunda yapılan anlaşma, Suudi Arabistan'ın bölgedeki İran genişlemesiyle yüzleşmek için başlatılan politikaları benimsemesini düşündürdü. ABD, Suudi Arabistan'ın Suriye'deki “İŞİD” e yönelik niyetinden endişe duyarken, Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin askeri güç kullanımının Suriye rejimini zorla değiştireceğinden korkuyordu.⁶³¹ Başkan Trump, 21

⁶²⁸ İnternet: Narbone, L., Lestra, M. (2015). “The Gulf Monarchies beyond the Arab spring: changes and challenges”. Florence: **European University Institute**. DOI: 10.2870/930212 Web: <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/37734> (Erişim tarihi 12/08/2019).

⁶²⁹ Mabon, S. (2017). “The Battle for Bahrain: Iranian-Saudi Rivalry”. in Middle East Policy, 29(2),84-97.

⁶³⁰ Rieger, R. (2014). “In Search of Stability: Saudi Arabia and the Arab Spring”. **Gulf Research Center**. Saudi Arabia recalls Syria envoy as Assad defends crackdown. The Express Tribune with International Web:<http://tribune.com.pk/story/226669/saudi-arabia-recalls-syria-envoy-as-assad-> (Erişim tarihi 12/08/2019).

⁶³¹ İnternet: Idris, M. (February, 2016). “Conflict over the regional leadership”. **Al-Ahram**, Web: <https://bit.ly/2HOKoxU>, (Erişim tarihi 02/08/2020)..

Mayıs 2017'deki Arap İslami Amerikan Zirvesi'nin ardından Suudi Arabistan ile işbirliğine devam etmesine ve İran'a karşı sert bir tavır almasına rağmen, ABD'nin bölgesel taahhüdünü azaltmaya devam edeceğini açıklaması Suudi'leri Suriye konusunda tedirgin etti.⁶³²

Bu durumda Suudilerin siyasi hamlesinin başarısız olmasına ve hatta bazılarının geri tepmesine sebep oldu. Örneğin, Haziran 2017'de Suudi-BAE liderliğindeki Katar boykotu, amaçlarından biri olarak Katar-İran bağlarını koparmaktı, ancak başarılı olamadı. Yemen'deki savaş Husi'leri başkent Sana'dan çıkarmadı ve ülke genelinde çok büyük maddi ve insani hasara neden oldu. Suudilerin Lübnan Başbakanı Said Hariri'ye Kasım 2017'de Hizbullah ve İran karşıtı açıklamalarda bulunması için baskı yaparak Hizbullah'ın ve İran'ın Lübnan'daki duruşunu zayıflatmayı amaçlıyordu.⁶³³ Ancak başarısız olmakla kalmadı, aynı zamanda kendiliğinden bir ulusal birlik gösterisi de yarattı.⁶³⁴ ABD'nin tam tersine Rusya tamamen koordine olmaya, Esad rejimini sürdürmeye, IŞİD'i ortadan kaldırmaya öncelik vermeye ve Suriye muhalefetine Amerikan destek programını askıya almaya hevesliydi⁶³⁵. Bu durum İran'ın konumunu Suriye'de güçlendirdi.

İran'la süregelen ilişkiler göz önüne alındığında, Suudi Arabistan'ın olası etkileri aşağıdaki gibi değerlendirmek mümkündür.

1. Suudi Arabistan muhafazakâr siyasi eğilimleri olan ve İki Kutsal Caminin sponsoru olarak İslam dünyasında son derece manevi bir duruşa sahip bir Arap Sünni devletidir. Bu nedenle Suudi Arabistan kendisini Sünni Müslümanların savunucusu olarak görmektedir. Arap ülkelerinin iç işlerine istikrarlarını tehdit eden her türlü İran müdahalesine karşı çıkmaktadır.⁶³⁶ Suudi Arabistan, Suriye'yi İran'ın en önemli müttefiklerinden biri olarak görmektedir. Bu nedenle Suriye rejimini devirmek, Suriye ve Lübnan'daki İran etkisini azaltmak için çalışmaktadır.

⁶³² İnternet: Shahabi, A. (2018). "The Iranian threat: the Saudi perspective". *LSE Middle East Centre*, Web: <https://bit.ly/2TLlqRu> (Erişim tarihi: 13/09/2019).

⁶³³ İnternet: Nakhoul, S, Bassam, L., Perry, T. (J)November, 2017). "Exclusive: How Saudi Arabia Turned on Lebanon's Hariri". in *Reuters*, Web: <https://reut.rs/2ABQZog> (Erişim Tarihi: 28/04/ 2021)

⁶³⁴ İnternet: Barnes-Dacey, J. (2018, June). "Saudi-Iranian Rivalry and the Impact on the Syrian Conflict". in *LSE Middle East Centre Blog*, web: <https://wp.me/p3Khxv-1E5> S.7 (Erişim Tarihi: 07/04/2020)

⁶³⁵ İnternet: "Damascus holds on remaining of the Iranian troops". (2017, May 23). *Middle East Online*, Web:<https://bit.ly/2wbBdj0>. (Erişim tarihi: 21/04/ 2020)

⁶³⁶ Baghishadbad, A. (2020). a.g.m,3-4.

2. İran ve Arabistan Orta Doğu'da ulusal, doktrinsel ve stratejik çatışmalarıyla oynamaktadırlar. Etnik (İran'a karşı Arap) ve doktrinsel olarak (Şii'ye karşı Sünni) yarışmaktadırlar. Çatışan siyasi çıkarları ve farklı bölgesel ve uluslararası ittifakları vardır. Her birinin çoklu ve dengeli stratejik ve ekonomik ayrıcalıkları vardır. İki devlet "bölgesel lider" veya "din koruyucusu" rolünü oynamaya çalışmaktadır.
3. Siyasi olarak Arabistan, Suriye rejimini ve onun İranlı müttefiklerini bölgesel ve uluslararası olarak kınamayı başarırken, İran'ın rolü Güvenlik Konseyi'nde Rusya ve Çin'in desteğini kazandı. Her iki taraf da müttefiklerini, ateşkes sağlanması dışında hiçbir olumlu sonuçla sonuçlanmayan uzlaşma müzakerelerinde destekledi. Ekonomik olarak: Her iki taraf da müttefiklerini hayatta kalma ve devamlılık gereklilikleriyle desteklemeye istekliydi. Doktrinsel olarak: Her iki taraf da doktrinini toplanma ve seferberlik için etkili bir araç olarak görürken diğerine karşı Cihad çağrısı yapmaya devam etti.
4. İran ve müttefikleri Suriye'deki toprak ve nüfusun çoğunluğunu kontrol ederek Suriye rejimini çöküşten korumayı başardı ve sonuç olarak büyük etki alanı kazandı. Suudi Arabistan, Suriye rejimini deviremedi, ancak İran'ı askeri ve finansal olarak Suriye'ye dahil etti, bu İran'ın büyük kayıplarına neden oldu. Bu nedenle Suudi Arabistan, ABD ve Rusya ile ilişkilerinin yanı sıra Mısır gibi Arap güçleriyle Suriye'deki İran etkisini azaltmak için başka stratejiler üzerinde çalışarak rolünü yeniden gözden geçirmek zorunda kaldı.⁶³⁷
5. Arabistan, destek vermekten çekinen uluslararası müttefikin (ABD) desteğini kaybetti ve ABD, Suudi Arabistan'a ayrı ayrı hareket etmesini engelleyen kısıtlamalar getirdi ve bu da Suudi rolünün Suriye'de oynamasına engel olurken, Suudi aynı zamanda uluslararası üçlü bir ittifakla (Rusya, İran ve Suriye rejimi) karşı karşıya kaldı.
6. Çatışma aşamaları boyunca, baskılar İran'ın ilerlemesine yardımcı olan uygun fırsatları oluşturdu. İçsel olarak, çatışmanın başlangıcında muhalefet birliklerinin ilerlemesi ışığında ayakta durabileceği ve direnebileceği, ardından Rus desteğiyle onlara karşı zafer kazanabileceği güçlü bir müttefik ağına dayanıyordu. İran ayrıca Arabistan'ın aksine çatışmayı Suriye rejimi lehine çözen Rus askeri müdahalesine

⁶³⁷ Uzun, Ö. S., Eksi M. (2017). a.g.m, 14.

de sahipti. İran, Suriye sahnesinde Amerika'nın müdahale etmemesinden yararlandı.

7. Amerika'nın baskıları, İran'ın tam bölgesel rolü için en tehlikeli tehdit olmaya devam ederken bile Suudi Arabistan, Suriye çatışması aşamasında çeşitli ve yoğun yerel, bölgesel ve uluslararası baskılarla karşı karşıya geldi. Suudi Arabistan, içsel olarak bölünmüş ve çatışan iç ittifaklarla karşı karşıyayken, bu durum yüklerini artırdı; sonuç olarak, Suriye'deki rolü algılanan etkinliği kaybetti.⁶³⁸
8. İran, Amerikan ekonomik yaptırımlarının yanı sıra insan haklarının ihlali ve Suriye'de işlenen savaş suçları nedeniyle uluslararası alanda da yasal olarak takip edilmektedir. Bu noktada Suudi Arabistan, Suriye'deki çıkarlarının peşindedir. Mevcut durum itibariyle, İran, Suriye'deki yeniden yapılanmanın maliyetlerini karşılayamamaktadır. Bu nedenle, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri, bunu en çok karşılayabilecek durumdadır.
9. Hassan Ruhani hükümeti Haşimi Rafsancani gibi, iki bölgesel rakip arasındaki ilişkiyi iyileştirmeyi umuyordu. Rafsancani, Yemen'den çekilme çağrısı yapan ve Körfez Ülkelerine her türlü müdahaleden kaçınan bir politika olan İran'ı bir de tente doğru itebilecek tek politikacı olarak görülüyordu.⁶³⁹ Rafsancani'nin ölümünün ardından Ruhani hükümeti Suudi Arabistan'a erişimini sürdürmek için mücadele etti ve bir uzlaşma notu vurarak Riyad'ı Suriye ve Yemen'deki çatışmaları sona erdirmek için işbirliği yapmaya davet etti. Ancak din adamları tarafından kışkırtılan Devrim Muhafızları baskı yapmaya kararlı ve yollarına devam etmekte istekli olduklarını gösterdiler.

4.2.3. İsrail Faktörü

Suriye Krizi, birçok ülke gibi İsrail için de karmaşık bir süreci beraberinde getirdi. Bölgedeki ülkeler Suriye ile ilişkileri ve krize dönük politikaları farklılıklar gösterdi. Bu

⁶³⁸İnternet: Akbal, Ö. (2016). "Suudi Arabistan-İran İlişkilerinde Son Durum". *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, web: [http:// www.21yyte.org/tr/arastirma/suudi-arabistan/2016/01/06/8374/suudi-arabistan-iran-iliskilerinde-son-durum](http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suudi-arabistan/2016/01/06/8374/suudi-arabistan-iran-iliskilerinde-son-durum) (Erişim Tarihi: 03/10/2019).

⁶³⁹İnternet: Al-Smadi, F. (2017). "Iran and the Arab Revolutions: Narratives Establishing Iran's Monopolism". *Aljazeera*, Web: <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2017/03/iran-arab-revolutionsnarratives-establishing-irans-monopolism-170318050125225.html> (Erişim Tarihi: 22/12/2019).

süreçten etkilenen ülkelerden birisi de İsrail oldu. İsrail yönetiminin Suriye krizi politikası diğer aktörlere nazaran angajman yönü zayıf ve dar kapsamlı oldu.

İsrail ve Suriye, İsrail devletinin kurulduğu 1948 tarihi sonrasında 1948, 1967, 1973 ve 1982 yıllarında askeri olarak karşı karşıya gelerek önemli sonuçlar ortaya koydu. İsrail, Mısır, Suriye ve Ürdün arasında 1967 tarihinde yaşanan Altı Gün Savaşı, iki ülke arasındaki sınır konusundaki anlaşmazlığın derinleşmesine sebep oldu.⁶⁴⁰ Bu savaş ile birlikte İsrail, Suriye'nin Golan Tepelerini kontrol altına aldı. Suriye Golan Tepelerini 1973 Yom Kippur Savaşı sürecinde elde etmeye çalışsa da başarısız oldu. 1974 Geri Çekilme Anlaşması ile 1.000 hafif silahlı barış gücünün konuşlandırıldığı bir sınır alanı oluşturuldu.⁶⁴¹

1978 Camp David Görüşmeleri ve 1994 İsrail-Ürdün Barış Antlaşması sonrasında bile İsrail, Suriye arasında diplomatik ilişki kurulamadı. Suriye yönetimi, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini söylerken İsrail yönetimi sınırların müzakereye açık olduğunu hep savundu.⁶⁴² İsrail ve Suriye arasında, 1995 yılında barış görüşmeleri yapılsa da Golan Tepeleri İsrail-Suriye ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesine engel oldu.⁶⁴³

1995-2000 yılları arasında Madrid Barış Görüşmeleri sürecinde; Filistin, Lübnan, Ürdün, Suriye ve İsrail barış süreci başlatmayı amaçlasa da bir anlaşma sağlanamadı. 2000 yılında İsrail Başbakanı Şaron'un Mescid-i Aksa'ya yapılan provokatif ziyareti Suriye-İsrail ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. 11 Eylül olayları sonrasında ABD'nin Suriye ve İran'ı Şer Ekseni listesine dâhil etmesi Suriye İsrail'e yönelik tehdit olarak değerlendirildi. Esad bir taraftan İsrail ile görüşmeleri tekrardan başlatmak istediğini söylerken diğer taraftan İsrail tarafından bir askeri saldırı ihtimaline karşı İran ve Hizbullah ile ittifak kurdu.

2006 İsrail-Lübnan Savaşı sonrasında İran, Suriye ve Hizbullah arasında oluşturulan üçlü iş birliği İsrail'in ulusal güvenliğine yönelik tehdit şeklinde değerlendirildi. 2007 Kuzey Kore'nin Suriye'de nükleer reaktör inşa ettiğine dair iddialar Suriye'nin askerî kapasitesini

⁶⁴⁰ İnternet: Hof, F. C. (March, 2009). "Mapping Peace between Syria and Israel, United States Institute of Peace". **Special Report 219**, Web: <https://www.usip.org/sites/default/files/resources/mappingpeace.pdf>, (Erişim Tarihi: 26/01/2019).

⁶⁴¹ Hof, F. C.(2009).a.g.m, 206-220.

⁶⁴² İnternet: Zanoliti, T. (2016). "Israel: Background and U.S. Relations, Congressional Research Service". **CRS Report**, Web: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/1020903.pdf>, (Erişim tarihi 18/12/2020)

⁶⁴³ Hof, F. C.(2009).a.g.m, 206-220.

artırma yönündeki düşünceler İsrail'in güvenlik korkusunu arttırdı.⁶⁴⁴ 2008 yılına gelindiğinde İsrail ve Suriye ilişkisi tekrardan müzakerelerin yenilenmesi yönünde öne çıkmaya başladı. Amaç ise İran tarafından yönlendirildiği düşünülen eksenin zayıflatılmasıydı. Türkiye ara buluculuğunu yaptığı İsrail-Suriye Barış Görüşmeleri, 2008 yılının son günlerinde İsrail tarafından Gazze'ye başlattığı operasyon ile tekrar gerildi.⁶⁴⁵

2011'de Suriye rejiminin toprakları üzerinde kontrol sahibi olamaması, Şam'da İsrail'in 1967'de ele geçirdiği Golan topraklarını bırakabileceği etkili bir hükümet olmadığı anlamına geliyordu. Bununla birlikte, hükümetin protestolara yönelik baskısı - muhalefet gruplarının örgütlenmesine, silahlanmasına ve isyan etmesine yol açtı - iç savaşın başlangıcını ateşledi ve Golan ile ilgili müzakereleri durdurdu.

Netanyahu'un seçilmesi ile İsrail'in Golan'dan çekilmesi güvenlik gerekçesiyle imkânsız hale geldi. 2010 yılında Obama yönetimi tarafından başlatılan barış görüşmeleri 2011 yılında Suriye'de gösterilerle kesintiye uğradı. İsrail yönetimini ek önlemler olarak 30 Ocak 2013 tarihinde Hava Kuvvetleri tarafından saldırı gerçekleştirdi.⁶⁴⁶ İsrail yönetimi, 2013 ve 2014 yıllarında İsrail'e Golan Tepelerinde bazı güçlerin konuşlandığını tespit ederek bu güçlerin İran ve Hizbullah ile ilişkisi olduğunu tespit etti.

ABD ve İsrail yönetimleri siyasi, ekonomik ve kültürel ortak değerler nedeniyle bölgesel politikalarını bu algılama üzerinden şekillendirmektedirler.⁶⁴⁷ 21 Ağustos 2013 tarihinde Doğu Guta' da Gerçekleşen Kimyasal Saldırı Sonrası İsrail'in Suriye krizine dönük politikası ABD yönetiminin kamuoyunda ortaya çıkardığı değerlendirmelerle değişim gösterdi. Rusya'nın Suriye'nin kimyasal silah cephaneliğine dair vermiş olduğu taahhüt ile Suriye'ye yönelik bir dış askeri müdahale gerçekleştirilmedi.

Dönemin ABD Başkanı Obama'nın, Suriye konusunda askeri müdahaleden kaçınması ayrıca İsrail-Suriye arasındaki sınır bölgesinin istikrarına yardım eden UNDOF komisyonu içindeki Avusturya, Japonya, Hırvatistan ve Kanada askerlerinin geri çekilmesi, İsrail'in

⁶⁴⁴ Alodetallah, M. (2016). "An account of the 2008 Syrian–Israeli negotiations in Turkey". *Contemporary Arab Affairs*, 9(1), 110-114.

⁶⁴⁵ İnternet: Sznajder, M. (2010). "The 2009 Elections in Israel, Mediterranean Politics". *Middle East, MED Panorama*, Web: <https://www.iemed.org/publication/the-2009-elections-in-israel/?lang=ca> (Erişim tarihi 20/11/2019)

⁶⁴⁶ İnternet: "Hizbullah ve İsrail, Suriye, İran bağlantısı". (2013). *BBC Türkçe*, Web: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/02/130215_hizbullah_analysis (Erişim tarihi 2/08/2020)

⁶⁴⁷ Alodetallah, M. (2016).a.g.m, 110-114.

ulusal güvenliğinin sağlaması için sadece kendine güvenmesi gerektiğini gösterdi. 2014 yılı ile beraber Suriye sahasında giderek etkisini artıran IŞİD ve ilişkili gruplar ile alakalı İsrail yönetimi herhangi bir kasıtlı saldırıda bulunmadı.⁶⁴⁸

Bu tarihten sonra ABD yönetimi IŞİD ile mücadeleye yoğunlaşırken Suriye’de IŞİD’e yönelik hava saldırılarına başladı. ABD böylece IŞİD’e karşı mücadelede YPG/PKK ile ittifakı tercih ederek Suriye’de merkezkaç eğilimleri olan kuvvetleri güçlendirdi. Bu duruma ek olarak İsrail “gerekli durumlarda Suriye’de Kürtlere” insani yardım sunmaya hazır olduklarını hatta “Suriye’de İsrail’e dost bağımsız bir bölgenin” kurulması fikrini desteklediğini belirtti.⁶⁴⁹ Eylül 2015 tarihinde Rusya’nın Suriye’ye doğrudan müdahalede bulunması İsrail’in yönelimlerini değiştirdi.

Bu süreç İsrail için bazı zorluklar ortaya çıkardı. Rusya’nın Suriye ordusu ve destekçilerine sağladığı askeri ekipmanlar İsrail için tehdit oluşturuyordu. Rusya’nın Suriye’ye S-300 ve S-400 hava savunma sistemlerini yerleştirmesi İsrail’in Suriye’de hava operasyonları düzenlemesini sınırlıyordu.⁶⁵⁰ İsrail Golan Tepelerindeki çıkarlarının korunması Eylül 2015 tarihinde istenmeyen çatışmalardan kaçınmak için bir haberleşme mekanizması oluşturulmasını talep etti. İsrail Başbakanı Netanyahu bu ziyaretlerin amacını “İsrail ve Rusya arasındaki yanlış anlamaları ve gereksiz çatışmaları önlemek ve güvenlik koordinasyonunu güçlendirmek” olarak açıkladı.⁶⁵¹ Bu görüşmeler neticesinde Rusya tarafından İran’a taahhüt edilen S-300 hava savunma sistemi erteledi.⁶⁵²

İsrail, Suriye’de faaliyet gösteren Sünni cihatçı grupların İsrail’in komşularını - özellikle Ürdün ve Mısır’ı - istikrarı bozma potansiyelini olası bir uzun vadeli tehdit olarak görüyordu. Ocak 2016’da, Rus hava gücü tarafından desteklenen Suriye kuvvetleri,

⁶⁴⁸ İnternet: Rosiny, S. (2014). “The Caliph’s New Clothes: The Islamic State in Iraq and Syria”. *GIGA Focus* Web: https://www.giga-hamburg.de/en/system/files/publications/gf_international_1406.pdf, (Erişim Tarihi:19/07/2020).

⁶⁴⁹ İnternet: “YPG/PKK terrorists seek Israel’s help against Turkey”. (2019). *Anadolu Ajansı*, Web: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/ypg-pkk-terrorists-seek-israel-s-help-against-turkey/1623428> (Erişim tarihi 18/12/2020)

⁶⁵⁰ İnternet: “Israel, Hizbollah and Iran: Preventing Another War in Syria”. (2018, Jan). *Middle East Report, 182, 8 International Crisis Group* Web: https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/182-israel-hizbollah-and-iran-preventinganother-war-in-syria_0.pdf, (Erişim Tarihi: 28.02.2018)

⁶⁵¹ İnternet: “PM: Israel, Russia deepening coordination to avoid Syria mishaps”. (2015, Dec). *The Times of Israel*. Web: <https://www.timesofisrael.com/pm-israel-russia-deepening-coordination-to-avoid-syria-mishaps/> (Erişim tarihi 12/08/2019).

⁶⁵² İnternet: “Russian-Iranian S-300 Missile-Deal Reportedly Delayed”. (2016, March). *The Moscow Times*, Web: <https://www.themoscowtimes.com/2016/03/09/russian-iranian-s-300-missile-deal-reportedly-delayed-a52091> (Erişim Tarihi:19/07/2020).

Suriye'nin güneybatısındaki IŞİD'e ve IŞİD'e bağlı muhalif savaşçılara saldırdı; devam eden başarılı ilerleme, onları sınırdan Ürdün'e kaçmaya sevk etti. Binlerce Ürdünlü IŞİD'e katıldı ve askeri eğitimlerini ve aşırılık yanlısı ideolojilerini Ürdün'ün istikrarını bozmak için eve getirme riski İsrail için büyük endişe kaynağı oldu. Bununla birlikte, İsrail'in cihatçıların faaliyetleri hakkında istihbarat paylaşmak ve mevcut güvenliği sürdürmek dışında, aşırılık yanlılarının komşu ülkelerin hükümetlerini zayıflatma becerilerini ele almak için birkaç aracı vardı.⁶⁵³

İlginçtir ki, İsrail hükümeti IŞİD'i İsrail'in güvenliğine stratejik bir tehdit olarak görmüyordu. IŞİD'de dolayısıyla İsrail'e yönelik saldırılara odaklanamıyordu. Ancak IŞİD, Lübnan'ın Hizbullah ağırlıklı bölgelerinde Şii'lere saldırması İsrail'in kuzey sınırında mezhep çatışması olasılığını artırsa da, savaşın güney Lübnan'a yayılması, Hizbullah'ı savaşmakla meşgul tutabileceği için İsrail için potansiyel bir başarı oluşturmuyordu. IŞİD'in çekildiği bazı bölgelerde İran ve ittifak içinde olduğu grupların yayılması İsrail'in endişelerini arttırdı.

İsrail, IŞİD ve El Nusra Cephesi gibi Suriye'deki aşırı Sünni grupların oluşturduğu kısa vadeli tehdit konusunda özellikle endişeli değildi. Emekli İsrailli Tümgeneral Yaakov Amidror, Begin-Sadat Stratejik Araştırmalar Merkezi için yazdığı gibi, "Kuzey ve güney sınırlarındaki radikal Sünni gruplar acil bir tehdit oluşturmazlar ve hoş olmayan sürprizler sunabildikleri halde, daha acil düşmanları vardır" dedi.⁶⁵⁴ Dahası IŞİD'den yaralanarak İsrail, Golan'da bulunan Sünni militanların altyapı kurmasını ve bölgede güçlenmesini engellemek, özellikle de şiddet yanlısı aşırılık yanlılarının sınırı boyunca operasyon üsleri kurmasını önlemek istiyordu.

ABD'de 2017 yılında göreve gelen Trump'ın, İran ve Suriye'ye yönelik İsrail ile benzer yaklaşımları İsrail yönetimi memnuniyetle karşılandı. G-20 zirvesi sonrasında Rusya, ABD ve Ürdün; Suriye'nin Ürdün sınırında yeni bir güvenli bölge oluşturulması konusunda garantör devletler olarak ilan edilmesi ile İsrail, Golan Tepeleri sınırından

⁶⁵³ İnternet: Wittes, T. (December, 2015). "The Syrian Crisis and Israeli Security Challenges". *oral remarks, Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars*. Web: <https://www.wilsoncenter.org/event/the-syrian-crisis-and-israeli-security-challenges> (Erişim tarihi 18/12/2020)

⁶⁵⁴ Yaakov, A. (October, 2015). "The Russian-Iranian Gambit in Syria". Begin-Sadat Center for Strategic Studies, *Perspectives Paper*, Web: <http://besacenter.org/perspectives-papers/the-russian-iranian-gambit-in-syria/> (Erişim tarihi 18/12/2020)

Suriye'nin içine doğru 60 ila 80 kilometre arasında bir tampon bölge kurulması konusunda gayret sarf etti. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 2254 sayılı kararı doğrultusunda, İran birliklerinin ve Hizbullah'ın İsrail sınırından 7 ila 20 km arasında uzak durmalarına izin verildi.⁶⁵⁵

2017 yılında geldiğinde ABD, Suriye'deki gelişmeleri diplomatik açıdan ikinci planda takip ederek İsrail'in çıkarlarını koruyacak somut bir politika izlemedi.⁶⁵⁶ Netanyahu, Ocak 2018 tarihinde Putin ile gerçekleştirdiği görüşmede İsrail'in kaygılarını tekrar ilettili.⁶⁵⁷ 19 Aralık 2018 tarihinde ABD yönetimi IŞİD tehdidinin ortadan kalktığı gerekçesi ile Suriye sahasından çekilmesi İsrail için hayal kırıklığı yaşattı.

İsrail, Suriye krizinin başladığından bu yana Suriye ve Golan Tepelerinden topraklarına tehdit oluşturduğu gerekçesiyle Hizbullah güçlerine ve Suriye ordusuna ait askerî noktalara saldırılar düzenlemektedir.⁶⁵⁸ 2020 yılında 13 Şubat'ta Şam Havaalanı çevresine, 31 Mart'ta Humus'un doğusuna, 20 Nisan'da Tedmur bölgesine, 27 Nisan'da Şam yakınlarına ve 19 Temmuz tarihinde yine Şam yakınlarındaki İran silah depolarına İsrail tarafından saldırılar yapıldığı Suriye yönetimi tarafından iddia edildi. Rusya son yıllarda İsrail'in Suriye sahasında gerçekleştirdiği eylemlere tepkiler vermemektedir. Rus yetkililer, Suriye konusunda İsrail ile iş birliğine yönelik zemin oluşturmaya çalışmaktadırlar.

İsrail'in kriz bağlamında ortaya koyduğu politikaları iki sonuca ulaşmak mümkündür:

1. İsrail'in, bölgede yaşanan gelişme ve dönüşümlere karşı önceliği bölgesel güvenliğinden ziyade kendi güvenliğinin muhafaza edilmesi ve sağlamlaştırılmasıdır.
2. İsrail krize dönük çok aktörlü müzakere ve uzlaşma yollarının ülkelerinin güvenliğine katkı sunacağına

⁶⁵⁵ İnternet: "Russia said to reject Israeli plea to keep Iranians 60 km. from Golan frontier". (2017, Sep). **The Times of Israel**. Web: <https://www.timesofisrael.com/russia-said-to-reject-israel-plea-to-keep-iranians-60-km-from-golan-frontier/> (Erişim Tarihi:19/07/2020)

⁶⁵⁶ İnternet: "President Donald J. Trump's New Strategy on Iran". (2017, Oct). **The White House**, Web: <https://ru.usembassy.gov/president-donald-j-trumps-new-strategy-iran/> (Erişim tarihi 12/11/2020)

⁶⁵⁷ İnternet: "Netanyahu flies to Moscow for talks on Syria with Putin". (2018, Jan 29). **Reuters**, Web: <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia-israel-idUSKBN1FI10J> (Erişim tarihi 12/02/2020).

⁶⁵⁸ İnternet: "İsrail'den Suriye'deki kritik noktalara saldırı! İran'ı zorla çıkarma stratejisine geçtik". (2020). **Sabah, Son dakika**, Web: <https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/05/01/son-dakika-israilden-suriyedeki-kritik-noktalara-saldiri-irani-zorla-cikarma-stratejisine-gectik> (Erişim Tarihi: 17/08/2020).

inanmamaktadır. Bu yaklaşım biçimi ve eylemler İsrail'in Suriye krizi politikasının temel karakteri olarak tanımlanabilir.⁶⁵⁹

4.2.3.1. İran'ın Suriye politikalarında İsrail'in etkisi

İran ve İsrail'in 30 yıllık samimi ilişkileri bölgedeki Sovyet etkisine karşı koymak için ve ABD ile kapsamlı temaslarda bulunmak için güçlü bağlara dayanıyordu. İran, İsrail'in en büyük silah ithalatçısıyken, İran petrolü İsrail'e ihraç ediliyordu. İsrail, ekonomik ve askeri işbirliğine ek olarak 1948'den 1978'e kadar Tahran'da siyasi temsilciliğe sahipti. İran Devrimi'nin 1979'daki zaferi ile iki ülke arasındaki dostane ilişkiler şiddetli bir düşmanlığa dönüştü ve İslam Cumhuriyeti rejimi, İsrail ve ABD'ye yönelik nefret ve düşmanlık olgusunu muhaliflerin desteğini kazanmak için koz olarak kullanmaya çalıştı.

Araplar ve Müslümanlar arasındaki Filistin meselesinin önemini fark eden Tahran, Filistin'e özel ilgi göstermiş ve Kudüs Günü'nü ülkede yeni bir bayram ilan ederek, Filistin'in savunmasını eşsiz kılmaya ve Filistin meselesini amacına ulaşmak için bir araç olarak kullanmaya çalıştı. Ancak İsrail'e karşı güçlü düşmanlığına rağmen İran, Filistin sorununa hiçbir plan veya çözüm sunmadı ve rolü İsrail aleyhine sloganlar atmak ve Hamas ve İslami Cihat'a para ve silah sağlamakla sınırlıydı.⁶⁶⁰

Tahran ile Tel Aviv arasındaki düşmanlık giderek artsa da, iki ülke çıkarlar söz konusu olduğunda gizli ilişkileri sürdürdü. Soğuk Savaş sonrasında Orta Doğu çok sayıda krize maruz kaldıktan sonra İsrail, İran'ın nükleer silahlara erişimini engellemek, Hizbullah'ın füze sistemleri edinmesini engellemek ve İran'ın bölgedeki genişlemesini engellemek gibi İran tehditlerini önlemek için kırmızıçizgiler çizdi.

2011 olaylarından sonra İsrail'in Suriye'deki başlıca endişelerinden biri, hem İran askerlerinin konuşlandırılması hem de Tahran'ın Hizbullah'a verdiği kapsamlı destek yoluyla İran'ın etkisinin kapsamıydı. İran'ın Suriye'deki konumu, İran'a ve müttefiklerine daha fazla manevra alanı verdi ve İsrail'in askeri olarak hareket etme kabiliyetini potansiyel

⁶⁵⁹ Bulut, S. (2020). "İsrail'in Suriye krizi politikası: Bekle Gör yaklaşımından Noktasal Saldırı Politikasına". **ORSAM**, No: 260, 1-24

⁶⁶⁰ İnternet: "Israel, Hizbollah and Iran: Preventing Another War in Syria". (2018, Jan). **Middle East Report**, 182 ,8 International Crisis Group Web: https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/182-israel-hizbollah-and-iran-preventinganother-war-in-syria_0.pdf, (Erişim Tarihi: 28/02/2018)

olarak kısıtladı.⁶⁶¹ İran'ın önemli sayıda asker konuşlandırması ve Hizbullah'ın binlerce savaşçıyı Esad rejimini desteklemek için göreve alması İsrail'in endişelerini artırdı.

İsrail, İran birliklerinin ve Hizbullah savaşçılarının konvoylarını vurmak da dâhil olmak üzere Suriye topraklarına saldırılar başlattı, bu durum İsrail ile İran arasında doğrudan bir çatışma olasılığını en aza indirirdi.⁶⁶² Birincisi ve en önemlisi, İsrail İran'ı (özellikle nükleer silahlar elde ederse) en önemli varoluşsal tehdit olarak görmekteydi.

İsrail hükümeti, Tahran'ın Suriye'de özgürce faaliyet gösterme kabiliyetini kısıtlamaya çalıştı, ve bu durum İran'ın İsrail'e baskı yapma kabiliyeti açısından kritik öneme sahipti. İsrail'in ABD'deki büyükelçisi olan Michael Oren, Suriye'nin İran için stratejik önemini anlatırken, 2013'te "İsrail için en büyük tehlikenin Tahran'dan Şam'a, Beyrut'a kadar uzanan stratejik ark olduğunu söyledi."⁶⁶³ Esad rejimi bu arkın temel taşıdır. Bununla birlikte, İsrail'in, Hizbullah'a silah taşıyan konvoylara saldırmak ve Golan Tepeleri'nin İsrail tarafındaki savunmasını desteklemek dışında, İran'ın Suriye'deki hareket özgürlüğünü kısıtlama konusunda çok az yeteneğe sahip olduğunu söyledi.

Ekim 2012 ve Nisan 2013'te Netanyahu, İsrail'in Rus uçaksavar füzeleri veya kimyasal mühimmat gibi gelişmiş silahların Hizbullah veya El Kaide'ye bağlı El Nusra Cephesi gibi aşırı grupların eline geçmesine izin vermeyeceğini belirtti. Netanyahu bu taahhüdünü Eylül 2015'te bir basında tekrarladı. İran, Hizbullah'a hassas güdümlü karadan karaya füzeler tedarik etti ve dronlara saldırarak İsrail'deki herhangi bir hedefi isabetli bir şekilde vurabilir diye ekledi.⁶⁶⁴

Askeri aksilikler, Esad'ı 2013'te Şam'ı savunmak için Golan'dan 20.000 Suriye askerini çekmeye zorladıktan sonra Sünni milisler ve İran destekli Şii savaşçıların doldurduğu bir güvenlik boşluğuna yol açtı, bu durum ise Esad yönetimini İsrail'e güvenli

⁶⁶¹ Rabinovich, I. (28, Kasım 2012). "Israel's View of the Syrian Crisis, Analysis". *The Saban Center for Middle East Policy at Brookings*, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Rabinovich-web-final.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.01.2018).

⁶⁶² Yaakov, A. (2015). a.g.m, 307.

⁶⁶³ Williams, D. (September 17, 2013). "Now Israel Says It Wants to Whack Syria's Assad". *Business Insider*: <http://www.businessinsider.com/israel-wants-to-topple-assad-regime-2013-9>. (Erişim Tarihi: 03.01.2019)

⁶⁶⁴ Jodi, R. (October 2, 2015). "As Syria Reels, Israel Looks to Expand Settlements in Golan Heights". *New York Times*: <http://www.nytimes.com/2015/10/03/world/middleeast/syria-civil-war-israel-golan-heights.html> (Erişim Tarihi: 03.01.2019)

sınır kuramamakla sınırladı.⁶⁶⁵ Dahası, Esad'ın İran'lı ve Hizbullah savaşçılarına güvenmesi, İsrail'in talep edeceği üzere İran'ı ülkeden kovmasını engelledi. Dolayısıyla, Suriye çatışmasının salt devamı Suriye'nin Golan üzerindeki iddiasını baltaladı ve İsrail'in bu konudaki gücünü güçlendirdi.

Netanyahu Eylül 2015'te Putin'e Tahran, İsrail'in güvenliğini iki kritik şekilde tehdit etmek için Suriye topraklarını kullandığını söyledi. Birincisi, İran, Hizbullah'a gelişmiş silah ve malzeme sağlamak için Suriye'deki manevra özgürlüğünü kullanmaktadır; ikincisi, İran'ın Suriye'de büyük ölçüde genişleyen askeri varlığı, Golan Tepeleri'nde yeni bir askeri cephe oluşturmaya izin verebilir dedi. İsrail'in çıkarlarını korumak için, General (res.) Yaakov Amidror Ekim 2015'te İsrail'in her iki tehdide de "İran veya Rusya olsun," oyun değiştiren silahların Hizbullah'ın eline düşmesini önleyerek ve İran'ın oluşmasını engelleyerek müdahale etmesi gerektiğini belirtti.⁶⁶⁶

Devam eden İran desteği, Hizbullah'ın Güney Lübnan'da sosyal hizmetler sunmasına ve bu destek kuzeyde Lübnanlı Sünni'ler ve Hristiyanlar, doğuda Suriye'de Sünni milisler ve güneyde İsrail tarafından çevrelenmesini engellemekteydi. İsrailli gazeteci Ben Caspit'in belirttiği gibi, "Suriye düşerse, İran izole olur ve Hizbullah etkisiz hale gelir dedi."⁶⁶⁷ Netanyahu, 2015 BM Genel Kurulu konuşmasında İran'ın Golan Tepelerinin Suriye tarafında erişimi Hizbullah'ın İsrail'e saldırılar düzenlemesini sağladığını iddia etti.⁶⁶⁸

Hizbullah, Suriye'de büyük kayıplar verdi ve Lübnan'dan güçlerini yenilemek için takviye istedi ve talebi karşılamak için askerlerin asgari yaşını düşürdü. İran tarafından bir başka tehdit, Golan boyunca yeni bir askeri cephe, İsrail'in ordusunu ve bölgede yaşayan İsrailli sivilleri tehlikeye atmasıydı. Gazze, Batı Şeria ve Güney Lübnan'dan kaynaklanan tehditler konusunda endişelenmesi gereken İsrail, İsrail-Suriye sınırındaki askeri cephede

⁶⁶⁵ İnternet: Nadav, P. (October, 2015). "Why Israel Should Be Worried About Russia's Role in Syria". *War on the Rocks*, Web: <http://warontherocks.com/2015/10/why-israel-should-be-worried-about-russias-role-in-syria/> (Erişim Tarihi: 21/02/ 2019)

⁶⁶⁶ İnternet: "The Russian-Iranian Gambit in Syria". (2015, October). *Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, Perspectives Paper , Web: <http://besacenter.org/perspectives-papers/the-russian-iranian-gambit-in-syria/> (Erişim Tarihi: 21/ 07/2019)

⁶⁶⁷ İnternet: Caspit, B. (2014, February 11). "Israeli Security Chiefs Modify Assessment on Syrian War". *Al-Monitor*, Web: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/02/syria-war-assad-rebels-hezbollah-iran-lebanon.html> (Erişim tarihi: 11/08/ 2020)

⁶⁶⁸ İnternet: "PM Netanyahu's Speech at Holocaust Remembrance Day".(2015). *Prime Minister's Office*, Web :<http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speechholo180412.aspx> (Erişim tarihi: 29/9/ 2020)

İran askerleriyle karşı karşıya gelmek istemiyordu. İsrail'in amacı, Suriye'nin Golan Tepeleri'nin İsrail kesimi üzerindeki egemenlik iddiasının meşruiyetini zayıflatmaktır. Sürmekte olan Suriye iç savaşında, Esad'ın siyasi olarak Tahran'a artan bağımlılığı, İsrail'in Suriye ile bir barış anlaşması imzalamasını imkansız hale getirdi.

Rusya'nın Suriye'ye daha etkili müdahil olması İsrail'in önünde engeller teşkil etmekteydi. Birincisi, İsrail, Rusya'nın İran ve Esad rejiminin uzun vadeli “Şii eksen” adlı siyasi koruyucusu ve askeri patronu olacağından endişe duymaktaydı. Bu değişimin net bir örneği, Rusya'nın 2007'de İran'a S-300 hava savunma sistemleri sağlama kararı ki daha sonra Tahran'ın nükleer programı üzerindeki gerginlikler arttıkça askıya alınan bir satışı, bu durum İran'a Suriye'de daha fazla operasyon özgürlüğü verecekti. İsrail, uzun vadede Suriye'yi, topraklarını kontrol eden, İran'ın müdahalesine direnen ve yine de İsrail'i askeri olarak tehdit edemeyecek kadar zayıf olan ılımlı bir merkezi hükümetin yönettiğini görmek istiyordu.

Geçmişte Rusya, Suriye'ye Yakhont gemi karşıtı seyir füzeleri, P-800 ve SA-17 karadan havaya füzeler (Akdeniz'deki İsrail gemilerini de tehdit edebilir), tanksavar silahları ve diğer silahları sattı. İsrail, Suriye hükümetinin bunları daha sonra Hizbullah'a geçtiğini iddia etti.⁶⁶⁹ Netanyahu Eylül 2015'te Moskova'ya gittiğinde, Rusya Suriye'ye ek kuvvet gönderdikten kısa bir süre sonra, Rus mevkidaşlarından Suriye ordusunun Hizbullah'a ilave Rus silahları aktarmasını engelleme taahhüdü almaya çalıştı.⁶⁷⁰ Rus savaş uçakları İsrail uçaklarına Suriye üzerindeki misyonlarda meydan okuyabilirdi; Rus hava savunma birimleri İsrail uçaklarını düşürebilir veya İsrail'in bombalaması, istemeden karada Rus kayıplarına neden olabilirdi. Netanyahu, bunu “kuvvetlerimiz arasındaki yanlış anlamaları önlemek için ortak bir mekanizma” olarak tanımladı.⁶⁷¹

İsrail yönetimi, krizin çözümü bağlamında diplomatik çabalardan istediği kazanımları elde edememesinin sonucu olarak 2017 sonrasında İran ve ilişki içinde olduğu güçlerin Suriye'deki nüfuzunu askerî yöntemler aracılığıyla sınırlandırma eylemlerinde bulundu.⁶⁷² 2018'de Tahran, İsrail'e yaklaşımını değiştirmeye çalıştı, ilk olarak Suriye'de Palmira

⁶⁶⁹ Yaakov, A. (2015). a.g.m, 307.

⁶⁷⁰ Yaakov, A. (2015). a.g.m, 307.

⁶⁷¹ İnternet: “PM Netanyahu's Speech at Holocaust Remembrance Day”.(2015). *Prime Minister's Office*, Web :<http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speechholo180412.aspx> (Erişim tarihi: 29/9/2020)

⁶⁷² Bulut, S. (2020). a.g.m, 27-34.

yakınlarında bir insansız hava aracını fırlattı, ayrıca Suriye'deki İran kuvvetleri, Demir Kubbe hava savunması tarafından önlenen Golan Tepelerindeki İsrail askeri üslerine 20 füze fırlattı. Gerginliklere ve askeri harekâta ek olarak, siber savaş iki taraf arasında yoğunlaştı ve taraflardan hiçbiri savaşların sorumluluğunu üstlenmeyi kabul etmedi, bu da bazı askeri ve ekonomik tesislerde gizemli bombalamalara ve kundaklamalara ve nükleer tesislerin sabote edilmesine neden oldu.

Günümüzde devam eden İran desteği, Hizbullah'ın Güney Lübnan'da sosyal hizmetler sunmasına ve bu destek kuzeyde Lübnanlı Sünni'ler ve Hristiyanlar, doğuda Suriye'de Sünni milisler ve güneyde İsrail tarafından çevrelenmesini engellemektedir. İsrail, Moskova'nın Suriye Ordusu'na ve Hizbullah'a sağladığı Rus silahlarını istememektedir. İran'ın Doğu Akdeniz'de nüfuz yaratma ve İsrail'i tehdit etme kapasitesi para, silah ve malzemeleri Suriye üzerinden Hizbullah'a nakletme kabiliyetine bağlıdır. İsrail İran'ın uzun süredir Suriye topraklarını kullanarak Hizbullah'a roket, silah ve finansman sağlamak için kullanmasına büyük bir endişe ile bakmaktadır. Bu yardım, Hizbullah'ın İsrail'i Lübnan'ın güneyindeki üssünden tehdit etmesine olanak tanımaktadır. Bu yüzden İsrail'in amaçlarından biri, Rusya'nın Suriye'de kalıcı bir askeri varlık oluşturmasını engelleyerek, Rusya'nın İran'ın konumunu güçlendirme yeteneğini en aza indirmektir.

İsrail'in Suriye çatışmasında, İran ve Rusya'nın etkisini en aza indirmek, gelişmiş silahların Hizbullah'a transferini engellemek, Suriye'nin İsrail'e inandırıcı bir askeri tehdit oluşturmasını engellemek veya İran'ın bunu yapmasına izin vermemek, Suriye'nin Golan Tepeleri'ne yönelik iddialarının meşruiyetini baltalamak ve Sünni militanların İsrail'in sınırı boyunca altyapı veya operasyonel üsler kurmasını engellemek gibi birçok temel amacı vardır. Bununla birlikte, İsrail'in Suriye'deki olayları etkileme konusunda çok az yeteneğe sahip olması hedeflerini doğrudan ilerletmeyi etkilemektedir.

İsrail İran'ın Suriye'deki davranışını veya temel stratejik kaygıları olan güçlerin (veya müttefiklerinin) İsrail sınırları boyunca hareket etmelerini engelleyememektedir. Bu nedenle İsrail, mevcut proaktif meşru müdafaa sürecini sürdürerek ve Hizbullah'a silah transferini engelleyerek İsrail topraklarına yönelik saldırıları ve İsrail'e inen mermilere yanıt vermeye devam etmektedir.

SONUÇ

1979 Devrimi'nden bu yana, İran devleti aynı anda iki farklı dış politika stratejisi izledi. İslam ve Şiiğin araçsallaştırılmasını gerektiren her iki strateji de İran'ın rolünün ve etkisinin genişlemesini kolaylaştırdı. Kullanılan ilk strateji, İran'ın devrimci fikirlerini Sünni ve Şii gibi diğer Müslüman devletlere ihraç etmeye çalıştığı pan-İslamcılıktı. İran, kendisini statüko yanlısı devletlere karşı bölgede ezilen halkları temsil eden tek devrimci güç olarak sunarak İslam dinini İran'ın yayılmacılığının bir aracı olarak kullandı. İkinci strateji pan-Şiilikti. Arap devrimlerinin ortaya çıkmasıyla İran, pan-İslami stratejisini terk etti ve Şii kimliğini vurgulamaya başladı. İran kendisini Şiiilerin doğal lideri ve savunucusu olarak görmekteydi. "Küresel İslam Hükümeti" projesini gerçekleştirmeye çalıştı. İran kendisini üstün bir bölgesel güç görerek, nükleer silaha sahip olma ve direniş eksenini yönetme girişimleriyle konumunu güçlendirmeye çalıştı. Suriye ile stratejik ittifak kurarak İsrail'e karşı direniş eksenine destek sağlamakla birlikte, Şii İslam'ın ideolojik meşruiyetini korumaya odaklandı.

Tahran için Esad rejiminin sona ermesi ve dolayısıyla Nusayrilerin iktidardan dışlanması, sözde "Şii Hilali" temelli jeopolitik stratejinin ve Bağdat-Şam-Lübnan (Hizbullah) ekseninin çökmesi anlamına geliyordu. İran, iki katmanlı bir Şii bölgesel politikasını izleyerek bir tashayyu sürecini başlattı. İlk katmanda İran, Irak, Suriye, Yemen ve Lübnan gibi ülkelerde siyasi tashayyu başlattı; Türkiye, Mısır ve Tunus gibi diğer bölge ülkelerinde sosyal ve dini tashayyu takip etti.

ABD, Avrupa, Türkiye ve Irak'ın Suriye iç savaşını ülke sınırları içinde tutma çabalarına rağmen, çatışmanın yarattığı istikrarsızlık bölgeye ve ötesine yayıldı. Türkiye, mezhepçi olmayan bölgesel politika izleyen tek ülke olarak, İran'ı normalleştirmek ve bölgeye, özellikle Suriye'deki istikrarsızlaştırıcı sızmasını engellemek için tek bölgesel dengeleyici güç olmaya devam etti. İran açısından Suriye'yi kritik kılan gerçek ise, Tahran'ın bu stratejik koridor aracılığıyla Hizbullah'a sağladığı lojistik desteği sürdüren ülkenin İsrail ve Filistin'e olan coğrafi yakınlığıydı. Bu nedenle İran, stratejik çıkarlarını korumak ve kazanımlarını en üst düzeye çıkarmak için Arap baharı krizlerinden sonra Akdeniz'de veya Golan cephesine yakın bir adım atarak Suriye rejiminin çökmesini önlemek için çalıştı.

Ülkelerin Suriye ile ilişkilerini neyin motive ettiğine ilişkin tartışma, karmaşık bir sorun karışımını ortaya çıkardı. Ürdün ve Lübnan için ekonomik çıkarlar ve iç politika belirleyiciydi. BAE'nin ve Mısır'ın güdülerini finans ve güvenlik çıkarları iken İran ve Türkiye için jeopolitik rekabetti.

Dış aktörlerin etkisiyle, Suriye'de iç savaş daha da kritik hale geldi. ABD, Doğu Akdeniz'den Afganistan'a kadar uzanan bir bölgede bölgesel mezhepçilikteki keskin yükselişi görmezden gelemezdi. ABD ve Avrupa devletleri, Şam'daki rejime karşı önemli bir dış baskı ve koalisyon oluşturma kaynağı olurken Rusya, İran ve Çin, bölgesel statükodan geriye kalanları korumak amacıyla Esad ile nüfuz sahibi olmaya devam ettiler. Sebebi ise Suriye'nin bölgede ki jeopolitik konumuydu. Bu yüzden İran, ABD ve bölgesel aktörlere karşı denge kurma çabalarında defalarca mezhep mensuplarına ve Şii müvekkillerine yöneldi. Bununla birlikte, Katar, Türkiye ve Suudi Arabistan gibi önemli ABD müttefikleri de Lübnan, Suriye ve Irak'taki dinamikleri şekillendirmek ve İran'la daha geniş güç dengesinde Sünni-Şii bölünmelerinden yararlanmaya başvurdular.

Suudi'ler ve Emirlikler İran'ın Suriye'de yürüttüğü politikalara pragmatik bir bakış açısıyla bakıyorlardı. Arabistan için, İran'a yaklaşmak ve bölgesel hedeflerini kısıtlamak için Suriye önemli bir güvenlik sorunu haline geldi. Arabistan, Suriye'de İran'ı uzun vadeli bir varlık planlaması yapan ve özellikle Lübnan'da olmak üzere bölgede ağırları kurmayı başaran bir rakip olarak görmekteydi. ABD yönetiminde Suudi'leri İran'ı sınırlama konusunda sürekli teşvik ettiler. ABD açısından Yemen, stratejik konumu açısından Suriye ile mukayese edildiğinde önemsiz bir bölgeydi. ABD açısından Suriye'de İran'ın sınırlanmak, Yemen'de İran etkisinin azaltılmaktan daha önemliydi. ABD açısından Riyad'ın Suriye'de oynayacağı İsrail'in güvenliği için de önemliydi. Ancak İran'ın Hizbullah ve Filistin'deki silahlı örgütler ile geliştirdiği bağlantılar Suriye'nin güvenliğini ön plana çıkardı.

Rusya Orta Doğu'da denge kurarak çatışan ya da rekabet halinde olan ülkeler arasında tarafsız ya da tarafını belirlemek yerine, aynı zamanda ikisiyle de ilişki kuracak şekilde amaçladı. Rusya'nın eş zamanlı dengeleme politikası tek bir amaç izlemekteydi: daha fazla fayda edinmek. Suriye'deki kazanımlarını Suriye muhalefeti karşısında kaybetme riskiyle karşı karşıya kalan İran, Rusya'yı savaşa dâhil ederek bu süreci yavaşlattı. Bu nedenle,

gelişmeler, siyasi konjonktürden yararlanmanın ve kriz ortamını kısa ve uzun vadeli projeleri daha ileriye götürmek için kullanmanın sonucundan başka bir şey değildi.

Bölgesel oyuncular, Putin'in silahlarına saplandığını ve Esad'ı iktidarda tuttuğunu, kararsız Batılı liderlere karşı durduğunu gördüler. Esad'ı kurtarmak ve Suriye'de daha büyük bir Rus ayak izi kazanmak, Moskova'nın güç göstermesine ve Suriye'yi bölgedeki diğer faaliyetler için sıçrama tahtası olarak kullanmasına izin verdi. Bu durumda Rusya kendisini Suriye ve bölgede vazgeçilmez bir güç olarak konumlandırdı.

Bununla birlikte, İsrail'in tercih ise İran'ın etkisi olmadan ılımlı Suriye yönetimiydi. Esad rejiminin İran'a güvenmesi ve bir barış anlaşmasına varılsa bile, ülkenin zayıflamış bir merkezi otorite ile birden fazla etki alanına bölünme olasılığı çoktu. Bu nedenle, Suriye'de devam eden çatışmada Sünni aşırılık yanlılarının ve İran vekillerinin İsrail'e değil de birbirlerine yoğunlaşması, İsrail için en avantajlı durumdu. İran İsrail'in angajman kurallarının ihlal edilmesine müsaade göstermemek, Suriye'de Beşar Esad rejiminin ülkede kontrolü sağlayacak güçte olduğunu gösterebilmek için askeri destek sağladı. Buna ek olarak Suriye'nin batısındaki bölgeleri jeopolitik çıkarları için kontrol altında tutmak istedi.

Esad rejiminin yıkılması İsrail'in bölgesel çıkarlarına uygundu. Beşar Esad rejiminin devrilmesi ve Batı yanlısı bir hükümetin iktidara gelmesi İran'ın güvenliğini tehlike arz edecekti. Batılı güçlere karşı konvansiyonel anlamda mücadele veren İran, bölgede milis güçleri kullanarak vekâlet savaşları yürütmekteydi. Dolayısıyla, İran Suriye meselesini kendi ulusal güvenliği gibi görerek Suriye'deki rejime her anlamda destek sunuyordu. İran bölgedeki güvenliğini ve stratejik çıkarlarını sağlamak için Suriye'de doğrudan pozisyon almış, ülkeyi kontrol ve hegemonya altına almayı hedefledi. Bu stratejiyi gerçekleştirmek için İran'ın Suriye'ye yönelik politikalarında Devrim Muhafızları Ordusu ve Dini Lider Ali Hamaney etkili oldu. Bu iki dinamik Suriye'ye desteğin bölgesel direniş olarak İran'ın siyasetini bu argüman bağlamında şekillendirdi.

Suriye krizi ile Orta Doğu'da bazı önemli yeni jeopolitik dinamikleri ortaya çıkardı. Bunları 4 ana başlıkta sıralamak mümkündür.

1. Büyük Oyundaki temel strateji dönemin stratejik enerji kaynağı olan petrolün paylaşımıdır. Büyük Oyun içindeki stratejik noktalar Orta Doğu, Kafkas'lar ve Hazar

Bölgesidir. Küresel güç merkezlerinin önem verdiği nokta, enerji kaynaklarının bulunduğu yerlerin ve stratejik ticari geçiş noktalarının kontrolüdür. Dünya petrol tüketiminin hızla artması ve petrol taşımacılığının büyük bölümünün deniz yoluyla olması sebebiyle petrol taşıma güzergâhlarındaki boğazların ve bu boğazlara hükmeden ülkelerin önemleri bir kat daha artmaktadır. Bölgesel ve yabancı güçlerin askeri, siyasi ve ekonomik araçları kullanarak Suriye iç işlerine doğrudan, eş zamanlı uzun vadeli müdahalesi, bu güçlerin bölge genelinde rolünün yeniden yapılandırılmasına yol açtı. Bu durum daha etkili bir Rusya'nın ortaya çıkmasına, Suriye işlerinde doğrudan Türk ve İran etkisinin genişlemesine ve İran ile yüzleşmeye odaklanmak adına ABD'nin Suriye ve Irak'a müdahalesine yol açtı.

2. Milisler ve paramiliter gruplar gibi Devlet dışı aktörlerin kritik rolü, yerli ve yabancı çıkarlarını temsil etmektedir. Bazı durumlarda yerli ve yabancı arasındaki sınırlar bulanıklaştı, örneğin Özgür Suriye Ordusu'na katılan ve yabancı devlet desteğinden de yararlanan birçok yabancı savaşçının yanı sıra YPG ve Suriye Demokratik Güçleri (SDG) ve zaman zaman diğer Suriye'den olmayan unsurlardan savaşçılardan veya destekçilerden oluştu.

3. 2012'den beri aynı anda hem havada hem de karada savaşan Suriye'deki savaş güçlerini silahlandıran, finanse eden ve eğiten çok sayıda yabancı savaş gücü (örneğin, Hizbullah, Özgür Suriye Ordusu, İslam Devleti, El Kaide, Ahrar el-Şam, YPG, SDG) ve birçok sayıda küçük aşiret, İslamcı ve laik isyancı grup Suriye'deki savaştan yaralanmaya çalışmaktadır. Önemli bir Arap ülkesinde, iktidardaki hükümeti yenilgiye uğratmak veya kurtarmak için savaşın açık uluslararası savaş alanına dönüşmesi, bugün henüz tanımlayamadığımız jeopolitik olaydır.

4. Yerli ve yabancı aktörlerin kimyasal silah kullanımı, etnik temizliği, sivil katliamları, açlık kuşatmaları ve bazı uluslararası insan hakları örgütlerinin savaş suçları olarak adlandırdığı diğer eylemlerde dâhil oldu. Günümüzde çatışma başta Suriye hükümeti, İran ve Hizbullah olmak üzere kilit başkahramanlar için kaybetmenin kabul edilemez yüksek maliyetine işaret etmektedir. Bu üçlü ittifak, onları zayıflatmaya çalışan güçlere ne pahasına olursa olsun galip gelme kararlılığını ortaya koymaktadır. Bu durum böyle devam ederse, büyük ve küçük devletler, kendi başlarına hareket etmek yerine stratejik konumlarını ve ulusal çıkarlarını iyileştirmek için hem kalıcı hem de geçici ittifaklar içinde birlikte çatışmaya devam edeceklerdir.

Çatışma bitmemiş olsa bile Suriye rejimi iç savaşı askeri anlamda kazandı. Askeri açıdan, Suriye'deki iç savaş çoktan rejim lehine dönüşmüştür. Şam ve müttefikleri artık ülkenin yaklaşık üçte ikisini kontrol ederek geri kalan bölgeleri yeniden ele geçirmeye çalışmaktadırlar. Müzakere edilmiş bir anlaşma, çatışma tarafları ve nüfus grupları arasında uzlaşma ya da kalıcı barış ve istikrar ihtimali görülmemektedir. Çünkü - çok sayıda yerli ve yabancı milisle birlikte - uzlaşmaz jeopolitik çıkarları ve Suriye'nin gelecekteki siyasi ve toplumsal düzeni için vizyonları olan beş bölgesel ve küresel güç (İran, İsrail, Rusya, Türkiye, ABD) ülkede askeri varlıklarını sürdürmektedirler. Ayrıca, IŞİD 'den kalıntıların ve diğer radikal isyancı grupların yeni bir isyan ve terör ağının çekirdeğini oluşturması beklenmektedir. İstikrar çabalarını engellemeleri ve daha geniş istikrarı bozucu etkilere sahip olmaları muhtemeldir.

Arap, Türkiye veya İran desteğiyle bile, ABD önderliğindeki herhangi bir müdahale - siyasi, askeri ya da başka türlü - Sünni-Şii bölgesel kutuplaşmanın ölçeğini değerlendirmelidir. ABD'nin Doğu Akdeniz'e derin müdahalesinin faydalarını ve potansiyel maliyetlerini belirlemek için Güney Körfez ülkeleri ile İran arasındaki huzursuzluk seviyesi belirlemektedir.

Suriye liderliği, yalnızca dost ülkelerden ve koşullara bağlı olmaksızın yeniden inşa çalışmalarına yabancı katılımı kabul edeceği konusunda karardır. Ancak Şam'ın müttefikleri ülke çapında kapsamlı bir yeniden yapılanmaya ne istekli ne de bunu finanse edebilecek durumdadır. Suriye'de yeniden yapılanmanın kaynağa bağlı olarak 250 ila 400 milyar ABD Doları ve hatta 1 trilyon ABD Dolarına mal olacağı tahmin edilmektedir. Mayın temizleme ve altyapı ve konutların fiziksel olarak yeniden inşası, büyük bir iş gücü kaybı, ekonominin daralması, para biriminin devalüasyonu ve kamu hizmetlerinin çöküşü listenin başında gelmektedir. Ancak bu, merkezi olarak planlanan ve uluslararası fonlarla yönetilen, ülke çapında kapsamlı bir program değildir. Aksine, çeşitli aktörler, projeleri esas olarak yerel düzeyde uygulamaktadırlar. Yeniden yapılanma çabaları, demografik değişiklikleri pekiştirmeye, eski ve yeni elitlerin sadakatini kazançlı yatırım fırsatları yoluyla ödüllendirmeye ve rejimin uluslararası destekçilerini - her şeyden önce Rusya ve İran - Suriye kaynaklarına erişimle telafi etmeye yöneliktir.

Potansiyel fon sağlayıcılar (America Birleşik Devletler)katılımı büyük ihtimal reddeder , (Arap Körfezi ülkeleri)tereddüt eder, (Çin) kendilerini daha sonra angajman için konumlandırır veya (Türkiye) yalnızca belirli bölgelere odaklanır, hatta onları (en azından kısmen) kendi ekonomisi ve idaresine entegre eder gibi görünmektedir. Suriye liderliğinin tutumu ve Suriye'nin bölgesel ve küresel güçlerin gelecekteki siyasi ve toplumsal düzeni için uzlaşmaz jeopolitik çıkarlar ve vizyonlar göz önüne alındığında, Suriye'nin yeniden yapılanma için yeterli fon alması son derece düşük bir ihtimaldir. AB'nin katılımı ise büyük ölçüde insani yardımla sınırlı kalacak gibi görülmektedir. Covid-19 salgınının ekonomik yansımaları, özellikle de petrol fiyatının düşüşü, mevcut finansmanı daha da kısıtlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Abdo, G. (2016). *The New Sectarianism: Arab Uprisings and the Rebirth of the Shia-Sunni Divide*. New York: Oxford University Press.
- Adams, S. (2015). "Failure to Protect: Syria and the UN Security Council". Global Centre for the Responsibility to Protect, *Occasional Paper Series* No. 5, 1-32.
- Agnew, J. (1998). *Geopolitics: Re-visioning World Politics*. London: Routledge.
- Ahmadi, A. (2009). "Geopolitical explanation of Islamic revolution effectiveness on Shiite politicizing". *14 quarterly of Shia studies*, 25 (1), 1-32.
- Akbarzadeh, Sh, and Conduit, D. (2016). *Iran in the World; President Rouhani's Foreign Policy*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Akgün, B. (2012). "Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler". *SDE Analiz*, 4(9), 43 – 55.
- Alasdair, D. (1981). "The Regional Equalization of Health Care and Education in Syria since the Ba'thi Revolution". *International Journal of Middle East Studies*, 13(1), 93-111
- Aliyev, V. (2007). *Devrim Sonrası İran-ABD İlişkileri (1979-1991)*. Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Alodetallah, M. (2016). "An account of the 2008 Syrian–Israeli negotiations in Turkey". *Contemporary Arab Affairs*, 9(1), 110-114.
- Amirahmadi, H. (1993). *Iran and the Arab World*. London: Mac Millian LTD.
- Anoush, E. et al. (2007). *Iran and the Rise of its Neoconservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution*. Durham: I. B. Tauris.
- Anshen R,(1956) Mid-East: *World Center Yesterday, Today and Tomorrow*. New York: Harper and Brothers Publishers.
- Ari, T. (2006). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatısma, Hegemonya, İşbirliği*. Bursa: Alfa Yayınları.
- Ari, T. (1992). *Basra Körfezinde Güç Dengesi: 1978-1991*. Bursa, Uludağ Üniversitesi Basım Evi.
- Arterbury, J. (2016). "A sacred defense: Iranian defense policy in the Syrian civil war". *Georgetown Security Studies Review*, 4 (2), 1-43
- Asher, S. (October 2015). "Iran and the Arabs: The Historical Shift in the Balance of Power". *Strategic Assessment*, 18(3), 9-22.
- Ayalon, D.(1987). "The End of the Mamlūk Sultanate: Why did the Ottomans Spare the Mamlūks of Egypt and Wipe out the Mamlūks of Syria?". *Studia Islamica*, No. 65, 125-148.

- Aydın, E. (2019). "AB'nin Güvenliği ve Türkiye'nin Rolü: NATO Füze Kalkanı". *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 (16), 719-735.
- Bani Nasur, N. (2014). "Syria-Iran Relations (2000-2014)". *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(1)12- 36.
- Barkey, H.(2016). "Syria's Dark Shadow over US-Turkey Relations". *Turkish Policy Quarterly* 14(4), 1-8.
- Barzegar, K. (2008). "Iran and The Shiite Crescent: Myths and Realities". *Brown Journal of World Affairs*, 15(1), 87-99
- Batatu, H. (1981). "Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for It's Dominance". *Middle East Journal*, 35(3),331-344
- Berni E, Muslu, H. (2018). "Iran's Security Dilemma in The Middle East: A Neorealist Approach to Iran's Foreign Policy in Syria". *İran Çalışmaları Dergisi*, 1(2),21- 47.
- Berti, B., Paris, J. (2014). Beyond sectarianism: Geopolitics,fragmentation, and the Syrian civil war. *Strategic Assessment*, 16(4), 21-34
- Bilge, S. (1966). *Milletlerarası Politika*. Ankara: A. Ü. S. B. F. Yayınları.
- Billon, P. L. (2006). *The Geopolitics of Resource Wars: Resource Dependence, Governance and Violence. in The Geopolitics Reader*. New York: Routledge.
- Bishku, M. (2012). "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History". *Middle East Policy* 19 (3), 36-45.
- Blanchard, C. M., Humud, C. E., Nikitin, M. B. D. (2015). "Armed conflict in Syria: Overview and U.S. response". *Current Politics and Economics of the Middle East*, RL33487, 1-54.
- Blanchard, C. M., Humud, C. E., Nikitin, M. B. D. (2015). "Armed conflict in Syria: Overview and U.S. response". *Current Politics and Economics of the Middle East*, 7(5), 313-346.
- Bonikowski, B. (2010). "Cross-National Interaction and Cultural Similarity: A Relational Analysis". *International Journal of Comparative Sociology*, 51(5), 315–348.
- Brands, H. (2018). *American grand strategy in the post–Cold War era*. (Ed.) Russell W. Glenn, New Directions in Strategic Thinking 2.0, Canberra: ANU Press.
- Braudel, F. (1993). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Ankara: İmge Yayınları.
- Brzezinski, Z. (1998). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerekleri*. İstanbul: Sabah Kitapları Dizisi: 68, Çağdaş Bakışlar Dizisi.
- Brzezinski, Z. (2003). "Hegemonic quicsand". *National Interest*, 3(4), 1-12.

- Bulut, M. T., (2008). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Suriye İlişkileri ve Su Sorunu*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Bulut, S. (2020). “İsrail’in Suriye krizi politikası: Bekle Gör yaklaşımından Noktasal Saldırı Politikasına”. *ORSAM*, No: 260, 1-24
- Buzan, B.(1997). *Security: A New Framework for Analysis*. UK: Lynne Rienner Publishers.
- Caglar, M. T., Aksu, F. (2019). “Suriye Krizinde Aktörler, Uyuşmayan Talepler ve Çatışan Çözümler”. *International Journal of Social Inquiry* , 12 (2), 507-544.
- Calvocoressi, P. (1991). *World Politics Since 1945*. London: Longman.
- Cleaveland, W.L. (2008). *Modern Orta Doğu Tarihi*. Mehmet Harmancı (çev.), İstanbul: Agora Yayınları.
- Cohen, S. B. (1991) “Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era”. *Annals of the Association of American Geographers*, 81(4), 55-61
- Cohen, S. B. (2003). “Geopolitical realities and United States foreign policy”. *Political Geography*, 22(1), 1-17
- Colin S. G. (1991). “Geography and Grand Strategy”. *Comparative Strategy*, 10(4),23- 31.
- Colin S. G. (1996). “The Continued Primacy of Geography: A Debate on Geopolitics”. *Orbis*, 40(2), 247–59.
- Collelo, T. (1988.). *Syria a Country Study*. Washington D.C.: *United States Government Secretary of the Army* publication.
- Cömert, S. (2001). *Jeopolitik ve Türkiye’nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.
- Curtis, M. (1986). *The Middle East Reader*. New Jersey: Transaction Books.
- Çalış, Ş. H. Özlük, E. (2007). *Geo-Politik: Mekanın Siyasallaştırılması ve Suiistimali, Uluslararası Politikayı Anlamak; Ulus Devletten Küreselleşmeye*. (Derleyen Z. DAĞI), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çaşın, M.H. (1999). “İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları”. *Avrasya Dosyası*, 5(3), 283-325.
- Çavuşoğlu, M. (2017). “Turkish Foreign Policy in a Time of Perpetual Turmoil”. *Insight Turkey*, 19(1) 1- 12.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Demiray, M.ve İşcan, İ. H., (2008). “ Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, 1-30.

- Dodds, K. (2000). *Geopolitics in a Changing World*. New York: Pearson Education.
- Dodds, K., Atkinson, D. (2000). *Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought*. London: Routledge.
- Dougherty, T. (2004). *From Sea to Desert*. Syria. San Diego: Thomson Gale.
- Dugin, A. (2003). *Rus Jeopolitiği- Avrasyacı Yaklaşım*. Vügar İmanov (çev). İstanbul: Küre Yayınları.
- El-Halim, Y. (1991). *Suriye ve Ahdi Osmani*. 4. Basım, Beyrut: Darun Nehar Li-neşr.
- Erciyes, E. (2004). *Orta Doğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Fawn, R. and Hinnebush. R.(2006). *The Iraq War: Causes and Consequences*. Boulder CO: Lynne Rienner Press.
- Fearon, J., Laitin, D. (2016). "Ethnicity, insurgency, and civil war". *American Political Science Review*, 97, 75-90
- Fettweis J. C. (2003). "Revisiting Mackinder and Angell: The Obsolescence of Great Power Politics". *Comparative Strategy*, 22(2), 109-129.
- Fox, J. (2007). "The Rise of Religion and the Fall of the Civilization Paradigm as Explanations for Intra-State Conflict". *Cambridge Review of International Affairs*, 20(3), 361-82.
- Friedman, Y.(2010). *The Nuṣayrī – ‘Alawīs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Netherlands: Brill publication.
- Friedrich C. J. (1969). *The Evolving Theory and Practice of Totalitarian Regimes*. in Carl J. Friedrich, Michael , Benjamin R. Barber (eds.) *Totalitarianism in Perspective: Three Views*, New York: Praeger Publishers.
- Fukuyama, F. (1999/a), *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. çev.: Z. Dicleli, İstanbul:Gün Yayınları.
- Fukuyama, F. (2002/b). *Hedefler: Modern Dünya*. çev. B. Akgün, Y. Aktay, Aydın,M., Özensel, M., (eds), Ankara:Vadi Yayınları.
- Fukuyama, F., (2002/c). *Yayınlanışının 10. yılında Tarihin Sonunun Neresindeyiz?*.çev.: C. Aydın, Aydın,M., Özensel, M., (eds), Ankara:Vadi Yayınları.
- Gause, F. G, (2011) "Saudi Arabia in the New Middle East". *Council on Foreign Relations, CouncilSpecial Report* 3 (63), 1-21
- Gause, F. G. (2017). "Ideologies, Alignments and Underbalancing in the New Middle East Cold War". *Political Science and Politics*, 50(3), 672-675
- Gordon, T. H.(1969). "The Ba'th: Ideology and Practice". *Middle East Journal*, Vol. 23, No. 4 (Autumn, 1969), 445-470.

- Gosar, A. (2000). "The Shatter Belt and the European Core - A Geopolitical Discussion on the Untypical Case of Slovenia". *GeoJournal - Spatially Integrated Social Sciences and Humanities*. 52 (2), 107–117.
- Göksan, E. (1980). *Çağdaş Stratejinin Yeni Boyutları*. Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları.
- Göney, S. (1993). *Siyasi Coğrafya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi yayınları.
- Grove, E (1990). *The Future of Sea Power, Annapolis*. MD: Naval Institute Press, s. 12.
- Güler M. Ç., Acun, C. (2019). "Suriye’de Doğal Kaynaklar savaşı". *SETA Analiz*, EYLÜL . sayı 293.
- Gürses, E. (2013). *Mackinder ve Mackinderci Jeopolitik*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Haddad, B. (2005). "Syria’s Curious Dilemma". *Middle East Report*, No. 236, 4-13
- Hafeznia, M. (2010). *Power and National Interests*. Tehran: Entekhab Publishing.
- Hafeznia, M. .(2004). "A new Concept of the Heartland". *Geopolitical journal* . no.16. Dec.170(16) ,1-17
- Hafeznia, M. R. (2017). *Principles and Concepts of Geopolitics*. Mashhad: Papoli Publications.
- Hansen, D., Paul R., Paul, F. (January 1994). "Testing empirical propositions about shatterbelts, 1945–76". *Political Geography*. 13(1), 33-51
- Hasanov, A. (2010). *Jeopolitik, Teoriler, Metodoloji, Aktörler, Tarihi, Karakteristiği, Kavramları*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Hatahet, S. (2019). *Russia and Iran: Economic Influence in Syria*. London. Chatham House.
- Havemann, A.(1989). "The Vizier and the Rais in Saljuq Syria: The Struggle for Urban SelfRepresentation". *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, 21(2), 233-242.
- Haynes, J. (2019) "Introduction: The ‘Clash of Civilizations’ and Relations between the West and the Muslim World". *The Review of Faith and International Affairs*, 17(1), 1–10.
- Heydemann, S. (1999). *Authoritarianism in Syria : institutions and social conflict, 1946-1970*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Heydemann, S. (2013). "Syria and the Future of Authoritarianism". *Journal of Democracy* 24(4),59-73.
- Hinnebusch, R. A. (2008). "Modern Syrian Politics." *History Compass* 6(1), 263-285.
- Hinnebusch, R.A. (2016). "The Sectarian Revolution in the Middle East. R/Evolutions". *Global Trends &Regional Issues*, 4(1), 120—152.

Hopwood, D. (1989). *Syria 1945-1986 Politics and Society*. London: Unwin Hyman.

Hourani A,(1997). *Arap Halkları Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Huntington, S. P. (1997). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Touchstone.

İnternet: “After Netanyahu-Putin meeting, large Russian delegation to visit Israel”. (31.01.2018). *The Times of Israel*, Web: <https://www.timesofisrael.com/after-netanyahu-putin-meeting-large-russian-delegation-to-visit-israel/> (Erişim Tarihi :10/6/2020)

İslam, T. (2016). “Turkey’s AKP Foreign Policy toward Syria: Shifting Policy during the Arab Spring”. *International Journal on World Peace* 12(33), 2-37.

İtani, F. (May, 2019). “Geo-Economics: Russia and Iran in Syria”. Washington, D.C. *Atlantic Council*, web: <https://www.atlanticcouncil.org/insight-impact/in-the-news/faysal-itani-in-syria-studies-geo-economics-russia-and-iran-in-syria/> (Erişim Tarihi: 26/02/2020)

İlhan, S. (1993). *Türkiye’nin ve Türk Dünyası Jeopolitiği*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma yayınları.

İlhan, S. (1993). *Türkiye’nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

İlhan, S. (2003). *Jeopolitik Duyarlılık*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

İnternet: “İsrail’den Suriye’deki kritik noktalara saldırı! İran’ı zorla çıkarma stratejisine geçtik”. (2020). *Sabah, Son dakika*, Web: <https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/05/01/son-dakika-israilden-suriyedeki-kritik-noktalara-saldiri-irani-zorla-cikarma-stratejisine-gectik> (Erişim Tarihi: 17/08/2020).

İnternet: “2100 Iran Volunteers Killed in Iraq, Syria: Official” (2017, March). *Arab News*, Web: <http://www.arabnews.com/node/1064501/middle-east>. (Erişim Tarihi: 13/06/2020)

İnternet: “A conflict with Iran would not be like the Iraq War. It would be worse”. (May 14, 2019). *Washington Post*, Web: <https://www.washingtonpost.com/world/2019/05/14/conflict-with-iran-would-not-be-like-iraq-war-itd-be-worse/> (Erişim Tarihi :10/6/2020)

İnternet: “ABD Suriye’yi Direniş Ekseninden Koparmaya Çalışıyor”. (21 Ağustos 2011). *Mehr Haber Ajansı*, Web: (Erişim Tarihi :10/6/2020)

İnternet: “ABD, Rusya ve İran’ın Suriye’de Üs Kurma Yarışı”. (08.10.2018). *Haber Türk*, Web: <https://www.haberturk.com/abd-rusya-ve-iran-in-suriye-de-kac-ussu-var-2171458>. (Erişim Tarihi :10/6/2020).

İnternet: “ABD, Suriye’nin Irak-Ürdün sınırını İran’a bırakıyor”. (21.09.2017). *TRT Haber*, Web: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-suriyenin-irak-urdun-sinirini-irana-birakiyor/915744>. (Erişim Tarihi :10/6/2020)

- İnternet: “After Abu Dhabi, Riyadh signals intent to pursue rapprochement with Syria”. (11/03/2021). **Arab Weekly**, Web: <https://the arabweekly.com/after-abu-dhabi-riyadh-signals-intent-pursue-rapprochement-syria> (Erişim Tarihi :08/05/2020)
- İnternet: “Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response”. (2020, Feb). **Congressional Research Service** (CRS), CRS Report (Washington, D.C.), Web: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL33487.pdf> (Erişim Tarihi 14/07/2020)
- İnternet: “Arms Airlift to Syria Rebels Expands, With Aid From C.I.A”. (2013, March). **New York Times**, Web: <https://www.nytimes.com/2013/03/25/world/middleeast/arms-airlift-to-syrian-rebels-expands-with-cia-aid.html#:~:text=With%20help%20from%20the%20C.I.A.,interviews%20with%20officials%20in%20several> (Erişim Tarihi 14/07/2020)
- İnternet: “Bakan Akar: 27 Şubat’ta Başlayan Bahar Kalkanı Harekâtı Başarıyla Sürdürülmektedir”. (2020). **T.C. Millî Savunma Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası**, “<https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/132020-88621> (Erişim Tarihi: 09/03/2020)
- İnternet: “Barack Obama was a Foreign Policy failure”. (2017, Jan). **Foreign Policy**, Web: <http://foreignpolicy.com/2017/01/18/barack-obama-was-a-foreign-policy-failure> (Erişim tarihi: 30/ 07/ 2019)
- İnternet: “Başbakan Yıldırım: Fırat Kalkanı Harekâtı bitmiştir”. (2017, March). **BBC Türkçe**, Web: www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39439339 (Erişim tarihi: 30/ 08/ 2020)
- İnternet: “Bolton: U.S. forces will stay in Syria until Iran and its proxies depart”. (September 24, 2018). **Washington Post**, Web: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/bolton-us-forces-will-stay-in-syria-until-iran-and-its-proxies-depart/2018/09/24/be389eb8-c020-11e8-92f2-ac26fda68341_story.html (Erişim tarihi: 27/ 12/2020)
- İnternet: “Campaign in the Congress for ‘Syrian accountability’ law; Powell: time for Damascus to rethink its policies”. (2003, Apr). **Arabicnews**, Web: <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/030419/2003041912.html>. (Erişim tarihi: 11/08/ 2020)
- İnternet: “Countries Involved in Syria’s War”. (2020, October 23). **Agence France-Presse**, Web: <https://www.mei.edu/node/22056>. (Erişim tarihi: 11/08/ 2020)
- İnternet: “Country Profile: Syria”. (2005 Apr). **Federal Research Division, Library of Congress**, web: <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Syria.pdf> (Erişim tarihi: 21/04/ 2020)
- İnternet: “Daesh Areas of Influence”. (2017). **Global Coalition**, <http://theglobalcoalition.org/en/daesh-areas-influence-september-2017-update/>.(Erişim tarihi: 21/04/ 2020)
- İnternet: “Damascus holds on remaining of the Iranian troops”. (2017, May 23). **Middle East Online**, Web:<https://bit.ly/2wbBdj0>. (Erişim tarihi: 21/04/ 2020)

İnternet: “Dry Natural Gas Production 2010”. (2010). **International Energy Statistics, Energy information Agency**, Web: www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=26-1&cy=2010&pid=3&tl_type=a&ug=8 / (Erişim tarihi: 19/11/2018)

İnternet: “Dry Natural Gas Production 2015”. (2015). **International Energy Statistics, Energy information Agency**, Web: www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=26-1&cy=2015&pid=26&tl_type=a&ug=8 / (Erişim tarihi: 19/11/2018)

İnternet: “Encyclopedia Britannica”. (2005). **Syria: The Land: Drainage: Surface Water**. Web: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/578856/Syria> (Erişim tarihi: 25/06/2020)

İnternet: “Encyclopedia Britannica”. (2007). **Syria: A Historical and Architectural Guide**, Web: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/205250/Fertile-Crescent>. (Erişim tarihi: 25/06/2020)

İnternet: “Encyclopedia Britannica”. (2017). **Syria Ottoman period**, Web: <https://www.britannica.com/place/Syria/Ottoman-period> (Erişim tarihi: 25/06/2020)

İnternet: “Esad’a Karşı İran’ı İşbirliğine Çağırıldı”. (2012). **Milliyet** Web: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/esad-akarsi-iran-i-isbirligine-cagirdi-1612853> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

İnternet: “Fact Sheet: Iran Freedom and Counter-Proliferation Act of 2012”. (2012). **US Department of State**, Web: <http://www.state.gov/documents/organization/208111.pdf> 1612853 (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

İnternet: “Gül’den Ruhani’ye: Almanya ve Fransa gibi olabiliriz”. (2014). **Hürriyet**. Web: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/gulden-ruhaniye-almanya-ve-fransa-gibi-olabiliriz26576670> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

İnternet: “Güriş’ten Komşuya Dev Yatırım”. (2011, January 15). **Hürriyet** Web: <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/guristen-komsuya-dev-yatirim-16769922>. (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

İnternet: “Hizbullah ve İsrail, Suriye, İran bağlantısı”. (2013). **BBC Türkçe**, Web: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/02/130215_hizbullah_analysis (Erişim tarihi 2/08/2020)

İnternet: “Iran Military Power: Ensuring Regime Survival and Securing Regional Dominance” (2019, Nov). **Defense Intelligence Agency** (DIA), Web: <https://bookstore.gpo.gov/products/iran-military-power-ensuring-regime-survival-and-securing-regional-dominance> (Erişim Tarihi: 13/06/2020)

İnternet: “Iran Quds chief visited Russia despite U.N. travel ban: Iran official”. (2015, Aug). **Reuters**, Web: <http://www.reuters.com/article/us-russia-iran-soleimani-idUSKCN0QC1KM20150807>. (Erişim tarihi 12/11/2020)

- İnternet: “Israel, Hizbollah and Iran: Preventing Another War in Syria”. (2018, Jan). **Middle East Report**, 182, 8 International Crisis Group Web: https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/182-israel-hizbollah-and-iran-preventinganother-war-in-syria_0.pdf, (Erişim Tarihi: 28.02.2018)
- İnternet: “İran gerilimi sıcak çatışmaya dönüşebilir”. (2012). **Dünya Gazetesi**. <https://www.dunya.com/gundem/039iran-gerilimi039-sicak-catismaya-donusebilir-haberi170379> (Erişim Tarihi: 13/06/2020)
- İnternet: “İran: Suriye konusunda Türkiye’yle uyumluyuz”. (2013). **Milliyet**, Web: <https://www.milliyet.com.tr/dunya/iran-suriye-konusunda-turkiye-yle-uyumluyuz-1652651> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).
- İnternet: “İslam ansiklopedisi” (2020) **Nusayrılık**, Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nusayrilik> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).
- İnternet: “İstanbul Summit Tries to Increase Pressure on Syria”. (2012). **BBC News Middle East** Web: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-17576134> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).
- İnternet: “Kofi Annan’s Six-Point Plan for Syria”. (2012). **Aljazeera**, Web: <http://www.aljazeera.com/news/middle-east/2012/03/2012327153111767387.html> (Erişim Tarihi: 20/03/2020)
- İnternet: “Netanyahu flies to Moscow for talks on Syria with Putin”. (2018, Jan 29). **Reuters**, Web: <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia-israel-idUSKBN1FI10J> (Erişim tarihi 12/02/ 2020).
- İnternet: “New Syrian jihadist body formed to fight ISIS”. (2014, May 28). **Al Monitor**. Web: <https://www.al-monitor.com/originals/2014/05/europe-jihadist-isis-syria-qaeda-terror-france-germany.html> (Erişim Tarihi: 21/02/ 2019)
- İnternet: “NEWS Suriye etnik ve dini yapı haritası”. (2020, March). **MEPA** Web: <https://www.mepanews.com/suriye-etnik-ve-dini-yapi-haritasi-31117h.htm> (Erişim Tarihi: 21/02/ 2019)
- İnternet: “Nominal gross domestic product (GDP) in Syria from 2008 to 2015 (in billion U.S. dollars)”. **Statista** Inc, web: www.statista.com/statistics/742532/gdp-in-syria (Erişim tarihi 12/08/2019).
- İnternet: “Obama warns Syria not to cross ‘red line’”. (2012). **CNN**, Web: <http://edition.cnn.com/2012/08/20/world/meast/syria-unrest/index.html> (Erişim tarihi: 20/ 09/2019)
- İnternet: “Orta Doğu Gündemi”. (2021, Apr). **ORSAM**, Web: <https://www.orsam.org.tr/tr/ortadogu-gundemi-12-18-nisan-2021/>
- İnternet: “Pilgrimage to Karbala, Who are the Shia? PBS”. (2007, March). **Shia Holy Sites** Web: <https://www.pbs.org/wnet/wideangle/uncategorized/whoare-the-shia-shia-holy-cities/1735/>. (Erişim tarihi: 13/07/ 2019).

İnternet: “PM Netanyahu’s Speech at Holocaust Remembrance Day”.(2015). **Prime Minister’s Office** Web: <http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speechholo180412.aspx> (Erişim tarihi: 29/9/ 2020)

İnternet: “PM: Israel, Russia deepening coordination to avoid Syria mishaps”. (2015, Dec). **The Times of Israel**. Web: <https://www.timesofisrael.com/pm-israel-russia-deepening-coordination-to-avoid-syria-mishaps/> (Erişim tarihi 12/08/2019).

İnternet: “President Donald J. Trump’s New Strategy on Iran”. (2017, Oct). **The White House**, Web: <https://ru.usembassy.gov/president-donald-j-trumps-new-strategy-iran/> (Erişim tarihi 12/11/2020)

İnternet: “Putin Artık Esad’ı İstemiyor Mu?”. (2020, May). **Deutsche Welle Türkçe**, Web: <https://www.dw.com/tr/putin-art%C4%B1k-esad%C4%B1-istemiyor-mu/a-53439582> (Erişim tarihi 12/11/2020)

İnternet: “Quarterly Report to the United States Congress , Lead Inspector General for Operation Inherent Resolve”, (July 1, 2019-October 25, 2019) .**Quarterly Report to the United States Congress**, Web: <https://www.dodig.mil/Reports/Lead-Inspector-General-Reports/Article/2594393/lead-inspector-general-for-operation-inherent-resolve-quarterly-report-to-the-u/> (Erişim Tarihi 27/09/2020).

İnternet: “Quarterly Report to the United States Congress, Lead Inspector General for Operation Inherent Resolve”. (January 1,2020 – March 31, 2020).| **Quarterly Report to the United States Congress** Web:<https://www.dodig.mil/Reports/Lead-Inspector-General-Reports/Article/2594393/lead-inspector-general-for-operation-inherent-resolve-quarterly-report-to-the-u/> (Erişim Tarihi 27/09/2020).

İnternet: “Quarterly Report to the United States Congress, Lead Inspector General for Operation Inherent Resolve”. (July 1, 2019-October 25, 2019). **Quarterly Report to the United States Congress**, Web: <https://www.dodig.mil/Reports/Lead-Inspector-General-Reports/Article/2594393/lead-inspector-general-for-operation-inherent-resolve-quarterly-report-to-the-u/> (Erişim Tarihi 27/09/2020).

İnternet: “Quarterly Report to the United States Congress, Lead Inspector General for Operation Inherent Resolve”. (January 1, 2020 – March 31, 2020, 10).| **Quarterly Report to the United States Congress** Web: <https://www.dodig.mil/Reports/Lead-Inspector-General-Reports/Article/2594393/lead-inspector-general-for-operation-inherent-resolve-quarterly-report-to-the-u/> (Erişim Tarihi 27/09/2020).

İnternet: “Remarks by the President on the Middle East and North Africa”. (2011, May). **White house**, Web: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/05/19/remarkspresident-middle-east-and-north-africa>. (Erişim tarihi 2/11/2020)

İnternet: “Restrictive measures in force”. (2010-2021). **European Commission**, European Union External Action. Web:http://eeas.europa.eu/cfsp/sanctions/docs/measures_en.pdf. (Erişim Tarihi 27/09/2020).

- İnternet: “Russia said to reject Israeli plea to keep Iranians 60 km. from Golan frontier”. (2017, Sep). **The Times of Israel**. Web: <https://www.timesofisrael.com/russia-said-to-reject-israel-plea-to-keep-iranians-60-km-from-golan-frontier/> (Erişim Tarihi:19/07/2020).
- İnternet: “Russian-Iranian S-300 Missile-Deal Reportedly Delayed”. (2016, March). **The Moscow Times**, Web: <https://www.themoscowtimes.com/2016/03/09/russian-iranian-s-300-missile-deal-reportedly-delayed-a52091> (Erişim Tarihi:19/07/2020).
- İnternet: “Saudi Arabia supported handing advanced arms to the free Syrian army but the United States disrupted the deal”. (February, 2015). **Iranian Mujahidi Khalq Organization**, Web: <https://bit.ly/2B8EF3q> (Erişim tarihi 12/02/ 2020).
- İnternet: “Suriye Milli Ordusu kimlerden oluşuyor?” (2019). **Vatan Gazetesi**, web: <http://www.gazetevatan.com/suriye-milli-ordusu--1279241-gundem/> (Erişim Tarihi 25/05/2020)
- İnternet: “Suriye Silahlı Kuvvetleri”. (2020). Wikipedia https://tr.wikipedia.org/wiki/Suriye_Silahl%C4%B1_Kuvvetleri (Erişim Tarihi 25/05/2020)
- İnternet: “Suriye’deki enerji kaynaklarının ne kadarı PYD’nin elinde?”. (2018) **Anadolu Ajansı**, Web: www.ntv.com.tr/dunya/suriyedeki-enerji-kaynaklarinin-ne-kadari-pydnin-elinde,YeFYqGOsp0-IE7YcMcWCdA (Erişim tarihi 20/11/2019)
- İnternet: “Suriye’deki hareket, inkılapçı bir halk hareketi değildir”. (2011, Ağustos). **Mehr Haber Ajansı**, Web: <https://tr.mehrnews.com/news/1387454/Suriye-deki-hareket-ink%C4%B1lap%C3%A7%C4%B1-bir-halk-hareketi-de%C4%9Fildir> (Erişim tarihi 20/11/2019)
- İnternet: “Suriye’deki Petrol/Gaz Kuyuları ve Rafineriler”. (Kasım, 2018). **Suriyegündemi**, www.suriyegundemi.com/2018/11/23/suriyedeki-petrol-gaz-kuyulari-ve-rafineriler/ (Erişim tarihi 26/11/2018)
- İnternet: “Suriye’nin Siyasi Görünümü”. (2020). **MFA**, Web: <http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa> Erişim tarihi 26.05.2020 (Erişim Tarihi 25/05/2020)
- İnternet: “Syria Military Strength”. (2020). **Globalfirepower** Web: https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=syria (Erişim Tarihi 25/5/2020)
- İnternet: “Syria Report”. (2019, Şubat) , **EIA (Energy Information Administration)**, U.S. Department of Energy, web: <http://www.eia.doe.gov/countries/cab.cfm?fips=SY> (Erişim Tarihi 25/5/2020)
- İnternet: “Syria seeks help with U.S. ties”. (2003, Temmuz). **New York Times**, Web: <https://www.aljazeera.com/news/2009/2/1/syria-seeks-better-ties-with-us> (Erişim tarihi 20/11/2019)
- İnternet: “Syria votes yes to Bashar al-Assad”. (2001, Temmuz). **Arabicnews**, Web: arabicnews.com/ansub/Daily/Day/000711/2000071110.html. (Erişim tarihi 20/11/2019)

İnternet: “Syrian Arab Republic:Indicators for 2010”. (2010). **International Energy Agency**. Web:

www.iea.org/classicstats/statisticssearch/report/?country=SYRIA&product=indicators&year=2010(ingilizce kaynak) (Erişim Tarihi:15/11/2018)

İnternet: “Syrian Arab Republic:Indicators for 2015”. (2015). **International Energy Agency**, web:

www.iea.org/classicstats/statisticssearch/report/?country=SYRIA&product=indicators&year=2015(ingilizce kaynak) (Erişim Tarihi:15/11/2018)

İnternet: “The 5 Major Threats Facing Israel”. (2015, Nisan). **Israel Defense Forces**, Web:<https://www.idf.il/en/minisites/terror-and-threats/the-5-major-threatsfacing-israel/> (Erişim Tarihi 07/05/2019)

İnternet: “The Lengthening List of Iran Sanctions”. (2013, October). **Council on Foreign Relations**, Web: <http://www.cfr.org/iran/lengthening-list-iran-sanctions/p20258> (Erişim Tarihi: 21/ 07/2019)

İnternet: “The Russian–Iranian Gambit in Syria”. (2015, October). **Begin–Sadat Center for Strategic Studies, Perspectives Paper** , Web: <http://besacenter.org/perspectives-papers/the-russian-iranian-gambit-in-syria/> (Erişim Tarihi: 21/ 07/2019)

İnternet: “The Statistical Yearbook of 2013: World Food and Agriculture”. (2013). **Food and Agriculture Organization of the United States**, Web: <https://reliefweb.int/report/world/fao-statistical-yearbook-2013-world-food-and-agriculture> Erişim Tarihi 23/04/2020).

İnternet: “Title LXXIV – Caesar Syria Civilian Protection Act of 2019, National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2020”. (2019, December), **US Congress**, Web: <https://rules.house.gov/sites/democrats.rules.house.gov/files/CRPT116hrpt333.pdf> (Erişim tarihi: 29/03/ 2020)

İnternet: “Today in Energy Energy”. (2011). **Information Agency**, Web: www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=3110 (Erişim tarihi: 12/11/2018).

İnternet: “Total Electricity Net Generation 2010”. (2010). **International Energy Statistics, Energy Information Agency**, Web: https://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=2-12&cy=2010&pid=2&aid=12&tl_id=12-A&tl_type=a [erişim tarihi 15.11.2018] (ingilizce kaynak) ve EIA, “Energy Source/Electricity/Syria”, **International Energy Statistics, Energy Information Agency**, www.eia.gov/beta/international/ (Erişim tarihi: 15/11/2018)

İnternet: “Total Petroleum and Other Liquids Production 2010”. (2010) **International Energy Statistics, Energy Information Agency**, Web: www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=53-1&cy=2010&pid=53&aid=1&tl_id=1- (Erişim tarihi: 15/11/2018)

İnternet: “Total Petroleum Consumption 2015”. (2015). **International Energy Statistics, Energy Information Agency**, Web: www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=2-7&cy=2015&tl_id=5-A&aid=2&pid=5 (Erişim tarihi: 15/11/2018)

- İnternet: “Trump Administration Prepares Multiple Military Options for Iran, Including Airstrikes and Setting Up Ground Invasion”. (May 14, 2019). **Newsweek**, Web: <https://www.newsweek.com/trump-administration-iran-military-airstrikes-invasion-1425365> (Erişim tarihi: 29/03/ 2020)
- İnternet: “Turkey Can no Longer Insist on Syria Settlement without Assad - Turkish Deputy PM”. (2017, Jan). **Reuters**, Web: <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisissyria-turkey/turkey-can-no-longer-insist-on-syria-settlement-without-assad-turkishdeputy-pm-idUSKBN1541IJ>. (Erişim tarihi: 15/11/2018)
- İnternet: “Turkey’s Political Relations with Syria”. (2019, Nov). **Republic of Turkey MFA**, Web: <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-syria.en.mfa>. (Erişim tarihi: 29/03/ 2020)
- İnternet: “Türk Silahlı Kuvvetleri”. (2018). **TSK**, Web: http://www.tsk.tr/BasinFaaliyetleri/BA_74. (Erişim tarihi 12/08/2019).
- İnternet: “U.S. Considering Plan to Stay in Remote Syrian Base to Counter Iran”. (2019, Jan). **Foreign Policy**, Web: <https://foreignpolicy.com/2019/01/25/us-considering-plan-to-stay-in-remote-syrian-base-to-counter-iran-tanf-pentagon-military-trump/> (Erişim tarihi: 29/03/ 2020)
- İnternet: “U.S.moves toward open-ended presence in Syria after Islamic State is routed”. (2017). **The Washington Post**, Web: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-moves-toward-open-ended-presence-in-syria-after-islamic-state-is-routed/2017/11/22/1cd36c92-ce13-11e7-a1a3-0d1e45a6de3d_story.html (Erişim tarihi: 29/03/ 2020)
- İnternet: “US admissions of PYD-PKK links growing”. (2018, Feb). **Anadolu Agency**, web: <https://www.aa.com.tr/en/americas/us-admissions-of-pyd-pkk-links-growing/1064595> (Erişim tarihi: 28/06/ 2020)
- İnternet: “Washington decides to impose sanctions on Syria”. (2004, May). **Arabicnews**, web: <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/040512/2004051215.html>. (Erişim tarihi 18/12/2020)
- İnternet: “West needs Syria in Turmoil”. (2011, Aug). **Press TV** Web: <http://www.presstv.ir/detail/194113.html> (Erişim tarihi: 20/08/ 2019).
- İnternet: “WH says Biden will talk Iran with foreign partners”. (2020, Jan). **Reuters** , Web: <https://www.reuters.com/article/us-usa-biden-iran-idUSKBN29Q02F> (Erişim tarihi 18/12/2020)
- İnternet: “What does Syria export?” (2010). **The Observatory of Economic Complexity**, Web: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/syr/all/show/2010/ (Erişim tarihi 18/12/2020)
- İnternet: “What does Syria import?” (2010). **The Observatory of Economic Complexity**, Web: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/import/syr/all/show/2010/ (Erişim tarihi 18/12/2020)

- İnternet: “what is the interest in Syria”. (2011). **Truman center**, Web: <http://trumancenter.org/doctrineblog/what-is-the-u-s-interest-in-syria/> (Erişim tarihi 18/12/2020)
- İnternet: “Where does Syria import from”? (2010). **The Observatory of Economic Complexity**, web: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/import/syr/show/all/2010/ (Erişim tarihi 18/12/2020)
- İnternet: “White House Reviews Military Plans against Iran, in Echoes of Iraq War”. (2019). **New York Times**, Web: <https://www.nytimes.com/2019/05/13/world/middleeast/us-military-plans-iran.html> (Erişim tarihi 18/12/2020)
- İnternet: “YPG/PKK terrorists seek Israel’s help against Turkey”. (23.10.2019). **Anadolu Ajansı**, Web: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/ypg-pkk-terrorists-seek-israel-s-help-against-turkey/1623428> (Erişim Tarihi :08/05/2020)
- İnternet: “YPG/PKK terrorists seek Israel’s help against Turkey”. (2019). **Anadolu Ajansı**, Web: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/ypg-pkk-terrorists-seek-israel-s-help-against-turkey/1623428> (Erişim tarihi 18/12/2020)
- İnternet: “Zeytin Dalı Harekatı nedir? Cumhurbaşkanlığı yanıtladı”. (28 Ocak 2018). **CNN TÜRK** Web: www.cnntrk.com/turkiye/zeytin-dali-harekatı-nedir-cumhurbaskanligi-yanitladi?page=1 (Erişim tarihi 18/12/2020)
- İnternet: Abedin, M. (2011). “Iran banks all on Assad’s survival”. **Asia Times**, 17 Ağustos 2011. Web: <https://asiatimes.com/2011/07/iran-banks-all-on-Assad’s-survival/> (Erişim Tarihi :10/5/2018)
- İnternet: AbuKhalil, A. (2018). “How the Saudi – Qatari rivalry has fueled the war in Syria”. **The Intercept**, Web: <https://bit.ly/2DZXtAJ> (Erişim Tarihi 10/4/2019).
- İnternet: Ahmadinejad, M. (2010, Feb). “Assad escalate rhetoric”. **Jerusalem Post**, web: <https://www.jpost.com/iranian-threat/news/ahmadinejad-assad-escalate-rhetoric> (Erişim Tarihi :08/05/2020)
- İnternet: Akbal, Ö. (2016). “Suudi Arabistan-İran İlişkilerinde Son Durum”. **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, web: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suudi-arabistan/2016/01/06/8374/suudi-arabistan-iran-iliskilerinde-son-durum> (Erişim Tarihi: 03/10/2019).
- İnternet: Al Saadawy, A. (2018, Sep). “The Middle east strategic alliance ... opportunities of failure and success”. **Al-Ain News**, Web: <https://bit.ly/2JwvJbu> (Erişim Tarihi 21/3/2019).
- İnternet: Al Saadawy, A. (2018, Sep). “The Middle east strategic alliance ... opportunities of failure and success”. **Al-Ain News**, Web: <https://bit.ly/2JwvJbu> (Erişim Tarihi 21/04/2019)

- İnternet: Alcenat, W., Scott, M. (2008). Revisiting the Pivot: “The Influence of Heartland Theory in Great Power Politics”. **Macalester College**, 23-26. web: <http://www.creighton.edu/fileadmin/user/CCAS/departments/PoliticalScience/MVJ/> (Erişim Tarihi 21/3/2019).
- İnternet: Al-Saadi Y. (2020). “Saudi-Syrian Relations: A Historic Divide”. **Al-Akbar English**, Web: <https://www.al-akhbar.com/>.
- İnternet: Al-Smadi, F. (2017). “Iran and the Arab Revolutions: Narratives Establishing Iran’s Monopolism”. Web: <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2017/03/iran-arab-revolutionsnarratives-establishing-irans-monopolism-170318050125225.html> (Erişim Tarihi: 22/2/2019).
- İnternet: Ataman, M. (2016 Dec). “The Impact of Iranian Over-expansionism on Regional Politics”. **Daily Sabah**, Web: <https://www.dailysabah.com/op-ed/2016/12/22/theimpact-of-iranian-over-expansionism-on-regional-politics>. (Erişim Tarihi 14/07/2020)
- İnternet: Azizi H., Issaev, L. (May 2019). “Russian and Iranian Economic Interests in Syria” (Pre-2010 and Intra-war Period). Discussion Paper 8 (Geneva and Istanbul: **GCSP and Omran Centre for Strategic Studies**) <https://dam.gcsp.ch/files/2y10nlGNuebJ3zh4kU5wS7N66uuFm35TYDmJjO9jyzKVQYbDoO7vybkfq>. (Erişim Tarihi 24/08/2020)
- İnternet: Baghishadbad, A. (2020). “The impact of the Syria’s crisis on the rivalry between Iran and Saudi Arabia in the region”. **Iran’s Point of View, global-Studies**, Web: <https://bit.ly/2O6aEEb> (Erişim Tarihi: 2/07/2020)
- İnternet: Baker, P. (2020, Jan). “Trump Backs Away from Further Military Conflict with Iran”. **The New York Times**, Wb: <https://www.nytimes.com/2020/01/08/world/middleeast/trump-speech.html> (Erişim Tarihi: 09/03/2020)
- İnternet: Barnes-Dacey, J. (2018, June). “Saudi–Iranian Rivalry and the Impact on the Syrian Conflict”. in **LSE Middle East Centre Blog**, web: <https://wp.me/p3Khxv-1E5 S.7> (Erişim Tarihi: 07/04/2020)
- İnternet: Benmelech E and Esteban F. K. (2016) “What Explains the Flow of Foreign Fighters to ISIS?” **National Bureau of Economic Research**, Web: <http://www.nber.org/papers/w22190> (Erişim Tarihi: 2/07/2020)
- İnternet: Biden, J. (2020, Sep). “There’s a smarter way to be tough on Iran”. Editorial. **CNN**, Web: <https://edition.cnn.com/2020/09/13/opinions/smarter-way-to-be-tough-on-iran-joe-biden/index.html> (Erişim tarihi: 27/ 12/2020)
- İnternet: Bigdeli, A. (2011, August). “Iran’s Irreversible Path in Syria”. **Iran Diplomacy**, Web: <http://www.payvand.com/news/11/ aug/1082.html> (Erişim tarihi: 25/08/2019).
- İnternet: Black, I. (2012). “Mahmoud Ahmadinejad Accused of Causing Iran’s Economic Plight”. **The Guardian**. Web: <http://www.theguardian.com/world/2012/oct/01/mahmoud-ahmadinejad-Iran-economic-plight> (Erişim tarihi: 30/ 08/ 2020)

İnternet: Blanchard, C. M. (2010). "Saudi Arabia: Background and U.S. Relations", **CRS Report for Congress**, web: <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RL33533.pdf> (Erişim tarihi: 30/ 08/ 2020)

İnternet: Blomfield, A. (2011). "Syria unrest: Saudi Arabia calls on 'killing machine' to stop." **The Telegraph**, Web: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/8687912/Syria-unrest-SaudiArabia-calls-on-killing-machine-to-stop.html> (Erişim tarihi: 29/03/ 2020)

İnternet: Boghardt, L. P. (2014, June). "Saudi Funding of ISIS". **Washington Institute, Policywatch** 2275, Web: www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/saudifunding-of-isis. (Erişim tarihi: 29/03/ 2020)

İnternet: Borshchevskaya, A. (2019, Dec). "Russian Private Military Companies. Continuity and Evolution of a Model". **Foreign Policy Research Institute**, <https://www.fpri.org/article/2019/12/russian-private-military-companies-continuity-and-evolution-of-the-model/> (Erişim tarihi: 21/04/ 2020)

İnternet: Bush, G.W. (2002, Jan). "State of the Union Address". **milller center**, Web: <https://web.archive.org/web/20111011053416/http://millercenter.org/president/speeches/detail/4540>. (Erişim tarihi: 21/04/ 2020)

İnternet: Campbell, K. (2013). "Civil-Military Relations and Political Liberalization: A Comparative study of the Military's Corporateness and Political Values in Egypt, Syria, Turkey and Pakistan quoted in Joseph Holliday, The Assad Regime From Counterinsurgency to Civil War". **Middle East Security Report**, Web: <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/TheAssadRegime-web.pdf>. (Erişim tarihi: 11/08/ 2020)

İnternet: Caspit, B. (2014, February 11). "Israeli Security Chiefs Modify Assessment on Syrian War," **Al-Monitor**, Web: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/02/syria-war-assad-rebels-hezbollah-iran-lebanon.html> (Erişim tarihi: 11/08/ 2020)

İnternet: Craig, O. (2013). "Russia's Role and Interests in Central Asia". **saferworld**, Web: www.saferworld.org.uk/.../russias-role-and-interests-in-central-asia.pdf. (Erişim tarihi: 19/07/2020)

İnternet: D'Alema, F. (2017). "The Evolution of Turkey's Syria Policy". **Istituto Affari Internazionali**, <http://www.iai.it/en/pubblicazioni/evolution-turkeyssyria-policy>. (Erişim tarihi: 21/04/ 2020)

İnternet: Degang, S. (2009). "Brothers Indeed: Syria-Iran Quasi-Alliance Revisited". **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies** (in Asia) 3, no. 2 (2009): 70, web: <https://doi.org/10.1080/19370679.2009.12023132>. (Erişim tarihi: 19/07/2020)

internet: Doğan, S. (2016). "Türkiye-İran İlişkilerinde Suriye Faktörü: Risk Üçgeninde İstikrar Arayışı". **İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**. Web: https://insamer.com/tr/turkiye-iran-iliskilerinde-suriye-faktoru-risk-ucgeninde-istikrar-arayisi_315.html (Erişim tarihi: 19/07/2020)

- İnternet: Durukan, N. (2020). “İran’dan Akdeniz’e Açılma Adımları...”. **Milliyet Gazetesi**, Web: <https://www.milliyet.com.tr/dunya/irandan-akdenize-acilma-adimlari-6212665> (Erişim tarihi: 15/05/2020)
- İnternet: Efraim, I. (2015). “How Dangerous Is ISIS to Israel?” **Begin–Sadat Center for Strategic Studies**, Perspectives Paper 306, Web: <http://besacenter.org/perspectives-papers/how-dangerous-is-isis-to-israel/> (Erişim tarihi: 25/06/2020)
- İnternet: Farzam, R. (2020). “Suriye’de İran ile Rusya Arasında Yol Ayrımı”. **IRAMCENTER**, <https://iramcenter.org/suriyede-iran-ile-rusya-arasinda-yol-ayrimi/> (Erişim Tarihi: 13/06/2020)
- İnternet: Frolov, V. (2016, September 29). “Signing In is Easier than Quitting”. Web: <https://www.vedomosti.ru/amp/a00ffd6a64/opinion/articles/2016/09/29/658952-voiti-legche-viiti> (Erişim tarihi: 30/ 07/2019)
- İnternet: Genieve, A. (2011, August 25) “How Iran Keeps Assad in Power in Syria: The Weapons, Technology, and Expertise Tehran”. **Foreign Affairs**, Web: <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2011-08-25/how-iran-keeps-assad-power-syria>. (Erişim tarihi: 25/06/2020)
- İnternet: Geranmayeh, E and Kadri L. (2016). “The New Power Couple: Russia and Iran in the Middle East”. **ECFR Policy Briefs**, Web: https://www.ecfr.eu/publications/summary/iran_and_russia_middle_east_power_couple_7113 (Erişim tarihi: 25/06/2020)
- İnternet: Goldberg, J. (April, 2016). “The Obama Doctrine”. **The Atlantic** Web: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/> (Erişim tarihi 7/3/2021)
- İnternet: Gordon, P. (2015). “Suriye’yi Tekrar Düşünme Vakti”. **Politico Magazine**, Web: <https://medyascope.tv/2015/10/08/philip-gordon-suriye-uzerine-tekrar-kafa-yorma-zamani/> (Erişim tarihi 2/01/2020)
- İnternet: Gregory, M. (2012). “Iran rial: Mahmoud Ahmadinejad blames slide on enemies”. **BBC NEWS**. Web: <http://www.bbc.co.uk/news/business-19798655> (Erişim tarihi: 25/06/2020)
- İnternet: Haberman, M., Edmondson, C. (January, 2020). “White House Notifies Congress of Suleimani Strike Under War Powers Act”. **New York Times**. Web: <https://www.nytimes.com/2020/01/04/us/politics/white-house-war-powers-resolution.html> (Erişim tarihi 2/08/2020)
- İnternet: Hallinan, C. (April, 2018). “An Emerging Russia-Turkey-Iran Alliance Could Reshape the Middle East”. **Foreign Policy In Focus**, Web: <https://wp.me/p9V8o2-8H3> (Erişim tarihi 2/08/2020)
- İnternet: Hanizadeh, H. (July, 2011). “Syria in the throes of religious war”. **Press TV**, Web: <http://www.presstv.ir/detail/190923.html> (Erişim tarihi: 29/08/ 2019).

- İnternet: Heydemann, S. (2018). "Beyond Fragility: Syria and the Challenges of Reconstruction in Fierce States". in **Brookings Reports**, Web: <https://brook.gs/2Msfcmh> (Erişim tarihi: 22/02/2021)
- İnternet: Hof, F. C. (March, 2009). "Mapping Peace between Syria and Israel, United States Institute of Peace". **Special Report 219**, Web: <https://www.usip.org/sites/default/files/resources/mappingpeace.pdf>, (Erişim Tarihi: 26/01/2019).
- İnternet: Hubbard, B. (July, 2015). "Arab World Split Over Iran Nuclear Deal". **New York Times**, web: <https://www.nytimes.com/2015/07/15/world/middleeast/iran-nuclear-deal-provokes-sharp-reactions-across-the-arab-world.html> (Erişim tarihi 2/08/2020)
- İnternet: Hudson, J. (June, 2016). "Top U.S. Official: Islamic State Has Lost 47 Percent of its Territory in Iraq". **Foreign Policy**. Web: <https://foreignpolicy.com/2016/06/28/top-u-sofficial-islamic-state-has-lost-47-percent-of-its-territory-in-iraq/> (Erişim tarihi 02/08/2020)
- İnternet: Human Rights Watch. (2020). **World Report**, Syria, 539-546 , web: <https://www.hrw.org/world-report/2020/country-chapters/syria> (Erişim tarihi 11/10/2020)
- İnternet: Hussein, H. (2013). "Opinion: Iran cannot export its revolution". **Asharq Al Awsat**, Web: <http://www.aawsat.net/2013/11/article55322504> (Erişim tarihi 02/08/2020)
- İnternet: Idris, M. (February, 2016). "Conflict over the regional leadership". **Al-Ahram**, Web: <https://bit.ly/2HOKoxU>, (Erişim tarihi 02/08/2020).
- İnternet: Itamar, R. (2012). "Israel's View of the Syrian Crisis". Analysis Paper, **The Saban Center for Middle East Policy at Brookings**, Web: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Rabinovich-web-final.pdf> (Erişim Tarihi: 03/01/2018).
- İnternet: İdiz, S. (2013). "Turkey's Secterian War with Iran over Syria and Iraq". **Al-Monitor Turkey**, Web: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/01/sunni-jihadist-iraq-turkey.html> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).
- İnternet: Jeff, S. (February, 2020). "Islamic State Poised for Comeback, US Defense Officials Report". **Voice of America**. Web: <https://www.voanews.com/middle-east/islamic-state-poised-comeback-us-defenseofficials-report> (Erişim Tarihi: 26/02/2020)
- İnternet: Jodi, R. (October, 2015). "As Syria Reels, Israel Looks to Expand Settlements in Golan Heights". **New York Times**, Web: <http://www.nytimes.com/2015/10/03/world/middleeast/syria-civil-war-israel-golan-heights.html> (Erişim Tarihi: 26/02/2020)
- İnternet: Katzman, K. (April, 2019). "Iran's Revolutionary Guard Named a Terrorist Organisation". **CRS Insight**, No. IN11093, Web: <https://sgp.fas.org/crs/mideast/IN11093.pdf> (Erişim Tarihi: 13/06/2020).

- Internet: Keyman E. F. (2017). "A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive Moral Realism". *Insight Turkey*, Web: <https://www.insightturkey.com/articles/a-new-turkish-foreign-policy-towards-proactive-moral-realism> (Erişim tarihi 02/08/2020).
- Internet: Khalifa, D., Tsurkov, E. (February, 2020). "Has Turkey's Incursion into Syria Opened the Door for an Islamic State Comeback?" *War on the Rocks, Commentary*, Web: <https://warontherocks.com/2020/02/has-turkeysincursion-into-syria-opened-the-door-for-an-islamic-statecomeback/> (Erişim Tarihi: 26/06/2020)
- Internet: Khamenei, A. (2010). "We Believe in Democracy and Freedom, but We Do Not Believe in Liberal Democracy". *The Supreme Leader's Official Website*. Web: <http://english.khamenei.ir/news/4843/We-believe-in-democracy-and-freedom-but-wedo-not-believe-in>. (Erişim Tarihi: 25/08/2019).
- Internet: Khamenei, A. (2011) "Leader Leads Tehran Friday Prayers" . *The Supreme Leader's Official Website*, Web: <http://english.khamenei.ir/news/1407/Leader-Leads-Tehran-Friday-Prayers>. (Erişim Tarihi: 25/08/2019)
- Internet: Khamenei, A. (2011). "Leader: Iran's Resistance, Role Model for Awakened Nations". *The Supreme Leader's Official Website*, Web: <http://english.khamenei.ir/news/1545/Leader-Iran-s-Resistance-RoleModel-for-Awakened-Nations>. (Erişim Tarihi: 25/08/ 2019)
- Internet: Khamenei, A. (2011). "Leader's Remarks at International Conference on Islamic Awakening + Video and Audio". *The Supreme Leader's Official Website* . Web: <http://english.khamenei.ir/news/1523/Leader-s-Remarks-at-International-Conferenceon-Islamic-Awakening>. (Erişim Tarihi: 25/ 08/2019)
- Internet: Khamenei, A. (2013). "Leader's Speech in Meeting with Participants of 7th Elite Youth Conference". *The Supreme Leader's Official Website*. Web: <http://english.khamenei.ir/news/1832/Leader-s-Speech-inMeeting-with-Participants-of-7th-Elite-Youth>. (Erişim Tarihi: 25/08/2019)
- Internet: Khamenei, A. (August, 2015). "Leader's Speech to Members of Ahlul Bayt World Assembly and Islamic Radio and TV Union". *The Supreme Leader's Official Website* Web: <http://english.khamenei.ir/news/2109> (Erişim Tarihi: 25/08/ 2019)
- Internet: Khamenei, A. (February, 2017). "We Are with Every Group that is Steadfast on the Path of Resistance". *The Supreme Leader's Official Website*, Web: <http://english.khamenei.ir/news/4644/We-arewith-every-group-that-is-steadfast-on-the-path-of-Resistance>. (Erişim Tarihi: 25/ 08/2019)
- Internet: Khamenei, A. (May, 2011). "Leader's Views on the Islamic Awakening ". *The Supreme Leader's Official Website*, Web: http://english.khamenei.ir/news/1458/Leader-s-View-of-Islamic-Awakening#The_wave_of_Islamic_Awakening(Erişim Tarihi: 25 /08/2019)
- Internet: Khamenei, A. (May, 2017). "The Enemy Wants to Take Away Iran's Deterrent Power," *The Supreme Leader's Official Website*, Web: <http://english.khamenei.ir/news/4807/The-enemy-wants-to-take-awayIran-s-deterrent-power-Ayatollah> (Erişim Tarihi: 25/ 08/2019)

- İnternet: Khamenei, A. (November, 2014). “Leader’s Speech in Meeting with Participants of International Congress on Takfirism”. **The Supreme Leader’s Official Website**, Web: <http://english.khamenei.ir/news/1985/Leader-s-Speech-in-Meeting-with-Participants-of-International>. (Erişim Tarihi: 25/ 08/2019)
- İnternet: Khamenei, A. (November, 2015). “Enemies Trying to Infiltrate Decision Makers”. **The Supreme Leader’s Official Website**, Web: <http://english.khamenei.ir/news/2686/Enemies-Trying-to-Infiltrate-DecisionMakers> (Erişim Tarihi: 25/ 08/2019)
- İnternet: Khatib, L. (2017). “The Growing Role of Pro-regime Militias in Syria”. in **Syria From Within**, Web: <https://syria.chathamhouse.org/research/the-growing-role-of-pro-regime-militias-in-syria> (Erişim Tarihi: 25/ 08/2019)
- İnternet: Kırdar, S. (2013). “ABD’nin İran’a Uyguladığı Altın Yaptırımı ve Olası Sonuçları”. **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı** (TEPAV), Web: <https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/636> (Erişim Tarihi: 26/07/2020)
- İnternet: Kozak, C. (March, 2017). “Iran’s Assad Regime”. Washington D.C. **Critical Threats Project and Institute for the Study of War**, Web: <http://www.understandingwar.org/backgrounder/irans-assad-regime>. (Erişim Tarihi: 25/09/2020)
- İnternet: Küçükkeleş, M. (2012). “Arab League’s Syrian Policy”. **SETA Policy**, Brief No.56, Available:http://setadc.org/pdfs/SETA_Policy_Brief_No_56_Arab_L.eagues_Syrian_Policy.pdf. (Erişim Tarihi: 25/09/2020)
- İnternet: Lewis, B. (1990). “The Roots of Muslim Rage”. **Atlantic Monthly**, Web: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslim-rage/304643/> (Erişim Tarihi: 21/07/2020)
- İnternet: Lister, C., Dominic, N. (December, 2017). “All the President’s Militias: Assad’s Militiafication of Syria”. in **MEI Articles**, Web: <https://www.mei.edu/node/41648> (Erişim Tarihi: 21/4/2020)
- İnternet: Mabon, S. (2017). “The Battle for Bahrain: Iranian-Saudi Rivalry”. in **Middle East Policy**, Vol. 29, No. 2 (Summer), 84-97, <https://www.mepc.org/battle-bahrain-iranian-saudi-rivalry> (Erişim Tarihi: 21/07/2020)
- İnternet: Macfarquhar, N. (2011). “Saudi Arabia Scrambles to Limit Region’s Upheava”. **The New YorkTimes**, Web: http://www.nytimes.com/2011/05/28/world/middleeast/28saudi.html?_r=0. (Erişim Tarihi: 28/4/2020)
- İnternet: Macrotrends, “Henry Hub Natural Gas Spot Price – Historical Annual Data”. (2018). **Natural Gas Prices – Historical Chart**, Web: www.macrotrends.net/2478/natural-gas-prices-historical-chart (Erişim tarihi 20.11.2018)
- İnternet: Majidyar, A. K. (2013). “Saudi Arabia’s forgotten Shi’ite Spring”. **American Enterprise Institute**, Web:<https://www.aei.org/publication/saudi-arabias-forgotten-shiite-spring/> (Erişim Tarihi: 27/04/2020)

- İnternet: Makovsky, D. (July, 2018). "Putin's Golan Comments: Implications for Israeli Security". *The Washington Institute for Near East Policy*, Web: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/putins-golan-comments-implications-for-israeli-security> (Erişim Tarihi: 27/04/2020)
- İnternet: Malony, S. (September – October 2017). "The roots and evolution of Iran's regional strategy". *Atlantic Council*, Issue Briefe, Web: <https://bit.ly/2BLcFzB> (Erişim Tarihi: 21/02/ 2019)
- İnternet: Mardasov, A.(January 2019). "Are Russia, Iran Engaged in Tug of War over Syria?" *Al Monitor*, Web <https://www.al-monitor.com/pulse/fa/originals/2019/01/russia-iran-syria-rivalry.html> (Erişim Tarihi 31/02/2020).
- İnternet: McDowall, A. (May, 2019). "Iran Sent Oil Shipment to Syria, Easing Fuel Crisis: Source". *Reuters*. Web: <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-oil-idUSKCN1SG1FK> (Erişim Tarihi 31/02/2020).
- İnternet: Meyer, H., Abu-Nasr, D. (October, 2017). "Putin Is Filling the Middle East Power Vacuum". in *bloomberg*, web: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-10-03/putin-is-now-mrmiddle-east-a-job-no-one-ever-succeeds-at> (Erişim Tarihi 27/09/2020).
- İnternet: Miller, J. (September, 2015). "Putin's New Axis of Resistance: Russia, Iran, Iraq, Syria, and Hezbollah". in *The Daily Beast*, Web: <http://thebea.st/1LhK4Dy> (Erişim Tarihi 27/09/2020).
- İnternet: Moghtader, M. (2015). "Iran's Rouhani Says Countries behind Oil Price Drop Will suffer". *Reuters*, web: <http://www.reuters.com/article/2015/01/13/us-energy-iran-rouhaniidUSKBN0KM0PE20150113>, (Erişim Tarihi 23/01/2020).
- İnternet: Mohseni, P., Ahmadian, H. (2018). "What Iran really wants in Syria". *Foreign Policy*, Web: <https://foreignpolicy.com/2018/05/10/what-iranreally-wants-in-syria/> (Erişim tarihi 12/11/2020)
- İnternet: Nadav, P. (August, 2015). "Hezbollah and Israel Are Upping the Ante". *Washington Institute for Near East Policy*, Policy Alert, Web: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/hezbollah-and-israel-are-upping-the-ante> (Erişim Tarihi: 21/02/ 2019)
- İnternet: Nadav, P. (October, 2015). "Why Israel Should Be Worried About Russia's Role in Syria". *War on the Rocks*, Web: <http://warontherocks.com/2015/10/why-israel-should-be-worried-about-russias-role-in-syria/>(Erişim Tarihi: 21/02/ 2019)
- İnternet: Nakhoul, S, Bassam, L., Perry, T. (November, 2017). "Exclusive: How Saudi Arabia Turned on Lebanon's Hariri". in *Reuters*, Web: <https://reut.rs/2ABQZog> (Erişim Tarihi: 28/04/ 2021)
- İnternet: Narbone, L., Lestra, M. (2015). "The Gulf Monarchies beyond the Arab spring: changes and challenges". Florence: *European University Institute*. DOI: 10.2870/930212 Web: <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/37734> (Erişim tarihi 12/08/2019).

- İnternet: Nebehay, S. (March, 2018), “War Crimes Evidence in Syria ‘Overwhelming’, Not All Can Be Pursued: U.N.”. in **Reuters**, Web: <https://reut.rs/2ITysbl> (Erişim tarihi 12/02/ 2020).
- İnternet: Özkan, B. (January, 2016). “Turkey, the U.S. and Europe Are All Partly to Blame for the Festering Syria War”. **Huffington Post**, Web: https://www.huffingtonpost.com/behlal-azkan/turkey-us-europe-syria_b_8964242.html. (Erişim tarihi 12/08/2019).
- İnternet: Pillar, P. (May, 2014). “Iran and Saudi Arabia: Rapprochement on the Horizon?” **National Interest**, Web: <http://nationalinterest.org/blog/paul-pillar/iran-saudi-arabiarapprochement-the-horizon-10469>. (Erişim Tarihi 27/09/2020).
- İnternet: Pishgahifard, Z., Nusrati, S., Bazdar, S. (2015). “The Shiite Geopolitics and Iran’s Seeking Territory in Eastern Mediterranean Region”. (in Persian), in **Shiite Studies**, Vol. 13, No. 1/49 Web: http://shiitestudies.com/article_18728_a9ca3167457c1922a9a192662c50e9e3.pdf (Erişim Tarihi 27/09/2020).
- İnternet: Plaut, S. (2013). “The Collapse of Iran’s Rial”. **Gatestone Institute**, Web: <http://www.gatestoneinstitute.org/3597/iran-rial-collapse> (Erişim Tarihi 27/09/2020).
- İnternet: Porter, K. (2014), “The US-Syrian Relationship”. **US foreign policy** , web:<http://usforeignpolicy.about.com/od/countryprofi3/p/ussyriaprofile.htm> (Erişim tarihi 12/08/2019).
- İnternet: Ricks, T. E. (25 September,2012). “Are Syria, Iraq and Iran the New Axis of Evil? And Can Pakistan Make a Fourth?”. in **Foreign Policy**, Web: <https://foreignpolicy.com/2012/09/25/are-syria-iraqand-iran-the-new-axis-of-evil-and-can-pakistan-make-a-fourth> (Erişim tarihi: 13/07/ 2019).
- İnternet: Rieger, R. (2014). “In Search of Stability: Saudi Arabia and the Arab Spring”. **Gulf Research Center**. Saudi Arabia recalls Syria envoy as Assad defends crackdown. The Express Tribune with International Web:<http://tribune.com.pk/story/226669/saudi-arabia-recalls-syria-envoy-as-assad-> (Erişim tarihi: 16/03/ 2020).
- İnternet: Rosen, N. (2011). “Assad’s Alawites: The Guardians of the Throne”. **Aljazeera**, Web: <https://www.aljazeera.com/features/2011/10/10/assads-alawites-the-guardians-of-the-throne> (Erişim tarihi: 13/07/ 2019).
- İnternet: Rosiny, S. (2014). “The Caliph’s New Clothes: The Islamic State in Iraq and Syria”. **GIGA Focus,6**, Web: https://www.giga-hamburg.de/en/system/files/publications/gf_international_1406.pdf, (Erişim Tarihi:19/07/2020).
- İnternet: Satloff, R. I., Lustick, S., Karlin, M., Wittes, T. C. (May/ June, 2019). “Commitment Issues”. **foreign affairs**, Web: <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2019-04-16/commitment-issues> (Erişim tarihi 12/02/ 2020).
- İnternet: Shahabi, A. (2018). “The Iranian threat: the Saudi perspective”. **LSE Middle East Centre**, Web: <https://bit.ly/2TLlqRu> (Erişim tarihi: 13/09/2019).

- İnternet: Stephens, M. (Aug 2012), “What is Qatar doing in Syria?”. *The Guardian*, Web: <https://bit.ly/2p2ZQex>. (Erişim tarihi 12/02/ 2020).
- İnternet: Sullivan, M. (2014). “Hezbollah in Syria”. *Middle East Security Report*, Web: <http://www.understandingwar.org/report/hezbollah-syria> (Erişim tarihi: 13/09/2019).
- İnternet: Suriyegündemi, 2013 – 2018 Yılları Arasında Suriye’nin Kuzeyinde Yaşanan Değişim. (14 Kas 2018). *Suriyegündemi*, www.suriyegundemi.com/2018/11/14/2013-2018-yillari-arasinda-suriyenin-kuzeyinde-yasanan-degisim/ (erişim tarihi 20.11.2019)
- İnternet: Sznajder, M. (2010). “The 2009 Elections in Israel, Mediterranean Politics”. Middle East, *MED Panaroma*, Web: <https://www.iemed.org/publication/the-2009-elections-in-israel/?lang=ca> (Erişim tarihi 20/11/2019)
- İnternet: Tabatabai, A. (April, 2018). “The Fruits of Iran’s Victory in Syria”. *in Lawfare*, Web: <https://www.lawfareblog.com/node/14979> (Erişim Tarihi 27/04/ 2020)
- İnternet: Talla, M. (2017). “İran’ın Suriye’deki Askeri Politikası”. *İran Araştırmaları Merkezi*, Web: <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/iran-in-suriye-politikasi-ve-milis-gruplari> (Erişim Tarihi 27/04/ 2020)
- İnternet: Turkoglu, S. (2015). “Suriye, Rusya İçin Neden Önemli?”. *Sözcü Gazetesi*, Web: <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/suriye-rusya-icin-neden-onemli-952597/> (Erişim tarihi: 29/03/ 2020)
- İnternet: Udi, D., Zvi, M. (October, 2015). “Russian Involvement in Syria: What Has Changed, and the Significance for Israel,” *Institute for National Security Studies*, Insight 752, Web: <http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=10699> (Erişim tarihi: 15/11/2018)
- İnternet: Udi, S. (September, 2015). “Analysis: Fear of ISIS Takeover of Jordan Drives Israel to Build Eastern Border Fence”. *Jerusalem Post*, Web: <http://www.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Fear-of-ISIS-takeover-of-Jordan-drives-Israel-to-build-eastern-border-fence-416107> (Erişim tarihi: 15/11/2018)
- İnternet: Osborne, D. (2013). “Syria, the Saudi connection: The Prince with close ties to Washington at the heart of the push for war”. *The Independent*, Web: <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syria-thesaudi-connection-the-prince-with-close-ties-to-washington-at-the-heart-of-the-push-for-war8785049.html> (Erişim tarihi: 28/06/ 2020)
- İnternet: Uzun, E. (2020). “Iran’s Foreign Policy in Iraq and Syria after 2011”. *GLOBAL RELATIONS FORUM YOUNG ACADEMICS PROGRAM ANALYSIS PAPER SERIES No.6*, Web: <http://www.gif.org.tr/files/irans-foreign-policy-in-iraq-and-syria-after-2011.pdf> (Erişim tarihi: 28/06/ 2020)
- İnternet: Varlık, A. (2014). “Suriye Jeopolitiği”. *SAM Baskent yayinlari*, web: <http://sam.baskent.edu.tr/panel/suriye-gelismeler-t%C3%BCrkiye>. (Erişim tarihi 18/12/2020)

İnternet: Vulliamy, E. (2003). "Syria Could Be Next, Warns Washington". *The Guardian*, Web: <http://www.guardian.co.uk/world/2003/apr/13/syria.iraq1>. (Erişim tarihi 18/12/2020)

İnternet: Walt, S. (18 Ocak 2017). "Barack Obama was a Foreign Policy failure". *Foreign Policy*, Web: <http://foreignpolicy.com/2017/01/18/barack-obama-was-a-foreign-policy-failure> (Erişim tarihi 18/12/2020)

İnternet: Watkins, S. (2019). "Russia Strengthens Its Grip On Syrian Oil". *Oilprice*, Web: <https://oilprice.com/Geopolitics/Middle-East/Russia-Strengthens-Its-Grip-On-Syrian-Oil.html> (Erişim tarihi 18/12/2020)

İnternet: Williams, D. (September, 2013). "Now Israel Says It Wants to Whack Syria's Assad". *Business Insider*, Web: <http://www.businessinsider.com/israel-wants-to-topple-assad-regime-2013-9>. (Erişim tarihi 18/12/2020)

İnternet: Wittes, T. (December, 2015). "The Syrian Crisis and Israeli Security Challenges". *oral remarks*, Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars. Web: <https://www.wilsoncenter.org/event/the-syrian-crisis-and-israeli-security-challenges> (Erişim tarihi 18/12/2020)

İnternet: Yaakov, A. (December, 2015) "Israeli Strategic Challenges and Opportunities in the New Year". *Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, Perspectives Paper Web: <http://besacenter.org/perspectives-papers/israeli-strategic-challenges-and-opportunities-in-the-new-year/> (Erişim tarihi 18/12/2020)

İnternet: Yaakov, A. (October, 2015). "The Russian-Iranian Gambit in Syria". *Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Perspectives Paper*, Web: <http://besacenter.org/perspectives-papers/the-russian-iranian-gambit-in-syria/> (Erişim tarihi 18/12/2020)

İnternet: Zanoliti, T. (2016). "Israel: Background and U.S. Relations, Congressional Research Service". *CRS Report*, Web: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/1020903.pdf>, (Erişim tarihi 18/12/2020)

İnternet: Zelin A.Y., Smyth, P. (January, 2014). "The Vocabulary of Sectarianism". *Foreign Policy*, Web: <https://foreignpolicy.com/2014/01/29/the-vocabulary-of-sectarianism/>. (Erişim tarihi 18/12/2020)

İnternet; Tastekin, F. (2020). "Putin, Esad'ı gözden çıkarıyor mu?". *Duvar Gazetesi*, web: <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/04/23/putin-esadi-gozden-cikariyor-mu> (Erişim Tarihi 23/04/2020).

Johari, J.C. (2006). *Contemporary Political Theory: New Dimensions, Basic Concepts and Major Trends*. New Delhi: Sterling Publishers.

Kamrava, M. (2012). "The Arab Spring and the Saudi-led Counterrevolution". *Orbis*, 6(1) 101-123

Kashef, N.(2009). *1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkiler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi SBE, Ankara.

- Khoury, P. (1987). *Syria and The French Mandate* (The Politics of Arab Nationalism) 1920- 1945. London: I.B. Tauris and Co. Ltd.
- Kjellén, R. (1915). *Världskrigets politiska problem* (The Political Problems of the World War) Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Korkmaz, Y.(2015). *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması*. İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
- Kurowska, X., Reshetnikov, A. (2018). “Neutrollization: Industrialized Trolling as a Pro-Kremlin Strategy of Desecuritization.” *Security Dialogue* 49(5),345-63
- Kurşun, Z. (1992). *Yol Ayırımında Türk-Arap İlişkileri*. İstanbul: İrfan Yayınları.
- Kurt, V. (2019). Trump ve Suriye Krizi, *SETA ANALİZ*, NİSAN. sayı 275.
- Lapidus, I. (1984). *Muslim Cities in the Later Middle Ages*. Edition II, Cambridge: Cambridge University press.
- Lavrov, A. (2018). “Russian in Syria: a military analysis, in Russia’s return to the Middle East”. *Chaillot Paper* 12 (46), 47-56.
- Lawson, F. H. (2007). “Syria’s Relations with Iran: Managing the Dilemmas of Alliance”. *Middle East Journal* 61(1), 29–47.
- Lerman, E. (2012). “The Game of Camps: Ideological Fault Lines in the Wreckage of the Arab State System”. *Mideast Security and Policy Studies*, The Begin-Sadat Center for Strategic Studies, 0793-1042 ; No. 124
- Lesch, D. W.(2013). *Syria: The Fall of the House of Assad*. Yale: Yale University Press.
- Lewis, B. (1995). *The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years*. New York: Simon and Schuster publication.
- Lewis, B. (2005). *Orta Doğu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Lia, B. (2016). “The Islamist Uprising in Syria, 1976-82: The History and Legacy of A Failed Revolution” . *The British Journal of Middle Eastern Studies* 43(4), 541-559.
- Longrigg, S. (1958). *Syria and Lebanon Under French Mandate*. London: Oxford University Press.
- Luttwak, E. (1993). *The Endangered American Dream*. New York: Simon and Schuster.
- Mackinder, H. J. (1904). “The Geographical Pivot of History”. *Geographical Journal*, 170, (4), 298–321.
- Mahan, A. T. (1949). *The Influence of Sea Power upon History 1660 -1783*. Boston: Little Brown and Company.
- Mansfield, P. (1967). *Mısır, İhtilal ve Nasır*. İstanbul: Kitapçılık Yayınevi.

- Maoz, M. (1999). *Syria: Creating a National Community*. (Ed. Leonard Binder, Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East), Florida: **University Press of Florida**.
- Meri J. W., Jere L. B. (2006). *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*. New York: Routledge.
- Miller J. L. (1977). "The Syrian Revolt of 1925". *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, 8(4), 545-563
- Mitran, Y. (1994). *Tarih-i Suriyye, Dini ve Dünyevi*. Beyrut: Darü Nezir Abud Yayınevi.
- Moghadam, A. (2012). *Militancy and Political Violence in Shiism: Trends and Patterns*. New York and London: Routledge.
- Moghaddam, M. (2012). "New Geopolitics of Shiism in the Middle East and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran". *Geopolitics Quarterly*. 3(2), 29 – 62
- Morgenthau, H. J. (1963). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf.
- Muriel, A. (2013). "Syria's Civil-War: Geopolitical Implications and Scenarios". in The Civil War in Syria, Berlin: IEMed. *Mediterranean Yearbook 2013*, No: 260
- Nader, I. N. (October 2014). "Syria-Iran Relations (2000-2014)". *International Journal of Humanities and Social Science* 4(12),74- 85.
- Nargül, S. (2020). "Suriye Krizinin Türkiye-İran İlişkilerine Etkileri". *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi* 2020, 3(12),1010-1026.
- Okyay, Z. (2011). *Regionalism or Shift of Axis? Turkish-Syrian-Iranian Relations, Turkey in the 21st Century*. Quest for a New Turkish Foreign Policy, Burlington: Ashgate, Aldershot.
- Öngör, S . (1963). "Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik" . *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 18 (01), 1-16.
- Özdemir, Ç. (2017). *Suriye 2016*. Muhittin Ataman and Kemal İnât, Orta Doğu Yıllığı, İstanbul: Kadim.
- Özdemir, Ç. (2018). "Amerikan Grand Stratejisi: Obama'nın Orta Doğu Mirası". *SETA Yayınları*, İstanbul, 24-38.
- Özdemir, Ö.B. (2016). *Suriye 2015*. İnât, Kemal; Ataman, Muhittin (Eds.), Orta Doğu Yıllığı, İstanbul: Açılım Kitap.
- Özsavaş, S. (2016). "Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylem". *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 8 (2), 144-155
- Pearcy, E. G., Fifield R. H. (1952). "World Political Geography". *The Study of International Relations*, 1(5) , 13-48

- Philip A. C.(1986). *Alfred Thayer Mahan: The Naval Historian, in Peter Paret, editor, Makers of Modern Strategy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Phillips, C. (2015). "Sectarianism and conflict in Syria". *Third World Quarterly* 36(2): 357-376.
- Pipes, D. (1990) *Greater Syria, the History of an Ambition*. New York: Oxford University Press.
- Polat, D. Ş. (2020). "Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları". *Güv. Str. Derg.* 2020, 16(33),53-96
- Rabinovich, I. (1979). "The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45". *Journal of Contemporary History*, Vol. 14(4), 696-698.
- Rakel, E. (2009). *Power, Islam, and Political Elite in Iran: A study on the Iranian Political Elite from Khomeini to Ahmadinejad*. Boston: Leiden publication.
- Ramazani, R. K. (1998). "The Shifting Premise of Iran's Foreign Policy: Towards a Democratic Peace?". *Middle East Journal*, 52(2), 179-193.
- Ratzel, F. (1897). "Siyasal Alanlarda Çalışmalar II: Büyük Alanların Fikri, Siyasi ve Ekonomik Etkileri". *Amerikan Sosyoloji Dergisi*. 3(4), 449-463
- Rezaei, F. (2018). "Iran's Nuclear Agreement: The Three Specific Clusters of Concerns ". *Insight Turkey* , 20(2) 18-32.
- Roux J. P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Roy, C. (1962)Macridis, *Foreign Policy in World Politics*. Cambridge: Cambridge yayınları.
- Sadowski, Y. M. (1987). "Patronage and the Ba'th: Corruption and Control in Contemporary Syria". *Arab Studies Quarterly*, 3(9), 138-167
- Salehzadeh. A. (2013). "Iran's Domestic and Foreign Policies". *National Defense University Department of Strategic and Defence Studies*, 4(49), 1-49.
- Salibi, K. (1977). *Syria Under Islam, Empire on Trial 634-1097*. Beyrut: Caravan Books..
- Sander, O. (2001). *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Sandıklı, A. (2011, Ocak). "Jeopolitik ve Türkiye-Riskler ve Fırsatlar". *BİLGESAM Rapor*, Sayı: 27.
- Schmidt, S. (2009). "The Developmental Role of the State in the Middle East: Lessons from Syria". in The State and the Political Economy of Reform in Syria, Hinnebusch R. (ed.) *University of St Andrews Centre for Syrian Studies*, 34(2),257-270.
- Seale, P. (1990). "Asad of Syria: The Struggle for the Middle East". *University of California*, 19 (3)351-353
- Sen, A. (2008), "Violence, Identity and Poverty". *Journal of Peace Research*, 45(1), 5–15.

- Sevim, C. (2012). "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği". *Journal of Yaşar University*, 26 (7), 43-81.
- Shorrocks, W. (1970). "The Origin of the French Mandate in Syria and Lebanon: The Railroad Question, 1901-1914". *International Journal of Middle East Studies*, 1(2), 133-153
- Sinkaya, B. (2007). "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran". *Avrasya Dosyası*, 13(3) ,20-37.
- Sinkaya, B. (2017). "İran'ın Suriye Stratejisi". *Akademik Orta Doğu*, 11(2), 49-64.
- Sinkaya, B. (2014). "Irak ile İran Arasında Stratejik Ortaklığın Derinleşmesi". *ORSAM*, No.19.
- Slim, R (2014). "Hezbollah and Syria: From Regime Proxy to Regime Savior". *Insight Turkey*, 16(2), 61-68.
- Sönmezoğlu, F. (2002). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Spagnolo, J. P. (1969)"French Influence in Syria Prior to World War I: The Functional Weakness of Imperialism". *Middle East Journal, Middle East Institute*, 23(1), 45-62
- Spykman, J. N. (1938), "Geography and Foreign Policy, II". *The American Political Science Review*, 32 (2), 213-236.
- Spykman, J. N. (1938). "Geography and Foreign Policy, I". *The American Political Science Review*, 32 (1), 243-266
- Spykman, N. J. (1944). *The Geography of the Peace*. New York: Harcourt Brace and Company.
- Steinberg, G. (2014). "Leading the Counter-Revolution: Saudi Arabia and the Arab Spring". *SWP Research Paper*. The Alexandria Protocol, No:8.
- Süer, B. (2012). "Suriye'de Değişim Çabaları: Bir Bağlam ve Süreç Analizi". *Akademik ORTA DOĞU*, 6(12),1-20.
- Tabbaa, Y. (1993). "Pre-Modern Islamic Palaces". The Smithsonian Institution and Department of the History of Art". *University of Michigan*, 23(2), 27-53
- Talhamy, Y. (2010). "The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria". *Middle Eastern Studies*, 46(2), 175-194.
- Tamer, C. (2018). "İran'ın Kara Hakimiyeti Teorisi Bağlamında Yemen politikası, Hedef, Yöntem. Söylem ve Araçlar". *ANKASAM*, 15(5),1-101.
- Tanilli, S.(1993). *Devlet ve Demokrasi*. İstanbul, Cem Yayınevi.
- Tarakçı, N. (2003). *Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Taylor, P. (2000). *Geopolitics, Political Geography and Social Science*. London: Routledge.

- Tazmini, G. (2009). "Khatami's Iran: The Islamic Republic and the Turbulent Path to Reform". Tauris Academic Studies. **Transcript of interview with Iranian President Mohammad Khatami.** Web: <http://edition.cnn.com/WORLD/9801/07/iran/interview.htm> (Erişim Tarihi 23/04/2020).
- Tezkan, Y., Taşar, M. (2002). **Dünden Bugüne Jeopolitik**. İstanbul: Ülke Kitapları.
- Thual, F. (2003). **shia geopolitics**. Tehran: vistar publication.
- Toynbee, A. (1948). "Medeniyetlerin Çarpışması". **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi**, 3(1-2), 247-254.
- Toynbee, A. J. (1948). **Civilization on Trial**. London: Oxford University Press.
- Tuathail, G. (1996). **Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space**. London: Routledge.
- Tuathail, G., Dalby, S. (1998). **Rethinking Geopolitics**. London: Routledge.
- Uzun, Ö. S. and Ekşi, M. (2017). "Continuities and Changes in Iran's Foreign Policy: Analysis of Syrian Case". **ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, 1 (3), 205-228.
- Uzunçarşılı İ. H. (1983). **Osmanlı Tarihi** (İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar). Cilt II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Wallerstein, I. (1974). **The Modern World-System**. New York: Academic Press.
- Winckler, O. (1999). **Demographic Developments and Population Policies in Ba'thist Syria**. Brighton & Portland: Sussex Academic Press.
- Xymena, K. and Reshetnikov, A. (2018). "Neutrollization: Industrialized Trolling as a Pro-Kremlin Strategy of Desecuritization". **Security Dialogue** 49(5), 345-63.
- Yapp, M.(1991). **The Near East Since the First World War**. London: Longman.
- Yeşiltaş, M. (January 2018). "Turkey's Strategic Reasoning behind Operation Olive Branch". **SETA Perspective**, no. 34.
- Yeşiltaş, M., Seren, M., Özçelik, N. (2017). "Operation Euphrates Shield:Implementation and Lessons Learned". Ankara: **SETA**, No: 97.
- Yıldız, H. (1986). **Büyük İslam Tarihi**. Cilt 14, İstanbul: Çağ Yayınları.
- Ziba Kalam Mofrad, S. (2019). "Genealogy the Emergence of the Ideology of Antiquity Nationalism of the Pahlavi Regime". **Quarterly Journal of Political Research in Islamic World**, 8(3), 209-233.
- Ziba Kalam Mofrad, S. (2019). "The Role of the Shiite Authority and Clergy in Iranian". **Constitutional Discourse. Journal of Political Science** - Islamic Azad University of Karaj, 15(47), 20-42.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : ZABARDASTALAMDARI, Shalaleh

Uyruğu : İran

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora	Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler	2021
Yüksek Lisans	Tehran Üniversitesi Uluslararası İlişkiler	2015

Yabancı Dil

Türkçe, İngilizce, Farsça.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR...

